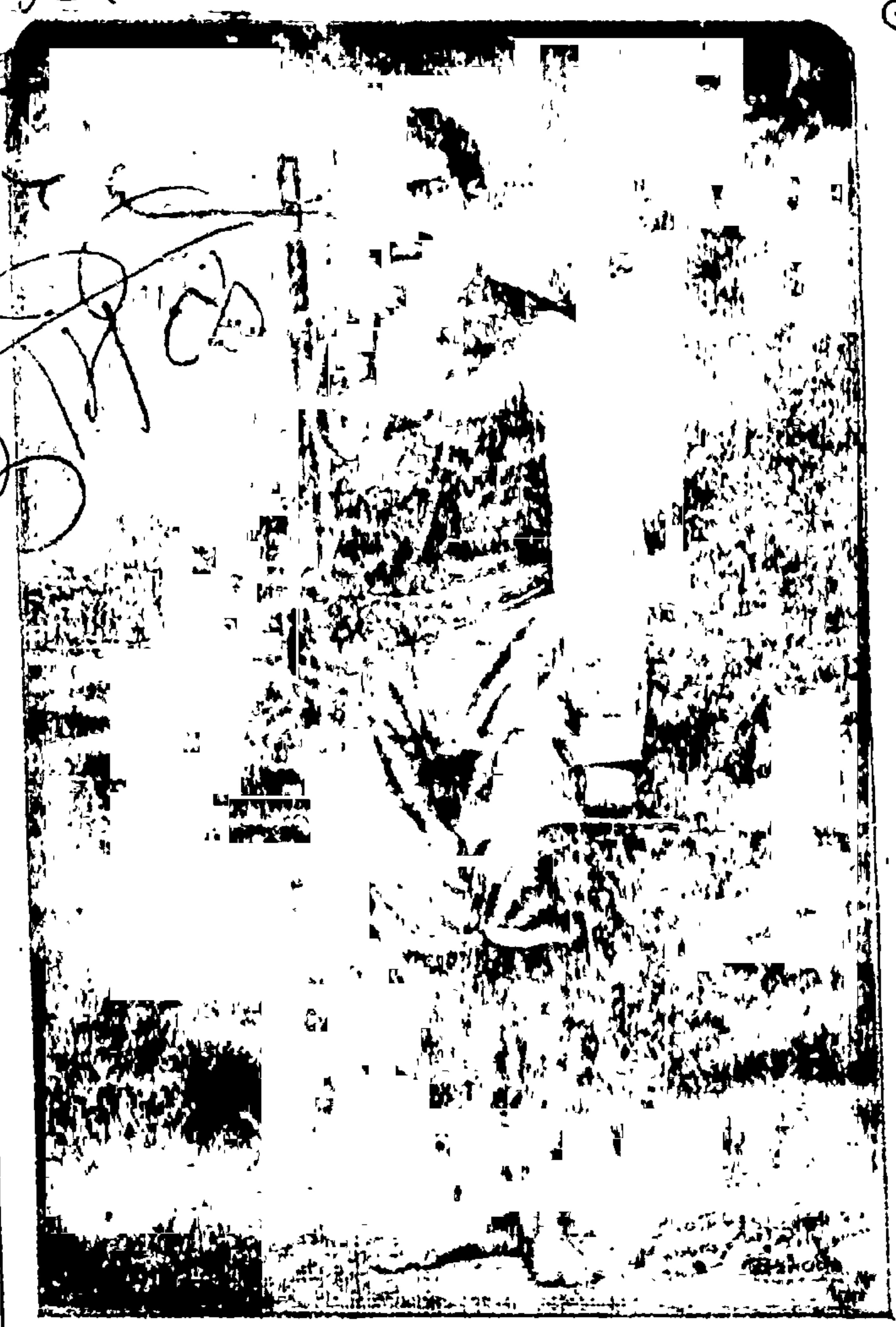

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय *किरकोव*

सं. नं. १८२०

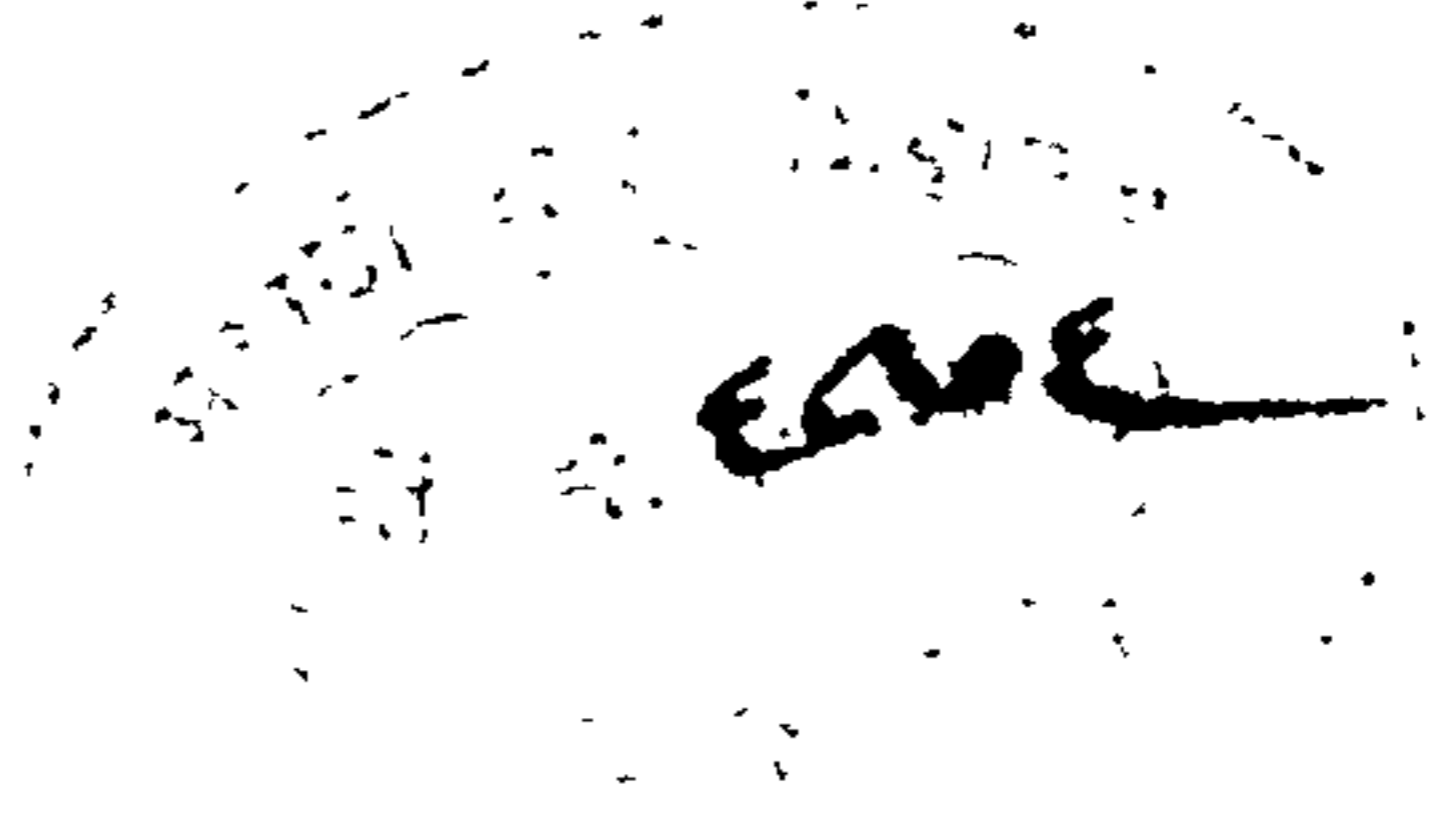
री-गदका. खेळ.

पुस्तक पाहिले.

किंमत १ रुपया.

Fig. 3.4
e/e/33

पुस्तक १

फरी-गदका.

हे पुस्तक

नेहे मे. ट्रेनिंग कॉलेजचे, कसरत शिक्षक ट्रेनिंग क्लासचे, व
प. प. नारायणगुरुंच्या बाल प्रभु व्यायाम शाळेचे
अ. धापक. जुजुत्सु, मलखांब वगैरे पुस्तकांचे कर्ते

लक्ष्मण नारायण सप्रे

यांनीं

देशी व्यायाम पद्धतीचा जीर्णोद्धार होऊन
हातून कांहीं देशसेवा घडावी या हेतूने

ते

रा. रा. शंकर नरहर जोशी यांनीं चित्रशाळा स्टीम. स,
पेठ घ. नं. १०२६ येथें छापून प्रसिद्ध केले.

र. कर, प्रस्थकुं
रते हे,

सन १९२०

किंमत १ रुपया.

अर्पणपत्रिका.

वीर्यशौर्यादि गुण ज्याचे अंगी पूर्ण

असून जो अत्यंत धाडशी व मर्दा-

नी कलाकौशल्यांत निपुण; परंतु

प्रपंचत्यागी अशा प. कन्ह-

व्यासिंग इंदलसिंगास

हें पुस्तक अर्पण

केलें असे.

.. रघु.

ग्रंथकार. कर, प्रस्थकुं
करते है,

फरी-गढ़का उचलतांना म्हणावयाचें स्तोत्र.

लखत चरित अद्बुद दो वीरनके झपट झपट दसमुख कर
फडकत ॥ कहत सुतन सन वचन हकारित है कोइ वीर सुबदरन
हटकत ॥ वीर एक महावीर जितदिन देर नही धडकत वार वार
रावण पुकारित है वीरनू सो महावीर अंगद करै जमान खठकत ॥
पवनपुत्र बलवान वान तुमरे संग सज्जय ॥ असी कोस नव
लख भूत तुम्हरी डर भगगय कहो सदीमन लाय पलखमां लख-
नजी आऊं ॥ कहो दुंदले जाऊं ॥ कहोत दैद्यत दल टारुं ॥ कहोत
धय बन चरकारूप श्याय लयाय मै राम मिलाऊं ॥ मै पायक रज-
राम के रामकाज अत्ते करुं ॥ लंक उच्चारी रावन समेय, दख्खन
से उत्तर ले धरुं ॥ पूरवसे जमुवंत वली तब ताके संग सब सूर-
सरज्जय ॥ उत्तरसे चरि बादके अंगद तब लंक विध्वंसित कौन
वरज्जय ॥ कोपकिये भगवान भणे तब पश्चिमसे हनुमान गर-
ज्जय ॥ कूदे हनुमंत ॥ धरणी सब धसगज्जय ॥ मेरु सब मसगू-
ज्जय ॥ मसगज्जय कमठकी तान पाया ॥ शेषफण फटत है ॥
समुद्र जल घटत है ॥ घटत है अरुण की तेज ताया ॥ कहत मण्डो-
दरी, रावन की सुंदरी, चरत है लंकमे धूम छाया ॥ मेरहिसे ले मंत्र
और छोड तंत्र भागो भागोरे कंधवीर हनुमंत आमा ॥ १ ॥

लंकमे आगदेइ हनुमान हसे भगवानके पाय सुठाडे ॥ कोटि
अठार चवार जरे चटके महि लायकके सुत गाझे, रावणको रणवास
दियो, सीयाजीके चरण पडे है गाडे ॥ तुलसी कोटिन गाढ कटै
पल्लो जब ध्यान धरे हनुमान जतीको ॥ २ ॥

मै हनुमान महा बलवान मै न करुजी रावण शंका ॥ कोटि
समुद्र रचो महाभारत कोप करु तो वचने पलंका ॥ जो सीया रघु-
वीरके पायसु आऊ उठाउ लेजाऊं अनामत लंका ॥ ३ ॥

प्रथम अखाडेमे जाकर, मस्तकु नमाकर, मट्टीकु उठाकर, प्रस्थकुं
चढाकर, बदनसे मली है ॥ हंजारोमें लडते है, हुन्नर पंच करते है,
नहि किसीकुं डरते है, बली मालीक मुजपर है ॥

॥ लकडी ॥

हनुमंती घाई, और बजरंगी थाट, हुकम बजरंका.

शुद्धिपत्रक.

पान.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.
१६	२५	पाहिजे घरांत	घरांत उभा.
६२	१७	अशा रीतीने राहिल	अशा रीतीने ठेवून
७१	१८	शिकारास	शिकणारास
७३	२४	२ हातकटीचे	दुहेरी हातकटीचे
८४	१२	चि. नं. ३	चित्र नं. ३०
९३	२०	सापने वाल्याने	सामने वाल्याने
१११	५	घाई ५	घाई. ११
”	१९	बसून	उभ्याने
११२	१२	अ	अचे
१५२	८	चित्र नं. ४९	चि. नं. ४८
१७६	९	घा. नं. ३	घा. नं. ४
२००	१५	चि. नं. ५८	चि. नं. ५९
२०१	४	” ” ”	” ” ”

सूचना:—पान २०० मध्ये चि. नं. ५८ चें चित्राबद्दल ५९ चें चित्र व पान २०१ मध्ये चि. ५९ चे ऐवजी ५८ चें चित्र आहे असें समजावें.

अनुक्रमणिका.

भाग १ ला.

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान.
१	प्रस्तावना.	१	७	एकेरी पवित्रा.	२९
२	उपोद्धात.	३		एकेरी पवित्र्यांत फिर-	
	१ सद्यस्थिती	४		विष्याचे हात	३१
३	फरी-गदका.	५	८	साधा पवित्रा.	३३
	२ ऐतिहासिक समा-	६		१ साध्या पवित्र्यां-	
	लोचन.	७		तील फिरवावयाचे	
	३ फरी-गदका वर्णन	७		हात.	३३
	४ फरी गदक्यांत हार	८	९	फरी गदका ठेवण्या-	
	किंवा जय मिळाल्याचे	९		ची क्रिया.	३५
	चिन्ह	९	१०	फरी-गदका उचल-	
	५ फरीगदक्याचा	१०		ण्याची क्रिया.	३६
	उपयोग	१०	११	फरी-गदका ठेव-	
	६ ह्या खेळांतील दोन	११		ण्याची दुसरी रीत.	३८
	मुख्य तत्वे.	११	१२	फरी-गदका उचल-	
४	पवित्रा.	१३		ण्याची दुसरी क्रिया.	३९
५	दोहोंचा पवित्रा.	१६	१३	सलामी	३
	१ पवित्रा चालतांना	१६		१ सलामीची दुसरी रीत	४
	फिरवावयाचे गदक्या-	१६	१४	चालीचे पवित्रे.	४
	चे हात.	२२		१ दोहोंचा पवित्रा मागे	
	२ पवित्रा चालतांना	२२		चालण्याची कृति.	४५
	ढालीचे फिरवावयाचे	२३		२ दोहोंचा पवित्रा पुढे	
	हात.	२३		चालण्याची कृति.	४६
६	तिहींचा पवित्रा.	२४		३ मागे चालण्याचा	
		२४		तिहींचा पवित्रा	४७

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान.
	८ पुढें चालण्याचा तिर्हाचा पवित्रा	४८		घा. १ पोट घाई. ६ वी. चार हात. तमाचा, जनोईची.	
१५	फरी गदका खेळ- ण्याचे सर्वसाधा- रण नियम.	५०		तमाचा, शीर, वाहिरा, जनोई.	६६
१६	घाई १ ली. चार हात तमाच्याची तमाचा, जनोई शीर, वाहिरा.	५२		घा. १ पोट घाई ७ वी, १० हात तमाच्याची घाई तमाचा, जनोई, त- माचा, शीर, तमाचा, शीर, जनोई तमाचा, वाहिरा, तमाचा.	”
	घा. १ पो. घा. १ ली. चार हात वाहिरा. तमाचा. जनोई, शीर, वाहिरा.	६१		घा. १ पोट घाई ८ वी. दोहेरा शीर.	”
	घा. १ पो. घा. २ री. चार हात शाम घात. तमाचा, जनोई; ३ शीर, तमाचा.	६३		घा. १ पोट घाई ९ वी. चार हात चाल. तमाचा, जनोई, शीर, वाहिरा.	६७
	घा. १ पो. घा. ३ री. पांच हात तमाचा. त- माचा, जनोई, चीर, शीर, वाहिरा.	६४		घा. १ पो. घा. १० वी. तीन हात शीर तमाचा. तमाचा, जनोई शीर.	६९
	घा. १ पो. घा. ४ थी. पांच हात तमाचा. त- माचा, जनोई. चीर, शीर, वाहिरा.	६६		घा. १ पोट घाई ११ वी. चारकी वेठक. तमाचा, जनोई, शीर वाहिरा.	७०
	घा. १ पो. घा. ५ वी. सहा हात दोन शीर त- माचा. तमाचा, जनोई, शीर, वाहिरा. शीर, वाहिरा.	”	१७	छूट घा. १ ली. हातकटीचे दुहेरी हात.	७१ ७३
				घाई २ री. पांच हात तमाचा कंव- रची घाई. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, वाहिरा.	७५
				घा. २ पोट घाई १ ली. चार हात तमाचा कंव-	

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान.
	रची घाई, तमाचा, कंबर, शीर, बाहिरा.	७९		घा. २ पोट घाई ८ वी. सहा हातांची कमरेची एकांगी घाई.	
	घा. २ पोट घाई २ री. चार हात शाम घातची घाई. तमाचा कंबर, शीर, तमाचा.	८१		तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, तमाचा.	९२
	घा. २ पोट घाई. ३ री. ८ हात तमाचा कंबर दोन शीरची घाई.			घा. २ पोट घाई ९ वी. पांच हात जनोईची घाई. तमाचा, जनोई, चीर, शीर, बाहिरा,	”
	तमाचा, कंबर, चीर, शीर चीर, जनोई, शीर, बाहिरा.	८२		छूट घाई २ री.	”
	घा. २ पोट घाई ४ थी. पांच हात कंबरेची बाजूला चालण्याची घाई. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा.	८३	१८	घाई ३ री.	”
	घा. २ पोट घाई ५ वी. चार हात कमरेची पुढे चालण्याची घाई.			पालट कडकची घाई.	
	तमाचा, कंबर, शीर, बाहिरा.	८८		तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, पालट, कडक शीर, बाहिरा.	९४
	घाई २ री. पोट घाई ६ वी. चार हात कमरेची एकांगी घाई.			घाई ३ पोट घाई १ ली. ७ हातांची शामची घाई.	
	तमाचा, कंबर, शीर, तमाचा.	९०		तमाचा, पालट, तमाचा, कंबर शीर, पालट, तमाचा.	१००
	घा. २ पोट घाई ७ वी. पांच हात कमरेची एकांगी घाई.			घा. ३ पोट घाई २ री. ७ हातांची शामची दुसरी घाई. तमाचा, पालट, तमाचा, कंबर, शीर, पालट, तमाचा.	”
	तमाचा, कंबर, चीर, शीर, तमाचा.	९१		घाई ३ पोट घाई ३ री. ७ हात दोहरा शीर.	
				तमाचा, कंबर, शीर, कडक, दोहरा शीर. बाहिरा, तमाचा,	१०१

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान.
	घा. ३ पोट घाई ४ थी.			तमाचा, पालट, शीर,	
	९ हात तमाचा पालट			कडक, बाहिरा, तमाचा.	११२
	कडकची घाई. तमाचा.			घा. ३ पोट घाई ११ वी.	
	कंबर, चीर, शीर, बाहिरा			३ हातांची एकांगी घाई.	
	पालट, कडक, शीर,	१०३		तमाचा, पालट, कडक.	११३
	बाहिरा.			घा. ३ पोट घाई १२ वी.	
	घा. ३ पोट घाई ५ वी.			एकांगी मील वोट. तमाचा,	
	९ हात बाजूची चाल.			कंबर, बाहिरा तमाचा.	”
	तमाचा, कंबर, चीर,			घा. ३ पोट घाई १३ वी.	
	शीर, बाहिरा पालट,			एकांगी शिसकारा, त-	
	कडक, शीर, बाहिरा.	१०५		माचा, तमाचा, पालट,	
	घा. ३ पोट घाई ६ वी.			शीर, कडक, शीर,	
	५ पांच हात तमाचा			बाहिरा, तमाचा.	११४
	कंबरची चाल. तमाचा,			छूट घाई ३ री.	”
	कंबर, चीर, शीर,			घा. ३ हातकटीचे दुहेरी	”
	बाहिरा.	१०६		हात पुढे चाल,	”
	घाई ३ पोट घाई ७ वी.		१९	घाई ४ थी.	
	९ हातांची पुढची चाल.			९ हातभंडारा पोखरची	
	तमाचा, कंबर, चीर,			घाई.	
	शीर, बाहिरा. पालट,			तमाचा, कंबर, चीर,	
	कडक, शीर, बाहिरा.	१०७		शीर, बाहिरा, भंडारा,	
	घाई ३ पोट घाई ८ वी.			पोखर, शीर, बाहिरा.	११६
	९ हात बैठक. पालट कड-			घाई ४ पोट घाई १ ली.	
	कची घाई. तमाचा, कं-			७ हात भंडारा पोख-	
	बर, चीर, शीर, वगैरे.	१११		रची. १ तमाचा, जनोई,	
	घा. ३ पोट घाई ९ वी.			भंडारा, पोखर, चीर,	
	८ हातांची एकांगी घाई.			शीर, बाहिरा.	१२०
	शीर, बाहिरा, तमाचा,			घा. ४ पोट घाई २ री.	
	पालट, शीर, कडक, बा-			९ हात शामची घाई.	
	हिरा, तमाचा.	”		तमाचा, कंबर, शीर,	
	घा. ३ पोट घाई १० वी.			बाहिरा, भंडारा, पोखर,	
	६ हातांची एकांगी घाई.			शीर, बाहिरा, तमाचा.	१२२

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान.
	घा. ४ पोट घाई ३ री. ९ हात पालट, भंडारा, छोटा शीरची.			घा. ५ पोट घाई २ ली. १० हात लंगोटा जनोई. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, पालट, लंगोटा, जनोई, शीर, बाहिरा. १३५	
	शीर, बाहिरा, तमाचा, पोखर भंडारा, पालट, शीर, बाहिरा, तमाचा. १२४	१२४		घा. ५ पोट घाई २ री. ११ हात लंगोटा, जनो. ईची घाई. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा क- डक, पोखर, लंगोटा जनोई, शीर, बाहिरा. ”	
	घा. ४ पोट घाई ४ थी. ७ हात भंडारापोखरची. तमाचा, कंबर, शीर, भंडारा पोखर, शीर, बाहिरा. १२७	१२७		घाई ५ पोट घाई ३ री. ९ हात तमाचा, कड- कची घाई. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बा- हिरा, कडक, जनोई, शीर, बाहिरा. १३६	
	घा. ४ पोट घाई ५ वी. ६ हात भंडारा पोखरची. तमाचा, कंबर, भंडारा, पोखर, शीर, बाहिरा. १२८	१२८		घा. ५ पोट घाई ४ थी. ६ हात पोखर लंगो- ट्याची. तमाचा, पोखर, लंगोटा, जनोई शीर, बाहिरा. ”	
	घा. ४ पोट घाई ६ वी. ६ हात कडक पोख- रची. तमाचा, जनोई, कडक, पोखर, शीर, बाहिरा. १२९	१२९		घा. ५ पोट घाई ५ वी. ६ हात शीर लंगो- ट्याची. तमाचा, शीर, लंगोटा, जनोई, शीर बाहिरा. १३७	
	छोट घाई ४ थी. ”	”		घा. ५ पोट घाई ६ वी. ५ हात जनोई लंगो- ट्याची. तमाचा, जनोई. लंगोटा, शीर, बाहिरा. ”	
	घाई ४ हातकटीचे दुहेरी हात. १३०	१३०			
२०	घाई ५ वी. ९ हात लंगोटा जनोईची घाई. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, लंगोटा, जनोई, शीर, बाहिरा. १३२	१३२			

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान.
	घा. ५ पोट घाई ७ वी.			५ हात दोन शीर बाहि- न्याची. तमाचा, कंबर, शीर, शीर बाहिरा.	"
	६ हात लंगोटा जनो- ईची घाई तमाचा, कंबर, लंगोटा. जनोई शीर बाहिरा.	१३८	२ =	घाई ७ वी.	"
	घाई. ५ पोट घाई ८ वी.			७ हात दोन शीर बाहि- न्याची. तमाचा, पालट, शीर, शीर, कडक वा- हिरा, तमाचा.	१४३
	५ हात जनोई लंगोटा. तमाचा, जनोई, लंगोटा, शीर, बाहिरा.	१३८		घा. ७ पोट घाई १ ली.	
	घाई ५ पोट घाई ९ वी.			४ हात दोन शीर वा- हिन्याची. तमाचा, शीर, शीर, बाहिरा.	१४५
	७ हात बाहिरा लंगोटा. तमाचा, जनोई, चीर, बाहिरा, लंगोटा, शीर, बाहिरा.	"		घा. ७ पोट घाई २ री.	
	छट घाई ५ वी.	१३९		८ हात दोन शीर बाहिन्याची. तमाचा, कं- वर, चीर, शीर, कडक, पालट, शीर, बाहिरा.	"
	हातकटी. दुहेरी हात.	"		घा. ७ पोट घाई ३ री.	
२१	घाई ६ वी.			६ हात दोन शीर वा- हिन्याची. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, शीर, बाहिरा.	१४६
	७ हात दोन शीर दोन बाहिन्याची. तमाचा, कं- वर, चीर, शीर, बाहिरा, शीर, बाहिरा.	१४१		घा. ७ पोट घाई ४ थी.	
	घाई ६ पोट घा. १ ली.			५ हात दोन शीर वाहि- न्याची. तमाचा, कंबर, शीर, शीर, बाहिरा.	"
	६ हात दोन शीर दोन बाहिन्याची. तमाचा, जनोई, शीर, बाहिरा, शीर, बाहिरा.	"		घा. ७ पोट घाई ५ वी.	
	घा. ६ पोट घाई २ री.			५ हात दोन शीर वाहि- न्याची. तमाचा, जनोई, शीर, शीर, बाहिरा.	"
	५ हात दोन शीर दोन बाहिन्याची घाई. तमाचा, शीर, बाहिरा, शीर बाहिरा.	१४२		घा. ७ पो. घाई ६ वी.	
	घाई ६ पोट घाई ३ री.			५ हात दोन शीर वाहि- न्याची. तमाचा, बाहिरा,	

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान.
	शीर, शीर, बाहिरा. हूट घाई ६-७ ची. हातकटीचे हात घाई ५-७ चे.	”		जनोई, शीर, अंतरा पल्टा, शीर, बाहिरा. घाई ९ पोट घाई २ री. ७ हात अचा छात्याची घाई.	१५३
२३	घाई ८ ची. ७ हात शीर अंथ्याची घाई. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, अंत्रा, शीर, बाहिरा.	१४८		तमाचा, बाहिरा, शीर, अंतरा, छाता, शीर, बाहिरा. घाई ९ पोट घाई ३ री. ७ हात अंतरा, छात्याची, तमाचा, कंबर, शीर, अंतरा छाता, शीर, बाहिरा.	”
	घाई ८ पोट घाई १ ली. ६ हात- शीर अंतऱ्याची घाई. तमाचा, जनोई, शीर, अंतरा, शीर बाहिरा.	१५०		हूट. हातकटीचे हात	”
	घाई ८ पोट घाई ३ री. ६ हात शीर अंथ्याची घाई. तमाचा, बाहिरा, शीर, अंतरा, शीर, बाहिरा.	”	२५	घाई १० ची. ८ हात हूल अंथ्याची तमाचा, कंबर, चीर, शीर, हूल, अंतरा, शीर, बाहिरा.	१५५
	घा. ८ पोट घाई ३ री. ६ हात. शीर अंथ्याची. तमाचा, कंबर, शीर, अंतरा शीर, बाहिरा.	”		घा. १० पोट घाई १ ली. ७ हात हूल अंतऱ्याची. तमाचा, जनोई, शीर, हूल, अंतरा शीर, बाहिरा.	१५६
२४	घाई ९ ची. ८ हात अंत्रा पलट्याची घाई तमाचा, कंबर, चीर, शीर, अंतरा छाता (पलट्या), शीर, बाहिरा.	१५१		घा. १० पोट घाई २ री. ७ हात हूल अंथ्याची. तमाचा, कंबर, शीर, हूल, अंतरा, शीर, बाहिरा.	१५७
	घा. ९ पोट घाई १ ली. ७ हात अंतरा पल- ट्याची घाई. तमाचा,			घा. १० पोट घाई ३ री. ७ हात हूल अंतऱ्याची.	

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान—
	तमाचा, बाहिरा, शीर, हूल अंत्रा, शीर, बाहिरा. १५७			११ हात उड्डाण मोढ्याची. हात वरप्रमाणें.	१६५
२७	घाई ११ वी. ९ हात हूल अंत्रा पल- ट्याची. तमाचा, कंबर, चीर, शीर, हूल, अंतरा, छाता, शीर बाहिरा. ” घा. ११ पोट घाई १ ली. ८ हूल, अंतरा, छात्याची. तमाचा, जनोई, शीर, हूल, अंतरा, छाता, शीर, बाहिरा. १५७			सूचना. येथें पोट घाई २ चा अनुक्रम चुकला आहे. घा. १२ पोट घाई ३ री. ५ हात शीर मोढा. शीर, मोढा. मोढा पालट, कडक. १६९	
	घा. ११ पोट घाई २ री. ८ हात हूल अंतरा छा- त्याची, तमाचा, कंबर, शीर, हूल, अंतरा, छाता, शीर, बाहिरा. १५८			घा. १२ पोट घाई ४ री. १२ मोढा जिनेवाची. तमाचा, जिनेवा, चीर, शीर, कडक, मोढा, पालट, मोढा, शीर, हूल, शीर बाहिरा. ”	
	घा. ११ पोट घाई ३ री. ८ हात हूल अंतरा छा- त्याची. तमाचा, बाहिरा, शीर, हूल अंतरा छाता, शीर, बाहिरा. ”			घा. १२ पोट घाई ५ वी. ११ हात मोढ्याची. पुढें मागें चाल हात घा. १२ प्रमाणें. १७०	
	घा. ११ पोट घाई ३ री. ८ हात हूल अंतरा छा- त्याची. तमाचा, बाहिरा, शीर, हूल अंतरा छाता, शीर, बाहिरा. ”			घा. १२ पोट घाई ६ वी. ११ हात मोढ्याची ए- कांगी. हात घा. १२ प्रमाणें. १७२	
	घा. ११ पोट घाई ३ री. ८ हात हूल अंतरा छा- त्याची. तमाचा, बाहिरा, शीर, हूल अंतरा छाता, शीर, बाहिरा. ”			घा. १२ पोट घाई ७ वी. ११ हात मोढ्याची बा- जूची चाल. हात घा. १२ प्रमाणें. १७४	
२७	घाई १२ वा. ११ हात मोढ्याची घाई. तमाचा, कंबर चीर, शीर, बाहिरा मोढा, मोढा, पालट, कडक, शीर, बाहिरा. घाई १२ पोट घाई १ ली			घा. १२ पोट घाई ८ वी. १५ हात शोमची घाई, तमाचा, जनोई, चीर, अंतरा पलटा, शीर, हूल, मोढा, भंडारा, पोखर,	

अ.नं.	विषय	पान.	अ.नं.	विषय	पान
	पालट, कडक, छोटा शीर बाहिरा	१७६		घाई. तमाचा, कंबर,	
	घा. १२ पोट घाई ९ वी.			चीर, शीर, कडक, शीर,	
	१५ हात नाखूनची.			बाहिरा, तमाचा.	१९१
	तमाचा, कंबर, शीर,		३७	घाई १० वी.	
	नाखून कडक, जनोई,			९ हातांची एकांगी न-	
	शीर, मोढा, मोढा, पा-			वकी घाई.	१९२
	लट, भंडारा, अंतरा,	१७८	३८	घाई ११ वी.	
	पलटा, लंगोटा, बाहिरा.	१७८		एकांगी आठकी घाई.	१९
	छूट.	१७८	३९	घाई १२ वी.	
	हातकटीचे हात.	१८०		१५ हाताची आणी काट.	१९३
	भाग २ रा.	१८०	४०	घाई १३ वी.	
२८	घाई १ ली.			१० हाताची शिसकारा.	१९
	कडक कुदान.	१८१	४१	घाई १४ वी.	
२९	घाई २ री.			४ हात मील बाट.	१९
	पांच हात बैठक शीर मोढ्याची.,,		४२	चक्रगतीनें खेळण्याची	
३०	घाई ३ री.			छूट साधी चक्रगतीनें.	१९४
	१४ हात गुदरची घाई.	१८५	४३	चक्रगतीनें खेळण्या-	
३१	घाई ४ थी.			ची छूट (उलट सुलट)	
	९ हात उड्डाणची घाई.	१८८	४४	चक्रगतीनें नं० २	१९५
३२	घाई ५ वी.			(संक्षिप्त) समीकरण.	
	३ हात तमाचा पालटची.	१९०		परीक्षेकरितां मूळ घाईचे	
३३	घाई ६ वी.			एकीकरण.	१९६
	७ हात तमाचा, कडक,		४५	पुढें व मागे पवित्रे चा-	
	पोखरची घाई.	१९०		लत खेळण्याच्या घाई.	१९
३४	घाई ७ वी.		४६	दुहेरी हात चालत चालत	
	५ हात तमाचाची, तमाचा,			शीर उडवून खेळण्याच्या घाई.,,	
	कंबर, शीर, बाहिरा, तमाचा.	१९१	४७	एकेरी हात देऊन शीर	
३५	घाई ८ वी.			उडवून चालत चालत खे-	
	८ हात तमाचाची तमाचा,		४८	ळण्याच्या घाई.	१९७
	कंबर, शीर, भंडारा, पोखर,			दोषांनीं वसून खेळण्याच्या घाई.,,	
	शीर, बाहिरा, तमाचा.	१९८	४९	शेवटची सलामी.	१९८
३६	घाई ९ वी.		५०	तालीमनामा.	२०२
	८ हात तमाचा कडकची		५१	उपसंहार.	२०३

प्रस्तावना.

खड्गालक्ष्मीस्तथा राज्यं यशः खड्गादवाप्यते ॥
खड्गाद्वैरिविनाशं च यत्नात्तमभिदध्महे ॥ १ ॥

मर्दानी खेळांपैकी ह्या खेळाची (फरीगदक्याची) माहिती पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध करण्यापूर्वी तो खेळ समाजास कितपत पसंत पडतो हें पहाण्याकरितां त्याची माहिती प्रथम " चित्रमय जगत् " मासिकांतून थोडी थोडी प्रसिद्ध करण्याचा क्रम सुरुं केला. ती थोडी बहुत प्रसिद्ध होते न होते तांच कित्येक तज्ज्ञ मंडळीनीं ती लवकर पूर्ण करण्याविषयी आपली इच्छा दर्शविली. बऱ्याच जणांनीं तर ह्या विषयाचा एक स्वतंत्र ग्रंथ छापून प्रसिद्ध करावा व त्याप्रमाणें इतर मर्दानी खेळांच्या माहितीचीं पुस्तके लवकर छापून प्रसिद्ध करावीं अशी सूचना केली. कित्येकांनीं तर मर्दानी खेळाच्या माहितीचीं पुस्तके तयार असल्यास तीं सत्वर पाठविण्याची कृपा करावी, अशा मागण्याही केल्या. ह्या सर्व जणांचे हेतु लक्षांत घेऊन मर्दानी खेळांपैकीं फरीगदक्याची माहिती पुस्तकरूपानें व्यायामेच्छुंस सादर करीत आहे.

प्रस्तुत पुस्तक लोकादरास चांगलें पात्र झाल्यास अशाच प्रकारची (मर्दानी खेळाची) पुस्तके देशी व्यायामाचे ज्ञानाच्या जिज्ञासूंची सेवा करण्याकरितां लवकरच सादर करण्याची उमेद येणार आहे.

अशा प्रकारची माहिती लिहिताना त्या माहितीला अनुरूप अशी भाषासरणी वापरावी लागत असल्यामुळें त्यांत पुष्कळ दोष असणें संभवनीय आहे, तरीसहृदय वाचक वर्ग भाषासरणी, तिची मोड इत्यादि बाबीकडे लक्ष न देता हंसक्षीरन्यायानें फक्त उद्देशाचा विचार करून एका नूतन महाराष्ट्रवाङ्मय (मातृभाषा) सेवकास उत्तेजन दिल्याचें श्रेय घेतील अशी आशा आहे.

फरीगंदक्यांची माहिती तज्ज्ञ मंडळीस कितपत पसंत पडते हें पाहण्या-
 करितां ती पुस्तकरूपानें छापण्यापूर्वी " चित्रमय जगत् " मध्ये प्रसिद्ध
 करण्याचे कार्मी व शेवटीं तर्चिें स्वतंत्र पुस्तक छापण्याचे कार्मी जी चित्र-
 मय जगत्चे म्यानेजर यांनीं कृपा केली त्याबद्दल मी त्यांचा फार
 आभारी आहे.

—
 लक्ष्मण नारायण सप्रे.

उपोद्धात,

१७७२

सिक्तायां वीरकंठस्थलवहलगलद्रक्तधारांबुवर्षैः ।
माद्यन्मातंगकुंभोद्दलनविलुलितैर्मौक्तिकैः पुष्पितायाम् ॥
संग्रामोद्यानभूमौ तुरगखुरपुटोत्खातकष्टस्थलायाम् ।
जातं ते खड्गवल्लयाः फलमतुलरसास्वादहृद्यं जयश्रीः ॥१॥

पूर्वी म्हणजे फार प्राचीन काळी नव्हे तर फक्त ४०० किंवा ५००
वर्षांपूर्वीच लढाईची हत्यारे तरवारी, ढाली, भाले,
सद्यस्थिती. बाण वगैरे होती. अलीकडे जसजसा शास्त्रीय
ज्ञानाचा प्रसार जास्त होत चालला तसतसे नवीन

नवीन शोध लागत गेले; व सध्या लढण्याची सामुग्री तरवारी, ढाली,
भाले, बाण वगैरे नसून त्यांची जागा बंदुकी, तोफा, बेर्योनेट्स वगैरे
शस्त्रांनी बळकाविली आहे. म्हणजे अलीकडच्या लढायांमध्ये खरं शौर्य व
शक्ति यापेक्षा युक्तीस जास्त प्राधान्य मिळालं आहे. वास्तविक केव्हाहि
युक्ती ही पाहिजेच; केवळ मस्त झालेल्या रेड्याप्रमाणे नुसती शक्ति असून
भागत नाही. शक्ति व युक्ति या दोघांची नेहमी जोड (सांगड) पाहिजे.
या दोघी बहिर्णांची वस्ती एका शरीरांत असली तर मात्र त्या मनुष्याचे
हातून एखादं चिरस्मरणाय कृत्य घडून येण्याची आशा असते.

पूर्वीच्या युद्धांत प्रत्यक्ष समोरासमोर सामने झाल्याशिवाय जयापजयाचा
निष्काल होत नसे, व अशा प्रकारच्या द्वंद्वान्त किंवा सामन्यांत खऱ्या
वीराचं शौर्य, धाडस व सामर्थ्य इत्यादि त्याच्या अंगी वसत असलेले गुण
दृष्टोत्तरीस येत असत. हल्ली एखादी मशीनगन चालू झाली म्हणजे तिच्या
पुढे असलेले अतिशय मजबूत किल्ले (लोखंडी) सुद्धा हां-हां म्हणतां ती
उध्वस्त करून टाकिते; ते इतकं की, युद्धाची कल्पना नसणाऱ्या एखाद्या

माणसानें जर तें ठिकाण पाहिलें तर त्याला त्या जागीं पूर्वी किल्ला होता किंवा काय याचा संशय येईल. इतकेंच नव्हे तर त्याला कर्धाकाळीं येथें किल्ला बांधण्याकरितां दगड वगैरे पदार्थ जमा केले होते, परंतु तो बांधण्याचें काम तसेंच राहून गेलें असावें, असें वाटेल. अशा राक्षसिणीसमोर विचान्या मानवाचा काय पाड ? तिच्या मुखांतून निघालेल्या एकेका गोळ्यास शेंकडों वीर वळी पडतात, अशा प्रसंगीं त्यांनीं आपलें शौर्य कोणास व कशा रीतीनें दाखवावें ? सारांश, आधुनिक युद्ध म्हणजे केवळ महाप्रलय ! व प्राचीन पद्धतीचें युद्ध म्हणजे खरोखरच समर्थ, शौर्यशाली व धाडसी वीरांची खरी कसोटी असें म्हणतां आलें असतें.

असो ! प्रस्तुतच्या लेखांत प्राचीन व अर्वाचीन युद्धकला यांची तुलना करावयाची नसून फरीगदका या नांवानें पूर्वीपासून चालत आलेल्या परंतु अलीकडे लयास चाललेल्या एका मर्दानी खेळाची माहिती वाचकांस द्यावी म्हणून त्या खेळाचे शिस्तवार प्रयोग आज येथें देत आहों :

पूर्वी आमच्या शूर पूर्वजांनीं आपल्या मातृभूमीची पारतंत्र्यशुंखला तोडून तिला बंधमुक्त केलें, व गोब्राह्मणप्रतिपालन, स्वधर्मसंगोपन इत्यादि धर्ताच्या दिव्य तेजानें तिला स्वातंत्र्य सुख मिळवून दिलें, त्यांनीं त्याचा ओनामा या किंवा अशाच खेळापासून घेतला असावा असें वाटतें.

वरील विधान सिद्ध करण्यास नेताजी पालकराचें उदाहरण पुरेसें होईल. केवळ बारा वर्षांचा मुलगा हातांत काठी घेऊन गांवाबाहेर खेळावयास गेला आणि तेथें असलेल्या निवडुंगाचे बांडांना मुसलमान कल्पून इतर कोणत्याही गोष्टीचें, तहानेचें, भुकेचें, उन्हाचें व अंगावरील कपड्याचें सुद्धां भान न ठेवितां त्यांचा सारखा सप्पा उडवीत सुटला ! काय त्या काठीचा पराक्रम ! तिनें त्याला तेव्हांपासून शौर्याचें बाळकडू पाजिलें. वाचकहो ! ज्यानें आपल्या अतुल पराक्रमानें आपलें नांव अजरामर केलें तो हाच नेताजी पालकर होय. अशीं एक काय पण शेंकडों उदाहरणें दाखावितां येतील, पण नुसतीं उदाहरणें देऊन काय उपयोग ? तें उदाहरण सर्वतोपरी अमलांत आलें पाहिजे. आज आपल्या हिंदुस्थानांत—नव्हे—हिंदमातेच्या पोटी—हजारों नेताजी पालकर जन्मले

असते तर किती बहार उडाली असती ? कारण चालू असलेल्या महा-युद्धांत त्यांना आपल्या दयाळू इंग्रजसकरांच्या वतीने भाग घेतां आला नसता काय ?

पाश्चात्य लोकांनी आपल्या ज्ञानबलाच्या योगानें अविश्रांत परिश्रम करून गवीन उपयुक्त यंत्रें, कला इत्यदि सुधारणेचीं साधनें शोधून काढिली, परंतु त्यांचा उपयोग आम्हीं कुधारणेकडे मात्र करीत आहोंत, असं खास आढळून येईल.

दूरचा प्रवास सुलभ रीतीनें थोड्या वेळांत व व्यर्थ श्रमाशिवाय करितां याचा म्हणून मोटारगाडी निघाली; परंतु तिचा उपयोग हिंदुस्थानांत केवळ चैनीखातर फिरण्याकडे व इतरांच्या जिवाची किंवा दुसऱ्या कशाचीही परवा न करितां शहरांतून भरबांव नेण्याकडे आणि अशा रीतीनें वेपवाई वाढविण्याकडे झाला. संध्याकाळीं फिरावयास सुद्धां मोटार पाहिजे. घटकाभर संध्याकाळीं बाहेरच्या खुल्या हवेंत पाय मोकळे करून व्यायाम घेणें तर वाजूलाच राहिलें ! तसेंच कांहीं लोकांचीं आजारांमुळे किंवा म्हातारपणामुळे दृष्टि मंद झाली असतां त्यांना आपलीं कामें व्यवस्थितपणें पार पाडतां याची म्हणून चष्म्याची योजना झाली. परंतु इकडे पहावें तों चष्म्यानें भ्रूणाची जागा पटकाविली आहे, व आठ-नऊ वर्षांच्या मुलांपासून सर्व लोक त्याच्या योगानें नसत्या अंधळेपणाला मात्र निमंत्रण करीत आहेत. नाटककारांचा हेतु बोधपर नाटकें रचणें व नाटक-कंपन्यांचा प्रयोग उत्तम रीतीनें म्हणजे त्यांच्यातील प्रत्येक गुण व रस याचा परिणाम प्रेक्षकांच्या मनावर पूर्णपणें ठसेल अशा रीतीनें करून दाखविणें व तसेंच प्रेक्षकांनीं आपल्या वर्तनांत होत असलेल्या चुका काढून त्याची जागा सद्गुणांनीं भरून काढणें हा होय. परंतु नाटक-कंपन्या म्हणजे आजकाल कसे तरी पोट भरण्याकरितां एके ठिकाणीं जमलेले लायसेन्स घेतलेले तमासगीरच आहेत कीं काय, असं वाटतें. प्रेक्षक तर काय मेंढराचा कळपच. संपत्तीचा व्यर्थ व्यय करणें, आणि रात्रीच्या रात्री जागून काढल्यामुळे क्षयरोगासारख्या बलाढ्य काळास पाचारण करणें यापलीकडे त्यांचा दुसरा उद्देश दिसत नाही. चहा व

बिडी (सिगारेट) वगैरेचें इतकें स्तोम माजलें आहे की, दररोज फिटल्याच्या किटल्या व गट्टेच्या गट्टे खपत आहेत. परंतु त्याच्यापासून होणाऱ्या अहितकारक परिणामाकडे कोणाचेंच लक्ष जात नाही ही मोठी खेदाची गोष्ट आहे.

याप्रमाणें नानाप्रकारच्या व्यसनबाजीसाठी अगर (अंबट) चैनीसाठी पैशाचा व्यय, शरीराचा न्हास व रोगांचा फैलाव ही तीर्ही कामें कशी सांगड घातल्यासारखी घडून येत आहेत. अशा प्रसंगी आम्हाला कांहींच करितां येणार नाही काय ? नाही ! निराश होण्याचें कारण नाही ! असल्या परिस्थितीत सुद्धां प्रयत्न केल्यास आमची स्थिति सुधारण्याची आशा आहे.

प्रथम आपली झालेली शारीरिक नुकसानी भरून काढली पाहिजे, कारण ज्याप्रमाणें आगगाडीचें इंजिन व्यवस्थित असलें म्हणजे तिचा सर्व प्रवास विनहरकत पार पडतो, तद्वतच आपल्या शरीररूपी इंजिनाची स्थिति आहे.

लक्षावधि रुपयांपेक्षां उत्तम शरीरसंपत्तीची किंमत जास्त आहे. ॥ “ पुनर्दारा पुनर्वित्तं न शरीरं पुनः पुनः ” ॥ जो मनुष्य द्रव्य, ज्ञान, आणि अधिकार या सर्वांपेक्षां शरीरसंपत्तीची किंमत जास्त समजतो तोच शहाणा व सुखी समजावा. कारण पहिल्या तीर्हीं वस्तु एकदां मिळाल्यावर हरवल्या तरी त्या पुनः मिळूं शकतात; पण शरीरसंपत्ति नाहीशी झाली म्हणजे ती पुनः मिळणें कठीण आहे. म्हणून आपलें आद्यकर्तव्य शरीरसंपत्ति मिळविणें हें होय. तेवढ्यासाठी इतर वेळांतला वेळ काढून नानाप्रकारचा व्यायाम करणें व त्यांतून फरिगदका, बाना, लाठी, बोथाठी, मल्लखांब, कुस्ती, लेझीम, फिरंग, बकेत, माडू वगैरे प्रकारच्या मर्दानी खेळांचे प्रयोग शिकणें अवश्य आहे. या खेळांच्या योगानें करमणूक होते, व्यायाम होतो, आणि आपला उल्हास वाढतो. व कोणतेंहि काम करावयास हुरूप येतो. त्याच्यांत असा अजब किमया मरलेला आहे की, त्याच्या यांगानें शरीरांत एक प्रकारचा जोम उत्पन्न होतोच होतो. प्रकृति नेहमीं निरोगी राखणें हें परमेश्वरानें तुमच्या

स्वाधीन ठेविलें आहे. आत्मसंयमन, मिताहार, आणि उद्योगी स्वभाव ह्या तिहींचा एकच परिणाम, म्हणजे उत्तम शरीरसंपत्ति होय.

या विश्ववंद्य पवित्र खार्णीत जन्म घेणाऱ्या बालकांनों ! देशाच्या आधारस्तंभरूपी तरुणांनों ! वर्तमानकाळच्या कीर्तीचें सामर्थ्यानें संरक्षण करून भविष्यकालास देदिप्यमान करणाऱ्या दिव्य रत्नांनों ! स्वबलावर स्वाश्रयी होण्यास झटा, तुम्हास फुकट चैनबाजीच्या घातुक व्यसनानें जर्जर व कंटाळवाणें पाहून ही वीरमाता हिंदभूमी काय म्हणेल ह्याची कल्पना करा. स्वतःचें संरक्षण करण्यास असमर्थ आहेत त्यांचा आयुष्यक्रम सुखावह होणें शक्य नाहीं हें लक्षांत वागवा.

सुज्ञ तरुणांनों ! देशाच्या भविष्यकालाबद्दल तुमच्यावर मोठी जबाबदारी आहे, म्हणून शरीरबलोनिसाठी झटण्यास तयार व्हा व आपल्या निर्माल्यवत्, असमर्थ आणि अनेक व्यसनांनी व रोगांनीं ग्रासून गेलेल्या देशबंधूस आपलें जिणें अमूल्य वाटेल असा धडा घालून देऊन त्यांना अशाच खेळाची गोडी लावा की जेणेंकरून त्यांच्या शरीरांत स्फूर्ति उत्पन्न होईल.

फरी-गदका.

ज्यांना मराठ्यांच्या इतिहासाची व तत्कालीन परिस्थितीची माहिती आहे, त्या सर्वांना त्या काळीं मर्दानी ऐतिहासिक समालोचन. खेळांना किती महत्त्व दिलें जात असें हें सांगावयाची मुळीच जरूरी नाहीं. अशा प्रकारच्या सर्व मर्दानी खेळांत तरवारीच्या खेळाला स्वाभाविकच अग्रस्थान दिलें जात असे. परंतु हा खेळ शिकतांना त्यांत कोणाची किती प्रगती झाली आहे हें पाहण्याकरितां दंगल भरवितांना खऱ्याखऱ्या तरवारीचा चूड उपयोग करण्यांत आला तर कोणीना कोणी तरी व्यर्थ प्राणास

मुकावयाचा म्हणून अशा वेळीं ढाल-तरवारीच्या ऐवजी फरीगदका वापरीत असत. हा खेळ हल्लीं उत्तर हिंदुस्थानांत व तेथेंही विशेष करून पुरभय्यां लोकांत जास्त पहाण्यांत येतो. बडोद्याचे श्री. कै. खंडेराव महाराज यांस मर्दानी खेळांची फार आवड असल्यामुळें त्यांनीं निरनिराळे मर्दानी खेळ आपणास पहाण्यास मिळावे ह्या हेतूनें सात वारांचा कार्यक्रम ठरवून दिलेला असे व त्या त्या वारीं नेमून दिलेले खेळ पहाण्यासाठीं महाराज स्वतः जात असत. त्या वेळेस फरीगदक्याचा (आठवाडिक) दंगल दर शनीवारीं भरविण्यांत येत असे. त्या काळीं फरीगदक्याच्या दंगलांत भाग घेणारे निरनिराळ्या परंपरेचे पांच आखाडे होते. प्रत्येक आखाड्यांत निरनिराळ्या पद्धती (पवित्र्या) नें लकडी शिकविण्यांत येत असे. (१) रामसिंग वस्तादांचे तालमींत “ हनुमंती घाई व वजरंगी थाटाची लकडी ” शिकविण्यांत येत असे. प्रस्तुत पुस्तकांत दिलेली माहिती ह्याच धर्तीवर लिहिलेली आहे. (२) शाळिग्राम वस्तादाच्या आखाड्यांत “ हनुमंती ” लकडी शिकविण्यांत येत असे परंतु या मंडळींची खेळण्याची पद्धत (पावित्र्याचा थाट व हात खेळण्याची पद्धत) रामसिंग वस्तादाच्या मंडळीकरतां निराळी असून ह्यांची मंडळी हातकटीचे (दुहेरी) हात उत्तम रीतीनें मारीत असत. अशा रीतीनें त्या वेळेस यांची फार ख्याती होती. ह्या पुस्तकांत या पद्धतीचे लकडीचा थोडासा समावेश केला आहे. ही मंडळी अलीच्या पावित्र्यावर लकडी खेळत असत असेंही कोणी कोणी म्हणतात. वर दिलेल्या दोन्ही आखाड्यांतील मंडळी चांगली खेळत असत. रामसिंग वस्ताद व त्यांचे शिष्य कन्ह्यासिंगजी हे स्वतः आपल्या दोन्ही हातांत दोन गदके घेऊन १०-१२ जवानांशी लकडीची छूट खेळून सर्वत्रांना हरवत (चीत करीत) असत. कन्ह्यासिंगाला लकडी खेळतांना ज्यांनीं बघितलें असल त्यांना महाराजांच्या वेळेस ही मंडळी लकडीमध्ये अजिंक्य (सरस) असतील असें वाटल्यावांचून राहणार नाही, अशी माझी पक्की खात्री आहे. रामसिंग वस्तादांचे पट्टशिष्य कन्ह्यासिंग लकडीमध्ये निष्णात होते. यांनीं आपल्या सारखीच फरीगदका खेळणारी मंडळी तयार (शिकवून)

करून ते आपल्या गुरूचें नांव चिरस्मरणीय करून गेले. त्याचप्रमाणें शाळिग्राम वस्तादाचे पट्टशिष्य गणेशजी हे करतील अशी आशा आहे. (३) मीया जानमीया हे ज्या पवित्र्याच्या धर्तीवर आपल्या विद्यार्थ्यांना फरीगदका शिकवीत असत त्यास “ सुलतानी ” असें म्हणतात. ही मंडळी पण लकडी ठीक खेळत असत. (४) सैयद वाकर अल्ली यांचे आखाड्यांत “ अली मदत ” व “ सुरखी ” ह्या पद्धतीची लकडी शिकवीत असत. यांचे आखाड्यांतील मंडळी “ एकांगी ” लकडीचा खेळ फार पहाण्यालायक खेळत असत. (५) कमाजी व आनंदराव साकोरे हे आपल्या आखाड्यांत “ शेरध्वज व कर्नाटकी ” लकडी शिकवीत असत. वर दिलेल्या पांच आखाड्यांतील मंडळी दर शनिवारी फरीगदक्याच्या खेळांतील आपापलें कौशल्य दाखवून प्रेक्षकांच्या मुखांतून आश्चर्यांझार काढविल्या शिवाय रहात नसत. ह्या दंगलांत प्रत्येक विजयी गड्यास त्याचे कौशल्याबद्दल महाराजांकडून पांच पांच रुपये बक्षीस मिळत असत. मोठ्या दंगलाचे वेळीं जो सर्वांत उत्तम खेळणारा ठरविला जाई, त्यास महाराज भारी (कडी कंठ्याचें) इनाम देऊन खुष करीत. ह्या सर्व हकीकतीवरून फरीगदक्याच्या खेळाची महती किती आहे ह्याची वाचकांस सहज कल्पना करतां येईल.

ह्या खेळास तरवारीच्या खेळाची रंगीत तालीम म्हटल्यास कांहीं हरकत नाही. तरवार हें तीक्ष्ण शस्त्र असल्यामुळें शिकणांरास तें इकडे तिकडे वळवितांना किंवा फिरवितांना चुकून आपल्याच शरीरावर लागल्यास व्यर्थ जखमा होऊन अवयवांचे

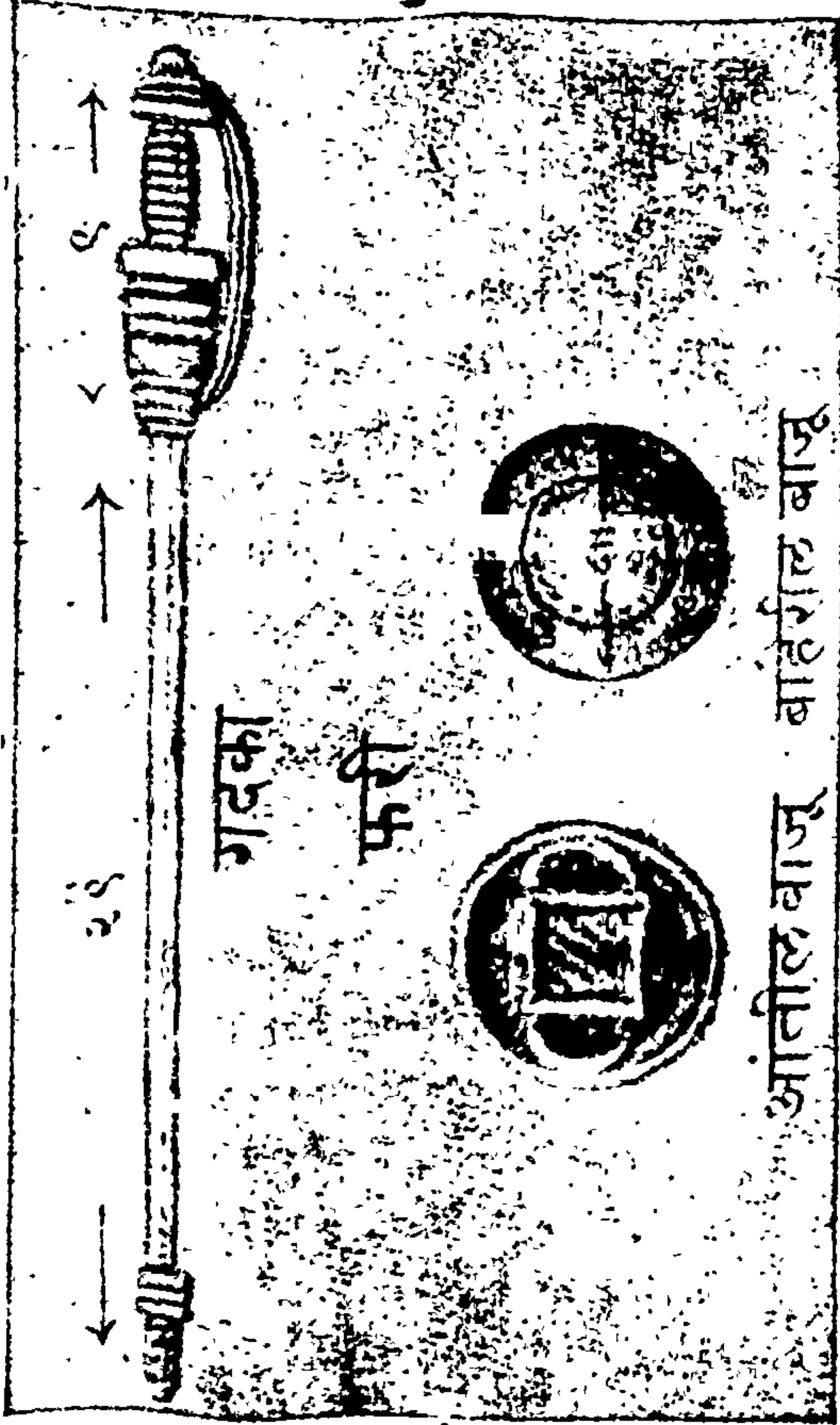
फरी व गदका
यांचे वर्णन.

तुकडे पडण्याचा देखील संभव असतो म्हणून तरवारीच्या ऐवजी “ गदका ” वापरण्यांत येत असतो. “ गदका ” तरवारीच्या मापाचा वेताच्या अथवा बांबुच्या काठीचा तयार केलेला असतो. ह्या काठीवर चामड्याची खोळी काठीच्या टोंकापासून (काठीवर गच्च बसेल अशी) मुठीपर्यंत चढवून मुठीच्या (खालच्या व वरच्या) दोही बाजूला हाताच्या बचावा करितां लाकडाचे दोन गोळे बसविलेले असतात. त्यापैकी मुठीच्या

(८)

मागच्या (खालचे बाजूचा) बाजूचा गोळा वत्ताशाच्या आकाराचा चपळट
गोल असतो व मुठीच्या पुढचा (वरचा) गोळा घेराला मुठीपेक्षा मोठा

चित्रातील आंकडे इंचाचे समजावेत.

म्हणजे २॥ पासून ३ इंच घेराचा असतो, हा गोळा पाठीमागे रुंद
(जाड) असून पुढचे बाजूस निमुळत्या (उतरत्या आकाराचा पण
गोल) आकाराचा गोल व ३-३॥ इंच लांबीचा असतो. दोन्ही गोळे

सहा बोटांच्या अंतरांने (त्यांस मधोमध गोल भोंक पाडून) काठीमध्ये घट्ट बसवितात, व तें मागें पुढें सरकूं नये म्हणून गोळ्याच्या खाली व वरती तारेच्या (बारीक) चुका (काठीवर) मारतात. मुठीची पकड चांगली बसावी म्हणून दोन्ही गोळ्यांचेमध्ये (मुठीनें गदका पकडतो त्या जागेवर) दुहेरी किंवा तिहेरी “ जाड (लाल किंवा काळो) ” बनात काठीवर गुंडळून ती जाड दोन्यानें मजबूत शिवून घेतात. त्याचप्रमाणें हाताच्या बोटावर “ अगर मुठीवर ” कोणी वार केल्यास त्याचे बचावाकरितां चामड्यास बनांत शिवून ४ इंच रुंद व १ फूट ३ इंच लांब असें निमुळत्या आकाराचें एक खोळें तयार करून त्यामध्ये मॅडाची लोकर अगर कापूस भरून त्याची गादी शिवतात. अशा प्रकारचा लंगोट तयार करून, त्याचे रुंद बाजूचे टोंकास (काठी जाऊं शकेल एवढें) एक भोंक पाडून त्या भोंकांत खालच्या गोळ्याचे अधोभागाकडून काठी घालून त्यावर एक चूक ठोकून बसवितात. (ही चूक लंगोटावर न मारतां लंगोट न निघेल अशा रीतीनें काठीवर मारितात.) नंतर त्याच्या निमुळत्या बाजूचा शेवट तसाच वरच्या गोळ्यावर नेऊन चामड्याच्या एका लांब व जाड वादीनें (दोरीनें) खोळीवर बांधितात. अशा रीतीनें लांकडाचें शस्त्र तयार केलेलें असतें, त्यास गदका असें म्हणतात. तसेंच ज्याप्रमाणें तरवारीचे वार चुकवून स्वतःचें संरक्षण करण्यासाठीं जी ढालीची योजना केली आहे, तद्वतच प्रथम शिकणारास ढालीचा अवजडपणा वाटूं नये म्हणून त्याच आकृतीचे परंतु लहान आकाराचे म्हशीच्या, डुकराच्या अथवा गंड्याच्या (तेलाच्या बुधल्यासारख्या जाड) कातड्याचें शस्त्र तयार करितात, त्यास फरी (फलक) असें म्हणतात. पृष्ठ ८ वरील फरीगदक्याचें चित्र पहा.

हा खेळ गदायुद्ध अगर कुस्ती ह्या सारखा विशेष नियमाने वद्ध नसून

खड्गयुद्धाचा जो एक नियम—तोच एक

फरीगदक्यांत हार किंवा नियम—फरीगदक्याला लागू आहे. तो

जय मिळाल्याचें चिन्ह. असा कां, जो खेळगडी प्रथम दुसऱ्या

(सामनेवाल्याला) ला वार करील त्यानें

जिकलें व ज्यास वार लागला तो हरला. ह्या नियमानुसार कोणी जिकलें

व कोण हरला हें ठरविण्याचें काम डोळ्यांकडेच असल्यामुळें कित्येक-प्रसंगी डोळे लोकांना फसवीत, व कित्येक प्रसंगी हरणाराच्या पक्षांचे लोक डोळ्यांना फसवावयास लावीत, आणि त्यामुळें हमेशा भांडणें व मारामान्यांचे प्रसंग येत. अशा प्रकारचे तंटे-वखेडे व मारामान्या होऊं नयेत म्हणून श्री० कै० खंडेराव महाराज यांचे आमदानीत दंगलांत खेळः तांना गदक्याचे टोकास डामर * (काळा किंवा लाल रंग) लावण्याचा प्रघात पडला होता. अलीकडे पुरस्कृत्यांच्या अभावामुळें म्हणा किंवा परिस्थितीमुळें म्हणा, अशा प्रकारच्या खेळाची समाजास आवश्यकता नसल्यानें त्याची महती कमी झाल्याकारणानें म्हणा, किंवा गुरुपरंपरेनें या खेळाचा अभाव होत असल्यानें म्हणा, सध्यां अशा प्रकारच्या खेळाचीं दंगलें भरविण्याचें काम बंद पडल्यामुळें या प्रघाताचा लोप झाला आहे.

आतां असा प्रश्न उद्भवण्याचा संभव आहे कीं, हिंदुस्थानांत सर्वत्र

शांतता नांदत आहे आणि पोलीस आपलें

फरी गदक्याचा

संरक्षण करीत आहेत, अशा वेळीं फरी-

उपयोग.

गदक्याचे अगर तरवारीचे (फार प्राचीन

काळापासून म्हणजे वैदिक काळांमध्ये

जन्म पावलेल्या ह्या खड्ग युद्धाचे) डाव शिकून काय फायदा ? परंतु

देशांत कितीही शांतता असली व पोलीसांचा बंदोबस्त कितीही कडेकोट

असला तरी एखादे व्यक्तीवर कित्येक वेळीं असे प्रसंग येतात कीं, त्या-

वेळेस आत्मसंरक्षणासाठीं अथवा परसंरक्षणासाठीं ती व्यक्ती वाटेलत्या

* टीपः—रामसिंग वस्तादांच्या अखाड्यांतील मंडळी गदक्याला डामर अथवा कोणत्याहि प्रकारचा डाग (रंग) न लावितां खेळत असत. तरी पण खेळामध्ये त्यांच्या मंडळींची कधी कोणाशी तक्रार होत नसे, कारण ही मंडळी वार मारतांना तो इतका सफाईदार व जोरदार मारीत असत कीं, सामनेवाल्यास वार लागल्याबरोबर आपण होऊनच त्याला आपणास वार लागला असें सांगणें भाग पडे. गदक्याला डामर लावणें म्हणजे ही मंडळी एक प्रकारचा अपशकून समजत असत.

उपायाची योजना करिते. अशा वेळेस जवळ एखादी काठी असल्यास व फरीगदक्यासारख्या खेळांचे डावाची माहिती असल्यास ती फार उपयोगी पडते. दुसरें असें की, ह्या खेळाच्या योगानें शरीरांतील एकूण एक अवयवास व्यायाम मिळतो. विशेषकरून हात, पाय, गर्दन व कंबर ह्यास उत्तम प्रकारें व्यायाम होतो. त्याचप्रमाणें ह्या खेळाच्या योगानें दम छाटण्याची उत्तम प्रकारची संवय होऊन त्यामुळें छाती रुंद होते, व अंगांत उत्तम प्रकारची चलाखी येते. दंड, बैठक काढतांना अथवा दुसरा कोणताही व्यायाम करतांना जो एक प्रकारचा आळस येतो तो फरीगदका खेळतांना मुळीच येत नाही. पण या खेळानें आपली करमणूक होऊन अंगांत एक प्रकारचा जोम येतो. करमणूक, व्यायाम व उपयुक्तता ह्या तिन्ही दृष्टीनें पहातां हा खेळ फार महत्वाचा आहे.

ह्या खेळाचे योगानें हातापायांना बळकटी येते, व शरीरांत चपलता येते, इतकेंच नव्हे तर आपल्या डोळ्यांना उत्तम प्रकारचें शिक्षण मिळते. खेळतांना मात्र समोरच्या गड्याच्या नजरेसमोर आपली नजर सतत भिडवून ठेविली पाहिजे म्हणजे " त्याचा झोंक कोणकिडे आहे, त्याच्या मनांतून आपल्या शरीराच्या कोणते भागावर वार करावयाचा आहे " हें त्याच्या चेहऱ्यावरून आपणांस चांगल्या रीतीनें ताडतां येतें, व त्या योगानें दुसऱ्याच्या वारापासून स्वतःचा बचाव उत्तम प्रकारें करतां येतो.

ह्या खेळांत दुसऱ्यावर वार करण्याचें व दुसऱ्याच्या वारापासून

आपलें संरक्षण करण्याचें अशीं दोन
ह्या खेळांतिल दोन मुख्य तत्वे आहेत. त्यापैकी बचावाचे
मुख्य तत्वे. तत्वास जास्त महत्व दिलें पाहिजे, कारण

कदाचित एखादे वेळेस वार करण्याचे
(मारण्याचें) तत्व विसरलें तरी चालेल. परंतु संरक्षण करण्याचें तत्व विसरून बिलकुल चालावयाचें नाही. बुद्धीबळाचे खेळांत ज्याप्रमाणें प्याद्यांच्या बचावाकडे बुद्धीचा उपयोग करून त्यांचे संरक्षण करावें लागतें; त्याप्रमाणें किंवाहुना त्यापेक्षांहि जास्त फरीगदका खेळतांना बुद्धीचा उपयोग करून आपल्या शरीरांतिल एकूण एक अवयवांच्या बचावाकडे लक्ष द्यावें

लागतें. तसेंच ज्याप्रमाणें बुद्धीबळ खेळणारे स्वतःच्या व्याद्यांचें संरक्षण करून सामनेवाल्याचें प्यादें मारण्याची संधी मिळाल्यास ती दवडत नाहींत त्याचप्रमाणें फरीगदक्यांतही स्वतःचा बचाव करून सामनेवाल्यावर वार करण्याची संधी प्राप्त झाल्यास ती मात्र कुशल खेळगडी कधीही दवडीत नाहींत. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हटलें म्हणजे जितकी सावधगिरी आपल्याकडून ठेविली जाईल तितकी ठेवण्याची अत्यंत अवश्यकता आहे. त्याचप्रमाणें आपणास फरीगदका उत्तम प्रकारें खेळतां यावा अशी ज्याची इच्छा असेल त्यानें प्रथम आपला तोल संभाळून उभें रहाण्याची व दुसऱ्याच्या वारापासून स्वतःचा बचाव करण्याची उत्तम संवय करावी.

फरीगदक्याचा खेळ म्हणजे खड्गयुद्धाची रंगीत तालीम आहे हें आम्हीं मागें सांगितलेलें वाचकांच्या लक्षांत असेलच. तेव्हां खड्गयुद्धाच्याच नियमाप्रमाणें फरीगदक्याचें खेळांत (स्वतःचा बचाव करण्याचा व दुसऱ्यावर वार करण्याचा असे) दोन मुख्य मुद्दे आहेत हें निराळें सांगावयास नकोच. यांत पहिला मुद्दा म्हणजे बचावकरण्याचा आहे, तेव्हां त्या मुद्यासंबंधानें प्रथम विचार केला पाहिजे. आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांचे मनांत आपल्यावर कशा रीतीनें हल्ला करावयाचा आहे, आपल्या शरीराचे कोणत्या भागावर वार मारण्याचा तो विचार करीत आहे, हे चांगलें समजण्यासाठीं पुढें सांगितल्याप्रमाणें उभें रहावें. आपला उजवा पाय पुढें (गुडघा पुढचे बाजूस वांकवून त्याजवर किंचित वसल्यासारखें करून) ठेवावा. डावा पाय त्या पायाचे (पुढच्या पायाचे टाचेपासून मागच्या पायाचे आंगठ्यापर्यंत दोन्ही पायांत सुमारे अडीच २॥ फुटांचें अंतर राहिल अशा रीतीनें) मागें गुडघ्यांतून न वांकवितां ताठ ठेवावा. डावा पाय मागें ठेवते वेळेस त्या पायाची टांच उंच करून पायाचें बोट्यावर (पंजावर) उभें रहावें. अशा रीतीनें पाय मागें व पुढें ठेवते वेळेस आपला मागचा पाय समोरच्याचे पुढचे पायासमोर व पुढचा पाय त्याचे मागचे पायासमोर ठेवावा. आणि तोंड आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांचे चेहऱ्यासमोर ठेवून त्याचे नजरेला आपली नजर भिडवून ठेवावी. (चि, नं. १ पहा.) ह्या वेळेस

(१३)

पवित्रा.

अ

स्टै. पोक्षिशन चित्र नंवर १

ब

फरीचा हात खाली लटकताच ठेवावा. ह्याप्रमाणें उभें राहिल्यावर समो-
रचा गडी कशा रीतीनें वार करतो हें आपणास नीट करून येईल. नंतर
त्यानें आपणावर वार केला असतां तो वार रोकण्याकरतां आपल्या (मार्गे
असलेल्या) डाव्या पायाची टांच जमिनीवर टेकावी, व टांच जमिनीवर
टेकण्याचे क्रियेबरोबर पुढचा उजवा पाय (गुडध्यापासून खालचा भाग
सरळ राहिल व जमिनीपासून २॥ फुटांवर त्या पायाचा पंजा उंच राहिल
अशा रीतीनें) उंच उचलावा. डावा पाय गुडध्यांतून न वाकवितां
त्याचेवर उभें रहावें, व ज्या बाजूचा वार येईल त्या बाजूकडे फरीचा
हात नेऊन फरीवर सामनेवाल्यानें केलेला वार आडवावा. ह्या पद्धतीत साम-
नेवाल्यानें आपणास वार मारून तो त्याचे पूर्वीचे (अस्सल स्थितीवर)
जागेवर जाईपर्यंत आपणांस एकाच पायावर तोल संभाळून उभें रहावें
लागतें. अशा वेळेस आपल्या शरीराचा तोल आपणास सांवरतां न
आल्यास तो भलत्याच बाजूला जाऊन आपण जमिनीवर पडूं, अथवा
जमिनीवर न पडलों तरी शरीराचा झोंक ज्या बाजूस जाईल त्याचे विरुद्ध
बाजूचा आपल्या शरीराचा भाग खाली (रिकामा) राहिल्यामुळें आपल्या
सामनेवाल्यास त्या बाजूस वार मारण्यास अवसर सांपडतो, अशा
वेळेला त्याचे कडून येत असलेल्या वाराचा आपणांस मुळीच प्रतिकार
करतां येत नाही, त्यामुळें अखेर आपणांस हार खावी लागते. म्हणूनच
ह्या खेळांत शरीराचा तोल संभाळण्याकडे विशेष लक्ष द्यावें लागतें.
आतां सामनेवाल्यावर वार मारते वेळेस उचललेला उजवा पाय पुढें लांब
२॥ फुटांचे (अथवा स्वतःचे १॥ हाताचे) अंतरावर टाकावा लागतो व
पाय लांब टाकतांना मागच्या पायाची टांच उंच करून पाय गुडध्यांतून न
वाकवितां त्या पायाचे पंजावर शरीराचा तोल संभाळून उभें रहावें लागतें.
अशा प्रकारचा तोल संभाळण्यास नवाशिक्यास फारच पंचाईत पडते, इत-
केंच नव्हे तर प्रथम खेळ शिकतांना त्यास कित्येक वेळां जमिनीवर पडावें
लागतें. तरी वर दिलेल्या पद्धतीप्रमाणें चांगल्या रीतीनें तोल संभाळून
उभें रहाण्याची संवय होण्याकरतां आपणांस ह्या खेळांतील पवित्रे
चालण्याचा (करण्याचा) पुष्कळ अभ्यास केला पाहिजे.

या खेळांत पवित्रा फार महत्वाचा आहे. आपणास दुसऱ्यावर वार करण्यास सोपें जावें, व दुसऱ्यानें आपणावर वार केला असतां आपणास स्वतःचा चांगला बचाव करितां यावा, अशा रीतीनें तोल संभाळून उभें राहण्याचे पद्धतीस पवित्रा असें म्हणतात. या खेळांत पवित्र्याच्या मुख्य चार पद्धति आहेत (१) दोहोंचा (सम) पवित्रा. (२) तिहीचा (विषम) पवित्रा. (३) एकेरी पवित्रा. (४) साधा पवित्रा. याशिवाय वाजूनें चालावयाचा पवित्रा, मार्गेंपुढें जाण्यायेण्याचा पवित्रा. अशा प्रकारचे अनेक पवित्रे आहेत. त्या पवित्र्याचा उपयोग व माहिती त्यांचे डावाबरोबर देण्यांत येईल. सध्या फक्त वर निर्दिष्ट केलेल्या चार पवित्र्यांचीच माहिती खाली दिली आहे. ती वाचून इतर पवित्र्यांची कल्पना वाचकांच्या सहज लक्षांत येईल.

दोहोंचा पवित्रा.

प्रथम चि. नं. १ मध्ये दाखविल्याप्रमाणें उजवा पाय पुढें, व डावा पाय मार्गें नंबर १-२ चे घरांत ठेवून उभें रहावें. चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें “उजवा हात” खाली सोडून फरीचा हात डोक्यासमोर राहिल (अगर डाव्या-वाजूचे कानसीलीसमोर राहिल) अशा रीतीनें ठेवावा. नंतर पुढचा उजवा पाय नं. १ चे घरांतून चि. नं. २ मध्ये दाखविल्याप्रमाणें उंच उचलावा,

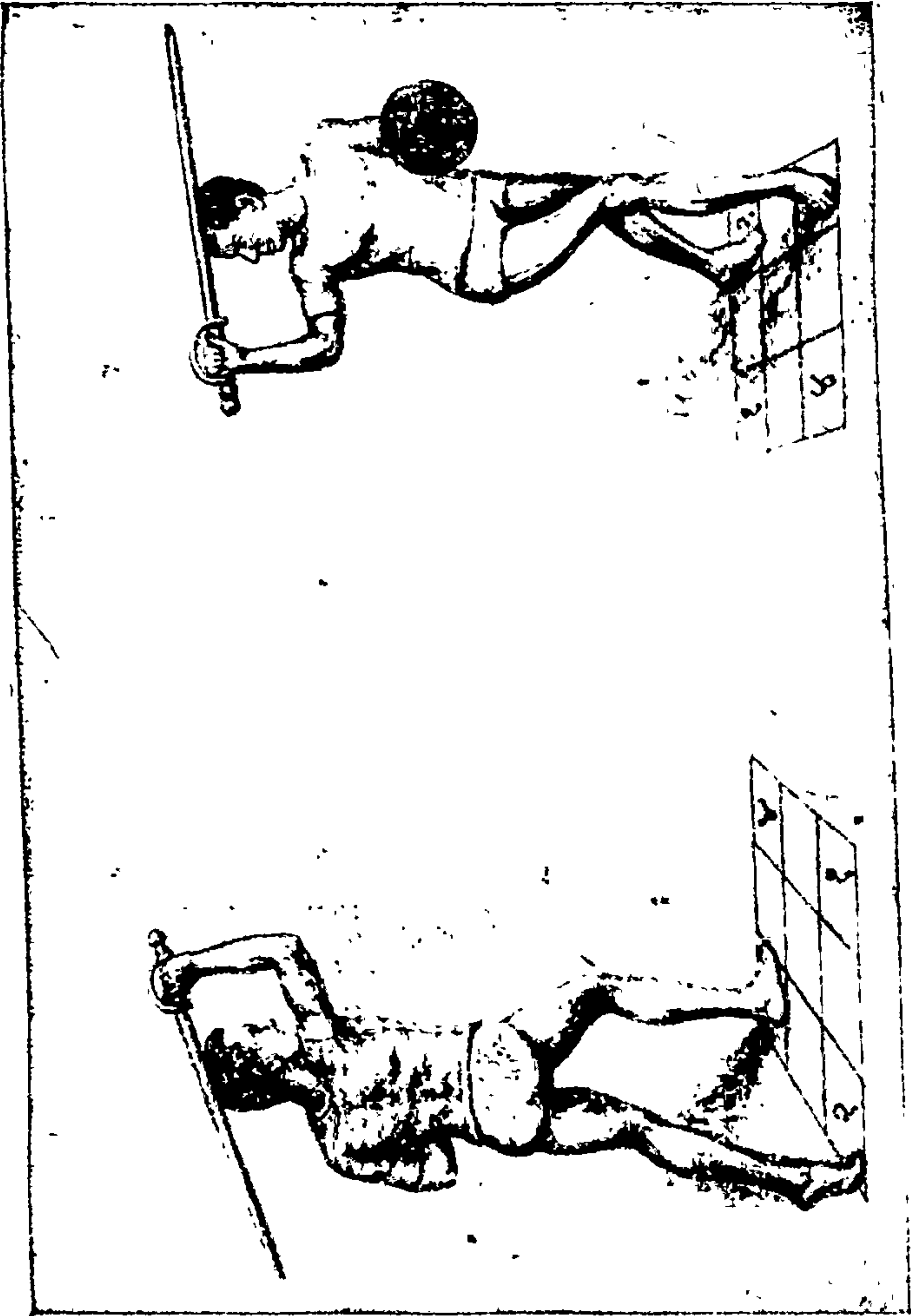
डा० ४		उ० १
उ० ३		डा० २

टीपः—चि. नं. १ व २ ह्यांत अ चे पाय चौकांनांत भलत्याच ठिकाणी ठेवले गेले आहेत. अ चे पाय चित्र नं. १ मध्ये नं. १ व नं. २ चे घरांत पाहिजेत. आणि चि. नं. २ मध्ये डावा पाय नं. २ चे उभा असून, नं. १ चे घरांतील उजवा पाय उंच उचललेला पाहिजे. घरांत

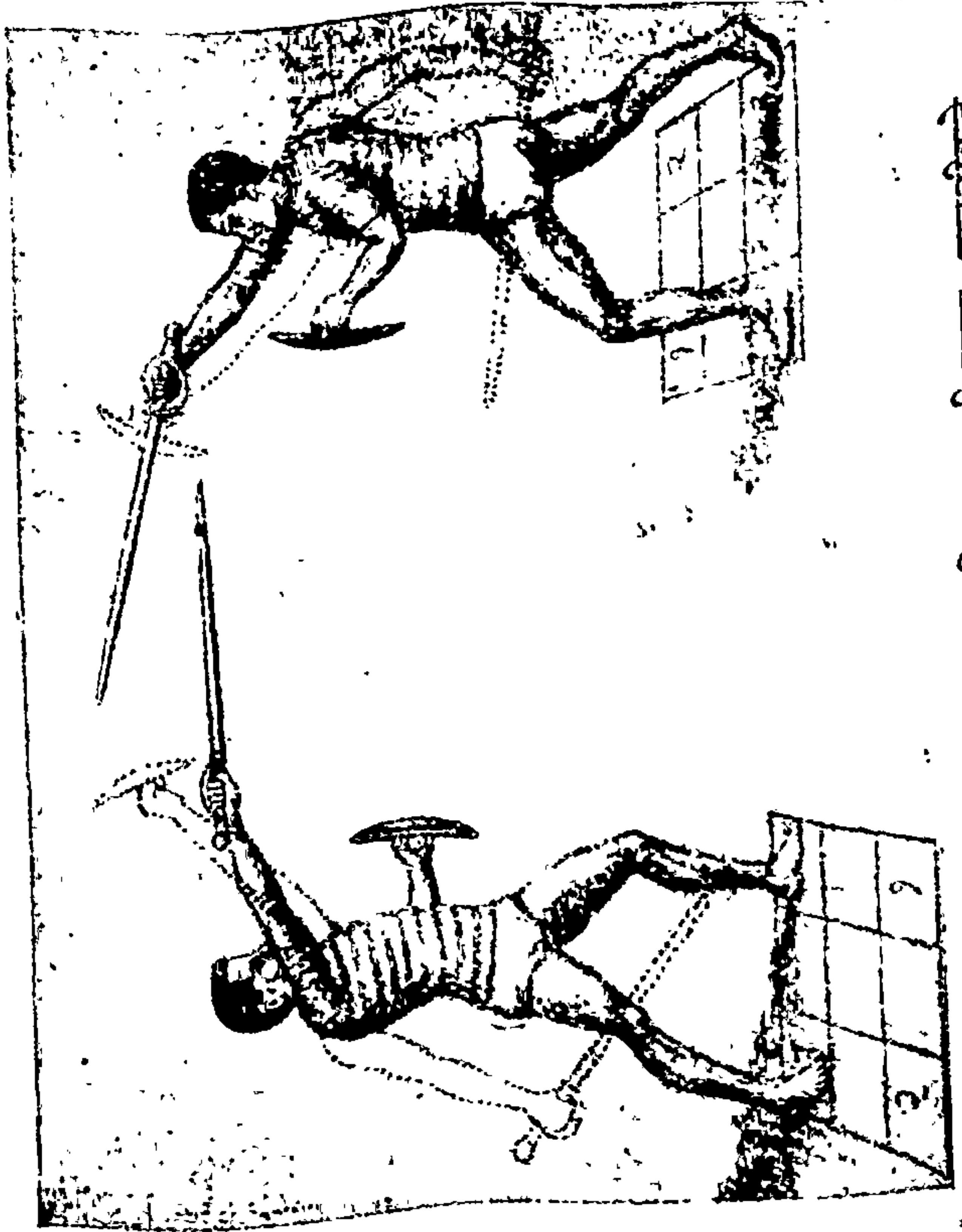
दोहोंचा पवित्रा. चि. नं. २ उजवीकडून डावीकडे.

देहोपाय पवित्रा. चि. नं. ३

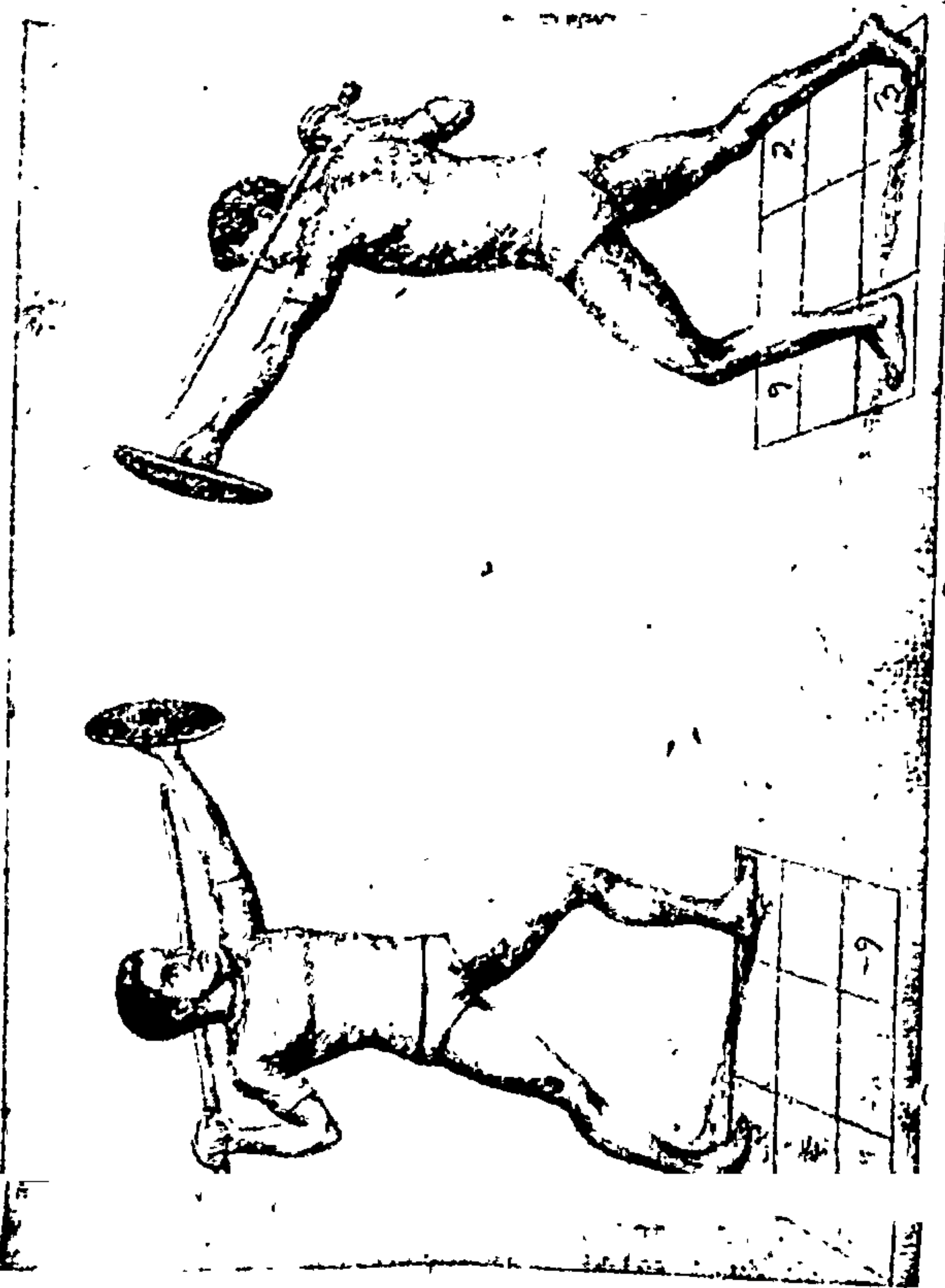
व तो चि. नं. ३ प्रमाणें नं. ३ चे घरांत ठेवून मागील डावा पाय उंच उचलून नंबर ४ चे घरांत चि. नं. ४ प्रमाणें ठेवावा; आणि गदक्याचा हात सदर चित्रांतील टिपक्याच्या आकृतीत दाखविल्याप्रमाणें खाली आणावा, व पुनः डावीकडून उजवीकडे येण्याचे वेळेस फरीगदक्याचे हात चि. नं. ५ प्रमाणें वरती न्यावेत, आणि नंबर ४ चे घरांतून डावा पाय उंच उचलून तो चि. नं. ६ प्रमाणें नंबर २ चे घरांत ठेवावा; नंतर मागचा उजवा पाय उचलून नं. १ चे घरांत चि. नं. १ प्रमाणें ठेवावा.

उजव्या बाजूचे चित्राचा गदक्याचे हाताचा अंगठा वर दिसतो तो खालचे बाजूस फिरवलेला आहे असें समजावे.

चि. नं. ४ दोहोंचा पवित्रा. डावीकडून उजवीकडे.

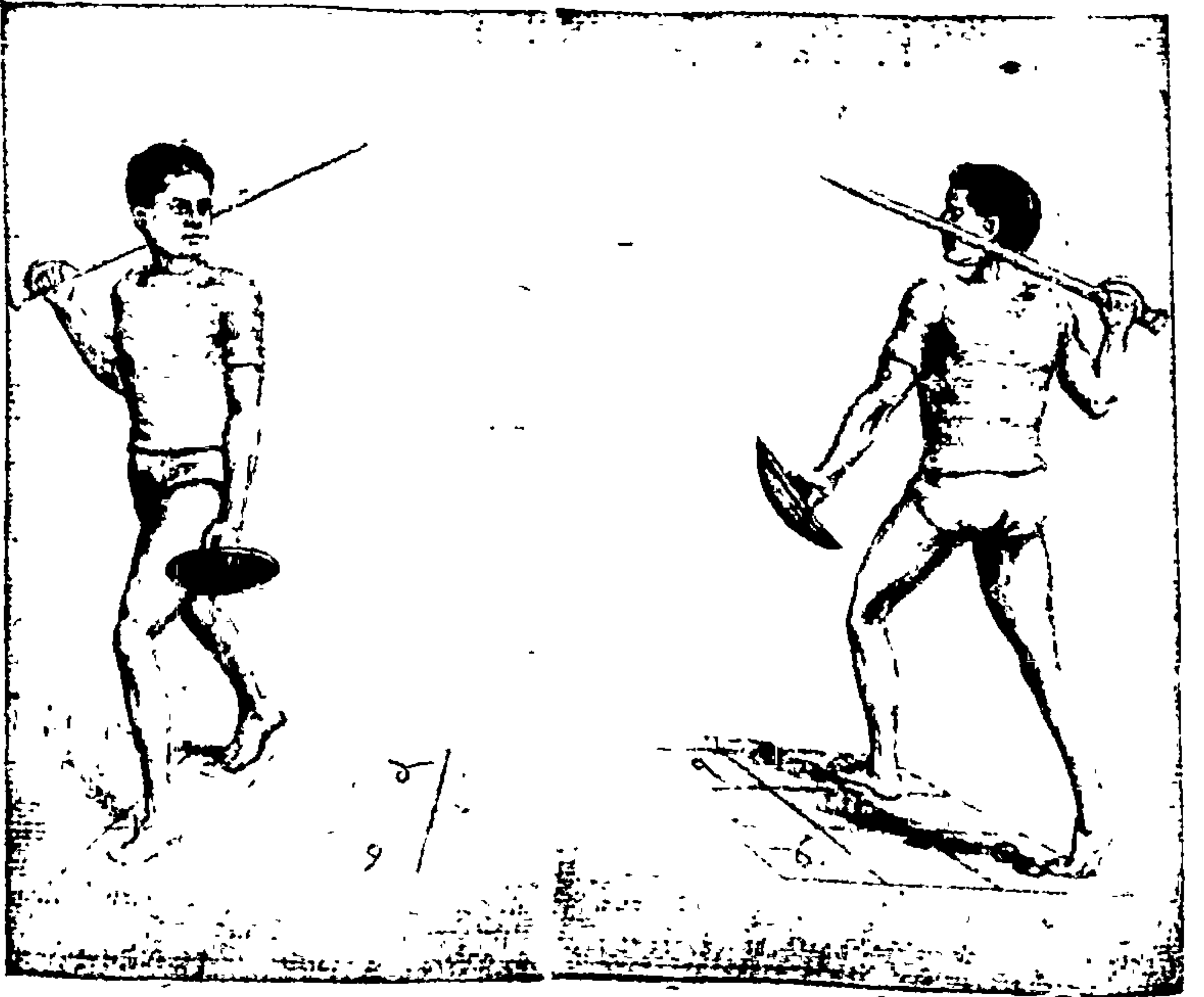
प्रथम उजवा हात तमाचा (डावी कानसील) चे जागेवर रोखून ठेवावा. उजवा पाय उचलून डाव्या पायाचे पवित्रा चालतांना पवित्र्यावर जातांना तो डोक्यावरून (उजवी-फिरवावयाचे गद-कडून डावीकडे) मागें चक्राकार फिरवून क्याचे हात. समोरच्या गड्याचे बाहिऱ्या (उजवी कानसील) चे जागेवर रोखावा, व पुनः डावीकडून उजव्या

चि. नं. ५ दोहोंचा पवित्रा. डावीकडून उजवीकडे.

पायाचे पवित्र्यावर येतांना डोक्यावरून (डावीकडून उजवीकडे) हातास चक्र देऊन तो समोरच्या गड्याचे तमाच्याचे जागेवर आणावा.

प्रथम, समोरच्याचा तमाच्या रोखण्याकरितां डाव्या जोजूकडे आपल्या कान्सीलीचे समोर फरीचा हात न्यावा. पवित्रा चालतांना नंतर उजव्या पवित्र्यावरून डाव्या पवित्र्यावर ढालीचे फिरवा- जातांना फरीचा हात छातीजवळ नेऊन बाहिरा वयाचे हात. रोखण्यासाठीं आपल्या उजव्या कान्सीलीचे समोर हात धरावा व पुनः डाव्या पवित्र्यावरून उजव्या पवित्र्यावर जातांना बाहिऱ्याचे जागेवर नेलेला फरीचा हात तमाच्याचे जागेवर न्यावा.

चि. नं. ६ दोहोंचा पवित्रा. डावीकडून उजवीकडे.

१ पवित्रे शिकतांना चौकडोंतील आंकड्यांचा फक्त पवित्रे नवीन शिकणे असेल त्या वेळेसच उपयोग करावा. ते चौकोनांत उत्तम रीतीने येऊं

तिहींचा पवित्रा.

प्रथम चि. नं. १ मध्ये दाखविल्याप्रमाणें उजवा पाय पुढें (नं. १ व डावा मार्गें नं. २ मध्ये) ठेवून

डा० ५				उ० १
उ० ४		डा० ३		डा० २

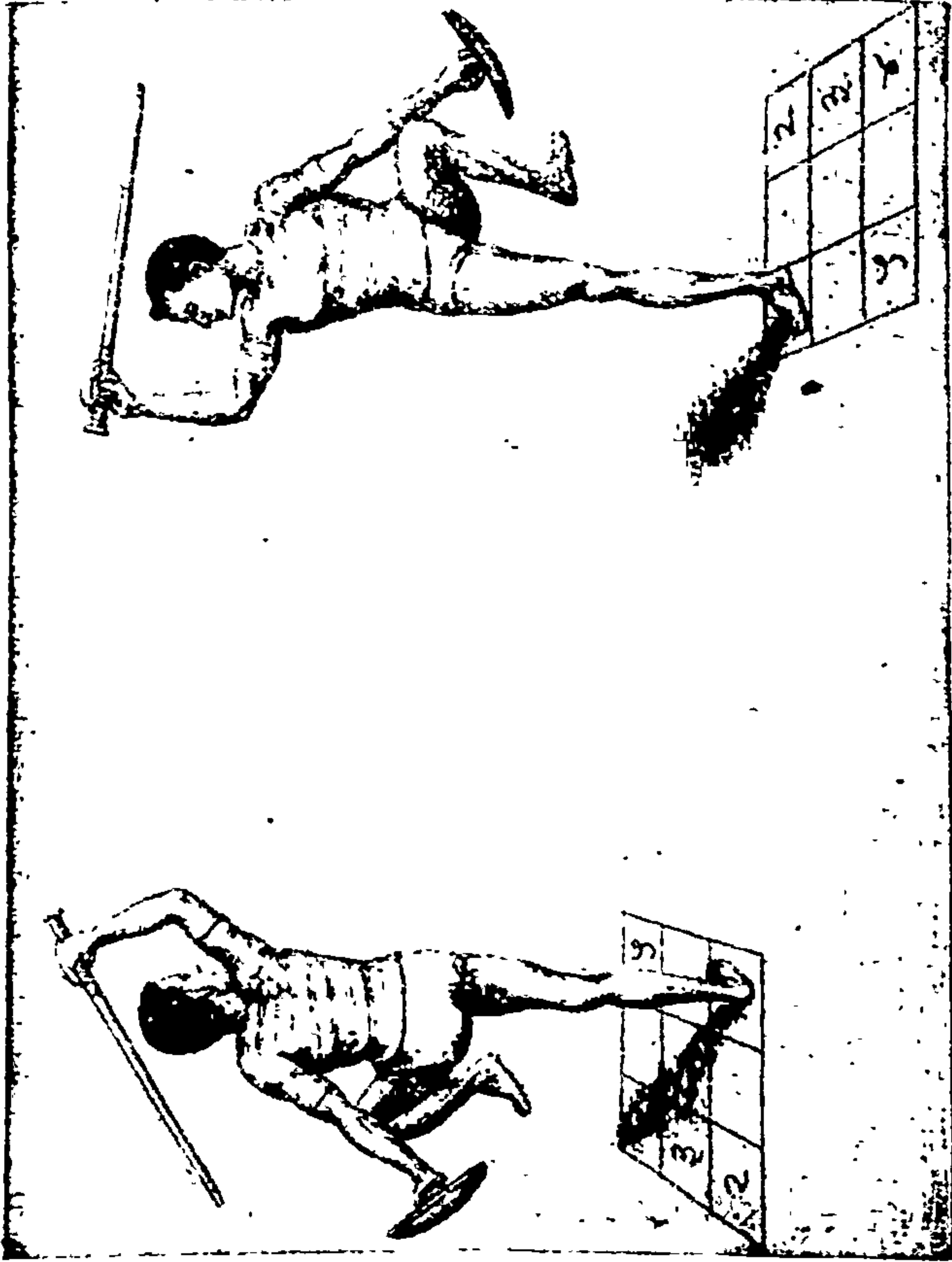
उभें रहावें, नंतर चि. नं. ७ प्रमाणें डावा पाय उंच उचलून तो नं. ३ चे घरांत ठेवावा व उजवा पाय उंच उचलून नं. ४ चे घरांत चि. नं. ८ प्रमाणें ठेवून डावा पाय पुनः उचलावा व तो नंबर

५ चे घरांत ठेवावा. त्याचप्रमाणें डावीकडून उजवीकडे जातांना मागचा नं. ४ घरांतील पाय “ चि. नं. ९ प्रमाणें ” उचलून नं. ३ चे घरांत आणावा. नंतर डावा पाय उचलून नं. २ चे घरांत आणावा.

लागले म्हणजे मार्गेंपुढें चालण्याची, व एकमेकांचे अंगावर चालून जाण्याची आणि सामनेवाल्यास आपल्या अंगावर घेण्याची संवय करावी. ही संवय “ छूट खेळतांना ” फसवाफसवांचे कामास फार उपयोगी पडते.

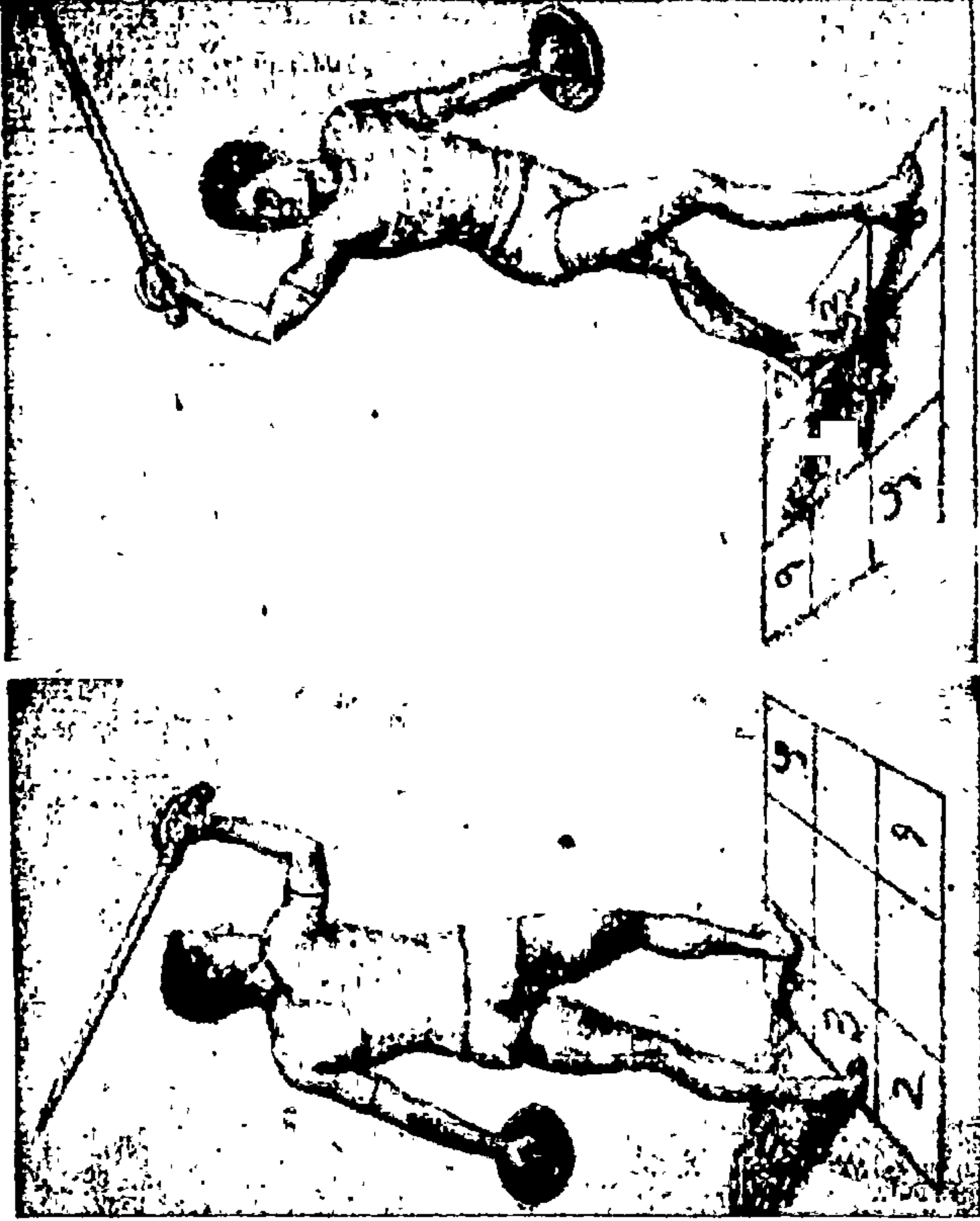
२ उचललेल्या पायांत व जमिनींत अडीच फुटाचे अंतर राहिल अशा रीतीने नेहमीं पाय उचलित जावा. किंवा तो स्वतःचे सव्वा हाताचे अंतर दोन्ही पायांत (पुढच्या पायाचे टाचे गसून मागचे पायाच्या अंगठ्यापर्यंत) राहिल अशा रीतीने पुढें टाकावा.

३ पवित्रे शिकतांना कोणत्याही प्रकारचे हात मारण्याचा प्रघात नाही. परंतु हात फिरविण्याचा प्रघात पडला असल्याकारणानें हात लागू नये म्हणून व ते रोखतां यावे म्हणून फरी फिरविण्याचे हात दिलेले आहेत.

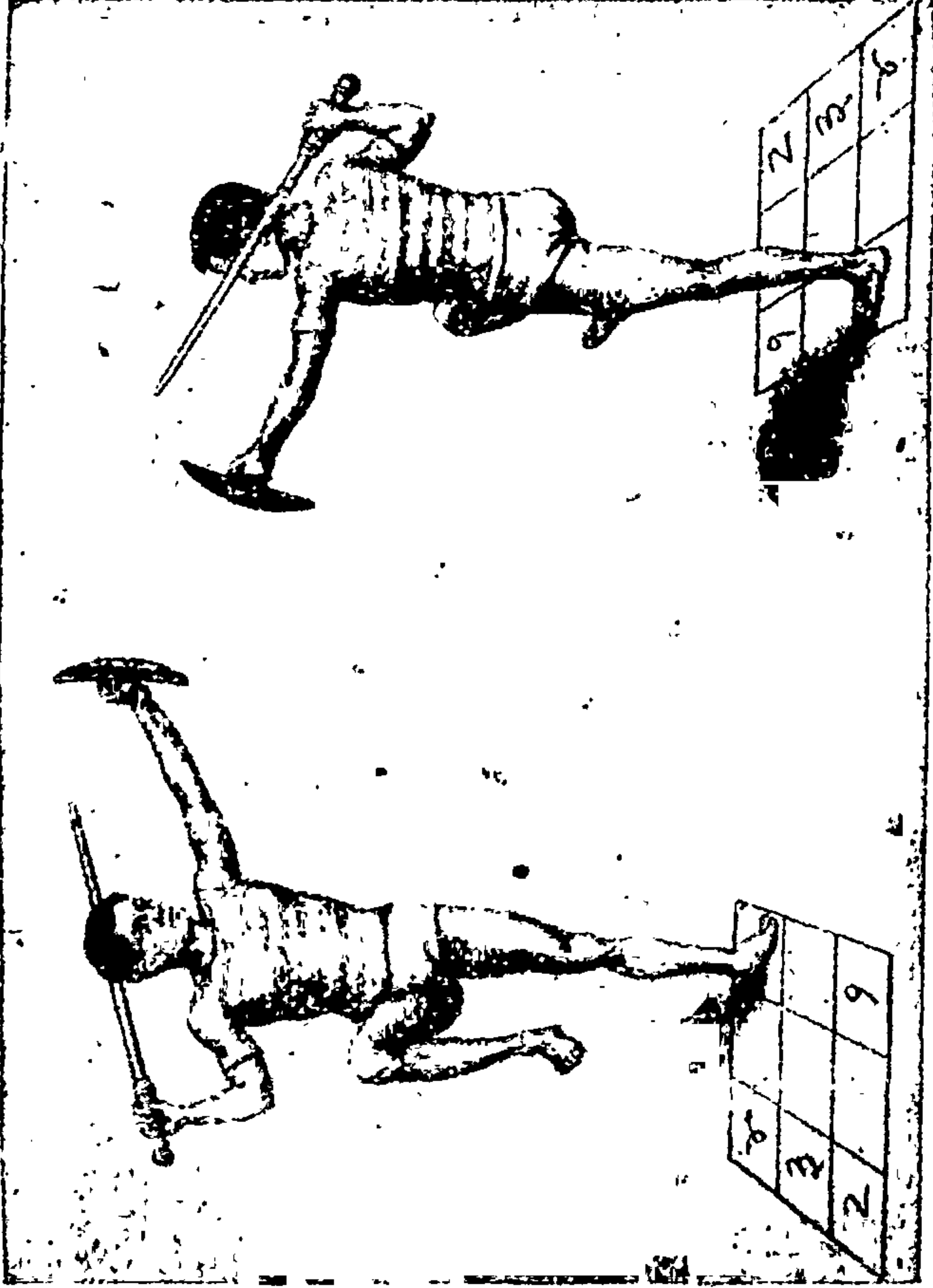
चि. नं. ७ तिहींचा पवित्रा. उजवीकडून डावीकडे.

सूचना:—तिहींचा पवित्रा करतांना दोहोंच्या पवित्र्यांत सांगितल्या-
प्रमाणेंच हात फिरवावे.

चि. नं. ८ तिर्हीचा पवित्रा. उजवीकडून डावीकडे.

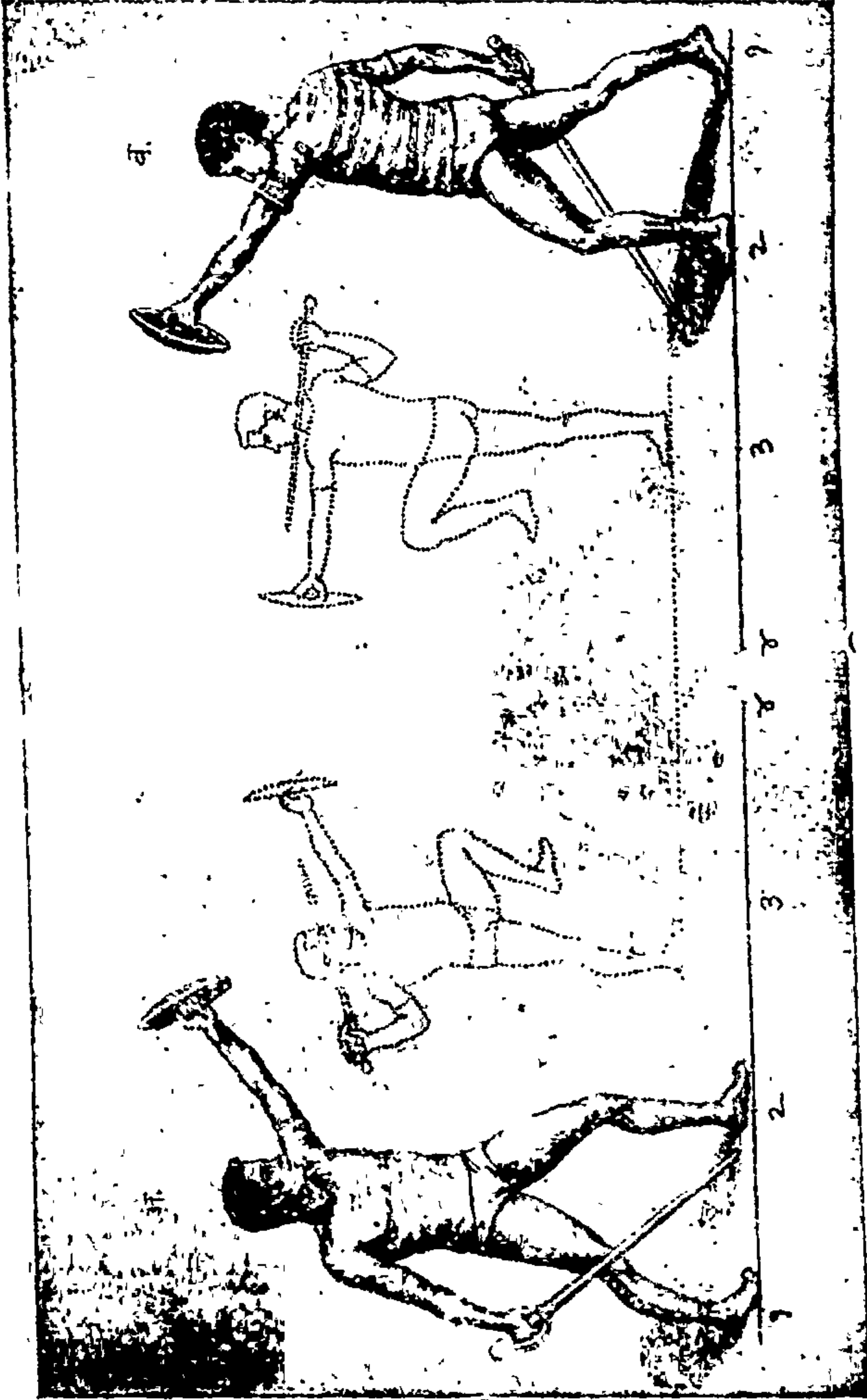

चि. नं. ९ तिहींचा पत्रिन्ना. डावीकडून उजवीकडे.

(२९)

एकेरी पवित्रा.

चि. नं. १० एकात्रा पवित्रा.

प्रथम तिहींचा अगर दोहोंचा पवित्रा चाळवून डावा पाय पुढें “ व

कार्य जखण पदिका	उपेनाम
४+१	४
३+२	३
२+३	डावा २
१+४	उजवा १

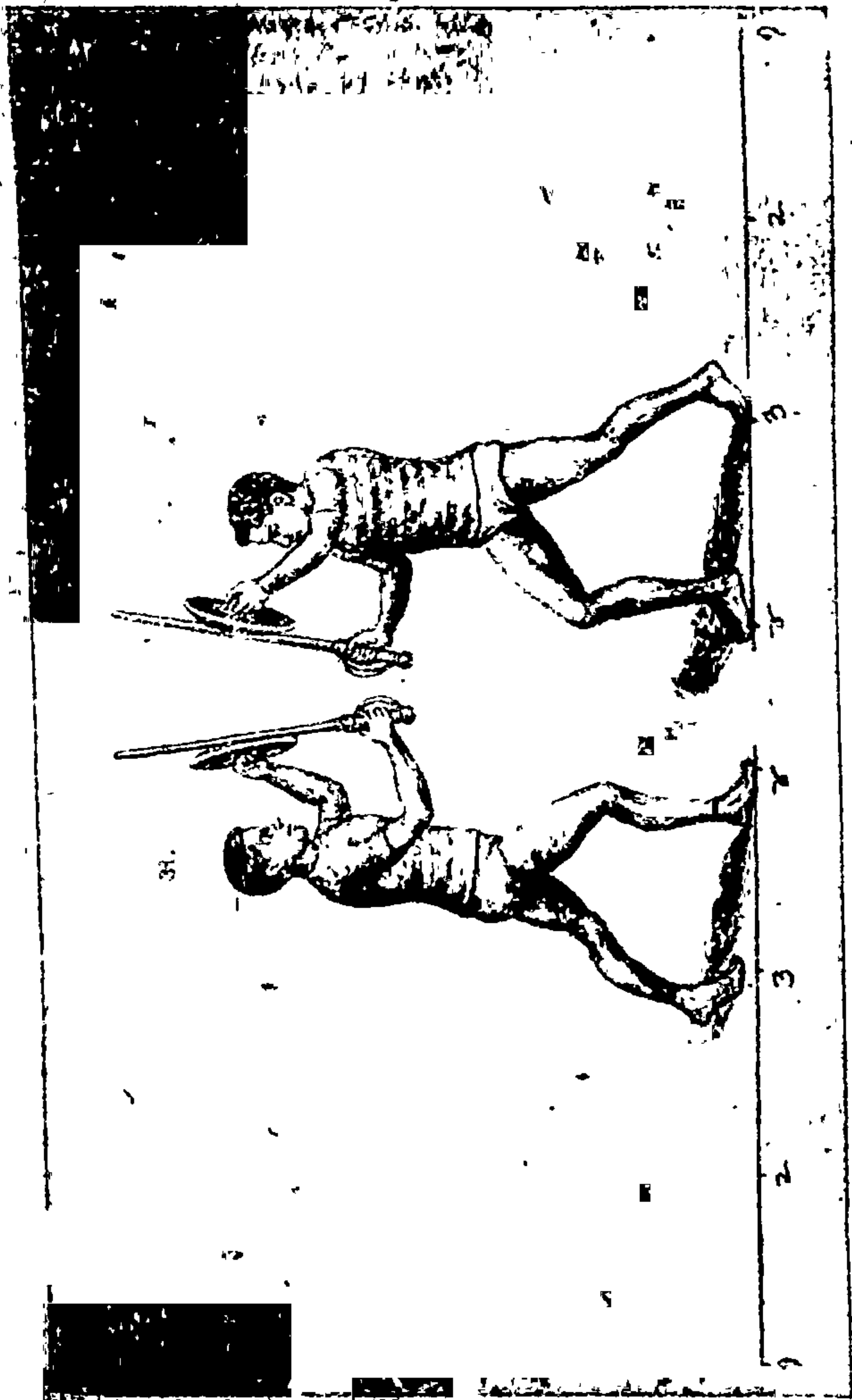
उ पाय मार्गें ” आल्यावर चि. नं. १० त लहा आकृतामध्ये दाखविल्याप्रमाणें पुढचा डावा पाय उंच उचलावा, नंतर तो पाय पुनः त्याच घरांत नं. २ मध्ये टाकून “ (उजवा पाय उंच करून) ” त्याच (डाव्या) पायावर अशा रीतीने कुदावें की डावा पाय नंबर ३ चे जागेवर व उजवा पाय नं. ४ चे जागेवर चि. नं. ११ प्रमाणें येईल. त्याचप्रमाणें मार्गें जातांना डावा पाय उचलून तो पाय पुन्हां नं. ३ चे जागेवर टाकावा व उजवा पाय उचलून डाव्या पायावर असे कुदावे की,

डावा पाय नं. २ चे जागेवर व उजवा पाय नं. १ चे घरांत पूर्वाप्रमाणें येईल.

एकेरी पवित्र्यांत फिरविण्याचे हात.

चि. नं. १० मध्ये दर्शविलेल्या मोठ्या आकृतीप्रमाणें प्रथम हात ठेवावे. नंतर त्याच चित्रांत लहानशा आकृतीत दर्शविल्याप्रमाणें हात ठेवून डाव्या पायावर कुदावें, व पुढें उजव्या पायावर गेल्यावर आपल्याच फरीवर आपला वार चि. नं. ११ प्रमाणें मारावा. ह्या वेळेस खेळणाऱ्या दोन्ही गड्यांचे गडक्याचा आवाज एकसमयावच्छेदकरून शाला पाहिजे; नंतर मार्गें जातांना डोक्यावरून उजव्या बाजूने डावीकडे हात उक्राकार फिरवून चि. नं. १० त दाखविलेल्या मोठ्या आकृतीप्रमाणें उभें रहावें.

टीप:—ह्या डावांत पवित्रे बदलतांना डाव्या पायावर कुदावयाचें आहे. ह्या पवित्र्याचा समोरचे गड्याचे अंगावर जाण्याकडे उपयोग करावा, अगर त्यास आपले अंगावर घेण्याकडे उपयोग करावा.

चि. नं. ११ एकाचा पवित्रा.

साधा पवित्रा (कुस्तीचा).

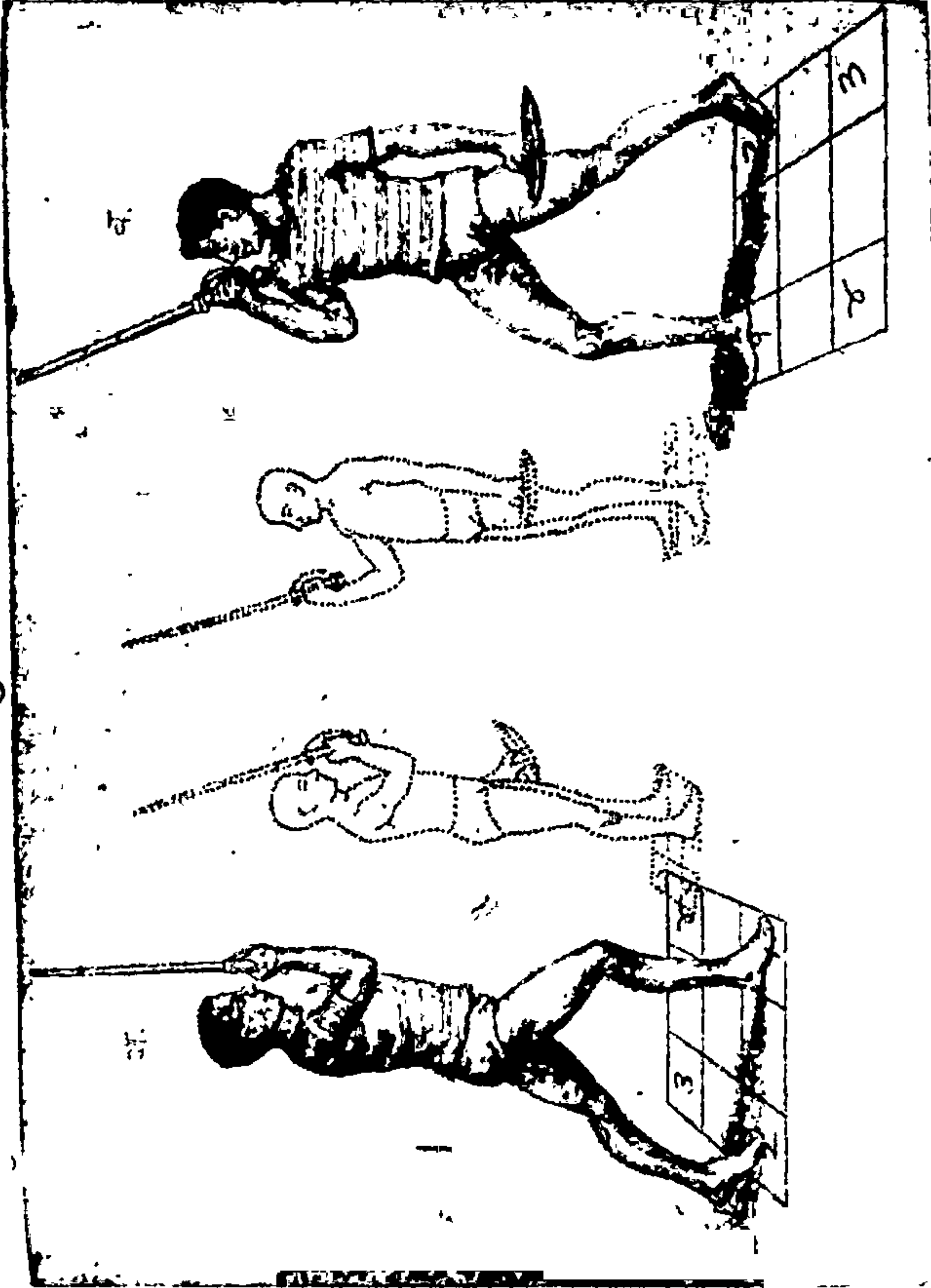
डावा ४	अंतर २॥ फूट	उजवा १
अंतर २॥ फूट	X	दोन्ही पायांत अंतर २॥ फूट
उजवा ३	अंतर २॥ फूट	डावा २

प्रथम चि. नं. १२ तील मोठ्या आकृतीप्रमाणें उभें रहावें. नंतर नं. २ चे घरांतील डावा पाय नं. ४ चे घरांत ठेवून सदर चित्रांतोल लहान्या आकृती प्रमाणें उभें रहावें. पुन्हां उजवा पाय उचलून नं. ३ चे घरांत चि. नं. १३ प्रमाणें ठेवावा. त्याचप्रमाणें उजव्या पवित्र्यावर येतांना नं. ३ चे घरांतील उजवा पाय नं. १ चे घरांत आणावा; आणि नं. ४ चे घरांतील डावा पाय नं. २ चे घरांत न्यावा.

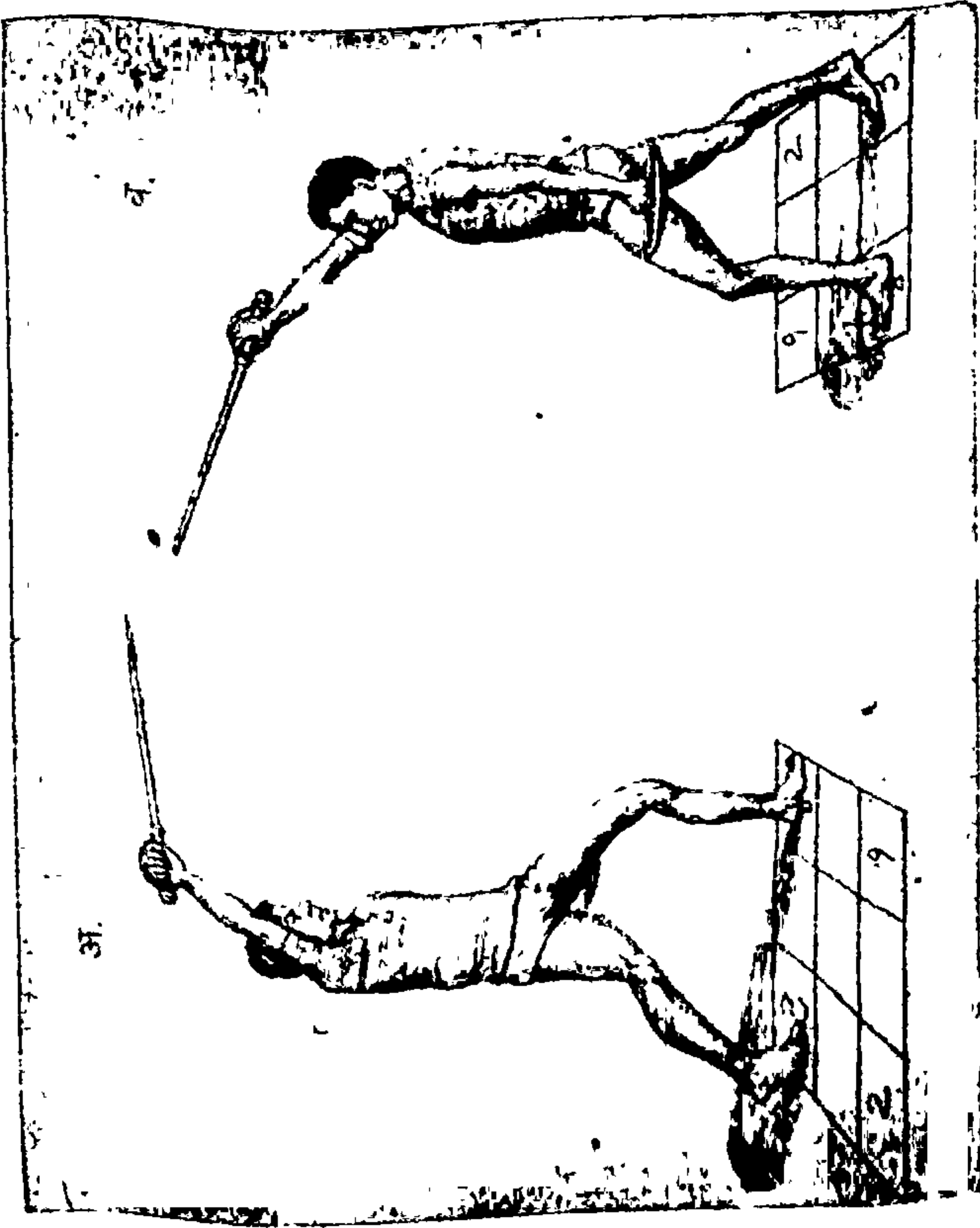
साध्या (कुस्तीच्या) पवित्र्यांतील फिरवावक्याचे हात.

चि. नं. १२ त दाखविलेल्या मोठ्या आकृतीप्रमाणें प्रथम हात ठेवावे. नंतर डाव्या पवित्र्यावर जातांना उजवीकडून डावीकडे डोक्यावरून गदक्याचा हात चक्राकार फिरवून चि. नं. १३ प्रमाणें बाहिन्याचे (उजवी कानसील) जागेवर (चि. नं. १३) न्यावा. व पुन्हा पूर्वीच्या (उजव्या) पवित्र्यावर जातांना डावीकडून उजवीकडे डोक्यावरून तोच हात चक्राकार फिरवून (चि. नं. १२ त मोठ्या आकृतीत दर्शविल्याप्रमाणें) परत मूळ जागेवर आणावा. ह्या वेळेस आपला डावा (फरीचा) हात खालीच ठेवावा.

टीप:—पवित्रे करतांना हमेशा (पुढच्या पायाच्या टांचेपासून मागच्या पायाचे अंगठ्यापर्यंत) दोन्ही पायांत सरासरी २॥ फुटांचें अथवा १। हाताचें अंतर असलें पाहिजे. त्याप्रमाणें हमेशा पाठीमागच्या पायाच्या पंजावर (जमिनीस टांच न लावतां) उभें राहिलें पाहिजे.

चि. नं. १२ साधा पवित्रा.

शि. नं. १३. साधा पंचिना.

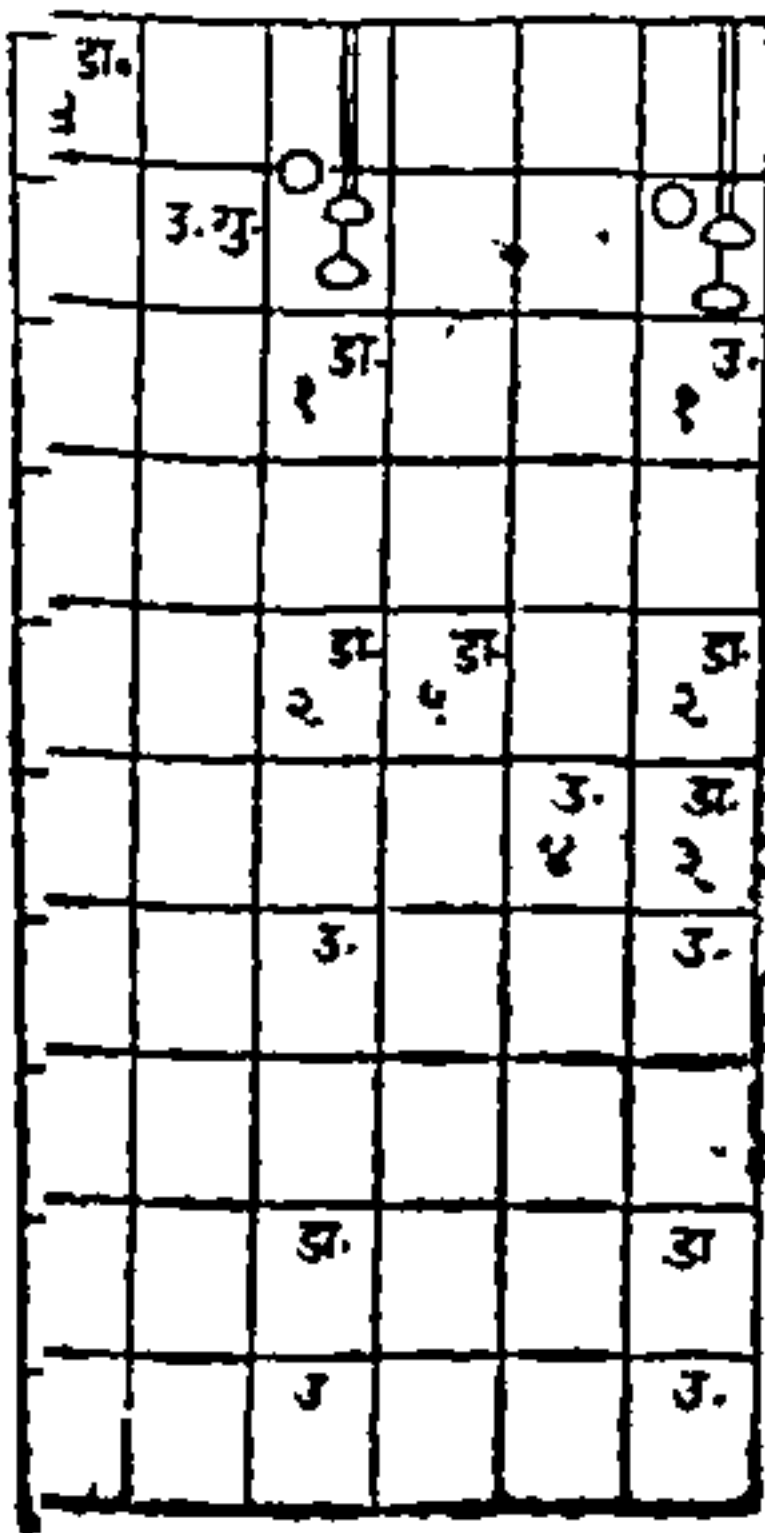
फरीगदका ठेवण्याची क्रिया.

तालर्मातील फरीगदका ठेवलेल्या जागेवरून हातांत घेण्याचे अगोदर श्रीवजरंगवलीस अगर आपल्या आखाड्याचे सांप्रदायातील जी आंरांध्य देवता असेल तिचे स्मरण करून व गुरूस नमस्कार करून त्यांची आज्ञा घेऊन फरीगदका हातांत घ्यावा, व तो घेतल्यानंतर ज्या मैशनांत किंवा आखाड्यांत फरीगदका खेळावयाचा असेल तेथे सावकाश दौडत जाऊन

दोघांत दहा फुटांचें अंतर राहिल अशा रीतीनें दोघांनींही आपापले फरीगदके चि. नं. १४ त दाखविल्याप्रमाणें ठेवावे. नंतर आपापल्या फरीगदक्यापासून १५ फूट अंतरावर मागें दौडत* जाऊन आपला डावा पाय पुढें व उजवा मागें राहिल अशा रीतीनें उभें रहावें. हें अंतर जागेच्या मानाप्रमाणें कमीजास्त ठेवल्यास हरकत नाहीं.

फरीगदका उचलण्याची क्रिया.

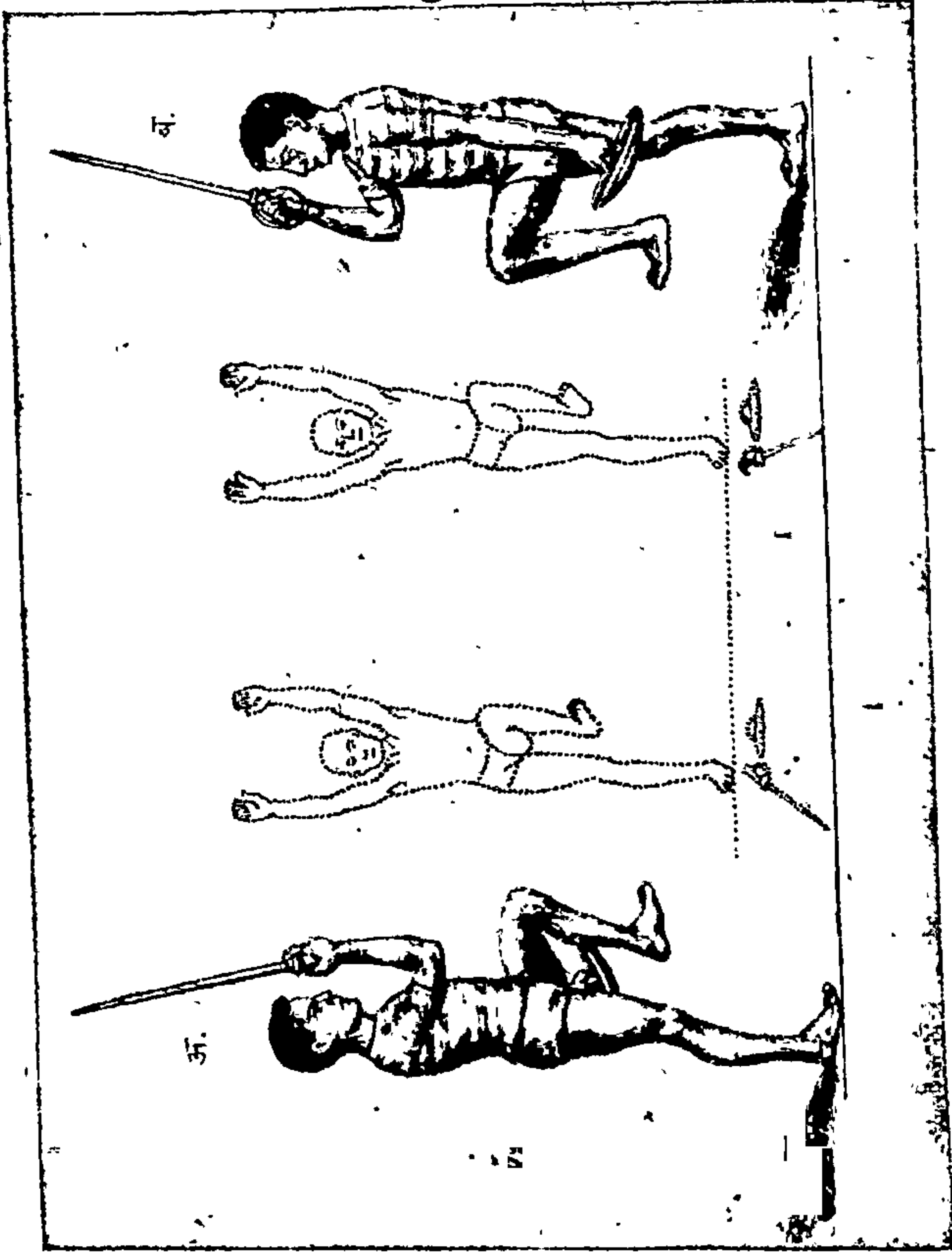
प्रथम दोघांनीं स्वतःचे दंड ठोकून पुढचा पाय चि. नं. १४ त

दाखविल्याप्रमाणें उंच करावा. नंतर चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें हात उंच करून उचललेला डावा पाय खाली टाकून त्यावरच कुडून डावा पाय पुढें टाकावा. मग उजवा पाय उचलून तो पुढें टाकून त्यावरच कुडून डावा पाय पुढें टाकावा. याप्रमाणें अनुक्रमें कुदत जाऊन फरीगदका ठेवला असेल त्याचेजवळ उजवा पाय पुढें व डावा मागें येईल अशा रीतीनें जाऊन उभे रहावें. नंतर इष्ट देवतेला नमस्कार करून फरीगदका उचलवा. उचल्यावर दोघांनीं आपले डावे पाय उंच करावें. चि. नं. १४ त दाखविलेली

* टीप:—हयाराला पाठ दाखविणें रास्त नसल्यामुळें खरे (अस्सल) खेळगडी मैदानांत फरीगदका ठेवल्यावर तसाच डावा पाय मागें तोंड न फिरवितां टाकून मागचे मागें दवडत जातात.

चि. नं. १४ फरीगदका उचलणे.

आकृति (अ) नं. नं. ३४५ चे घरांत तिहींचा पवित्रा चालून जावें. तिहींचा पवित्रा चालले असतां (ब) चा डावा पाय पुढें

नं. ५ चे घरांत, व. उजवा पाय मार्गे नं. ४ चे घरांत राहिल. त्याप्रमाणें (ब) नें डावा पाय नं. ३ चे घरांत टाकून त्याचे मार्गे उजवा पाय नं. ४ चे घरांत ठेवावा म्हणजे बचा डावा पाय पुढें राहिल. दोघेही डोव्या पवित्र्यावर आल्यावर त्यांनी साधा (कुस्तीचा) पवित्रा चालून उजवा पाय पुढें आणावा व सलामी घेण्यास तयार व्हावें.

फरी-गदका ठेवण्याची दुसरी रीत.

तालमीतील फरी-गदका ठेवण्याचे जागेवरून तो घेऊन आराध्य देव-तेचें स्मरण करून व गुरुस नमस्कार करून त्यांची आज्ञा (हुकूम) घ्यावी. गुरुची आज्ञा मिळतांच दोघांही खेळणारांनी आखाड्यांत अगर फरी-गदका खेळावयाचा असेल त्या जागी एकमेकांत १०-१५ फुटांपर्यंत अंतर ठेवून दोन्ही पायांवर सारखे उभें रहावें. नंतर उभें राहिलेल्या जागेपासून १०-१५ फुटांपर्यंत सावकाश दौडत जाऊन फरी-गदका ठेवावा, व प्रथमप्रमाणें दौडत पहिले जागेवर यावें. नंतर उजवा पाय पुढें ठेवून उभें रहावें.

फरी-गदका उचलण्याची दुसरी क्रिया.

वर सांगितल्याप्रमाणें उजवे पायाचे पवित्र्यावर उभें राहिल्यानंतर तेथून दोहोंचा पवित्रा चाळवीत फरी-गदका ठेवलेल्या जागेपर्यंत जावें; व फरीगदका उचलून उजव्या बाजूकडे खेळणाऱ्या गड्यानें पूर्वीचे जागेवर यावें व डावे बाजूकडील गड्यानें स्वतःचे जागेवर तोंड फिरवावें. दोघांनी समोरासमोर तोंडे करून उजवा पाय पुढें ठेवून पवित्र्यावर सलामी घेण्यासाठी रोखून उभें रहावें. व नंतर सलामी घेण्यास तयार रहावें.

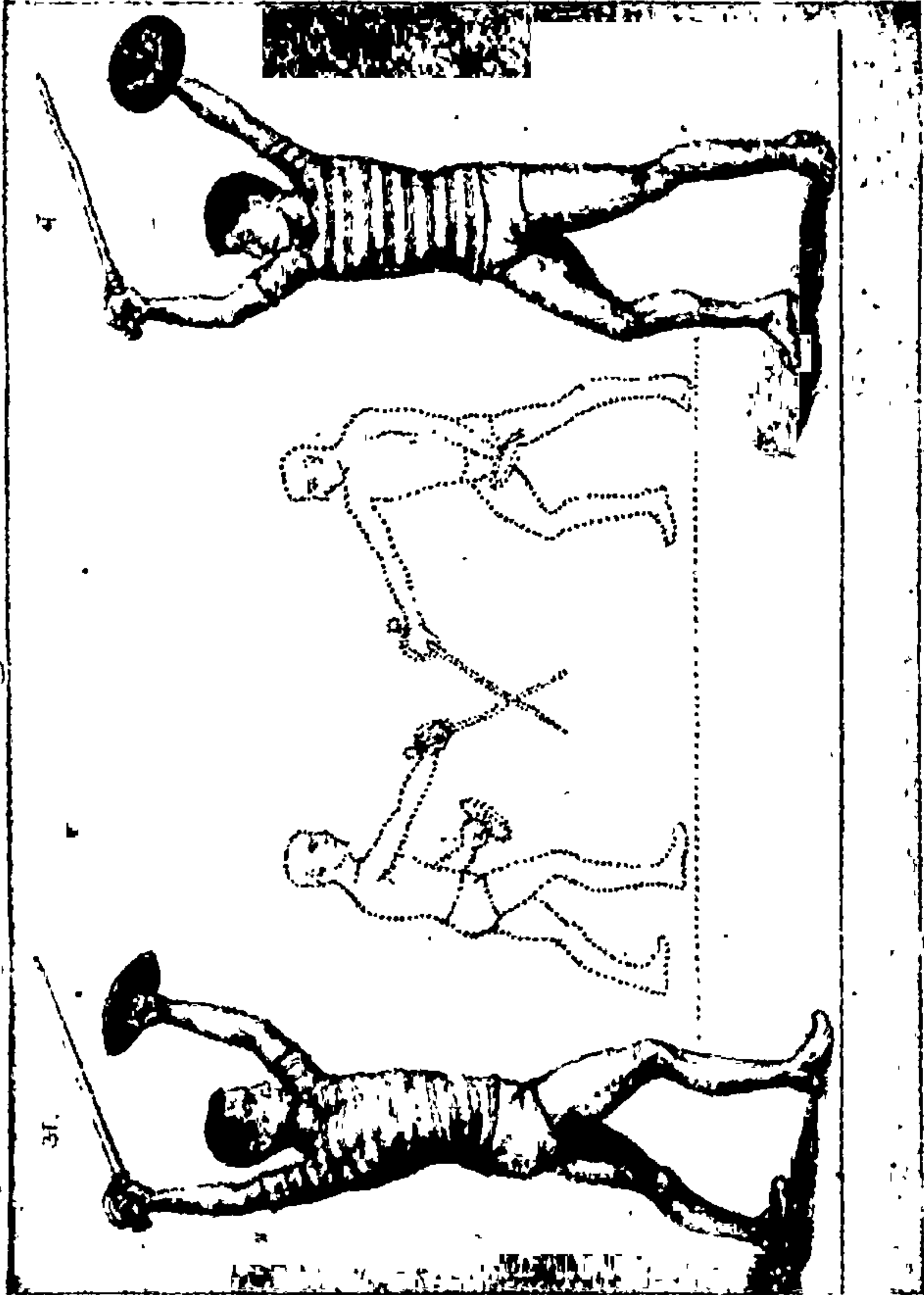
सलामी.

मागें सांगितल्याप्रमाणें सलामी घेण्यास उजवे पायाचे पवित्र्यावर

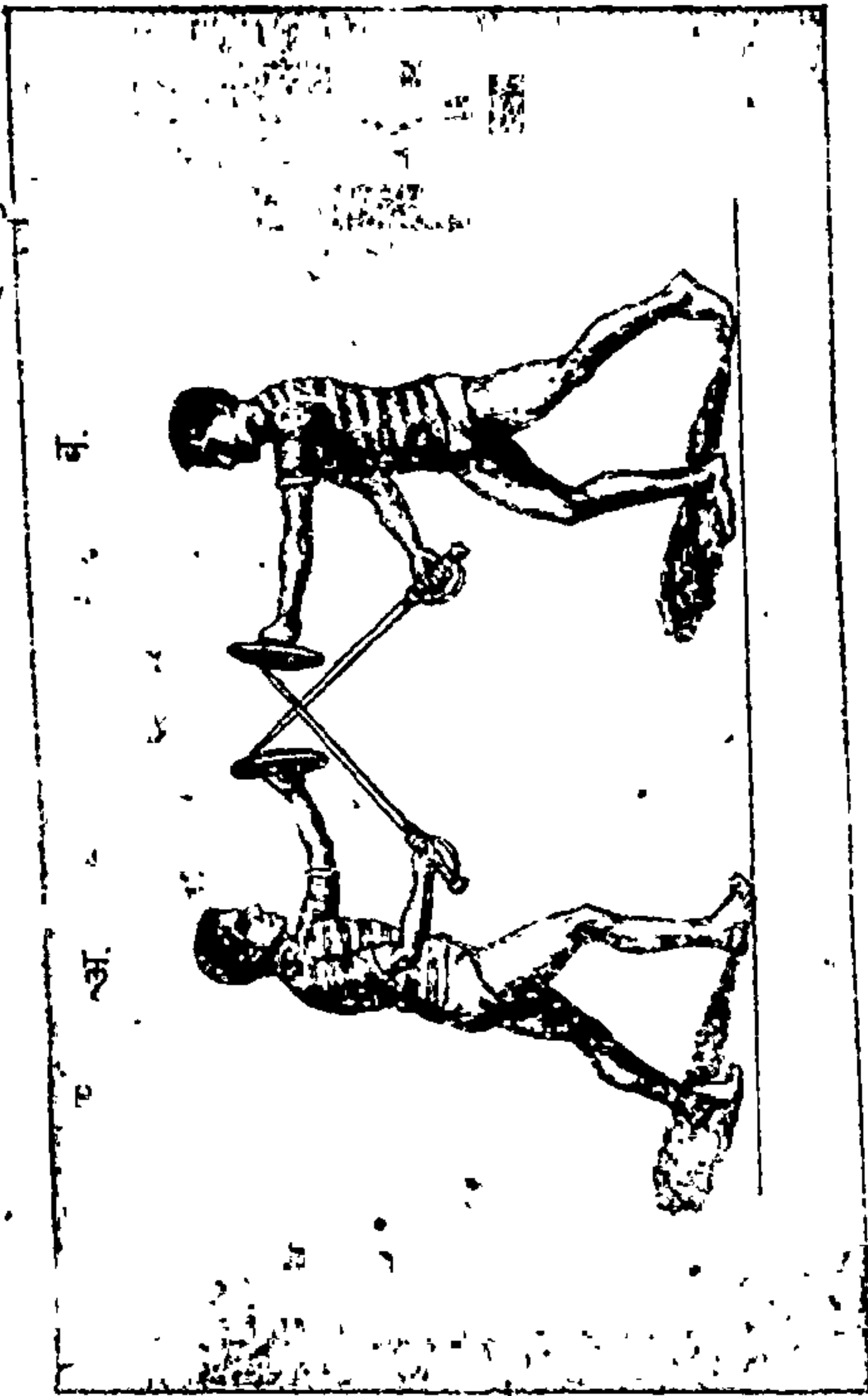
१.१				
	२			
१२				
	३			
			४	
				५
			६	
				७

आलें असतां चि. नं. १५ मध्यें दाखविल्या-
प्रमाणें आपले दोन्ही हात उंच करावे. नंतर दोन्ही
हात अर्धचक्राकार फिरवून ठिपक्याचे चित्रांत दाख-
विल्याप्रमाणें दोघांनीं गदक्याला गदके मिळवावे, व
मिळविलेले गदके सोडवून हात डाव्या बाजूनें राहिलेले
अर्ध चक्र फिरले अशा रीतीनें वरती न्यावा. त्याच
वेळेस (हात फिरवितांना) आपला डावा पाय नं. ३ चे

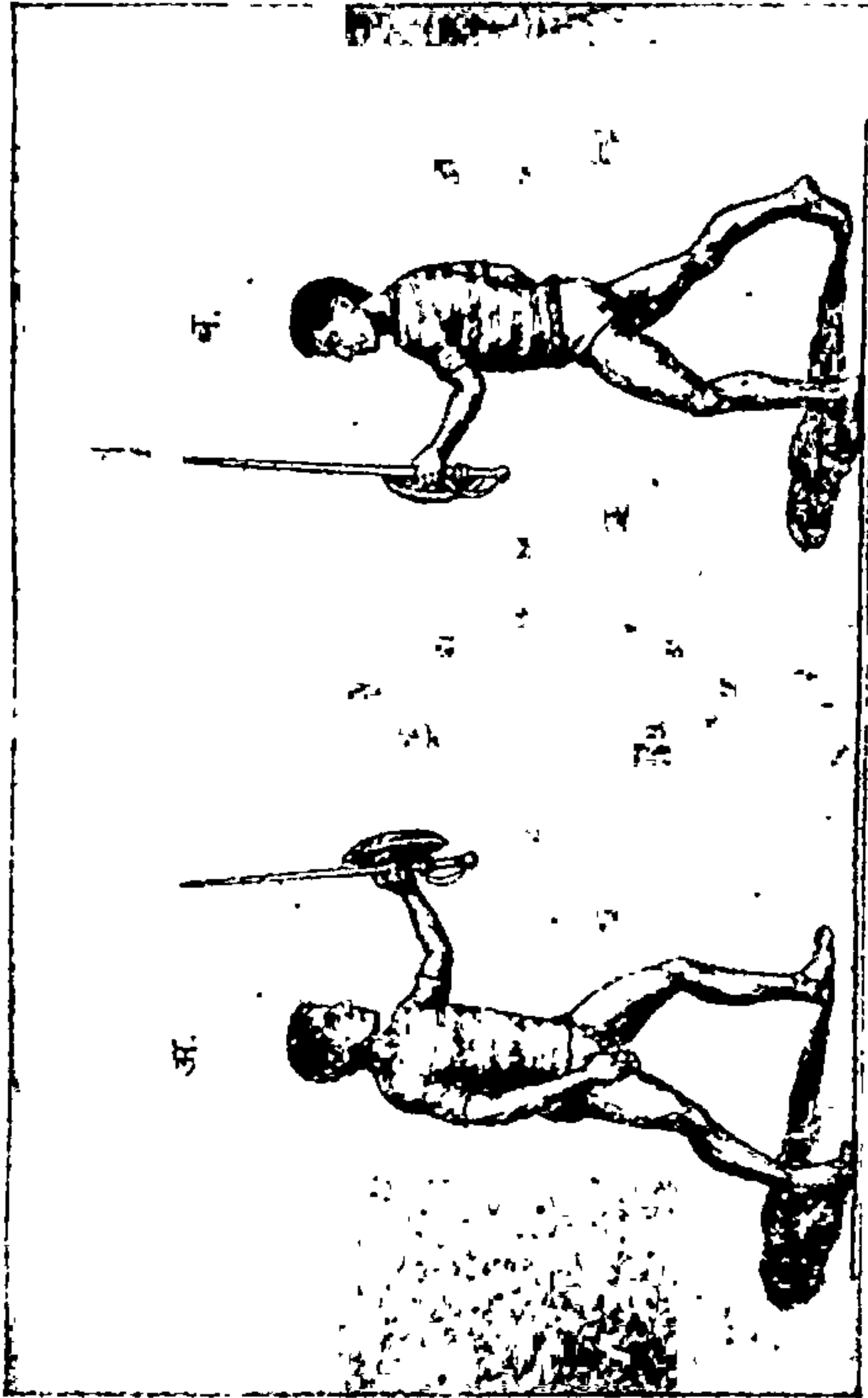
घरांत नेऊन उजवा पाय उंच करून उभें रहावें व पुनः उचललेला पाय नं.
१ चे घरांत टाकून डावा पाय उचलून नं. २ चे घरांत ठेवावा, व चि.नं.
१६ प्रमाणें एकमेकांचे फरीवर गदका मारावा. सदरप्रमाणें दोन वेळा क्रिया
करावी. तिसऱ्या वेळेस वरील क्रिया करीत असतां डाव्या पायावर घर नं.
३ मध्यें उभें राहिल्यानंतर चि. नं. १७ मध्यें दाखविल्याप्रमाणें गदक्यास
फरीचे हातांनीं लंगोटाचे वरती मजबूत पकडून उजवा पाय मागें नं. ४
चे घरांत टाकावा व तोच पट (उजवी मांडी) ठोकावा. नंतर साधा
(कुस्तीचा) पवित्रा चाळवून उजवा पाय पुढें आल्यावर डाव करण्यास
(खेळण्यास) सुरुवात करावी.

चि. नं. १५ सलामी,

चि. नं. १६ पुंरी सलामी.

चि. नं. १७ पुरी सलामी.

सलामीची दुसरी रीत.

वर सांगितल्याप्रमाणें उजवे पायाचे पवित्र्यावर उभें राहिल्यानंतर दोघांही खेळणारांनी आपापले गदके वरून चक्राकार फिरवून हात खाली गेल्यावर ते आपले छातीजवळ आणावे व एकमेकांचे गदक्यावर मारावा. नंतर दोहोंचा पवित्रा चालावा व पुनः उजवा पाय पुढें आला की, वर सांगितल्याप्रमाणें क्रिया करावी. याप्रमाणें तीनदां एकमेकांचे गदक्यावर गदका मारावा. परंतु तिसऱ्यांदा सलामीचा गदका मारल्यानंतर फरीचे हातांत गदका घ्यावा व उजवा पाय पाठीमागें नेऊन तोच पट (मांडी) ठोकावा आणि दोहोंचा पवित्रा करून लांब जाऊन उजव्या पायाच्या पवित्र्यावर रोखून उभें रहावें. नंतर त्याच पवित्र्यावर खेळास सुरुवात करावी.

सूचना:—ही सलामी करतांना शेवटून गदक्यावर गदका न मारतां उंच कुटून सामनेवाल्याचे डोक्यापासून पायापर्यंत वार मारण्याचा कोठें कोठें रिवाज आहे.

पहिल्या रीतीत छूट खेळते वेळेस सलामीमध्ये हातकटीचे हात मारतात. १ फरीवर गदका न मारतां फरी चुकवून छातीवर वार मारावा, अगर फरीचे हातावर मारावा. २ गदका फरीवर मारण्याचें अवसान दाखवून गदक्याचे हातावर वार मारावा, अगर डोक्यापासून पायाचे अंगठ्यापर्यंत मारावा. ३ छूट खेळतांना सलामीमध्ये शरीराचे कोणत्याही भागावर गदका मारल्यास चालतो, परंतु घाई खेळतांना सलामीमध्ये गदका शरीरावर न मारतां तो फरीवरच वाराचे मुक्रर जागी मारावा.

चालीचे पवित्रे.

मागें दिलेले पवित्रे चांगल्या रीतीने चाळवितां येऊं लागल्यावर मागें-पुढें चालण्याची संवय ठेवावी. कारण मर्दानी खेळ खेळण्याचे जे दोन प्रकार आहेत. “ १ सामनेवाल्यास आपले अंगावर घेऊन खेळणें व २ त्याच्या अंगावर जाऊन खेळणें. ” त्यांत त्यांचा फार उप-योग होतो.

(१) जेव्हां सामनेवाला आपल्या अंगावर चाळून (धावून) येत असतो, तेव्हां आपला (आपल्या शरीराचा) वचाव करण्यासाठी आपण मुद्दाम त्यांस अंगावर घेऊन पाठीमागें सरतो, तो पहिला प्रकार होय. ह्यास मागें जाणें म्हणतात. आपण मागें जात आहों म्हणजे हार खात आहों असें मुळीच नव्हे, तर सामनेवाल्यास आपण हार खात आहों असें दर्शवून त्याला पूर्ण आपल्या अंगावर येऊं देऊन नंतर संधि साधून पुढें होण्याचा व एकदम त्याचे (सामनेवाल्याचे) अंगावर तुटून पडण्याचा कावा आहे असें समजावें. ह्या काव्यास गनिमी कावा असें म्हणतात. अशा प्रकारचा कावा लहान किंवा मोठ्या लढाईतसुद्धां दृष्टीस पडतो.

(२) आपण सामनेवाल्याचे अंगावर चाळून (धावून) जात असतो; व तो मागें सरून खेळतो; तो दुसरा प्रकार होय. ह्यास पुढें जाणें म्हणतात. पुढें जाण्याचे वेळेस फार सावधगिरी ठेवून पुढें पवित्रा टाकावा. सामनेवाल्याचे अंगावर एकदम धावून जाऊं नये, कारण असें केल्यास सामनेवाला आपली नजर व पवित्रा चुकवून आपल्या अंगावर एकदम तुटून पडण्याचा फार संभव असतो. अशा वेळीं पवित्रे मागेंपुढें चालण्याची संवय असल्यास ती फार चांगली; म्हणून अशा पवित्र्यांची सविस्तर माहिती ग्वाली दिली आहे.

दोहोंचा पवित्रा मार्गें चालण्याची कृति.

प्रथम वाजूला दिलेलें कोष्टक चुन्यानें जमिनीवर आंखून काढावें.

		उजवा १
डावा ४		
		२ डावा ६ उजवा
३ उजवा ८ डावा		
		९ डावा १० उजवा
७ उजवा १२ डावा		
		डावा १
उजवा ११		

कोष्टक काढते वेळेस प्रत्येक दोन चौकोनांत अडीच फूट जागा ठेवावी. ही जागा ठेवण्याचें कारण असें आहे कीं, आपण जे पवित्र्यांत पुढें व मार्गें पाय ठेवितों त्या दोन्ही पायांत (पुढच्या पायाचे टांचेपासून मागच्या पायाचे अंगठ्यापर्यंत) अडीच फुटांचें अथवा १। हाताचें अंतर असलें पाहिजे असा नियम आहे.

वर दर्शविल्याप्रमाणें कोष्टक आंखून घेतल्यावर चि. नं. १ मध्यें दाखविल्याप्रमाणें उजवा पाय पुढें नं. १ चें घरांत, व डावा पाय मार्गें नं. २ चें घरांत ठेवून उभें रहावें. चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें गदक्याचा हात खाली सोडून फरीचा हात डाव्या कानसिलासमोर राहिल अशा रीतीनें उंच ठेवावा. नंतर पुढचा उजवा पाय नं. १ चें घरांतून उंच

उचलून तो नं. ३ चें घरांत मार्गें ठेवावा, व मार्गील डावा पाय नं. २ चें घरांतून उंच उचलून उजव्या पायापुढें नं. ४ चें घरांत ठेवावा. आणि उजव्या पायाची टांच उंच करून उभें रहावें. पुनः नं. ४ चें घरांतील डावा पाय नं. ५ चें घरांत व नं. ३ चें घरांतील उजवा पाय नं. ६ चें घरांत ठेवावा. नंतर नं. ६ चें घरांतील उजवा पाय नं. ७ चें घरांत व नं. ५ चें घरांतील डावा पाय नं. ८ चें घरांत ठेवावा, व पुनः नं. ९ चें घरांत डावा, नं. १० त व नं. ११ चें घरांत उजवा, नं. १२ चें घरांत डावा अशा रीतीनें पवित्रे चाळवून मार्गें जावें. पवित्रे चाळवीत असतां दोहोंच्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें फरीचे व गदक्याचे हात फिरवीत जावे.

दोहोंचा पवित्रा पुढें चालण्याची कृति.

प्रथम प्रत्येक चौकोनांत अडीच फूट जागा राहिल अशा रीतीनें कोष्टक चुन्यानें जमिनीवर काढावें. नंतर चि. नं. १ मध्ये दर्शविल्याप्रमाणें उजवा पाय पुढें नं. १ चे घरांत, व डावा पाय मार्गे नं. २ चे घरांत ठेवून उभें रहावें; व सदर चित्राप्रमाणें गदक्याचा हात खाली सोडून फरीचा हात आपल्या डाव्या कानसिलासमोर राहिल अशा रीतीनें उंच

		उजवा १०
डावा ८		
		६ उजवा ९ डावा
डावा ४ उजवा ७		
		९ उजवा ५ डावा
उजवा ३		
		डावा २

ठेवावा, नंतर पुढचा उजवा पाय नं. १ चे घरांतून नं. ३ चे घरांत ठेवावा, व मागील डावा पाय उचलून नं. ४ चे घरांत ठेवावा. नंतर पुढचा डावा पाय एकाचे घरांत नं. ५ चे जागीं ठेवून मागचा उजवा पाय नं. ६ त ठेवावा. याप्रमाणें उजवा पाय घर नं. ४ मध्ये नं. ७ चे जागेवर व डावा पाय नं. ८ चे घरांत ठेवावा, पुनः डावा पाय नं. ६ मध्ये नं. ९ चे जागेवर, व उजवा नं. १० चे घरांत ठेवावा. अशा रीतीनें पवित्रे चाळवून पुढें जाण्यास शिकावें. पवित्रे चाळवीत असतां दोहोंच्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें फरीचे व गदक्याचे हात फिरवावे.

१ टीप:—दोहोंचा पवित्रा, मार्गेपुढें चालण्याची पद्धत (अलीचे लकडींत) मुसलमानी लोकांत विशेष आहे, परंतु परदेशी लोकांत (बलीचे लकडींत) बिलकुल नाही. परदेशी लोक लकडी (फरगिदका) खेळतांना हमेशा तिहींचा पवित्रा करितात.

२ टीप:—वर दिलेल्या दोहोंचे पवित्र्यांत नवीन शिकणारास पवित्रे चालण्यास सोडस्कर पडावें म्हणून कांहीं ठिकाणीं एकेका घरांत दोन दोन नंबर दिले आहेत, ते नाट पाहून पवित्रे चाळविल्यास पाय सारख्या प्रमाणांत पडून पवित्रे चालण्यास सोपें जाईल.

मार्गे चालण्याचा तिर्हीचा पवित्रा.

प्रथम बाजूला दिलेलें कोष्टक चुन्यानें, अगर पाण्यानें जमिनीवर (प्रत्येक चौकोनांत अडीच फूट "पवित्र्याची" जागा राहिल ह्याप्रमाणें) आंखून काढावें. नंतर चि. नं. १ प्रमाणें उजवा पाय पुढें घर नं. १ मध्यें, व डावा घ. नं. २ मध्यें ठेवून उभें रहावें. नंतर चि. नं. ७

				उजवा १
उजवा २				
				उजवा ३
उजवा ४		घरा ३		उजवा ८
उजवा ९		उजवा ५		उजवा ७
उजवा १०		उजवा ६		

प्रमाणें डावा पाय उंच उचलून तो मार्गे घ. नं. ३ मध्यें ठेवावा, व उजवा पाय डाव्या पायाचे पुढें चि. नं. ८ प्रमाणें घ. नं. ४ मध्यें ठेवून डावा पाय पुन्हा उचलावा, व तो घर नं. ५ मध्यें ठेवावा. त्याचप्रमाणें डावीकडून उजवीकडे जातांना मार्गचा नं. ४ चे घरांतिल उजवा पाय चि. नं. ९ प्रमाणें उंच उचलून लांब करून नं. ६ चे घरांत ठेवावा. व नं. ५ चे घरांतिल डावा पाय उंच उचलून तो

उजव्या पायासमोर नं. ७ चे घरांत ठेवून मार्गचा उजवा पाय उंच उचलून तो नं. ८ चे घरांत ठेवावा. नंतर पुन्हा मार्गचा डावा पाय उंच उचलून घ. नं. ९ मध्यें ठेवून उजवा पाय उचलून घ. नं. १० मध्यें न्यावा. व पुन्हा मार्गचा

३ टीपः—कोणताहि पवित्रा चालतांना अथवा जागचे जागेवर चाळवितांना पुढचे पायाचे टांचेपासून मार्गचे पायाचे आंगठ्यापर्यंतचें अंतर सांगितलें आहे. तें सर्व साधारण आहे. तरी पण खेळणारे गडी हमेशा सारख्याच उंचीचे असावेत असें मुक्रर नसल्यामुळें व प्रत्येकाची उंची सारखी असणें अशक्य असल्यामुळें ज्यानें त्यानें वर दिलेलें माप १। हाताचें ठेवावें. त्याचप्रमाणें ज्या वेळेस आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांस छूट खेळतांना, लुट्यांत वार मारावयाचा असेल त्या वेळेस १। हाताचे अंतर (सवडीप्रमाणें) राहिल अशा रीतीनें पवित्रा पुढें टाकून वार करावा. म्हणजे खेळण्यास त्रास पडणार नाहीं.

डावा पाय उचलून तो घ. नं. ११ त ठेवावा. याप्रमाणें सदरहू कोष्टकांत दिलेल्या आंकड्यापेक्षां आपल्या मर्जीनुरूप आंकडे वाढवून (जागेच्या सोईप्रमाणें) शक्य तितकी मागे जाण्याची संवय ठेवावी.

पुढें चालण्याचा तिहींचा पवित्रा.

बाजूला दिलेलें कोष्टक जमिनीवर आंखून काढिल्यावर चि. नं. १

			उजवा १४
डावा ११	उजवा १२	डावा १३	
उजवा १०	डावा ९	उजवा ८	
डावा ६	उजवा ५	डावा ७	
			उजवा ९
उजवा ४	डावा ३		
			डावा २

प्रमाणें उजवा पाय पुढें घ. नं. १ मध्ये व डावा पाय मागे घ. नं. २ मध्ये ठेवून उभें रहावें. नंतर मागचा डावा पाय चि. नं. ७ प्रमाणें उंच उचलून घ. नं. ३ मध्ये ठेवावा, व पुढचा उजवा पाय उंच उचलून डाव्या पायाचे पुढें चि. नं. ८ प्रमाणें घ. नं. ४ मध्ये ठेवून नं. ३ चे घरांतील डावा पाय घ. नं. ५ मध्ये ठेवावा. त्याचप्रमाणें डावीकडून उजवीकडे जातांना मागचा नं. ४ चे घरांतील उजवा पाय चि. नं. ९ प्रमाणें उचलून जरा लांब

करून नं. ६ चे घरांत ठेवावा, व नं. ५ चे घरांतील डावा पाय उंच उचलून तो उजव्या पायासमोर घ. नं. ७ मध्ये ठेवून मागचा घ. नं. ६ मधील उजवा पाय उचलून तो पुढें घ. नं. ८ मध्ये ठेवावा. नंतर उजवीकडून डावीकडे जातांना घ. नं. ७ मधील मागचा डावा पाय घ. नं. ९ मध्ये ठेवून नं. ८ चे घरांतील उजवा पाय नं. १० चे घरांत ठेवावा, व मागचा नं. ९ चे घरांतील डावा

सूचना:—कोणताही पवित्रा करणें झाल्यास नजर सामनेवाल्याचे नजरेस भिडून ठेवावी, चळूं देऊं नये.

पाय नं. ११ चे घरांत ठेवावा. पुन्हा नं. १२ त उजवा, नं. १३ त डावा व नं. १४ त उजवा याप्रमाणें अनुक्रमें पवित्रे बदलून डावीकडून उजवकिडे व उजवीकडून डावीकडे जावें. अशा रीतीनें कांहीं दिवस पवित्रे चालण्याची संवय झाल्यावर “इच्छेनुरूप” कोष्टकांतील आंकडे वाढवावे.

वर दिलेल्या आंकड्याप्रमाणें कोष्टकांत पवित्रे चालविण्याची उत्तम (चांगली) संवय झाल्यावर कोष्टकें न काढतां मागें दिलेल्या (दोहोंच्या व तिहींच्या) पवित्र्यांची पुढेंमागें चालविण्याची संवय करावी, व पवित्रे चाळवीत उजवकिडून डावीकडे जातांना बाहिऱ्याचे (समोरच्या गड्याची उजवी कानसील), व डावीकडून उजवीकडे जातांना तमाचाचे (समोरच्या गड्याची डावी कानसील) जागेवर आपला गदक्याचा हात फिरवावा.

फरी-गदका खेळण्याचे वेळेस ध्यानांत ठेवण्याचे सर्वसाधारण नियम.

१ कोणताही वार करण्याचे वेळेस उचललेला उजवा पाय अशा रीतीने लांब टाकावा की, आपल्या मागचे पायाची टांच उंच करून त्याच पायाचे पंजावर तोल संभाळून चांगल्या रीतीने उभे राहतां येईल. कारण सामनेवाल्याने आपणास मारलेल्या वाराचा वचाव करण्याकरितां मागे सरण्याचा प्रसंग आल्यास टांच उंच असली तर लवकर मागे जातां येतें; व आपण मागे जरी गेलों नाहीं, तरी ती टांच जमिनीवर ठेवून उजवा पाय (जमिनीपासून अडीच फूट उंच राहिल अशा रीतीने) उंच उचलून, डावा पाय गुडघ्यांतून ताठ करून त्याजवर तोल संभाळून उभे राहिल्यास सामनेवाल्याचे वाराचा उत्तम प्रकारें वचाव करितां येतो. दुसरें असें की, टांच उंच करावयाची असल्यामुळे वार करण्याचे वेळेस पाहिजे तितका पाय लांब टाकून वार मारतां येतो. कित्येक खेळगडी आपल्या प्रतिस्पर्ध्यास वार करते वेळेस जो उजवा पाय पुढें टाकतांत त्या वेळेस त्या पायाबरोबर मागचा डावा पाय उंच उचलतात. व तो गुडघ्यांतून वांकवून काटकोनांत अथवा साधारण लांब ठेवितात. अशा वेळेस सामनेवाल्याचा वार रोकण्यास त्यास फार त्रास पडतो, इतकेंच नव्हे तर ज्या वेळेस आपल्या प्रतिस्पर्ध्याचा वार तो रोकण्यास ढालीचा हात उंच करतो आणि मागचा पाय जमिनीवर टेकावयास जातो त्या वेळेस त्याचा झोक पाठीमागे जातो, अशा वेळेस तोल मागे गेला म्हणजे त्यास वाराचा रोक करतां येत नाहीं. त्यामुळे, वार लागण्याच्या भीतीमुळे व विशेष तोल गेल्यास पडण्याच्या भीतीमुळे त्याची फार धांदल उडते, व तो पडतो म्हणून हमेशा वार करितांना मागचे पायाची टांच उंच करावी.

२ वार करितांना शरीराचा थोडासा झोक पुढें ठेवून वार करावा.

३ वार मारावयास नेलेला हात साफ व शक्य तितका तिरपा जाऊं द्यावा, तोकडा ठेवूं नये.

४ खेळतांना कमरेला कोणत्याही प्रकारचा फाजील वांक देऊं नये.

५ मागचा पाय सदोदित ताठ ठेवावा, म्हणजे वार मारतांना पुढचा पाय पाहिजे तितका लांब टाकतां येईल.

६ खेळतांना एकमेकांची नजर समोरासमोर भिडलेली असूं द्यावी.

७ खेळतांना शरीराचा सर्व भार सरळ रेषेत राहिल अशा रीतीनें ठेवावा.

८ खेळतांना आपले दोन्ही खांदे (मुढे) सारखे सरळ रेषेत ठेवावे, व छाती पुढें सम चौरस राहिल अशा रीतीनें ठेवावी.

९ वार मारतांना अगर वार रोखतांना तिरपें होऊं नये, कारण एकदां तिरपें होण्याची संवय झाल्यावर चूट खेळतांना फार कठीण जाईल. सामनेवाल्याचे वारापासून आपणास पाहिजे तसा बचाव करतां यावयाचा नाही. म्हणून आरंभापासून अशी संवय होऊं न देण्याची शक्य तितकी खबरदारी घ्यावी.

१० कित्येक ठिकाणी फरी-गदका खेळतांना सर्व शरीर डोलविण्याचा व मनस्वी रीतीनें नाचण्याकुदण्याचा फाजील रिवाज पडला आहे; परंतु या योगानें आपल्या शरीराच्या कांहीं विविक्षित जागा रिकाम्या राहतात, व त्या त्या जागेवर सामनेवाल्यास वार मारण्यास अवसर सांपडतो. म्हणून नाचण्याकुदण्याची संवय कधीही असूं नये.

*घाई १ ली.

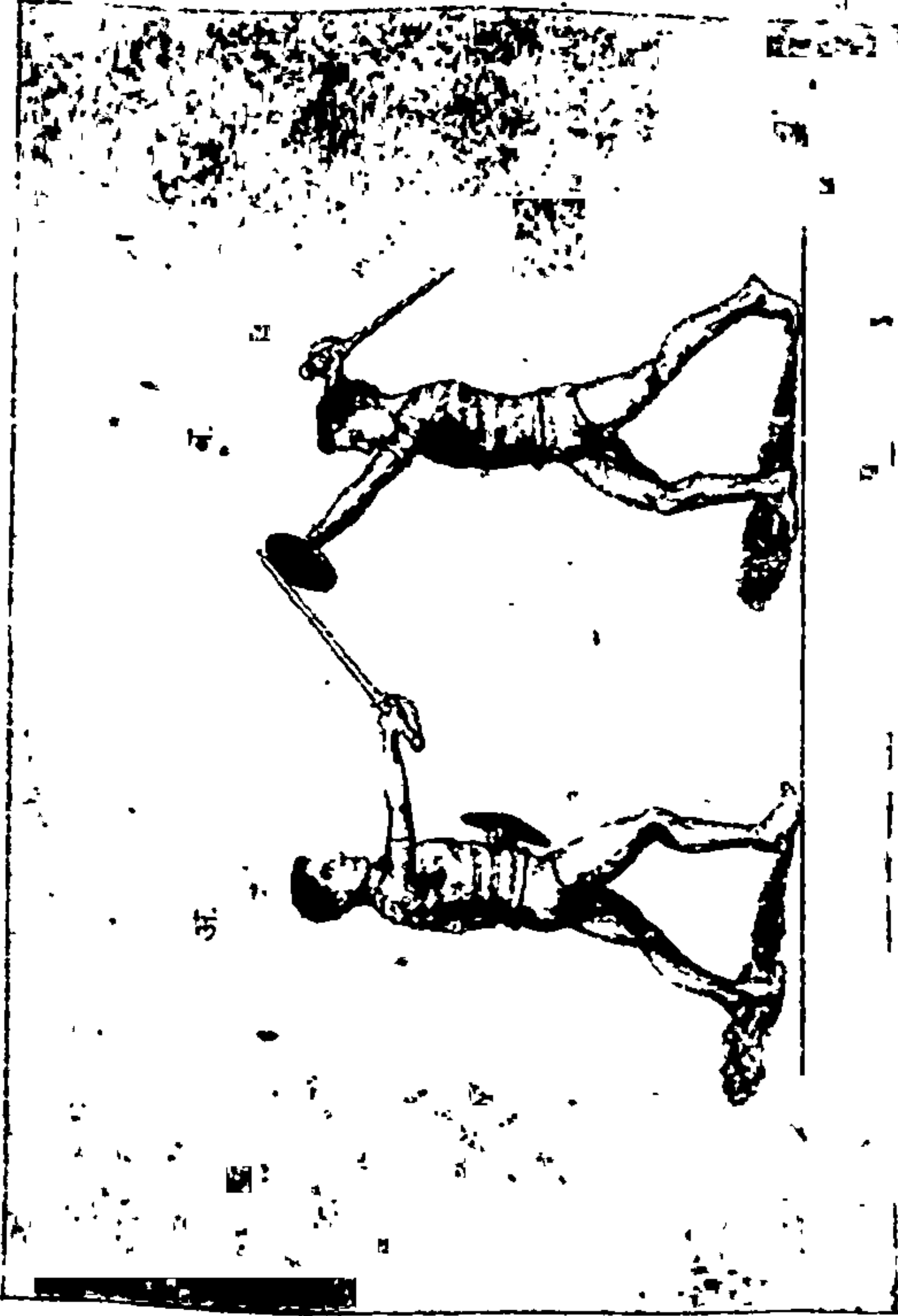
- १ तमाचा (समोरच्याची डाव्या बाजूची कानशिल).
- २ जनोई (समोरच्याचा उजवा खांदा).
- ३ शीर (डोकें.)
- ४ बाहिरा (समोरच्याची उजवी कानशिल).

१ तमाचा—दोघांही खेळणारांनी सलामी घेतल्यानंतर साधा पवित्रा चाळवून उजवा पाय पुढें आणावा, व मागच्या डाव्या पायाची टांच उंच करून तो गुढ्यांतून न वांकवितां ताठ राहिल अशा रीतीनें ठेवून एकमेकांसमोर रोखून उभें रहावें. नंतर अनें आपला गदक्याचा हात डोक्याचे मागे मानेपासून साधारण ६-७ सहासात वोटें उंच राहिल अशा रीतीनें नेऊन त्यास वेग देऊन पुढें आणावा, व बवर तमाचाचा (डाव्या कानसिलीचे जागेवर) वार करावा. (चि.नं. १८ पहा.)

टीप—* नवीन शिकणारास सफाईनें वार मारतां यावा व दुसऱ्याच्या वारापासून तःचा चांगल्या रीतीनें बचाव करतां यावा म्हणून फरिगदक्याचे जे सांकेतिक (पुरुपरंपरेच्या पद्धतीनें ठरवून ठेविलेले) हात खेळतात, त्यांस घाई असें म्हणतात. अशा प्रकारच्या घाई खेळताना घाईतील नेमून दिलेल्या प्रत्येक भागावर वार मारण्याची व त्याच ठिकाणी त्या वाराचा बचाव (रोख) करण्याची पद्धत आहे. घाई खेळतांना वार करावयाचा तो हलक्या हातानें (समोरच्या गज्याचे फरीवर जोरानें बसल्यास फरीस अचका वसून त्यापासून मुठीचे वरचीं हाडकें ठेचलीं जातात तीं न जावीं म्हणून हलक्या हातानें) वार करावा अशा रीतीनें घाईतील हात एकमेकांचे विचारानें खेळावयाचे असल्या कारणानें कोणी कोणी ह्यास मिलतचे हात असेंही म्हणतात.

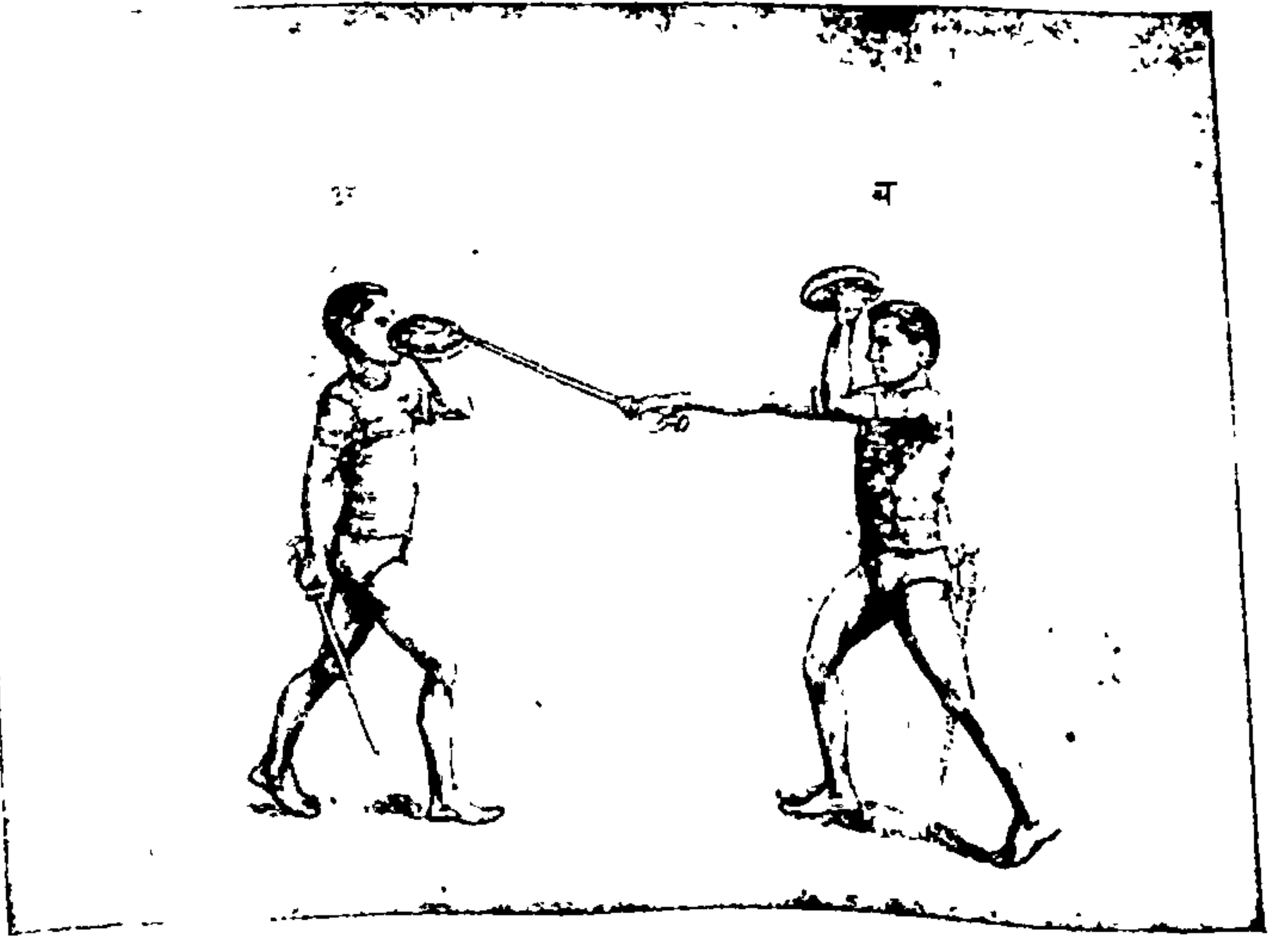
वनें आपला पुढचा उजवा पाय २॥ फूट उंच उचलून मागच्या डाव्या पायाची टांच जामिनीवर टेकून तो गुढ्यांतून न वांकावितां ताठ उभें रहावें. नंतर फरीचा हात डाव्या कानसिलीसमोर लांब व ताठ

चि. नं. १८ तमाचा. नं. १

करून फरीचा अर्धे मारिलेला तमाचाचा वार रोखावा. वार रोखल्यानंतर आपला गदक्याचा उजवा हात डोक्याचे मागचे बाजूस मानेपासून साधारण ६-७ बोटे उंच राहिल अशा रीतीने नेऊन त्यांस वेग देऊन

बनें अला तमाच्याचा वार मारून गदक्याचा हात तसाच तिरपा आपल्या डाव्या खांद्यावर न्यावा, व पुढचा उजवा पाय उंच उचलून डाव्या पायाची टांच जमिनीवर टेकावी. आणि शरीराचा तोल जरा मागचे बाजूस ठेवून फरीचा हात आपल्या उजव्या बाजूचे खांद्यावर चित्रांत दाखविल्याप्रमाणे नेऊन फरीवर अनें मारिलेला जनोईचा वार रोखावा. जनोईचा वार रोखल्यावर आपला उचललेला उजवा पाय पुढचे बाजूस जरासा लांब टाकून, डाव्या खांद्यावर नेलेल्या गदक्याचे हातास पुढचा झोक देऊन अग्या उजव्या खांद्यावरून खालपर्यंत “ जानव्यासारखाच

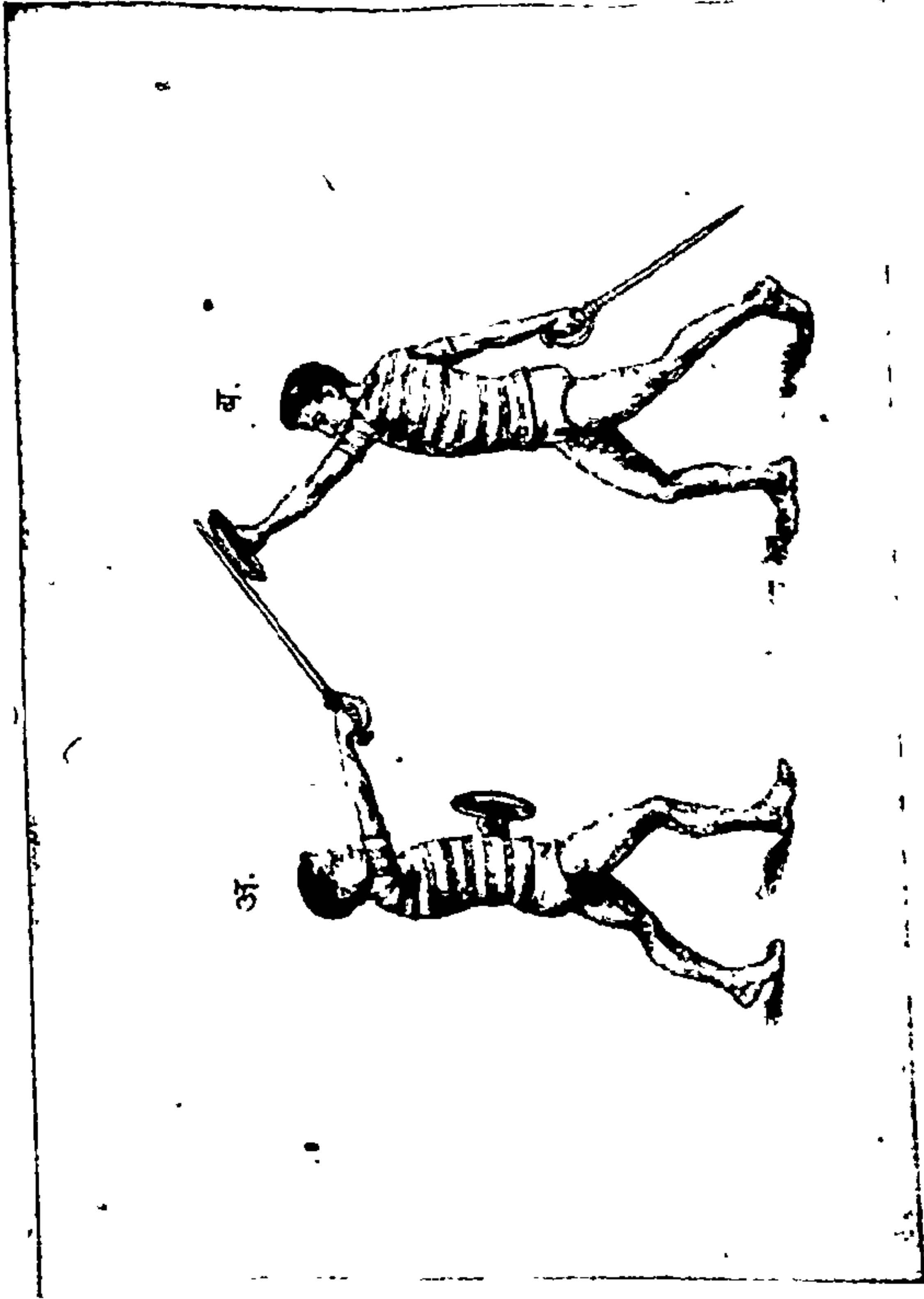

चि. नं. २१ जिनेवा नं. २

तिरपा वार करावा. (चि. नं. २१) आणि गदक्याचा हात खाली” पण जरा मागचे बाजूस नेऊन अचा शीर (डोक्यावरचा) चा वार रोखण्याकरितां आपला फरी (ढाली) चा हात पुढचे बाजूस तांडासमोर डोक्यापेक्षां अर्धा फूट उंच राहिल अशा रीतीनें उंच ठेवावा.

(५७)

३ शीर-अने वला जनोईचा वार मारून खाली नेलेला गदक्याचा हात मागून अर्धचक्राकार फिरवून पाठीमागे ठिपक्याचे आकृतीप्रमाणे उजव्या खांद्याचे बाजूस खांद्यापासून जरा उंच राहिल अशा रीतीने .

चि. नं. २२ शिर नं. १

ठेवावा, व फरीचा हात त्या (उजव्या) हाताखालून आपल्या उजव्या खांद्यावर (चि. नं. २१) प्रमाणे नेऊन फरीवर बनें मारिलेला जनोई (उजव्या खांद्यावरील) चा वार रोखावा. वार रोखल्यावर ताबडतोब उजवा हात उंच करून पुढें आणावा व बचे डोक्यावर शिर

अने वला मारिलेला वाहिन्याचा हात तसाच परत मागे न्यावा, व फरीचा हात उजव्या वाजूचे कानसीलाकडे नेऊन फरीवर वने मारिलेला वार रोकावा व पुनः तमाच्यापासून खेळण्यास सुरुवात करावी.

सूचना १ ली—ह्या खेळांत अ पुढें व मागून चालतो असें दाखविलें आहे. परंतु पुढें व मागे चालण्याची दोघांनी सारखी संवय ठेवावी.

सूचना २ री—प्रथम खेळतांना अगर खेळांत कुठ्ठांही दोघांनी एकमेकांवर एकाच वेळेस वार करूं नये, दुसऱ्याचे वारापामून आपला प्रथम वचाव करावा, नंतर त्यास वार मारावा.

सूचना ३ री—वर दिलेल्या धाईत वाराचा वचाव करतांना पाय उंच उचलून घ्यावा असें सांगितलें आहे. परंतु नवशिक्यानें पाय न उचलतां फरीवर वार रोकण्यास शिकावें; फरीवर वार चांगल्या रीतीनें रोकतां येऊं लागल्यावर पाय उंच करून वार रोकण्याची व उंच केलेला पाय लांब टाकून वार मारण्याची संवय करावी.

सूचना ४ थी—पवित्र्यांत पुढच्या पायाचे टाचेपामून मागचे पायाच्या अंगठ्यापर्यंत २॥ फुटाचें अंतर सांगितलें आहे; परंतु तें अंतर उंच मनुष्याचें आहे. तरी ज्यास फरीगदका शिकावयाचा असेल त्याचें पुढच्या पायाचे टाचेपासून मागील पायाचे अंगठ्यापर्यंत दोन्ही पायांत एक हात व १॥ वितीचें अंतर ठेवून खेळते वेळेस हमेशा पवित्रे करावे.

घा. १ पोट घाई १ ली.

१-तमाचा, २-जनोई, ३-शीर, ४-बाहिरा.

अने घाई नं. १ प्रमाणें बवर तमाचाचा वार करून आपला उजवा

६		६
७		८
९		
४		१
३		२

हात तसाच डाव्या खांद्यापर्यंत नेऊन मागचा डावा पाय साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें उचलून नं.-४ चे घरांत ठेवावा. व उजवा पाय नं. ३ चे घरांत ठेवून वचा तमाच्याचा वार रोखण्यास सज्ज व्हावें. ह्याचप्रमाणें वने घाई नं. १ मध्ये दाखविल्याप्रमाणें आपला डावा हात डाव्या कानसिलासमोर धरून अने मारिलेला तमाच्याचा वार फरीवर रोकावा. व नंतर अवर वार मारून तो नं. ४ चे घरांत त्याचा पाय नेतो न नेतो तांच आपला गदक्याचा हात मानेवर नेऊन अला तमाच्याचा वार मारावा आणि मारिलेला हात तसाच तिरपा आपल्या डाव्या खांद्यावर नेऊन

डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय नं. ३ चे घरांत ठेवून अचा जनोईचा वार रोखण्यास तयार व्हावें.

सूचना—ह्या घाईत नं. ३ चे घरांतील उजवा पाय नं. १ चे घरांत अगोदर टाकून नंतर जनोईचा वार मारण्याची पद्धत आहे, ती नवीन शिकणारास फार सोपी आहे, म्हणून नवाशिक्याने उजवा पाय पुढे टाकून जनोईचा वार मारण्यास अवश्य शिकावें.

अने डाव्या खांद्यावर नेलेला गदक्याचा हात लांब करून वचे उजव्या खांद्यावरून खालपर्यंत तिरपा वार करावा. व वार करतां करतांच नं. ३चे घरांतील उजवा पाय नं. १ चे घरांत व नं. ४ चे घरांतील डावा पाय नं. २ चे घरांत ठेवून उजव्या पवित्र्यावर यावें. नंतर आपला गदक्याचा हात उजवा पायाजवळ (पायाच्या मागचे वाजूस तिरपा राहिल अशा रीतीनें) ठेवून फरीवरचा हात आपल्या उजव्या खांद्याकडे नेऊन ठेवावा. व वचा जनोईचा वार रोखण्यास तयार व्हावें. वनें वर सांगितल्याप्रमाणें डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय नं. ३ चे घरांत ठेवून डाव्या पवित्र्यावर उभें रहावें, नंतर फरीनें आपल्या उजव्या खांद्याकडे अनें मारिलेला जनोईचा वार रोकावा. वार रोकल्यानंतर डाव्या खांद्यावर नेलेला आपला गदक्याचा हात लांब करून अचे उजव्या खांद्यावर खालपर्यंत (जानव्यासारखा तिरपा वार मारावा. वार करतां करतांच आपला नं. ३ चे घरांतील उजवा पाय नं. १ चे घरांत व नं. ४ चे घरांतील डावा पाय नं. २ चे घरांत नेऊन उजव्या पवित्र्यावर येऊन उभें रहावें नंतर आपला गदक्याचा हात उजव्या पायाजवळ (पायाच्या मागचे वाजूस तिरपा राहिल अशा रीतीनें) ठेवावा व फरीचा हात तोंडासमोर डोक्यापेक्षां जरा उंच राहिल अशारीतीनें राहिल ठेवून अचा शीराचा हात रोकण्यास तयार व्हावें.

घाई १ पोट घाई २ री.

साम (शाम) घात.

१-तमाचा, २-जनोई, ३-शीर, ४-तमाचा,

प्रथम दोघाही खेळणारांनी उजवा पाय पुढें ठेवून पवित्र्यावर उभें रहावें. नंतर अनें बला तमाचा मारून आपला गदक्याचा हात पहिल्या घाईत सांगितल्याप्रमाणें डाव्या खांद्यावर न्यावा, आणि फरीचा हात उजव्या खांद्यावर नेऊन पवित्रा न हालवितां स्वतःच्या जागेवर उभें रहावें; व बचा तमाच्याचा वार रोकावा. वनें घाई नं. १ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें आपला फरीचा हात डाव्या कानसिलासमोर लांब व ताठ करून त्यावर अनें मारिलेला तमाच्याचा वार रोकावा. नंतर पवित्रा न हालवितां अला तमाचा मारावा. अचा जनोईचा वार रोकण्याकरितां फरीचा हात उजव्या खांद्यावर नेऊन आपणावर येत असलेला जनोईचा वार रोकावा. त्याचप्रमाणें अनें बला जनोईचा वार मारून गदक्याचा हात आपल्या उजव्या पायाजवळ घाई नं. १ प्रमाणें ठेवावा, व फरीचा हात उजव्या खांद्यावर नेऊन पवित्रा न हालवितां बचा जनोईचा वार रोकावा. वनें अचा जनोईचा वार रोकून त्यास आपला गदक्याचा हात लांब करून त्याचे उजव्या खांद्यावरून जानव्यासारखा तिरपा जनोईचा वार करून गदक्याचा हात आपल्या उजव्या पायाजवळ घाई नं. १ प्रमाणें नेऊन फरीचा हात “ पुढचे बाजूस ” डोक्यापेक्षां उंच राहिल अशा रीतीनें ठेवून त्यांजवर अचा शरिचा वार रोकावा. घाई नं. १

सूचना:—ह्या घाईत दोघांनीं डाव सारखेच सोडावयाचे आहेत. परंतु तीन हात (तमाचा जनोई शीर) सोडीपर्यंत पवित्रा बदलायचा नाही. शेवटचा (शीर) हात मारल्यावर दोहोचा पवित्रा चाळवून उजव्या पायाचे पवित्र्यावर यावें, व तमाच्यापासून पुन्हा खेळण्यास सुरवात करावी.

प्रमाणें अनें बला शीर मारून बचा शीराचा हात रोकावा. वनें अला शीराचा वार मारावा. नंतर दोघाही खेळणारांनीं दोहोचा पवित्रा चाळ-
वून तमाचापासून खेळास सुरवात करावी.

घाई १ पोट घाई ३ री.

१ तमाचा, २ जनोई, चीर, शीर, बाहिरा.

१ तमाचा प्रथम अने उजवा पाय (पुढचा) उचलून तो १॥ फुटा-

४		१
३		२
	ब	
४		१
३	अ	२

वर लांब परंतु पुढें टाकून ब वर चित्र नं. १८ प्रमाणें तमाचाचा वार करावा व वर करता कर-
तांच स्वतःचा मागचा डावा पाय नं. २ मधून घा. नं. ३ मध्ये टाकावा व पुढचा उजवा पाय उंच उचलावा आणि डावा पाय गुढ्यांतून न वांक-
वितां ताठ उभे राहून बचा तमाचाचा. वार रोक-
ण्यास तयार असावे.

ब नें वर अच्या क्रियेत सांगितल्याप्रमाणें त्याच-
वर तमाच्या वा वार करावा. आणि आपला डावा
पाय नं. ३ चे घरांत नेऊन आपल्या प्रति-
स्पर्ध्याकडून येत असलेला वार रोकण्यास सज्ज
असावे. (चि. नं. १९-२० पहा)

जनोई:-अ नें वना मारलेला तमाचा वार
आपल्या फरीवर रोकावा नंतर उचललेला (उंच

असलेला) उजवा पाय नंबर ४ चे घरांत टाकून त्याचेवर जनोईचा वार
करावा. आणि वार करण्याकरतां नेलेला उजवा हात स्वतःच्या उजव्या
बाजूकडे गोल चक्राकार फिरवून (बचे मानेवरून) वरून खाली जमिनी-
पर्यंत न्यावा व पुढचा उजवा पाय उंच उचलून फरीचा हात उजव्या
खांद्यासमोर नेऊन बचा जनोईचा वार रोकण्यास तयार असावे.

बने आपल्या उजव्या खाद्यावर अ कडून येत अडलेला जनोईचा वार खांद्याचे समोर फरी (आड) धरून तिचेवर रोखावा. नंतर वर अच्या क्रियेत सांगितल्याप्रमाणे उजवा पाय पुढे नं. ४ चे घरांत टाकून अ वर जनोईचा वार करावा. नंतर गदक्याचा उजवा हात उजव्या खांद्याच्या बाजूने चक्राकार फिरवून वरून खाली न्यावा, आणि पुढचा उजवा पाय उंच उचलून दोन्ही मांड्याचेमध्ये लंगोटा समोर फरी धरून अचा चीरचा वार रोकण्यास तयार असावे. (चि. नं. ३० पहा.)

चीरः -अने वर उचललेला उजवा पाय नं. १ चे घरांत टाकावा, व पाय पुढे टाकण्याचे अवसाना (क्रिये) बरोबरच उजव्या बाजूकडे वर पासून (मागचे बाजूने) खालपर्यंत चक्राकार फिरवून नेलेला गदक्याचा हात तसाच पुढे नेऊन बचे दोन्ही मांड्याचे मधोमध लंगोटावर चीरचा वार करावा. वार करण्याचे क्रियेबरोबर मागचा नं. ३ चे घरांतील डावा पाय नं. २ मध्ये न्यावा. म्हणजे शरीराचा तोल जाऊन पडण्याची जी भिती असते ती पाय उचलून नेल्याने शरीराचा सारखा तोल राहून पडण्याची भिती बिलकूल राहणार नाही. वार केल्यानंतर वार करण्याकरितां नेलेला गदक्याचा हात तसाच शीर मारण्याकरितां वार करून वर न्यावा. पुढचा उजवा पाय उंच उचलून ठेवावा आणि फरी दोन्ही मांड्यामध्ये लंगोटा-समोर धरून अचा चीरचा वार रोकण्यास तयार असावे. (चि. नं. ३१)

बने मागे सांगितल्याप्रमाणे अचा चीरचा वार आपल्या फरीवर रोकून वर अचे क्रियेत सांगितल्याप्रमाणे न्यास चीरचा वार मारावा. व वार केल्यावर गदक्याचा हात मागचे बाजूस डोक्यावर नेऊन फरी शरिचा वार रोकण्याकरितां वर न्यावी.

दोघाही खेळणारांनी पुढचे शीर व बाहिरा हे हात अनुक्रमे घाई नं. १ प्रमाणे खेळून पुन्हा तमाचापासून ही घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई १ पोट घाई ४ थी.

१ तमाचा, २ जनोई, ३ चीर, ४ शीर, ५ बाहिरा.

ही घाई. घाई नं. १ पोट घाई नं. १ प्रमाणें पवित्रे बदलून खेळावयाची असून चीरच्या हाताचा वार फक्त जास्ती खेळावयाचा आहे.

घाई १ पोट घाई ५ वी.

१ तमाचा, २ जनोई, ३ शीर, ४ बाहिरा, ५ शीर, ६ बाहिरा.

ही घाई घा. नं. १ पो. घा. नं. १ प्रमाणेंच पवित्रे बदलून खेळावयाची असून तीत शीर बाहिन्याचे हात फक्त दोनदा (दुहेरी) खेळावयाचे आहेत.

घाई १ पोट घाई ६ वी.

१ तमाचा, २ शीर, ३ बाहिरा, ४ जनोई.

ह्या घाईत घा. नं. १ पोट घाई १ प्रमाणेंच दरेक वाराला पवित्रे बदलून वार करावयाचे आहेत.

घाई १ पोट घाई ७ वी.

१ तमाचा, २ जनोई, ३ तमाचा, ४ शीर, ५ तमाचा, ६ शीर, ७ जनोई, ८ तमाचा, ९ बाहिरा, १० तमाचा.

ही घाई घा. नं. १ पोट घाई नं. १ प्रमाणें प्रत्येक हाताचा वार करतांना साधा पवित्रा चाळवून खेळावयाची आहे.

घाई १ पोट घाई ८ वी.

दोहरा शीर.

ह्या घाईतील सर्व हात घाई नंबर १ पोट घाई नं. १ प्रमाणेंच असून फक्त शीरचा हात प्रथम दुका सोडून नंतर पुन्हा पुरा मारावयाचा आहे.

घाई १ पोट *घाई ९ वी चाल.

१-तमाचा, २-जनोई, ३-शीर, ४-बाहिरा.

प्रथम दोघांनी उजवा पाय पुढें ठेवून पवित्र्यावर उभें रहावें. नंतर

त.	ज.	शीर	बा.
१	३	४	५
७	८	६	६
१०	११	१२	१३
१४			
त.	ज.	शीर	बा.
७	५	३	१
८	६	४	२
बा.	शी.	ज.	त.
अ.			

अनें बला तमाचा मारून आपला उजवा पाय नं. ३ चे घरांत व डावा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून बचा तमाच्याचा वार रोकावा. बनें अचा तमाच्याचा वार रोखून त्यांजवर तमाच्याचा वार करावा नंतर आपला उजवा पाय नं. ३ चे घरांत टाकून डावा पाय नं. ४ चे घरांत टाकावा. आणि अचा जनोईचा वार रोकावा. अनें बला जनोईचा वार मारून उजवा पाय नं. ५ चे घरांत व डावा पाय नं. ६ मध्ये ठेवावा. बनें अचा जनोईचा वार रोखून त्यांस जनोईचा वार मारावा, नंतर आपला उजवा पाय नं. ५ चे घरांत व डावा पाय नं. ६ चे घरांत ठेवावा; आणि अचा शीरचा वार रोकण्यास तयार व्हावें. अनें बला शीरचा वार मारून आपला उजवा पाय नं. ७ चे घरांत व डावा पाय नं. ८ चे घरांत ठेवून बचा शीरचा वार रोकण्यास तयार असावें. बनें अचा

१ सूचना:—ह्या घाईत मागून खेळणारानें शेवटचा बाहिन्याचा हात मारून लागलीच तमाचाचा वार केल्यास दोघाही खेळणारास मागेपुढें आळीपाळीनें खेळतां येते. तरी हौशी खेळगड्यानें अशा प्रकारानें घाई खेळण्याची अवश्य संवय करावी.

२ सूचना:—ही घाई चांगल्या रीतीनें खेळता आली. म्हणजे घाई नं. १ पो. घा. ३-४-५-६-७-८ मधील हात ह्या घाईत खेळण्याची संवय करावी.

शीरचा वार रोकून त्यास शीरचा वार मारावा. नंतर आपला उजवा पाय नं. ७ चे घरांत व डावा नं. पाय ८ चे घरांत ठेवून अचा बाहिन्याचा वार रोकण्यास तयार असावे. अने वचा शीरचा वार रोकून त्यास बाहिरा मारावा. बनें अचा बाहिन्याचा वार रोकून त्यास बाहिरा मारावा. नंतर अने बला तमाचा मारून आपला उजवा पाय नं. ५ चे घरांत व डावा पाय नं. ६ चे घरांत ठेवावा, बनें अचा तमाचा रोकून त्यास तमाचाचा वार करावा व अप्रमाणेंच पवित्रा चाळवून पाय-अनुक्रमें नं. ५-६ चे घरांत न्यावे. याप्रमाणें पवित्रे चाळवून पुढील वार दोघांनीं एकमेकांवर सारखे सोडावे आणि त्या वारांचा बचाव करीत करीत दोघांनीं पूर्वीचे पवित्र्यावर (उजवा पाय नं. १ चे घरांत व डावा पाय नं. २ चे घरांत आणून उजव्या पवित्र्यावर) येऊन उभें रहावे. ही घाई उजवीकडून डावीकडे व डावीकडून उजवीकडे दोघांनींही सारखे वार सोडीत पवित्रे चाळवीत चालावयाची आहे.

पोट घाई १० वी.

१-तमाचा, २-जनोई, ३-शीर.

प्रथम दोघाही खेळणारांनी समोरासमोरा उजवा पाय पुढें ठेवून

५	
५	५.
५	४
५	डा. ३
५	५. २
५	डा. १ अ.
अ.	

पवित्र्यावर उमें रहावें, नंतर अनें बला तमाच्याचा वार मारून तो हात तसाच आपल्या डाव्या खांद्याकडे न्यावा; बनें आपल्या फरीवर गदका ठेवून अचा तमाचा रोकून उजवा पाय मार्गे " नं. ३ चे घरांत " नेऊन फरीचा हात उजव्या खांद्याकडे न्यावा आणि त्याजवर गदक्याचे टोंक ठेवून अचा जनोईचा वार रोकण्यास तयार असावें. अनें आपला " डावा पाय पुढें नं. ३ चे घरांत " टाकून बचे उजवे खांद्यावरून जानव्यासारखा तिरपा वार करून गदका डाव्या पायाजवळ (मागचे बाजूस जरा तिरपा राहिल अशारीतीनें) ठेवावा बनें अनें मारिलेला जनोईचा वार फरीवर रोकावा. नंतर आपला डावा पाय मार्गे नं. ४ चे घरांत टाकून फरीवर गदक्याचें टोंक ठेवून दोन्ही हात शीर रोकण्याकरितां आपल्या डोक्यावर धरावे. अनें आपला उजवा पाय पुढें नं. ४ चे घरांत टाकून गदक्याचा हात मागून अर्धचक्राकार फिरवून बचे डोक्यावर शीरचा वार मारावा. व फरीचा हात आपल्या डाव्या कानसीलासमोर नेऊन त्याजवर गदक्याचें टोंक ठेवून बचा तमाचा रोकण्यास तयार असावें, बनें अचा शीरचा वार रोकावा, व नंतर आपला गदक्याचा हात डाव्या बाजूकडून (डोक्यावरून) चक्राकार फिरवून अवर तमाच्याचा वार करावा. अनें नं. ४ चे

सूचना:—ह्या घाईतील हात उत्तम रीतीनें मार्गेपुढें चालून खेळतां येऊं लागल्यावर घाई नं. १ पोट घाई. ३-४-५-६-७-८ मधील हात खेळण्याचा संवय करावी.

घरांतील उजवा पाय नं. २ चे घरांत टाकून फर्चा हात आपल्या उजव्या खांद्याकडे न्यावा व त्यांवर गदक्याचें टोंक ठेवून जनोईचा वार रोकण्यास तयार असावें. वनें आपला डावा पाय (नं. २ चे घरांत) पुढें टाकून अचे उजवे खांद्यांवरून जानव्यासारखा तिरपा जनोईचा वार करून गदक्याचा हात खाली आपल्या उजव्या पायाजवळ (उजव्या पायाचे बाजूस गदका, जरा तिरपा राहिल अशा रीतीनें) ठेवावा. अनें जनोईचा वार रोकून आपला डावा पाय (नं. १ चे घरांत) मागे नेऊन फर्चा हात समोरचे बाजूस पण डोक्यापेक्षां उंच राहिल अशा रीतीनें ठेवावा, व त्याजवर गदक्याचें टोंक ठेवून बचा शरिचा वार रोकण्यास तयार असावें. वनें आपला उजवा पाय नं. १ चे घरांत टाकून खाली नेलेल्या गदक्याचा हात मागून चक्राकार फिरवून अचे डोक्यावर शरिचा वार करावा. अनें तो वार रोकून तमाच्या मारून वर सांगितल्याप्रमाणें पुन्हा खेळण्यास सुरवात करावी. याप्रमाणें ही घाई खेळून मागे-पुढें चालण्याची (खेळण्याची) संवय ठेवावी.

पाट घाई ११ वी.

चारकी बैठक.

१-तमाचा, २-जिनेवा, (जनोई) ३-शीर, ४-बाहिरा.

दोघांही खेळणारांनी आपापला उजवा पाय पुढें ठेवून डाव्या पायाची टांच उंच करून तिच्यावर बसावें. नंतर अनें तमाच्यापासून खेळण्यास सुरवात करावी. अनें प्रथम तमाचा मारून आपला उजवा पाय जरा डाव्या बाजूकडे उचलून ठेवावा व गदक्याचा हात जनोई मारण्याकरितां डाव्या खांद्याकडे न्यावा, वनें तमाचा रोकून त्यास अला तमाचा मारून आपला उजवा पाय उचलून डाव्या बाजूकडे जरा लांब ठेवावा. अनें बचा तमाचा रोकून त्यास जनोईचा वार मारावा व आपला गदक्याचा हात

शरीर मारण्याकरितां खाली न्यावा. वनें अनें मारिलेला जनोईचा हात रोकून आपला गदक्याचा हात डाव्या खांद्याकडे नेऊन त्यास जनोईचा वार मारावा व गदक्याचा हात शरीर मारण्याकरितां तसाच खाली जाऊं घावा. अनें डाव्या बाजूकडे नेलेला उजवा पाय पूर्वीचे जागीं आणावा. व गदक्याचा हात गोलाकार फिरवून ववर शरीरचा वार करावा. वनें अचा शरीरचा वार रोकून डाव्या बाजूकडे नेलेला उजवा पाय पूर्वीचे जागेवर आणावा आणि गदक्याचा हात मागचे बाजूनें चक्राकार फिरवून ववर शरीरचा वार करावा. पुढचा बाहिऱ्याचा हात पाहिल्या घाईत सांगितल्याप्रमाणें मारावयाचा व रोकावयाचा आहे. परंतु त्यांत आणि ह्यांत फेर इतकाच कीं तो उभ्यानें खेळावयाचा व हा वसून खेळावयाचा.

*छूट.

वर ज्या निरनिराळ्या प्रकारच्या घाईची माहिती दिली आहे, तीं सर्व एकाच घाईचें (पाहिल्याच घाईचें) मूळ रूप असून तीं किती प्रकारानें खेळतां येते तें दर्शविलें आहे. हीच घाई वर सांगितल्याप्रमाणें सांकेतिक (ठराविक हात) रीतीनें न खेळतां स्वतःच्या इच्छेनुरूप (म्हणजे अनें तमाचा मारिला तर वनें तमाचाच न मारतां जनोई, शरीर, अगर बाहिरा, वगैरे मनास वाटेल ते) हात खेळावयाचे पद्धतीस छूट असें म्हणतात.

*टीप—ह्या पुस्तकांत नवीन शिकरास सोप्या रीतीनें व लवकर शिकता यावे म्हणून प्रथम घाई नंतर तिची पोट घाई व त्या नंतर छूट अशा पद्धतीनें क्रमवार दरेक घाई लिहिली आहे. तरी नवीन शिकणारानें पाहिल्या घाईतील छूट उत्तम रीतीनें खेळता आली म्हणजे दुसऱ्या घाईतील व पोट घाईतील हात शिकून नंतर दुसऱ्या व पाहिल्या घाईच्या हातांची छूट खेळावी. नंतर तिसऱ्या घाईचे हात शिकून पाहिली, दुसरी व तिसऱ्या घाईतील हातांची छूट खेळावी. ह्याप्रमाणें अनुक्रमे एकेक घाई पक्की करीत सर्व घाईचे हात व छूट पक्की करावी. परंतु एक घाई पक्की झाल्याशिवाय दुसरी घाई शिकण्यास कधीही घेऊं नये.

बूट खेळतांना नियमित पावित्रा ठेवावयाचा नसून "समोरच्या इसमास फसविण्याकरितां व त्यास अंगावर घेऊन वार करण्याकरितां आपणास सोईस्कर पडेल अशा रीतीनें पावित्रा ठेवावयाचा आहे समोरच्याचे वाराचा बचाव करण्याचे वेळेस आपला उजवा पाय उंच ठेवावा. हमेशा डावा पाय ताठ ठेवून त्याजवर उभें राहून स्थिर चित्तानें समोरच्याचा वार आपल्या फरीवर रोकत जावा. खेळतांना समोरच्याच्या नजेरसमोर आपली नजर अगदीं भिडवून ठेवावी. म्हणजे त्याच्या चेहेऱ्यावरून आपल्या अंगाचे कोणत्या भागास त्याचा वार येणार आहे हें लवकर कळून येईल. सांगावयाचें इतकेंच कीं समोरच्या खेळणारास आपली नजर चुकवून आपणावर वार करण्याची संधि न मिळू देण्याची शक्य तितकी खबरदारी ठेवावी. म्हणजे आपणांस सामनेवाल्याचा वार लागणार नाही. त्याचप्रमाणें सामनेवाल्यास वार मारतांना आपला उजवा पाय शक्य तितका पुढें लांब टाकून समोरच्याची नजर चुकवून त्यास वार लागेल अशा रीतीनें इच्छेस वाटेल तो वार मारावा परंतु असें करितांना आपल्या बचावाकडे पूर्ण लक्ष द्यावें.

सूचना:—बूट खेळण्याचा मुख्य नियम असा आहे कीं प्रथम ज्या वार मारला तो जिंकला, व ज्यास लागला तो हरला, म्हणून खेळणारांच्या नियमाकडे विशेष लक्ष द्यावें.

* हातकटीचे (दुहेरी) हात.

सामनेवाला आपणावर वार करतो न करतो तोच त्याचा वार मध्येच आडवून अगर आपणास लागू न देतां त्यास फसवून त्याच्या मनगटापासून दोन्ही हाताचे कोणत्याही भागावर वार करण्याचे क्रियेस हातकटीचे हात असें म्हणतात. ह्या हातांत दुहेरी (दोनदां) हात खेळांत मारण्याचाही प्रघात आहे. म्हणून त्यांचेही माहितीचा ह्यांतच समावेश केला आहे.

१ तमाच्या मारून तोच हात समोरच्या गड्याचे डाव्या कानसीली-पासून त्याच वाजूचे अंगावर पायापर्यंत सारखा वार मारणें.

२ दुहेरी शरिः—प्रथम शरिचा हात समोरच्यास लागणार नाही अशा रीतीनें डुंका सोडून त्यास शरिची हूल दाखवावी. नंतर तो हात तसाच परत घेऊन डोक्याभोंवतीं फिरवावा, व पुन्हा शरिचा हात पुरा सोडून वार करावा.

३ शरिचा हात सामनेवाल्याचे डोक्यापर्यंत हलकेंच सोडून तो हात तसाच त्याच्या पुढें असलेल्या उजव्या पायावर नेऊन पायाचे अंगठ्यावर सोडावा. (पायाचे अंगठ्यावर वार करावा.)

* टीप—प्राचीन काळीं हातकटीचे हात मारून सामने वाल्याचा हात कापणें कंबरे खाली वार मारणें हें गैर शिस्त व नामदीपणाचें समजत असत व त्या नियमाला अनुसरून कित्येक गुरुपरंपरेंत हातकटीचे हात सामन्यांत खेळू देत नाहींत. व ते लोक स्वतः खेळत नाहींत तरी पण पूर्वीं म्ह० छत्रपति श्रीशिवाजी राजे भोसले यांचे आमदारनात सिंघगडावरील दंडांत. तान्हाजी मालुसरे ह्यांचा ढालीचा हात हातकटीनेंच तोडलेला ऐतिहासिक दाखला असून हल्लींही कित्येक परंपरेंत हातकटी मारण्याची चाल असल्यामुळें ह्या पुस्तकांत “ प्रत्येक भाईचे ” २ हातकटीचे हात दिले आहेत.

४ प्रथम समोरच्या गड्यावर तमाच्याचा वार करण्याची हूल दाखवावी. म्हणजे तो तमाचा रोकण्याकरितां फरीचा हात पुढें करील, त्यानं फरीचा हात पुढें केला कीं, आपण त्यांस तमाचा न मारितां तो हात त्याचे फरीचे हाताचे मनगटावर मारावा.

५ समोरच्या गड्यास आपण तमाचा मारीत आहों असें दाखवून तमाच्याचा हात पुरा न सोडितां मध्येंच थांबवून धरावा. म्हणजे समोरचा गडी तो रोकून आपणावर दुसरा वार करील, त्यानं आपणावर वार केला कीं, आपण आपला थांबलेला वाराचा हात त्याचे गदक्याचे हातावर सोडून वार करावा.

६ प्रथम तमाच्याचा हात सोडून (तमाचा मारतो त्याप्रमाणें हात पुढें करून) तो सामनेवाल्यास न मारतां तसाच वर नेऊन बाहिन्याचे जागेवर वार मारावा, त्यानं आपला बाहिरा रोकला तर आपण तो हात तसाच तमाच्याचे जागेवर नेऊन त्यास तिरपा वार करावा.

७ प्रथम शीरचा वार करावा व वार केल्यावर गदक्याचा हात खाली आला असतां तो तसाच वर नेऊन समोरच्या गड्याचे फरीखालून त्याचे मनगटावर वार करावा.

८ प्रथम तमाच्याचा वार मारून तो तसाच डोक्यावर नेऊन चक्राकार फिरवावा व पुन्हा तमाच्याचे वाजूवर वरपासून खालपर्यंत मारावा.

९ बाहिन्याचा वार मारिल्यासारखें करून तो तसाच समोरचे गड्याचे खांद्यावर जनोईसारखा तिरपा वार मारावा.

१० समोरचे गड्यास शीरचा हात आपण मारतो असें दाखवून त्याच्या उजव्या कानसीलीवर बाहिन्याचा वार मारावा.

घाई २ री.

तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा.

चि. नं. २५ मध्ये दाखविल्याप्रमाणे अ नें ब चे डावे कानसीलीवर

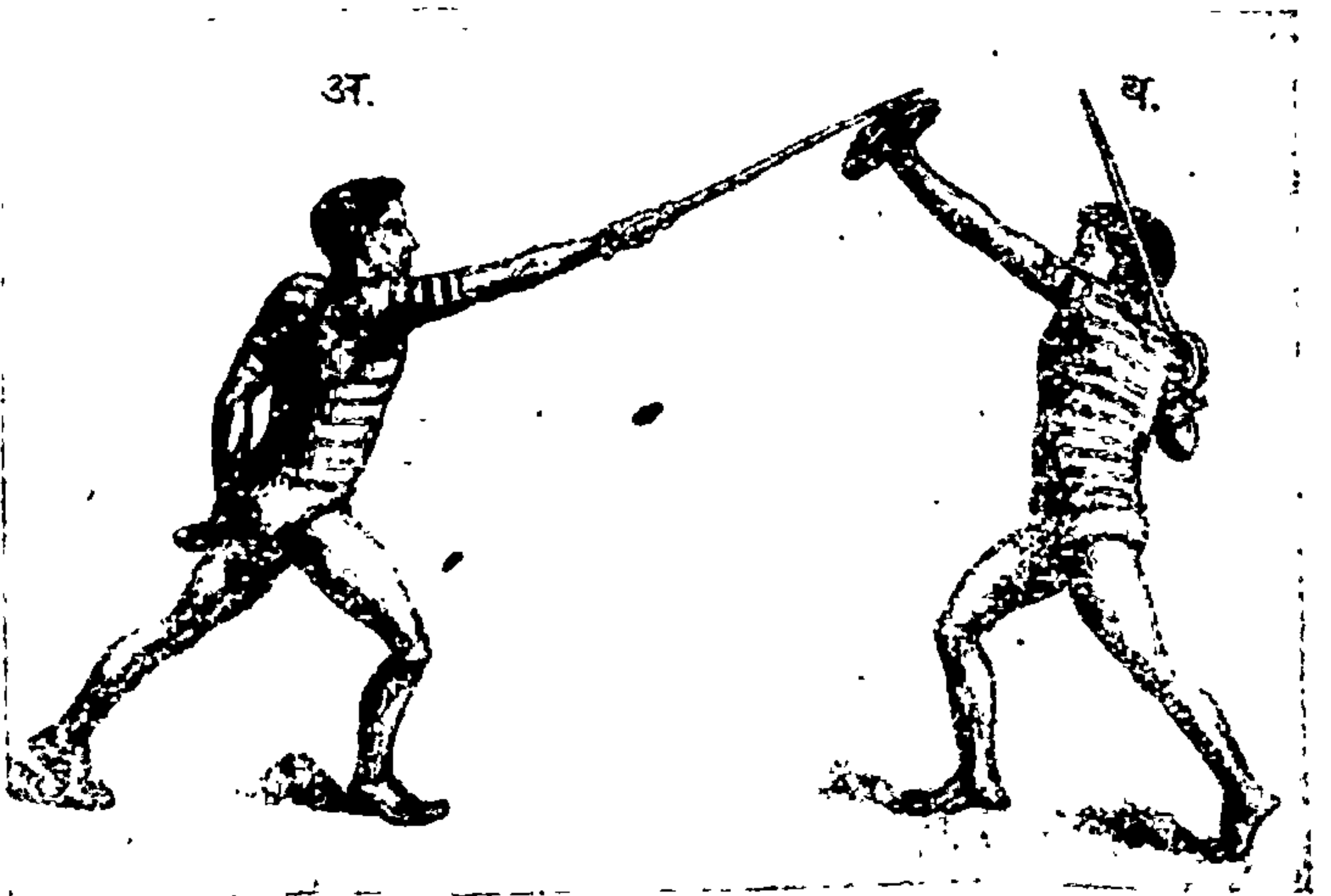
६		६
७		८
९		
४		१
३		२
	अ.	

तमाचा मारून चि. नं. २६ प्रमाणे मागचा डावा पाय उंच करावा; व तमाचा मारलेला गदक्याचा हात तसाच तिरपा आपल्या डाव्या बरगडीपर्यंत, अथवा बगलेपर्यंत जाऊं द्यावा, आणि फरीचा हात लांब करून ती डाव्या कानसीलीचे समोर ताठ राहिल अशा रीतीने ठेवून फरविर ब. मारील तो तमाच्याचा वार रोकावा. ब नें अ चा तमाच्याचा वार चित्र नं. २५ प्रमाणे रोकून त्याचेवर चि. नं. २६ प्रमाणे तमाच्याचा वार करावा, नंतर चि. नं. २७ प्रमाणे आपला डावा पाय उंच करावा, व तमाचा मारिलेला गदक्याचा हात चि. नं. २८ प्रमाणे आपल्या डाव्या बरगडीजवळ अगर डाव्या बगलेपर्यंत नेऊन फरीचा हात कंबर रोकण्याकरितां उजव्या कंबरेच्या बरोबर ठेवावा; नंतर

उचललेला डावा पाय मागचे बाजूस तिरपा नंबर ३ चे घरांत ठेवून उजवा पाय उंच करावा व कंबरेचा वार रोकण्यास तयार असावे.

अ नें ब चा तमाच्याचा वार चि. नं. १९ प्रमाणे रोकावा, व वार रोकता रोकतांच उचललेला डावा पाय नंबर ३ चे घरांत टाकून चि. नं. २७ प्रमाणे आपला उजवा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून शरीराचा शोक पुढे ठेवून गदक्याचा हात लांब करून चि. नं. २८ प्रमाणे ब चे कम-

रेवर (कमरेचा) वार करावा, नंतर गदक्याचा हात तसाच तिरपा डोक्याचेवर न्यावा, व फरीचा हात आपल्या कंबरेबरोबर चि. नं. २९ प्रमाणे ठेवून उजवा पाय उंच करावा. व नें तो वार चि. नं. २८ प्रमाणे रोकावा; नंतर उचललेला उजवा पाय लांब करून तो नंबर ४ चे घरांत टाकावा, व शरीराचा झोंक पुढें करून डाव्या बरगडीवर अगर डाव्या बगलेंत नेलेला गदक्याचा हात लांब करून चि. नं. २९ प्रमाणे

चि. नं. २५ तमाचा.

अ चे कमरेवर कमरेचा वार करावा, वार केलेला हात तसाच तिरपा डोक्याकडचे बाजूस उंच करावा. आणि आपला पुढचा नं. ४ चे घरांतील उजवा पाय उंच उचलावा व फरीचा हात लंगोटापेक्षां किंचित खालचे बाजूस दोन्ही मांड्याचे मधोमध पण चि नं. ३० प्रमाणे जरा पुढें राहिल अशा रीतीने ठेवून अ चा चीरचा वार रोकण्यांस तयार असावे. ह्या वेळेस शरीराचा झोंक किंचित् पाठीमागे ठेवावा.

(७७)

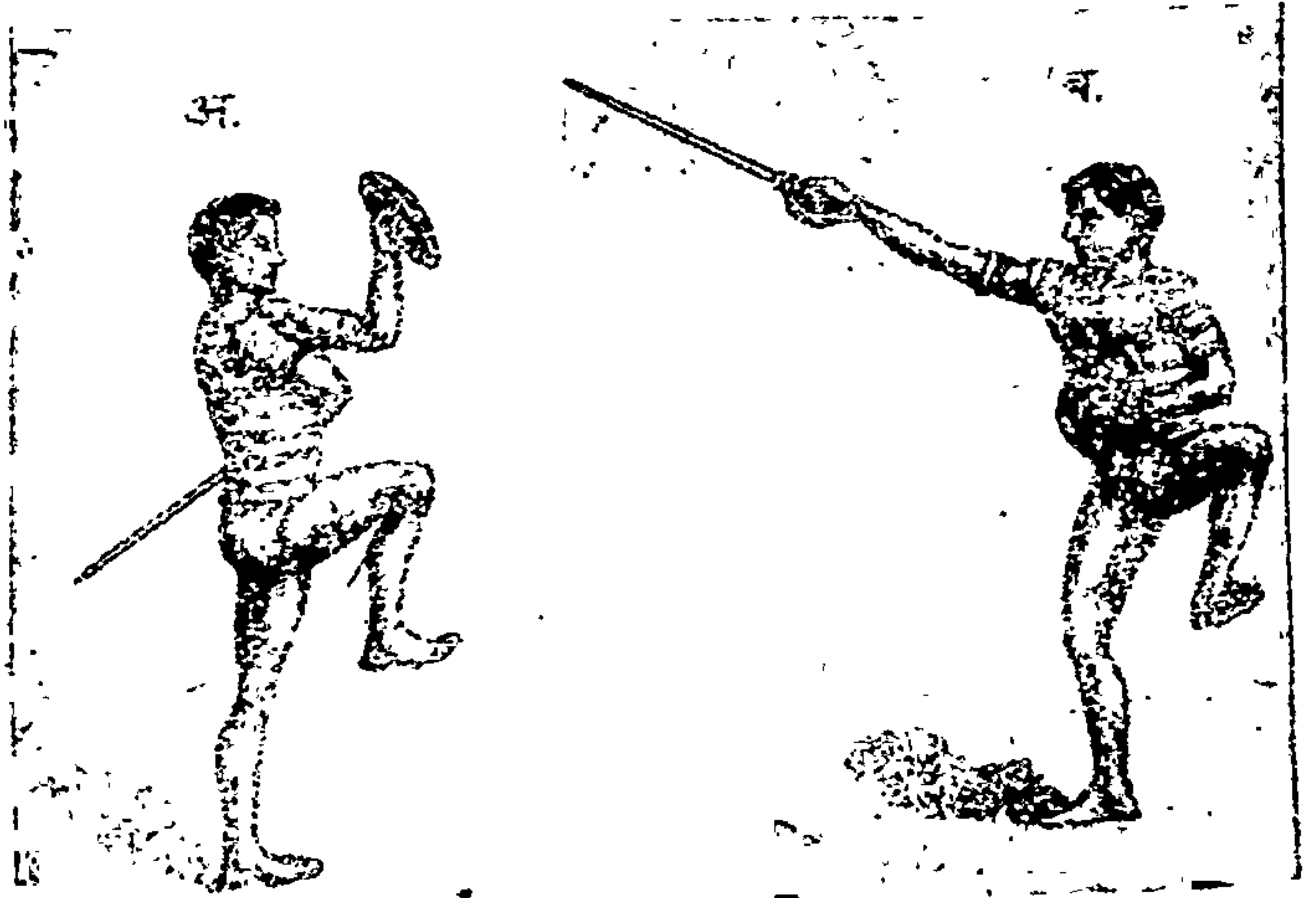
अ नें व च्या कमरेच्या वाराचा बचाव (रोक) करावा, नंतर उच्च-
ललेला उजवा पाय नंबर १ चे घरांत टाकून डावा पाय नंबर २ चे
घरांत ठेवावा, व कंबर मारून चि. नं. २९ प्रमाणें उंच केलेला गद-
क्याचा हात मागून (डोक्याचे बाजूने पाठीकडून खाली) चक्राकार फिर-
वून व चे दोन्ही मांड्यांमधून लंगोटावर बसेल अशा रीतीने शरीरास पुढें

चि. नं. २६ तमाचा.

सोंक देऊन चि. नं. ३० प्रमाणें चीरचा वार मारावा. नंतर तो हात
तसाच खालून मागचे बाजूने चक्राकार फिरवून वर न्यावा व पुढचा
उजवा पाय उंच करून फरीचा हात लंगोटासमोर दोन्ही मांड्याचे मधो-
मध ठेवून व चा वार रोकावा. व नें अ चा चीरचा वार चि. नं. ३०
प्रमाणें रोकून आपला गदक्याचा हात उंच न्यावा व तो तसाच
मागून (डोक्याकडून पाठीकडे, वरपासून खालपर्यंत) चक्राकार
फिरवून, पुढें आणावा. व उजवा पाय शक्य तितका पुढें

टाकून अ चे दोन्ही मांड्यांमधून लंगोटावर वार बसेल अशा रीतीने हात लांब करून चिरचा वार करावा. नंतर तो हात तसाच खालून मागचे बाजूस नेऊन अर्धचक्राकार फिरवून शरि मारण्याकरितां चिं. नं. ३१ प्रमाणें वर न्यावा व फरोचा हात डांक्यासमोर सदर चित्रांत दाखविल्या-प्रमाणें ठेवावा.

चि. नं. २७ कमर नं. १.

अ नें ब चा चरि चा वार रोकून त्यास चि. नं. ३१ प्रमाणें शरिचा हात मारावा, ब नें अ नें मारलेला शरिचा वार रोकून त्यास “ (अ नें मारिलेल्या शरिचे वार प्रमाणें) ” शरिचा वार मारावा. नंतर दोघाही खेळणारांनी घाई नं. १ चि. नं. २३-२४ प्रमाणें बाहिन्याचा वर परस्परावर मारून व त्याचा रोक करून तमाच्यापासून पुन्हा खेळण्यास सुरवात करावी.

(७९)

घाई २ री. पोट घाई १ ली.

तमाचा, कंबर, शीर, वाहिरा.

अ नें घाई नं. १ प्रमाणें व वर तमाच्याचा वार करून आपला

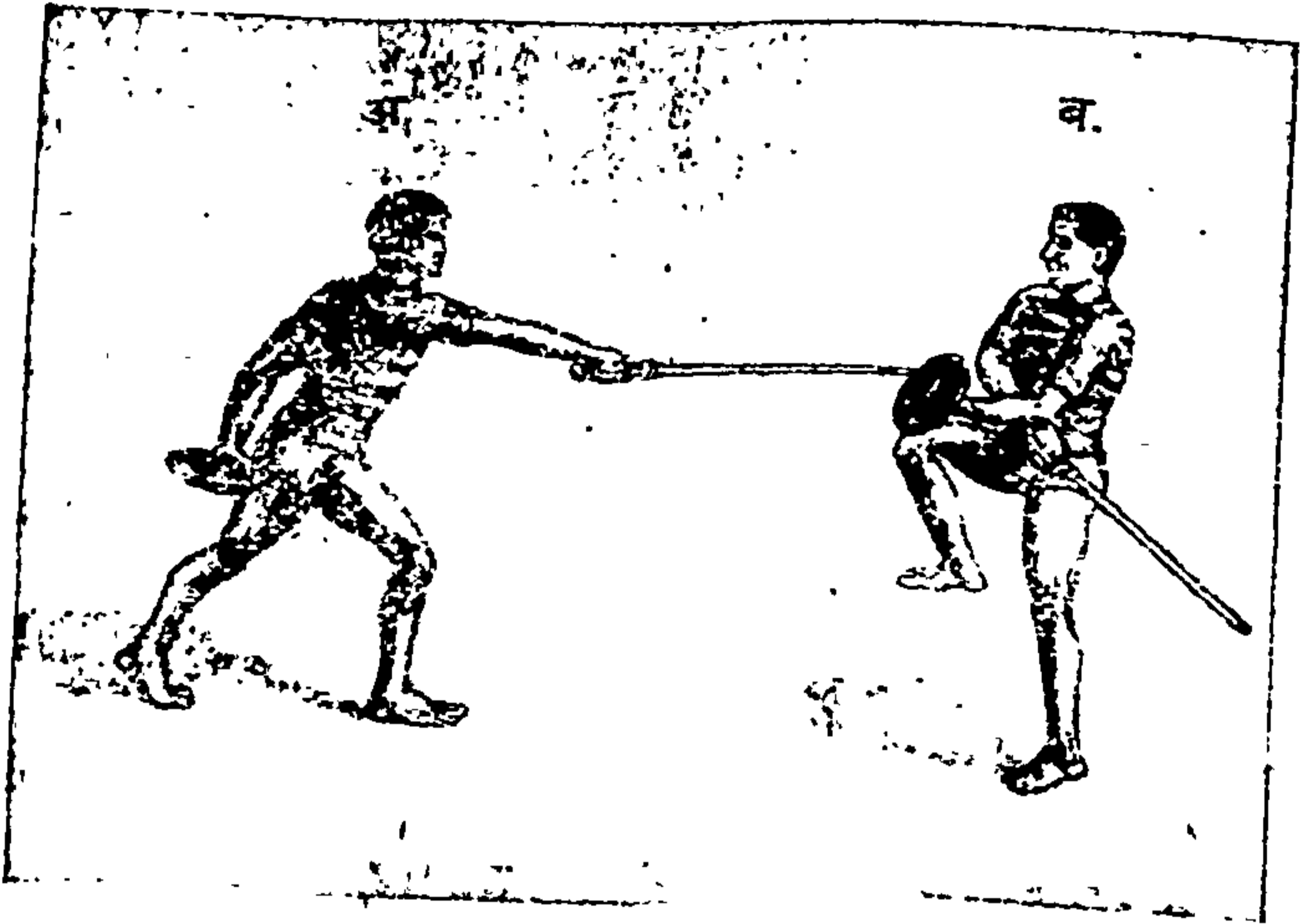
८		६
१६		६
६		८
१६		१६
ब.		

उजवा हात तसाच तिरपा डाव्या बरगडीपर्यंत जाऊं द्यावा आणि फरीचा हात लाव करून तो डाव्या कानसीर्लापर्यंत व चा तमाच्याचा वार रोकण्याकरितां न्यावा. व मागचा डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय नं. ३ चे घरांत साध्या पावित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें ठेवून ब चा तमाच्याचा वार रोकण्यास तयार व्हावें. त्याच प्रमाणें व नें अ चा (घाई नं. १ प्रमाणें) तमाच्याचा वार रोकून त्यास तमाच्याचा वार मारावा; नंतर तमाचा मारिलेला गदक्याचा हात तसाच तिरपा डाव्या बरगडीपर्यंत नेऊन डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा नं. ३ चे घरांत ठेवावा, व फरीचा हात आपल्या उजव्या कंबरेवर नेऊन अ चा कंबरेचा वार रोकण्यास तयार असावें. अ नें व वार मारून त्याचे पाय अनुक्रमें नं. ३ ४ चे घरांत नेतो न नेतो तोंच आपला उजवा पाय नं. १ चे घरांत व डावा नं. २ चे घरांत टाकून त्याचेवर कमरे (त्याचे कमरेवर) चा वार करावा, व गदक्याचा हात

डा.		उ.
४		१
उ.		डा
३		२
अ.		

शीर मारण्याकरितां वर जाऊं द्यावा आणि फरीचा हात उजव्या कंबरेवर ठेऊन ब चा कंबरेचा वार रोकण्यास तयार असावें. व नें अ चा कंबरेचा वार रोकून आपला उजवा पाय नं. १ चे घरांत व डावा पाय नं. २ चे घरांत नेऊन उजव्या पावित्र्यावर (पूर्वीचे पावित्र्यावर) येऊन उभें

रहावें, व कमर मारलेला गदक्याचा हात शीर मारण्याकरितां वर नेऊन फरीचा हात शीर रोकण्याकरितां समोरचे बाजूस डोक्यापेक्षां उंच व लांब राहिल अशा रीतीने ठेवून शीर रोकण्यास तयार असावें. बाकीचे सर्व (शीर, बहिऱ्याचे) हात घा. नं. १ प्रमाणें खेळावेत. ही घाई घा. नं. २ प्रमाणें खेळावयाची आहे; परंतु दोन्ही घाईत फेर इतकाच

चि. नं. ८ कंदर नं. २

का, त्या घाईत साधा पवित्रा चाळवून नं. ३-४ चे घरांत पाय नेल्यावर जनेईचा वार करावयाचा असतो व चालू घाईत साधा पवित्रा चाळवून नं. ३-४ चे घरांत पाय नेल्यावर कंबरेचा वार करावयाचा असतो, बाकीचे सर्व हात सारखेच आहेत.

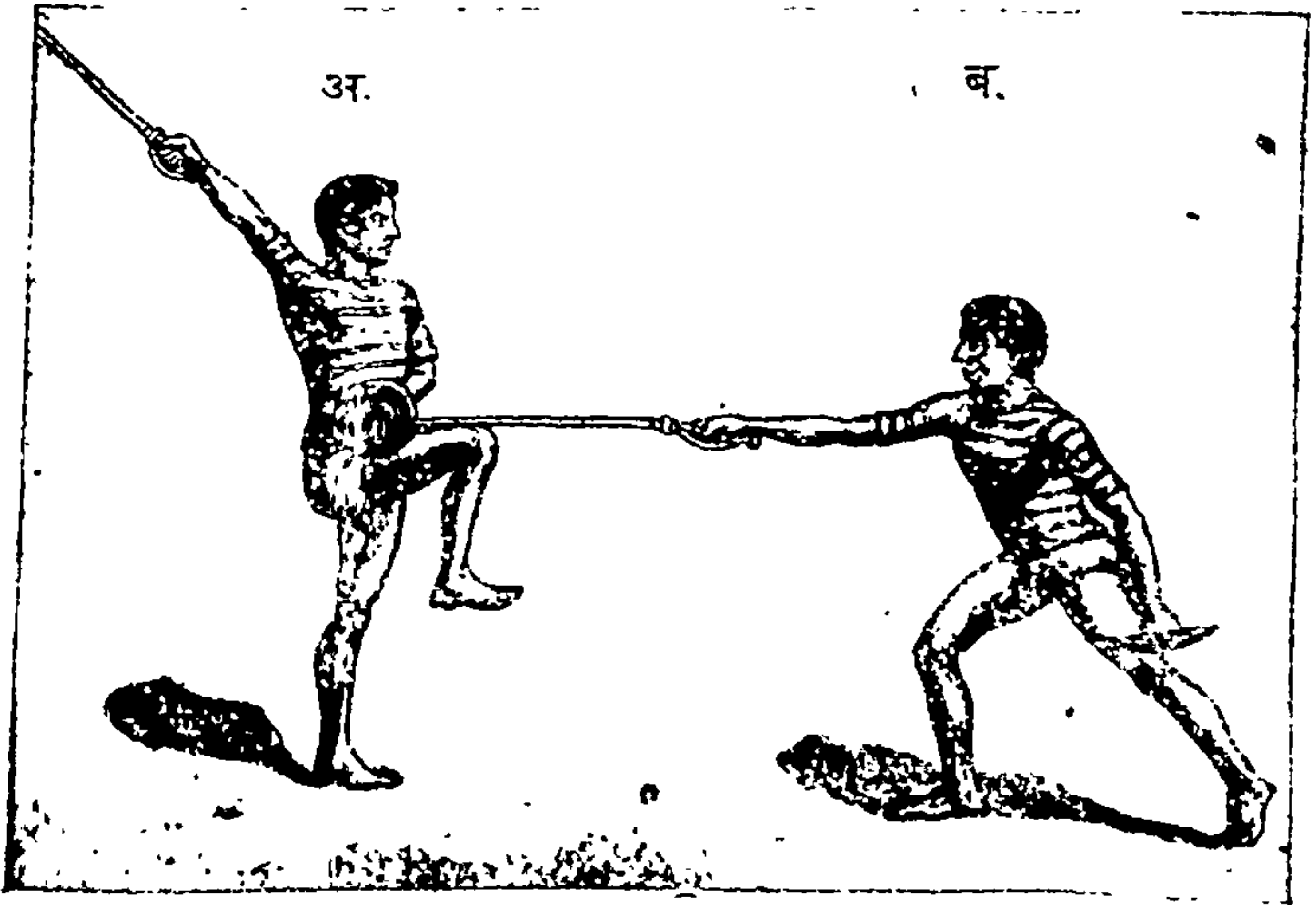
(८१)

घाई २ री. पोट घाई २ री.

साम (शाम) घात.

तमाचा, कंबर, शरिर, तमाचा.

प्रथम दोघाही खेळणारांनी उजवा पाय पुढें ठेवून उभें रहावें. नंतर अ नें व ला तमाचा मारून पवित्रा न बदलतां गदक्याचा हात आपल्या डाव्या वरगडीकडे न्यावा व फरिचा हात डाव्या कानसिलीसमोर ताठ राहिल अशा रीतीनें धरून व चा तमाच्याचा वार रोकावा. व नें अ चा तमाच्याचा वार फरीवर रोकून त्यास तमाच्याचा वार मारावा.

चि. नं. २९ कंबर नं. ३

नंतर पवित्रा न हालवितां गदक्याचा हात आपल्या डाव्या वरगडीकडे न्यावा व फरिचा हात आपल्या उजव्या कमरेवर ठेवून कबरेचा हात रोकण्याकरितां तयार असावें. अ नें पवित्रा न हालवितां व वर कमरेचा (उजव्या कंबरेवर) वार करून गदक्याचा हात शरिर मारण्याकरितां

खाली न्यावा, व नें अ चा कमरेचा वार रोकून त्याजवर (त्याचे उजवे बाजूचे कमरेवर) चा कमरेचा वार करावा व गदक्याचा हात खालचे बाजूस उजव्या पायाजवळ नेऊन फरीचा हात शरि रोकण्याकरितां वर न्यावा, व शरि रोकण्यांस तयार असावें. अ नें आपला गदक्याचा हात मागून चक्राकार फिरवून व वर शीरचा वार करावा. नंतर गदक्याचा हात फरीचे हातावर मागें (घाई नं. १ चि. नं. २३ प्रमाणें) नेऊन व चा शीरचा हात रोकावा. व नें अ चा शीरचा वार आपल्या फरीवर रोकून आपला गदक्याचा हात मागून अर्धचक्राकार फिरवून त्यांस शीरचा वार मारावा. व गदक्याचा हात घाई नं. १ चि. नं. १८ प्रमाणें डोक्याचे मागें न्यावा, आणि फरीचा हात खाली लटकत ठेवावा. नंतर दोघांनी दोहोचा पवित्रा चाळवून उजव्या पायाचे पवित्र्यावर येऊन पुन्हा तमाच्या पासून खेळास सुरवात करावी. पवित्रे चाळवितांना हात पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणेंच (तमाचा वाहिरा) फिरवावे.

घाई नं. २ री. पोट घाई ३ री.

तमाचा, कंबर, चीर, शीर, चिर जनोई, “ शीर ” वाहिरा.

ह्या घाईतील पहिले ४ हात म्हणजे तमाच्यापासून शीरपर्यंतचे घाई नंबर २ प्रमाणें पवित्रे बदलून खेळणें, व पुढचा चीरचा हात जागचे-जागेवर खेळून जनोई, शीर व वाहिरा हें हात घाई नं. १ प्रमाणें पवित्रे बदलून खेळावेत.

घाई २ री. पोट घाई ४ थी.

बाजूला चालण्याची घाई.

तमाचा, कंबर, चीर, शीर, वाहिरो.

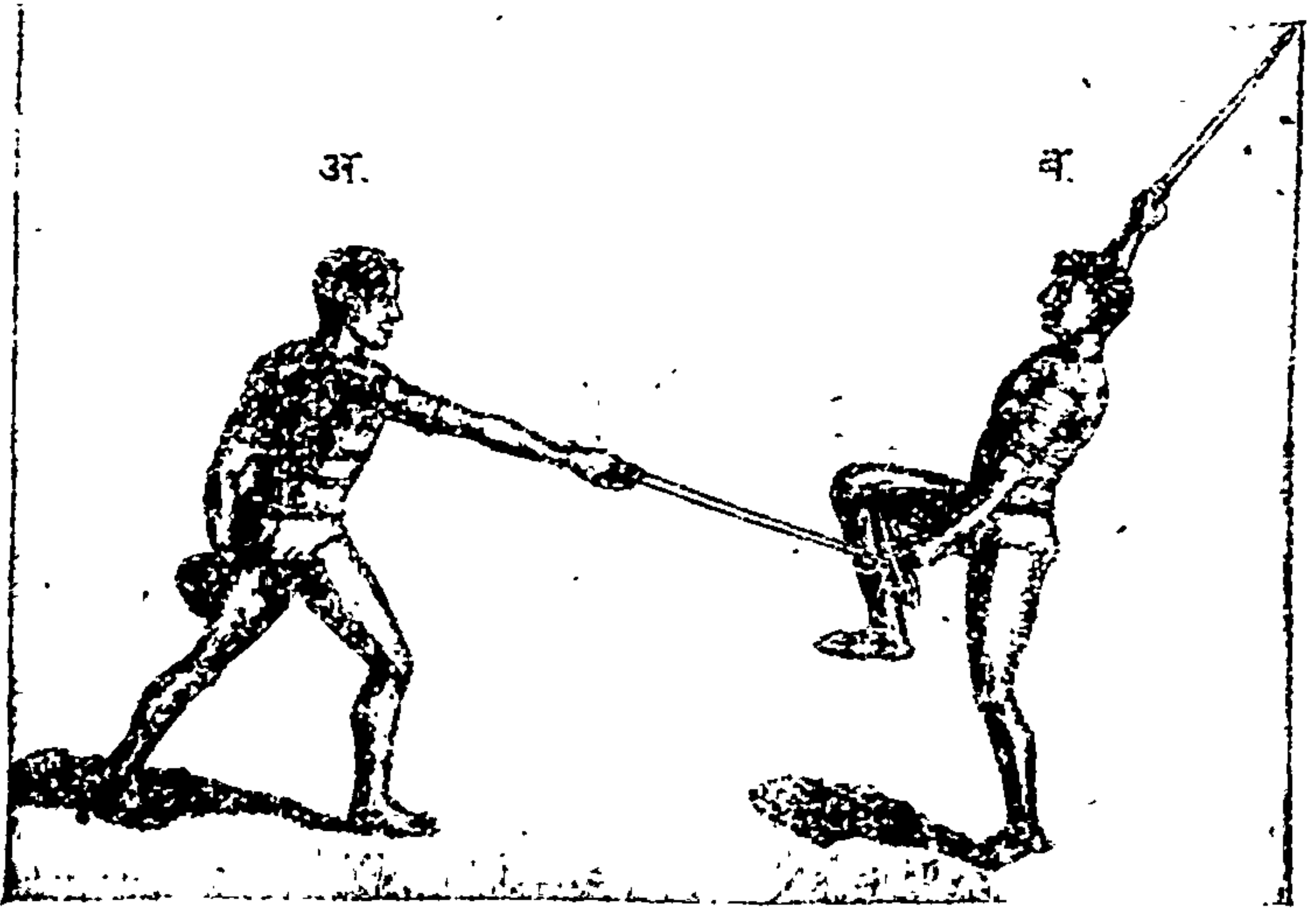
प्रथम दोघाही खेळणारांनी उजवा पाय पुढे ठेऊन नं. १-२ मध्ये

११	१२	१३	१४	१५
०६	७	८	९	१०
१	२	३	४	५
६	७	८	९	१०
११	१२	१३	१४	१५
१६	१७	१८	१९	२०
२१	२२	२३	२४	२५
२६	२७	२८	२९	३०
३१	३२	३३	३४	३५
३६	३७	३८	३९	४०
४१	४२	४३	४४	४५
४६	४७	४८	४९	५०
५१	५२	५३	५४	५५
५६	५७	५८	५९	६०
६१	६२	६३	६४	६५
६६	६७	६८	६९	७०
७१	७२	७३	७४	७५
७६	७७	७८	७९	८०
८१	८२	८३	८४	८५
८६	८७	८८	८९	९०
९१	९२	९३	९४	९५
९६	९७	९८	९९	१००
वाहि	शीर	चीर	कं.	त.
अ.				

पवित्र्यावर उभे रहावे. नंतर अ ने व ला तमाच्याचा वार मारून आपला गदक्याचा हात तसाच तिरपा डाव्या बरगडीवर नेऊन मागचा डावा पाय किंचित उंच करून नं. ४ चे घरांत टाकावा. व उजवा पाय उंच उचलून डाव्या पायावर उभे रहावे, आणि आपला फरीचा हात डाव्या कानसीलीसमोर नेऊन व चा तमाच्याचा वार रोकण्यास तयार असावे. व ने आपल्यावर आलेल्या तमाच्याचे वारास आपला फरीचा हात डाव्या कानसीलीसमोर नेऊन त्यांजवर रोकावे. आणि आपल्या गदक्याचे हाताने अ चे डावे कानसीलीवर तमाचा मारून मागचा डावा पाय थोडासा उंच उचलून तो नं. ४ चे घरांत टाकावा. व उजवा पाय उंच करून डाव्या पायावर उभे रहावे आणि त्याच वेळेस अ ला, तमाचा मारण्याकरितां नेलेला गदक्याचा उजवा हात तसाच तिरपा डाव्या बरगडीवर जाऊं द्यावा. व फरीचा डावा

हात उजव्या हातावरून उजवे बाजूकडे कंबरेजवळ न्यावा. अ ने उचललेला उजवा पाय नं. ३ चे घरांत टाकून डाव्या पायाची टांच उंच

करावी. व शरीराचा तोल जरा पुढें ठेवून वरगडीवर नेलेल्या गदक्याच्या हातानें व चे कमरेचेवर (कंबरेचा) वार करावा. वार केल्याबरोबर मागचा डावा पाय उचलून नं. ६ चे घरांत ठेवावा. उजवा पाय उंच करून वार केलेला गदक्याचा उजवा हात तसाच वरती (चि. नं. २९.) प्रमाणें जाऊं द्यावा व फरीचा हात “ उजवे बाजूकडे ” कंबरेवर नेऊन व चा कंबरेचा वार रोकण्यास तयार असावें. व नें अ नें मारिलेला

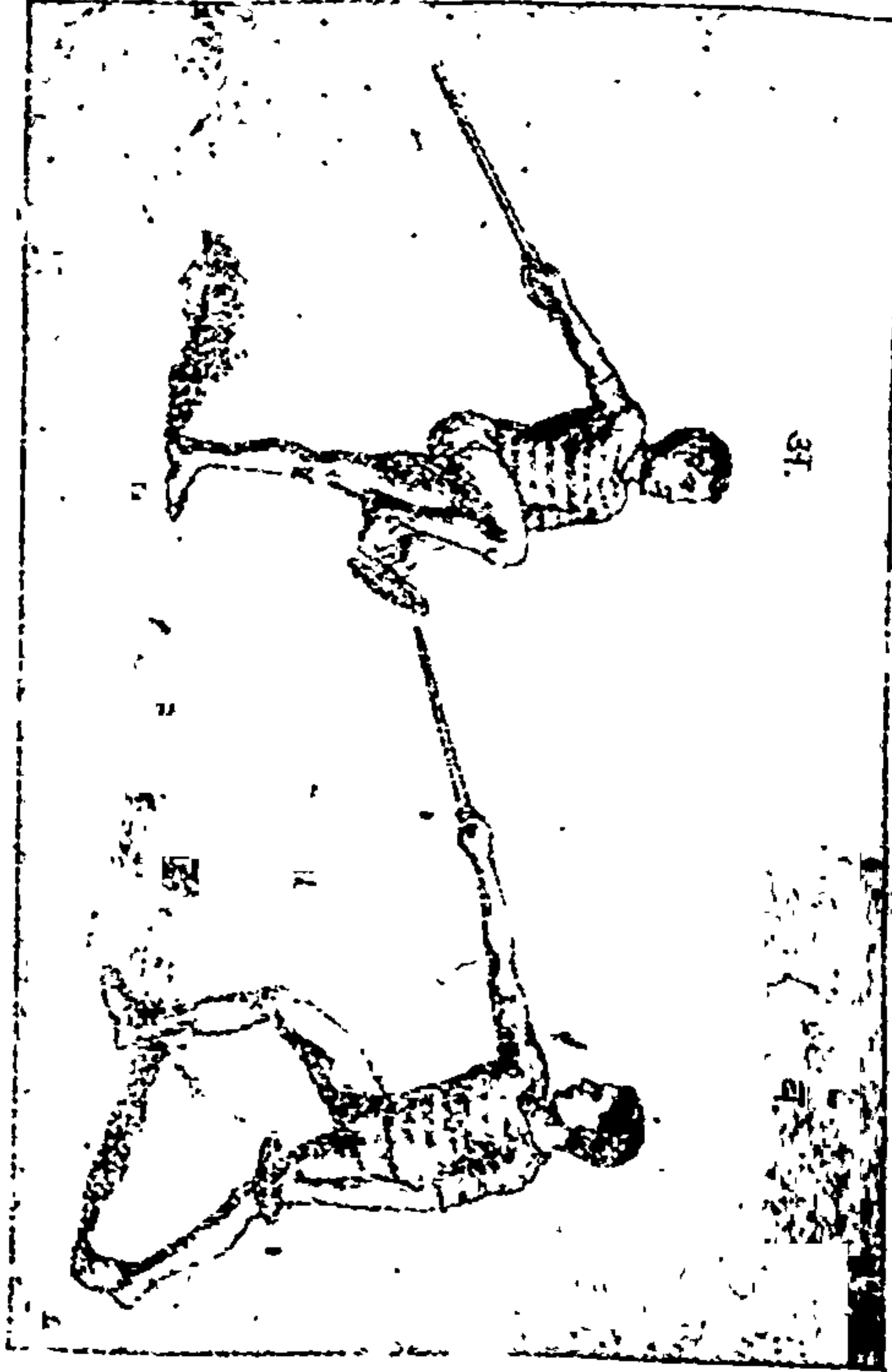

चि. नं. ३० चीर नं. १.

कंबरेचा वार, कमरेवर नेलेल्या फरीचे हातानें फरीवर रोकून उजवा पाय पुढें नं. ३ चे घरांत टाकावा. व शरीराचा तोल थोडासा पुढें ठेवून वरगडीवर नेलेल्या गदक्याचे हातास पुढचा झोंक देऊन अ चे कंबरेवर (कंबर) वार करावा. वार केल्यावर गदक्याचा हात तसाच (चि. नं. ३) प्रमाणें वर न्यावा, व मागचा डावा पाय उचलून नं. ६ चे घरांत टाकावा, आणि उजवा पाय उंच उचलून दोन्ही मांड्याचे मध्य-

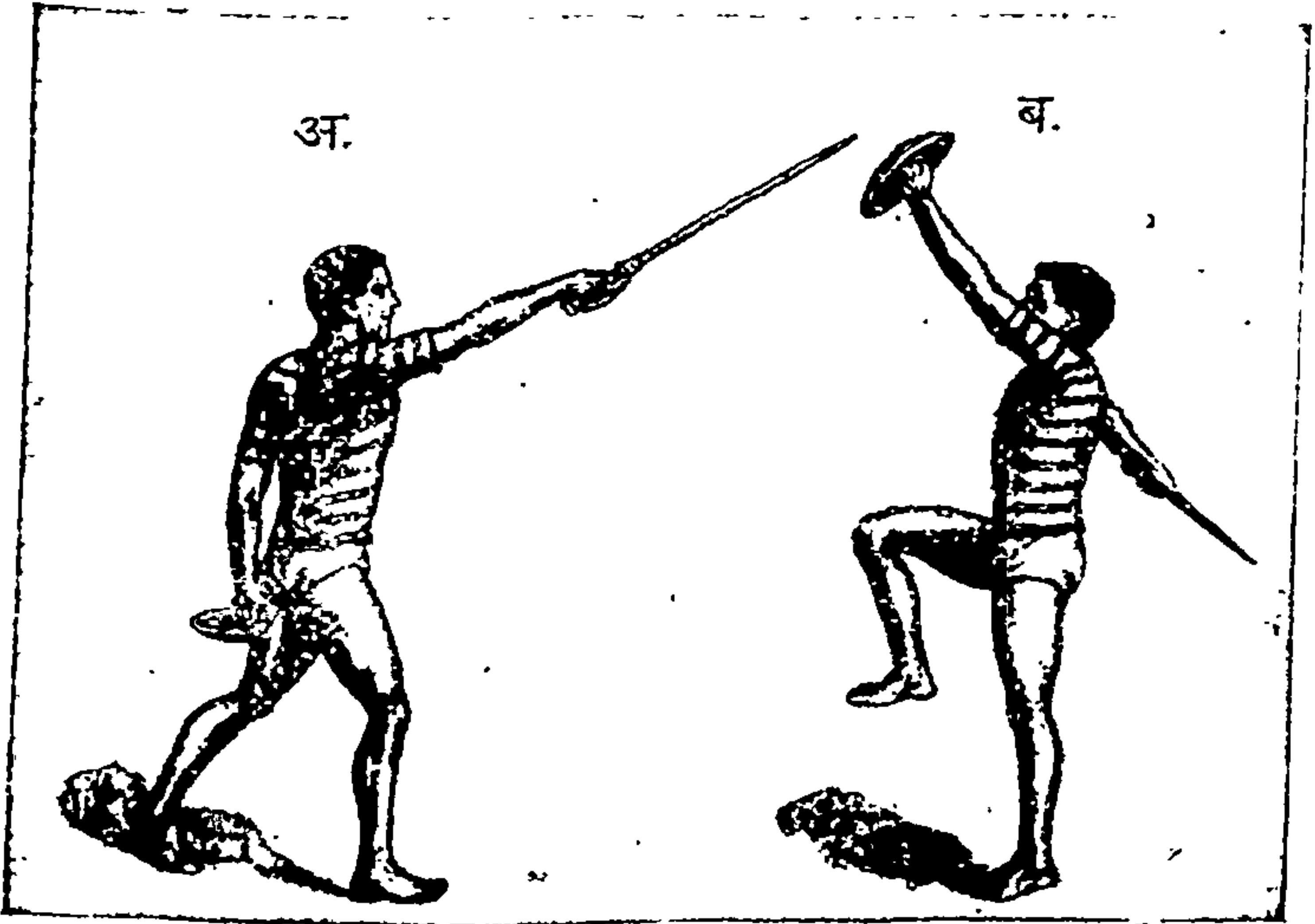
भागी लंगोटाचे समोर थोड्या अंतरावर फरीचा हात नेऊन अ चा चीरचा वार रोकण्यास तयार असावे. अ ने व ने मारिलेला कंबरेचा वार आपल्या फरीवर रोकून उचललेला उजवा पाय नं. ५ चे घरांत टाकून शरीर पुढे झुकवावे, व मागच्या पायाची टांच उंच करून गदक्याचा

चि. नं. ३१ चरि नं २.

हात मागचे बाजूने वरपासून खालपर्यंत अर्धचक्राकार फिरवून पुढे आणून व चे दोन्ही मांड्यांमध्ये लंगोटावर तिरपा खालून वर चीरचा वार करावा (चि. नं. ३०) नंतर गदक्याचा हात तसाच खाली आणून शरीर मारण्याकरितां मागचे बाजूस न्यावा. व मागचा डावा पाय नंबर

८ चे घरांत टाकून उजवा पाय उंच करावा. आणि फर्राचा हात दोन्ही मांड्यांचें मध्यभागी लंगोटासमोर कांहीं अंतरावर ठेवून व चा चरचा वार रोकण्यास तयार रहावें. व नें (चि. नं. ३०) प्रमाणें अ नें मारिलेला चर (दोन्ही मांड्यांमधला) चा वार आपल्या फर्रावर रोकून स्फूर्तीनें उजवा पाय पुढें नं. ५ चे घरांत टाकावा. आणि वर नेलेला गदक्याचा हात मागचे बाजूस वरपासून खालपर्यंत अर्धचक्राकार फिरवून

चि. नं. ३२ चर ३.

पुढें आणावा, व अ न्या दोन्ही मांड्यांचे मधोमध लंगोटावर (चरचा) तिरपा वार करावा. नंतर वार केलेला गदक्याचा हात तसाच खालून मागचे बाजूस (चि. नं. ३१) प्रमाणें नेऊन फर्राचा हात शर रोकण्याकरितां वर न्यावा. मागचा डावा पाय नं. ८ चे घरांत नेऊन उजवा पाय उंच करावा व शरचा वार रोकण्यास तयार असावें. अ नें आणावर सोडलेला चरचा वार फर्रावर रोकून उजवा पाय नं ७ चे घरांत टाकून गदक्याचे हातास खालून मागचे बाजूस चक्र देऊन तो वर

न्यावा, आणि व वर शरि (डोक्याचे वर) चा वार करावा. नंतर आपला डावा पाय नं. १० चे घरांत टाकून फरीचा व गदक्याचा हात चि. नं. २३ प्रमाणे ठेवावा. व नें अ नें मारिलेला शरिचा वार “ फरीवर ” रोकून आपला उजवा पाय नं. ७ चे घरांत टाकून गदक्याचा हात मागून अर्बचक्राकार फिरवून वर न्यावा व अला शरि (डोक्यावर) चा वार मारावा. नंतर डावा पाय नं. १० चे घरांत ठेऊन फरी गदक्याचे हात चि. नं. २३) प्रमाणे ठेवावे. व उजवा पाय उंच करून उभे रहावे.

अने वने मारिलेला शरिचा हात फरीवर रोकून उजवा पाय नं. ९ चे घरांत टाकावा. गदक्याचे हातास मुरड देऊन वचे उजवे कानसीलविर बाहिन्याचा वार मारावा. (चि. नं. २३) व उजवा पाय उंच करून उभे रहावे.

वने अने मारिलेला बाहिन्याचा वार रोकून आपला उजवा पाय नं. ९ चे घरांत टाकून अ वर बाहिन्याचा वार करावा, व उजवा पाय उंच करून उभे रहावे. नंतर पुन्हां डावीकडून उजवीकडे तमाचापासून एकेक वार आळीपाळीने मारीत, रोकित व एकेक पवित्रा बदलीत पाहिल्या जागेवर यावे. याप्रमाणे उजवीकडून डावीकडे व डावीकडून उजवीकडे खेळण्याची संवय करावी.

घाई २ री. पोट घाई ५ वी.

तमाचा, कंबर, शीर, बाहिरा.

प्रथम अने उजवा पाय नं. २ व डावा पाय मार्गे नं. १ मध्ये ठेवून

५	६
४	उजवा ४
३	
२	डावा ३
१	उजवा २
	डावा १
ब	अ

उभे रहावे. आणि बने उजवा पाय नं. १ व डावा पाय नं. २ मध्ये ठेवून उभे रहावे. नंतर अ ने ब ला तमाचा मारून गदक्याचा हात कंबर मारण्या करितां डाव्या वरगडीकडे न्यावा, व फरीचा हात तमाच्या रोकण्याकरितां डाव्या कानसीलीसमोर न्यावा. पुढचा उजवा पाय उंच उचलून डाव्या पायावर उभे रहावे,

ब ने अचा तमाच्याचा वार आपला फरीचा हात डाव्या कानसीलीसमोर नेऊन फरीवर रोकावा व तो हात तसाच उजवे बाजूचे कमरेवर नेऊन गदक्याचा हात उंच, डोक्याचे मार्गे नेऊन अवसान घेऊन अ वर तमाच्याचा वार करावा वार केल्यावर गदक्याचा हात तसाच तिरपा भागल्या डाव्या वरगडीकडे नेऊन उजवा पाय उंच करून डाव्या पायाचे मार्गे नंबर ३ चे घरांत टाकून उभे रहावे.

अने बने मारिलेला तमाच्याचा वार आपल्या फरीवर रोकून उचललेला उजवा पाय नं. २ मध्ये

टाकून मागचा डावा पाय नं. ३ मध्ये टाकावा. पाय इतक्या स्फूर्तीने पुढे न्यावा की, ब आपणावर वार मारून जातो न जातो तोंच आपला वार त्यास लागला पाहिजे. डावा पाय नं. ३ मध्ये टाकतांच आपला गदक्याचा हात अवसान घेऊन पुढचे बाजूस नेऊन ब चे कमरेवर (कंबर) तिरपा वार करावा. व तो हात तसाच तिरपा आपल्या उजवे

बाजूकडे मागचे बाजूस नेऊन ताठ ठेवावा. व कंबरेचा वार रोकण्याकरितां फरीचा हात कमरेवर नेऊन उभे रहावे.

ब नें अ नें मारिलेला कमरेचा वार फरविर रोकून गदक्याचे हातानें त्याचे कंबरेवर (कंबर) तिरपा वार करावा. वार केल्यावर गदक्याचा हात तसाच तिरपा खालचे बाजूनें उजवीकडे मागें नेऊन ताठ ठेवावा, व फरीचा हात शीर रोकण्याकरितां तोंडासमोर डोक्यापेक्षां उंच राहिल अशा रीतीनें ठेवावा. आणि पुढचा डावा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून शरिचा वार रोकण्यास तयार असावे.

ब नें मारिलेला कमरेचा वार आपल्या फरीवर रोकावा; व व वार मारून मागें जातो न जातो तोंच अ नें आपला उजवा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून गदक्याचा उजवा हात मागून अर्धचक्राकार फिरवून ब चे डोक्यावर (शीर) चा वार करावा, व फरीगदक्याचे हात चि. नं. २३ प्रमाणें ठेवावे. आणि पवित्र्यावर उभे रहावे.

अ नें मारलेला शरिचा वार ब नें आपल्या फरीवर रोकावा. आणि आपला गदक्याचा हात मागून अर्धचक्राकार फिरवून अ ला शरिचा वार मारावा. व फरी गदक्याचे (उजवा व डावा) हात (चि. नं. २३) प्रमाणें ठेवावा.

अ नें ब नें मारिलेला “ शीर ” चा वार रोकून त्याचें (चि. नं. २३) मध्यें दाखविलेल्या ठिपक्याचे आकृती प्रमाणें उजव्या कानसलीवर “ बाहिन्याचा ” वार करावा. आणि फरीचा हात आपल्या उजव्या कानसीलीकडे नेऊन ब चा “ बाहिन्याचा ” वार रोकण्यास तयार असावे.

ब नें अ नें मारिलेला “ बाहिन्या ” चा वार आपल्या फरीच्या हातावर रोकून त्याचे उजवे कानसीलावर “ बाहिन्या ” चा वार मारावा. व “ तमाचा ” रोकण्यास तयार असावे.

अ नें ब नें मारिलेला “ बाहिन्या ” चा वार चि. नं. २४ प्रमाणें आपल्या फरीवर रोकून त्यास तमाच्याचा वार मारावा व त्याच्या तमाच्याचा वार रोकून पुढचा उजवा पाय उचलून नंबर २ घरांत मागें टाकावा.

व नें अ चा “ तमाच्या ” चा वार रोकून त्यास तमाचा मारावा. व आपला मागचा डावा पाय उचलून नंबर २ चे घरांत टाकावा.

वर सांगितल्याप्रमाणें एकेक वार सोडीत व “ ब ” वार मारील त्याचा वचाव करीत अ नें एकेक पवित्रा मागें यावें. व नें एकेक पवित्रा पुढें टाकून अ वर अनुक्रमानें वार करून त्याच्या वाराचा वचाव करीत ‘ शीर ’ चे वाराचे वेळेस दोघांनीं नं. १-२ चे घरांत उजवा पाय, पुढें व डावा मागें आणून पवित्र्यावर उभें रहावें आणि दोघांही खेळणारांनीं आळीपाळीनें शीर व बाहिन्याचे हात करावेत.

याप्रमाणें आळीपाळीनें एकमेकांवर वार सोडीत व आपणावर येत असलेल्या वाराचा वचाव करीत मागें पुढें चालण्याची संवय करावी.

*घाई २ री. पोट घाई ६ वी. एकांगी घाई.

तमाचा, कंबर, शीर, तमाचा.

ही घाई साधारणपणें घाई नं. २ पोटघाई नं. ५ प्रमाणेंच खेळावयाची आहे. फक्त फेर इतकाच को, ‘ ही घाई खेळतांना पुढें चालणारानें पुढचा पाय उचलून “ तमाचा ” मारावयाचा. नंतर एकेक पवित्रा पुढें टाकून कंबर शीर व तमाचा असें अनुक्रमानें “ हात ” सोडा(मारा) वयाचे. व मागें चालणारानें एकेक पवित्रा मागें टाकीत सामनेंवाल्याकडून येत असलेले वार आपल्या फरीवर गदक्याचे टोंक ठेवून फरी व गदका यांजवर यथानुक्रमें (तमाचा, कंबर, शीर व तमाचा) ज्या ज्या ठिकाणीं जे जे वार येतील त्या त्या ठिकाणीं फरी धरून फरीवर वार रोकावयाचे. आणि शेवटचा “ तमाचा ” चा वार सामनेंवालानें आपणावर

* ह्या घाईपासून पुढच्या २ दोन घाईपर्यंत एकानें वार करीत पुढें जावें. व दुसऱ्यानें ते रोकीत वार न मारतां मागें जावें. अशा रीतीनें पुढची घाई खेळावी. त्याचप्रमाणें बाजूला चालण्याची पण संवय करावी.

केला की, तावडतोत्र मार्गे चालणारानें आपला पुढचा डावा पाय उंच उचलून सामनेवाल्यास “ तमाचा ” चा वार मारावयाचा. नंतर एकेक पवित्रा पुढें टाकीत (कंबर, शीर व तमाचा) अनुक्रमानें एकेक हात सोडीत पुढें जावयाचे व ह्या वेळेस प्रथम खेळणारानें फरीवर गदका ठेवून हात न सोडतां फक्त ज्या ज्या ठिकाणी आपल्या अंगावर सामनेवाल्याचे वार येतील त्या त्या ठिकाणी फरीगदका नेऊन त्यावर ते ते वार आडवून फक्त आपला वचाव करावयाचा व (दुसऱ्याचा) सामनेवाल्याचा “तमाच्या” चा वार रोकून त्यास तमाच्या मारून पुन्हां पुढें चालण्यास सुरवात करावयाची.

ह्याप्रमाणें आळापाळीनें पवित्रे बदलीत व वार सोडीत मार्गे पुढें चालण्याची संवय करावी.

घाई २ री. पोट घाई ७ वी.

एकांगी (लकडी) घाई.

तमाचा, कंबर, चीर, शीर, तमाचा.

ही घाई २ पोट घाई नं. ६ या घाईप्रमाणेंच खेळावयाची आहे. पुढें (अगोदर) चालणारानें पुढचा पाय उचलून सामनेवाल्यास “ तमाचा ” मारावा. नंतर “ (आपण चालतो त्याप्रमाणें) ” एकेक पवित्रा पुढें टाकीत जावा व प्रत्येक पवित्रा बदलण्याचे वेळेस एकेक वार मारीत पुढें जावें. व शेवटचा “ तमाच्या ” चा वार सामनेवाल्यास मारून सामनेवाल्याचा तमाच्याचा वार रोकण्यास तयार असावें. मार्गे (मागून) खेळणारानें प्रथम मागची घाई २ पोट घाई नं. ५ यांत सांगितल्याप्रमाणें पुढें चालणाराचा प्रत्येक वार रोकीत त्या वाराबरोबर एकेक पवित्रा मार्गे चालत जावें. सामनेवाल्याचा शेवटचा “ तमाच्या ” चा वार आपणावर आला म्हणजे तो रोकून त्या वेळेस जो पाठीमार्गे पाय राहातो तो पुढें टाकावा, व सामनेवाल्यास “ तमाचा ” चे वारापासून एकेक वार मारण्यास सुरवात करावी व प्रत्येक वाराबरोबर एकेक पवित्रा पुढें चालत जावा. शेवटचा “ तमाच्या ” चा वार मारून सामनेवाल्याचा तमाच्याचा वार रोकण्यास तयार असावें. पुढें चालणारानें पुन्हा “ तमाचा ”

मारून खेळास सुरवात करावी, याप्रमाणें वार सोडीत पुढें जाण्याची व बचाव करीत मागें जाण्याची संवय ठेवावी.

घाई २ री. पोट घाई ८ वी.

एकांगी (लकडी) घाई.

तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, तमाचा.

ह्या घाईत घाई २ पोट घाई ६-७ याप्रमाणेंच वार करीत पुढें चालावयाचें व बचाव करीत मागें जावयाचें आहे.

घाई २ री. पोट घाई ९ वी.

तमाचा, जनोई, चीर, शीर, बाहिरा.

ही घाई. नं. १ चे घाई प्रमाणें खेळावयाची असून फक्त घाई-तील चरिचा हात घाई नं. २ मध्ये सांगितलेल्या चरिन्या हाताप्रमाणें खेळावयाचा आहे.

छूट घाई २ री.

ह्या घाईची छूट खेळतांना घाई नं. २ मधील १ तमाचा, २ कंबर, ३ चीर, ४ शीर, ५ बाहिरा. हे हात व घाई नं. १ मधील जनोईचा हात अशी ६ हातांची घा. नं. १ मध्ये छुटीत सांगितलेल्या मुद्याप्रमाणें दुसऱ्याचा वार आपणास लागू न देतां छूट खेळणें.

हातकटीचे दुहेरी हात.

ह्या घाईत नं. १ चे घाईत सांगितलेले छूटचे हात खेळावे (मारावें) व त्या शिवाय खाली दिलेले हात पण खेळावेत.

१ बाहिन्याचा हात मारण्याची हूल दाखवून तो कमरेवर सोडणें (वार करणें).

२ कवरेच्या वाराची हूल दाखवून तो “ जनोईच्या ” जागेवर मारणें. जर सामनेवाल्यानें “ जनोई ” चा वार रोकला, तर आपला गदक्याचा हात तसाच तिरपा खाली नेऊन दोन्ही मांड्यामधून “ चीर ” चा तिरपा वार मारणें.

३ प्रथम कमरेचा वार मारणें. व जर सामनेवाल्यानें वार रोकला, तर आपला गदक्याचा हात तसाच वर नेऊन समोरच्याचे गदक्याचे हातांवर वार मारणें.

४ सामनेवाला आपणावर कोणता हात सोडतो (मारतो) तें पाहून तो वार आपण जाणूनबुजून (मुद्दाम) पुढें जाऊन त्याचा वार आपल्या फरीवर आडवावा. नंतर धोरण पाहून (त्याच्या शरीराच्या भागाची) जेथें खाली जागा दिसेल तेथें वार मारावा.

५ चीरच्या वाराची हूल दाखवून तो न मारतां तसाच मागचे वाजूस नेऊन शरिचा हात सामनेवाल्याच्या डोक्यापासून उजव्या पायाचे आंगठ्यापर्यंत वार मारणें.

६ “ तमाच्या ” चा वार मारिल्यासारखें दाखवून तो हात तसाच तिरपा नेऊन सामनेवाल्याचे गदक्याचे हाताचे मनगटावर मारावा.

७ सामनेवाल्यास आपण “ तमाच्या ” चा वार मारतो असें दाखवून तो तमाच्या रोकण्याकरितां फरीचा हात तमाचाचे जागेवर नेतो न नेतो तोंच आपण त्याचे फरीच्या हाताचे मनगटावर वार मारावा.

सूचना:—कोणत्याही घाईची छूट खेळतांना सामनेवाल्यानें आपणांवर केलेल्या वाराचा बचाव करण्याकरितां न्याचा वार येतो न येतो तोंच आपला पुढचा पाय स्फुर्तीनें उंच करावा; अगर तो पाय मागच्या पायाजवळ नेऊन नंतर फरीवर त्याचा वार रोकवा व वार मारण्याचें वेळेस उचललेला पाय शक्य तितका लांब टाकून वार मारावा.

घाई ३ री.

पालट *कडकची घाई.

१ तमाचा. २ कंवर. (कमर) ३ चीर. (दोन्ही पायांच्यामध्ये) ४ शीर. ५ बाहिरा. ६ पालट.

(उजव्या पायाचा टाचेजवळील घोटा.) ७ कडक.

(व चा डावा गुढ्या) व (अ चा उजवा गुढ्या.) ८ शीर. ९ बाहिरा.

दुसऱ्या घाईतील (त्या घाईच्या पोट घाई सुद्धां) एकंदर हात

५		६
७		८
९		
४		९
३		२
	अ.	

चांगल्या रीतीनें खेळता येऊं लागल्यावर ही तिसरी घाई खेळण्यास शिकावें. ही घाई खेळतांना घाईतील तमाच्यापासून बाहिन्यापर्यंतचे पांच हात घाई नं. २ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें खेळावे. अ नें बला बाहिन्याचा हात त्याच्या उजवे कानसीलावर मारल्यावर गदक्याचा उजवा हात (त्याच्या डोक्यावरून आपल्या उजव्या हाताकडे गदका फिरेल अशा रीतीनें) आपल्या उजव्या बाजूकडे नेऊन उंच करावा व फराचा हात उजव्या बाजूचे कानसीलासमोर धरावा.

(ब) नें अ ला घाई नं. १-२ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें बाहिन्याचा हात मारून गदक्याचा हात तसाच मागे डाव्या बाजूकडे नेऊन व डावीकडून उजवीकडे डोक्यासभोंवतीं अर्ध चक्राकार फिरवून (अ चा पालटचा वार रोकण्या-

* टीप:—कित्येक ठिकाणी कडकचा हात दोन्ही पायाचे गुढ्यावर मारण्याची पद्धत आहे.

करितां) उजव्या पायाचें घोट्याचे जवळ परंतु पायापेक्षां गदका उजवीकडे किंचित लांब व तिरपा राहिल अशा रीतीनें ठेवून ऊभें रहावें.

(चि. नं. ३३ पहा.)

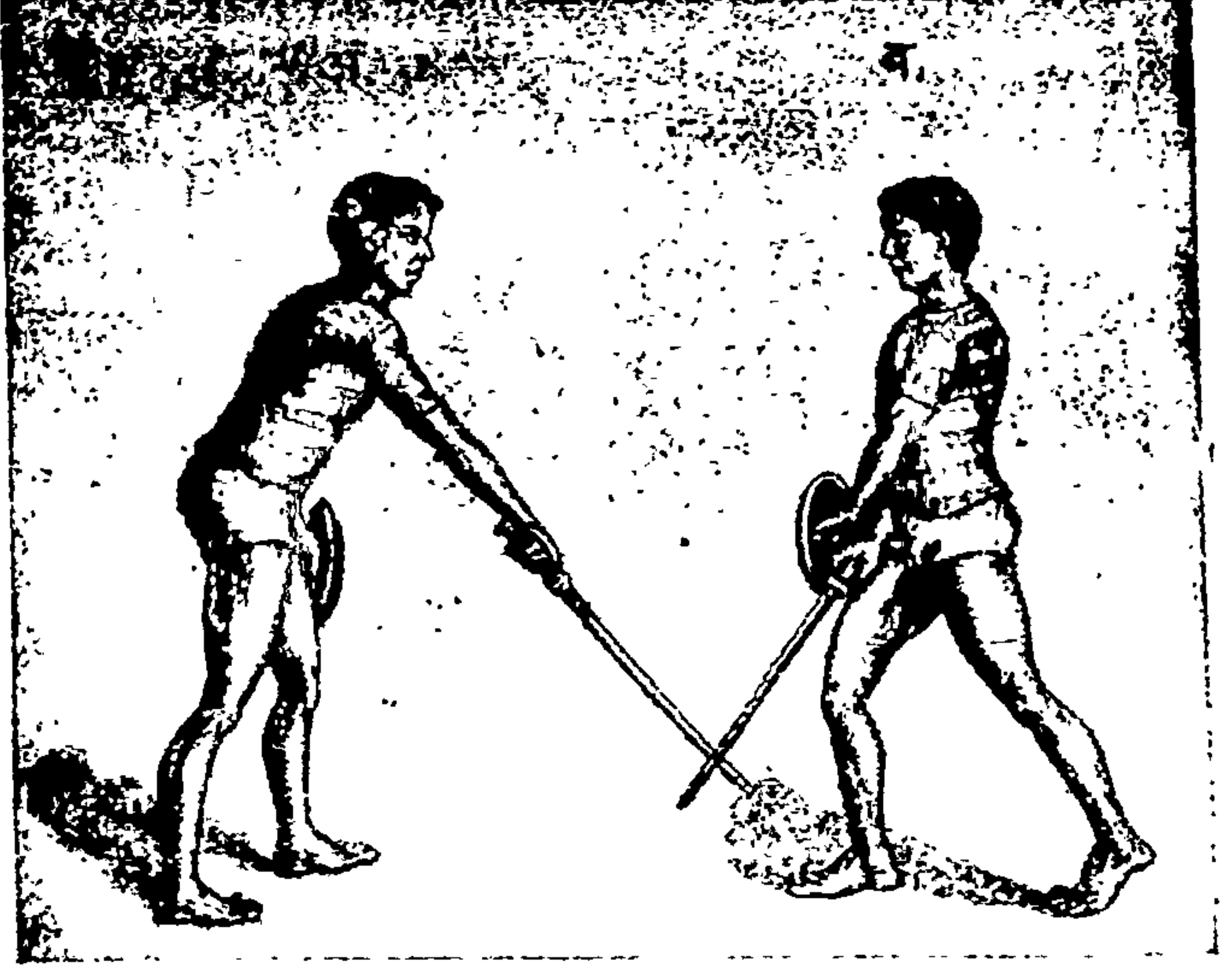
* पालटः—अनें बनें मारलेला बाहिऱ्याचा वार प्रथम रोकावा. नंतर आपला मागचा नं. २ मधील डावा पाय साध्या पविऱ्यांत सांगितल्याप्रमाणें वर उचलून पुढें घर नं. ४ मध्ये टाकावा. व पाय पुढें टाकतां टाकतांच बला बाहिरा मारून उजवीकडे नेलेला गदक्याचा हात मागच्या बाजूनें डोक्यासभोंवती अर्धचक्राकार फिरवून डावीकडच्या बाजूनें खाली नेऊन बऱ्या उजवे पायाचे घोट्यावर वार करावा. (चि. नं. ३३ पहा.) नंतर वार केलेला गदक्याचा हात तसाच किंचित पुढें न्यावा व फरीचा हात पुढें करून व फरीवर गदक्याचें टोंक ठेवून उजवा पाय उंच उचलून “ अथवा उजवा पाय नं. ३ च्या घरांत टाकून ” पालटचा वार रोकण्यास तयारं रहावें. (चि. नं. ३४ पहा.)

ब नें वर सांगितल्याप्रमाणें उजव्या पायाचे समोरचे बाजूस त्याच पायाच्या घोट्याचे बचावाकरितां गदका जमिनीवर टेकून ठेवावा. व गदक्याचे (उजव्या) हाताच्या मुठीचे बचावाकरितां गदका धरलेली मुठ (पकड) फरीखाली झाकली जाईल अशा रीतीनें फरीचा हात मुठीवर ठेवून अ नें मारलेला पालटचा वार गदक्यावर रोकावा, पालटचा वार रोकल्यानंतर आपला गदक्याचा हात उजव्या बाजूनें डावीकडे डोक्यावरून स्फूर्तीनें चक्राकार फिरवून डाव्या बाजूला खाली नेऊन वर अच्या क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें अ त्याचा उजवा पाय नं. ३ चे घरांत

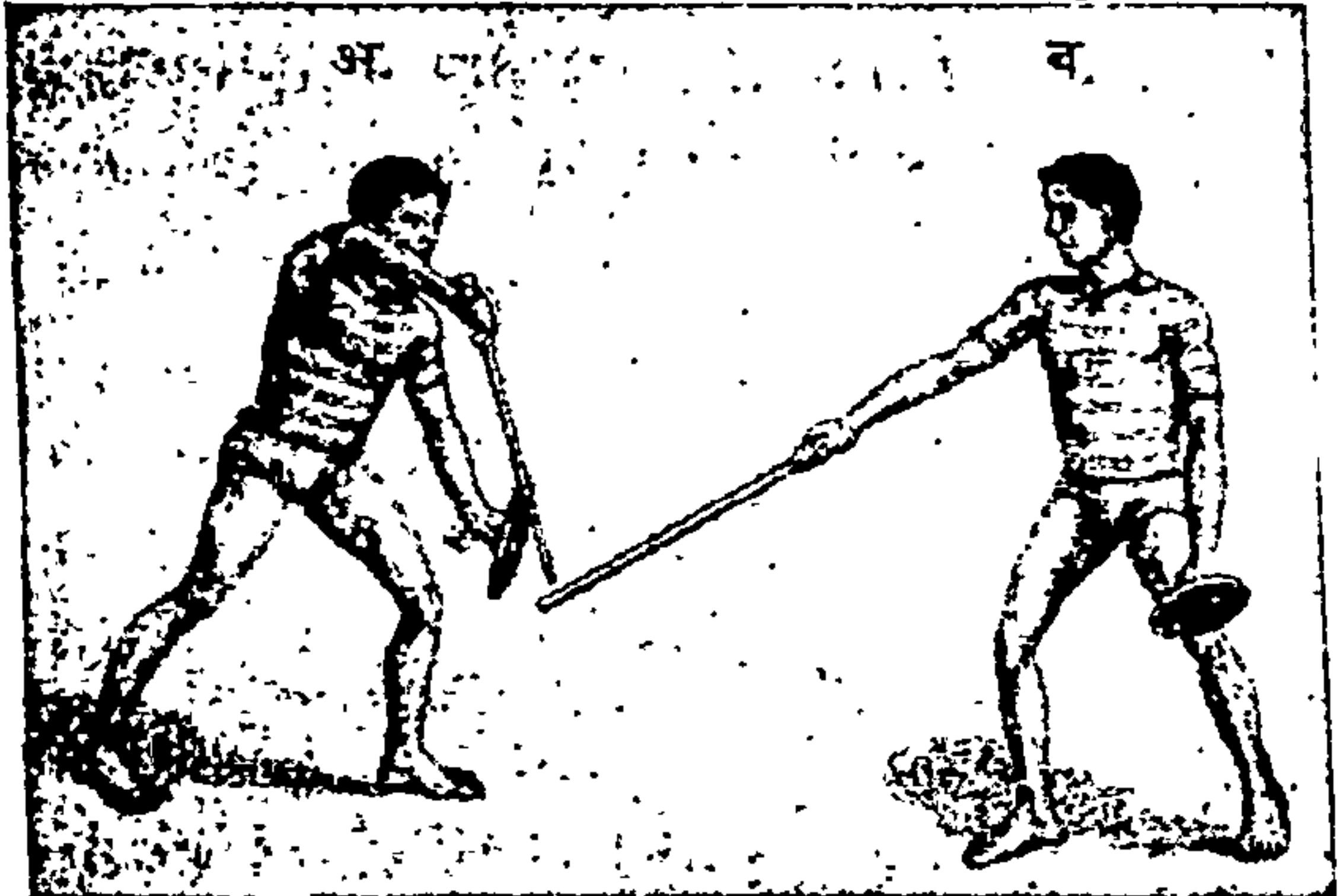
* टीपः—प्राचीनकाळीं द्वंद्वयुद्धांत कंमरेच्या खाली वार मारण्याचे नियमाविरुद्ध समजले जात असल्यानें पालट कडकचे हात खड्गयुद्धांत अथवा फरीगदक्यांत खेळीत नसत. परंतु मुसलमानी अमदानीत वरील नियमाचा लोप होऊन पालट कडक, नासून वगैरेसारखे कंमरेखाली वार मारण्याची पद्धत सुरू झाली असून हल्लीं पण तीच पद्धत चालू असल्यामुळे खेळगड्यास अडचण न पडावी म्हणून ही धाई पुस्तकांत दिली आहे.

(९६)

नेष्याकरतां (चि. नं. ३३ पहा.) उचलतो न उचलतो तोंच चपलतेने
आपला डावा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून त्याच्या उजव्या पायाच्या

चि. नं. ३३ पालट नं. १

चि. नं. ३४ पालट नं. २

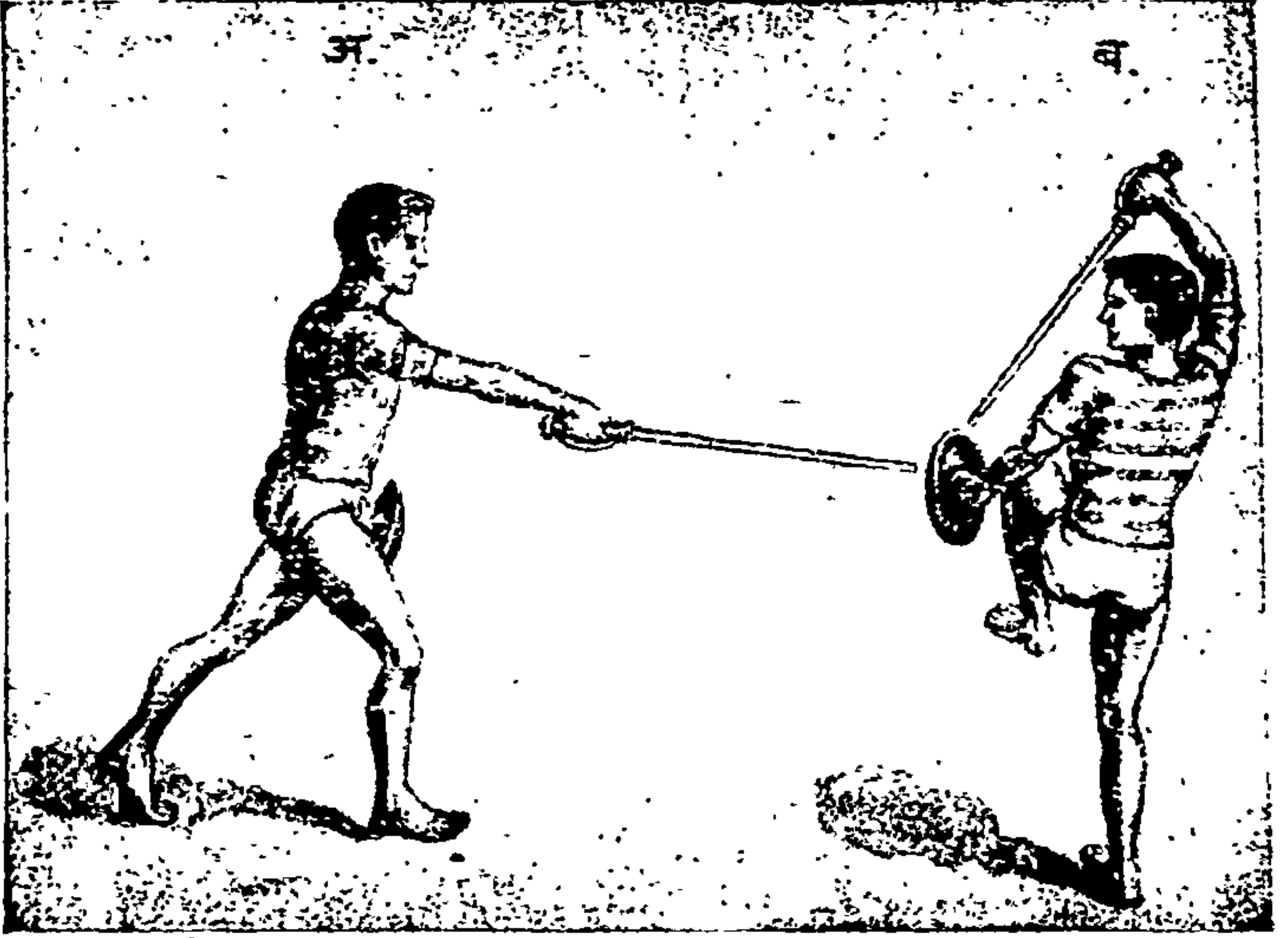

घोड्यावर वार करावा. (चि. नं. ३४ पहा.) वार मारल्यानंतर आपला उजवा पाय नं. ३ चे घरांत नेऊन पुढें नं. ४ मध्ये असलेला डावा पाय उंच उचलावा. व उजवा पाय गुडध्यांतून न वांकवितां ताठ ठेवून त्या पायावर उभें रहावें, आणि डाव्या पायाचे गुडध्याच्या बचावाकरितां डाव्या पायाचे गुडध्यासमोर फरी धरून त्या फरीवर गदक्याचे टोंक ठेवावें.

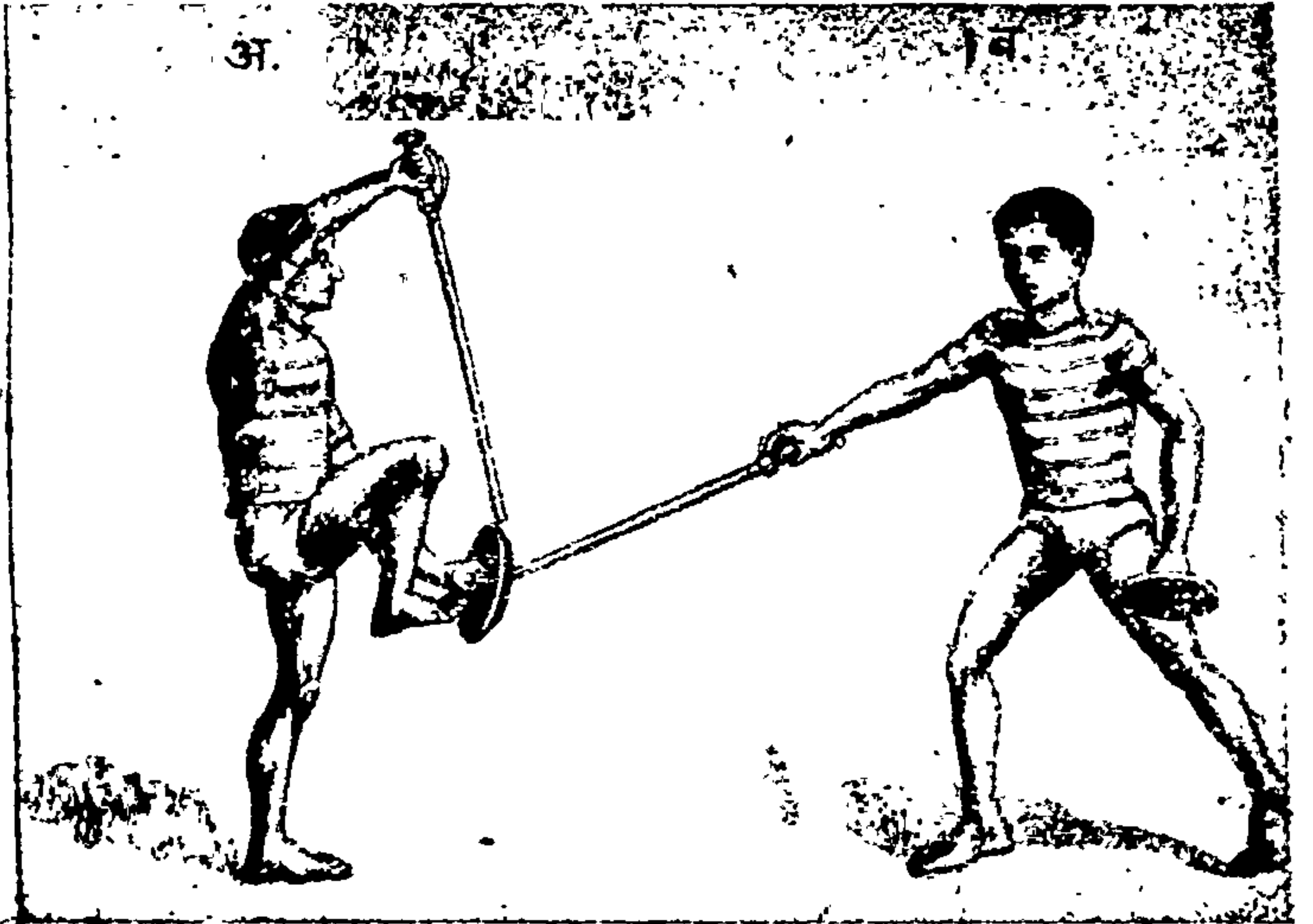
कडकः—अ नें वर सांगितल्याप्रमाणें पवित्रा (डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय नं. ३ चे घरांत नेऊन पवित्रा) बदलावा, व कमरेपासून (कमरेच्या वरचा शरीराचा भाग) शरीर पुढच्या बाजूस वांकवावें, आणि फरीचा हात दोन्ही पायाचे समोर परंतु पायांच्या मध्यरेषेत लांब व ताठ राहिल, अशा रीतीनें लांब करून फरीवर गदक्याचें टोंक टेकून (लावून) ठेवावें. बनें पालटचा वार केल्यावर तो वार फरी व गदका यांचे वर रोकावा. नंतर दोहोच्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें डावा पाय उंच उचलून तो नं. २ चे घरांत (पूर्वीचे जागेवर) टाकून उजवा पाय नं. १ चे घरांत न्यावा, डावा पाय उचलून नं. २ चे घरांत नेतांना पाय उंच उचलण्याचे क्रियेबरोबर फरीचा हात चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें पुढचे बाजूस ठेवावा. व गदक्याचा हात डाव्या हाताचे बाजूनें डोक्यावरून मागचे बाजूनें अर्धचक्राकार फिरवून उजवीकडे न्यावा. आणि पवित्रा बदलण्याकरितां उचललेला उजवा पाय पुढें नं. १ चे घरांत आपण टाकतो त्या वेळेस पाय पुढें टाकतां टाकतांच व चे डाव्या पायाचे गुडध्यावर (डाव्या पायाचे गुडध्यापासून उजव्या पायाचे पंजापर्यंत) तिरपा वार करावा. (चि. नं. ३५ पहा.) वार केल्यावर गदका डाव्या बाजूनें उजवीकडे डोक्यावरून पूर्ण चक्राकार फिरवावा, व पुढचा उजवा पाय उंच उचलून पायाचे पंजाजवळ फरी धरून तिचेवर गदक्याचें टोंक टेकून ठेवावें. (चि. नं. ३६ पहा.)

व नें वर सांगितल्याप्रमाणें डाव्या पायासमोर फरी व गदका धरून अ नें केलेला कडकचा वार फरीवर रोकावा. नंतर उचललेला डावा पाय नं. २ चे घरांत टाकून उजवा पाय नं. १ चे घरांत टाकावा. व

(९८)

चि. नं. ३५ कडक नं. १

चि. नं. ३६ कडक नं. २

पाय टाकतां टाकतांच अ चे क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें फरीचा हात तसाच पुढें धरून गदक्याचा हात डावीकडून उजवीकडे डोक्यावरून चक्राकार फिरवून अच्या (डावा पाय पुष्कळ मार्गें असल्याकारणानें) पुढें असलेल्या उजव्या पायाचे गुडध्यावर वार करावा. व त्याचा पुढचा वार-रोकण्यास तयार असावें. (चि. नं. ३६ पहा.)

अ नें वर सांगितल्याप्रमाणें पायाचे समोर फरी व गदका धरून फरीवर व नें मारलेला वार रोकावा. नंतर उचललेला उजवा पाय नंबर १ चे घरांत टाकून व वर शरिचा वार मारावा. या पुढचे म्हणजे शरि व व बाहिऱ्याचे हात घाई नं. १ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें खेळून पुन्हा तमाच्यापासून ही घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

सूचना १ ली :—ह्या घाईत कडकचा वार अ नें व च्या डाव्या गुडध्यावर व नें अ चे उजव्या गुडध्यावर मारावयाचा असल्यामुळें अ नें पुढें व व नें मार्गें अशा रीतीनें एकाच पद्धतीची संवय केल्यास खेळणाऱ्या दोघा इसमांस पद्धतीचा फेर करण्याची म्हणजे बला पुढें चालण्याची व अला मार्गें चालण्याची पाळी आली तर त्या वेळेस कडकचा वार रोकण्याच्या वर दिलेल्या भिन्न पद्धतीमुळें घाई खेळण्यास फार कठिण पडते, व कित्येकास तर पुढें चालण्याची जर संवय असली तर त्यास मागून विलकूल खेळतां येत नाही व मागून खेळण्याची संवय असल्यास पुढें म्हणजे अगोदर खेळण्याचा जर प्रसंग आला तर त्यास पुढें खेळतां येत नाही, अशा वेळेस खेणारांची फारच धांदल उडते. म्हणून फरी गदक्यापैकी ही घाईच काय पण ह्यांपूर्वी लिहिलेल्या व पुढें लिहिलेल्या जातील त्या सर्व घाईंची दोघाही खेळणारांनीं आळीपाळीनें मार्गें पुढें खेळण्याची संवय करावी. म्हणजे केव्हांही खेळतांना चूक होणार नाही.

सूचना २ री:—ह्या घाईत फरीवर गदक्याचें टोंक ठेवून डाव रोकण्यास सांगितलें आहे, याचें कारण असें आहे कीं, अशा रीतीनें वार रोकण्याची संवय असल्यास छूट खेळतांना फरी गदक्यांत त्याचा चांगला उपयोग होतो. परंतु प्रत्यक्ष तरवारीचे खेळांत अशा प्रकारानें वार

रोकल्यास सामनेवाल्यास आपल्या तरवारीवर वार मारून तिचे तुकडे करण्यास संधी मिळण्याचा बराचसा संभव असतो, तरी पण ज्यास आपल्या हातकटीच्या वाराची खात्री असेल म्हणजे ज्यास हातकटीचे वार उत्तम मारता येत असतील त्यास वरील पद्धतीनेच कडक पालटसारखे कांहीं डाव रोकण्याचे सोईचे होतील, असे वाटते. बाकीच्याने छूट खेळतांना वरील पद्धतीने रोकू नये. फरीवर रोकवेत.

घाई नं. ३ पोट घाई १.

शामची घाई.

हात.

१ तमाचा, २ पालट, ३ तमाचा, ४ कमर, ५ शीर, ६ पालट, ७ तमाचा.
ही घाई मागे दिलेल्या शामघाताचे घाईसारखी खेळावयाची आहे. प्रथम दोघाही खेळणारांनी उजवा पाय पुढे ठेवून पवित्र्यावर उभे रहावे, नंतर तमाचापासून शीरपर्यंतचे हात पवित्रा न बदलतां खेळून शरिचा हात मारल्यावर दोहोचा पवित्रा चालून डावा पाय पुढे आल्यावर पालटचा हात मारणे. दोघांनी पालटचा हात खेळून दोहोचा पवित्रा चालावा. व उजवा पाय पुढे आल्यावर पूर्वीप्रमाणे "तमाच्या" पासून घाई खेळण्यास पुन्हा सुरवात करावी.

घाई नं. ३ पोट घाई २.

शामची दुसरी घाई.

१ तमाचा, २ पालट, ३ तमाचा, ४ कमर, ५ शीर, ६ पालट, ७ तमाचा.
दोघाही खेळणारांनी प्रथम उजवा पाय पुढे ठेवून पवित्र्यावर उभे रहावे. नंतर अ ने ब ला तमाच्याचा वार मारावा. व ने अ चा तमाच्याचा वार रोकून त्यास तमाच्याचा वार मारावा. नंतर दोघांनी दोहोच्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणे पवित्रा चालवून डावा पाय पुढे आणावा. अ चा डावा पाय पुढे पडतो न पडतो तोच त्याने ब ला पाल-

१७७ (१०१)

टचा वार मारावा. ब नें तो वार आपले फरीवर रोकून त्यास पालटचा वार मारावा. नंतर दोघांनी दोहोच्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें पवित्रा चालवून उजवा पाय पुढें आल्यावर तमाच्यापासून शीरपर्यंतचे हात अनु-क्रमानें एकमेकांवर करावेत, आणि आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांकडून येत असलेले वार आपल्या फरीवर रोकावेत. दोघाही खेळणारांचा शीरचा हात झाल्यावर दोहोचा पवित्रा चालून डावा पाय पुढें आणून प्रथम अ नें ब ला पालटचा वार मारावा, ब नें तो रोकून अ ला पालटचा वार मारावा, नंतर दोघांनी पुन्हा दोहोच्या पवित्र्यावर येऊन तमाच्यापासून घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई नं. ३ पोट घाई ३.

दोहोरा शीर.

१ तमाचा, २ कंबर, ३ शीर, ४ कडक, ५ दोहोरा शीर,
६ बाहिरा, ७ तमाचा.

दोघांही खेळणारांनी आपला उजवा पाय नं. १ चे घरांत व डाव

६		६
७		८
ब		
४		१
३		२

पाय नं. २ चे घरांत ठेवून उभें रहावें. नंतर अ नें ब चे डावे कानसिलीवर तमाच्याचा वार मारून चि. नं. २६ प्रमाणें त्यानें आपला डावा पाय उंच करावा व तो नं. ४ चे घरांत टाकावा. नंतर उजवा पाय नंबर दोनचे घरांत न्यावा. ब नें अ चा तमाच्याचा वार रोकून त्यास तमाच्याचा वार मारावा. नंतर आपला डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय नं. २ चे घरांत टाकावा. अ नें समोरच्या गड्याचा (ब) चा तमाच्याचा वार रोकून आपला उजवा पाय नं. १ चे घरांत नेऊन त्याचे कंबरेवर वार करावा व लागलीच डावा पाय नं. २ चे घरांत न्यावा. ब नें आपला फरीचा हात लांब करून अ चा

कंमरेचा वार रोकावा; नंतर उजवा पाय नंबर १ चे घरांत नेऊन त्यास कंमरेचा वार मारावा. वार मारल्यानंतर आपला डावा पाय नं. २ चे घरांत न्यावा. नंतर अ नें ब ला शरिचा हात मारावा. ब नें तो रोकून त्यास उलट तोच हात मारावा. अ नें तो रोकून कडकचा हात त्याचे उजवे पायाचे गुढ्यावर मारावा. ब नें अ चे उजव्या पायाचे गुढ्यावर वार करावा. अ नें त्याचा (समोरच्याचा) कडकचा वार रोकून शरिचा हात प्रथम टुका सोडून त्यास आपलेकडे परत घेऊन डाव्या बाजूकडून उजवीकडे गदका पूर्ण चक्राकार फिरवावा, व गदक्याचा हात आपले डोक्यापेक्षां उंच व लांब करून पूर्ण शीर मारावा. ब नें त्याचे दोन्ही शीरचे वार रोकल्यानंतर वर सांगितल्याप्रमाणें अ वर प्रथम टुक्या शीरचा हात सोडून तो हात वर नेऊन डावीकडून उजवीकडे चक्राकार फिरवून पूर्ण शरिचा हात मारावा. अ नें त्याचे शीरचे दोन्ही वार रोकून त्यास बाहिरा मारणें ब नें अ चा बाहिन्याचा वार रोकून त्यास बाहिरा मारणें. अ नें तो रोकून तमाचापासून खेळण्यास सुरवात करणें.

सूचना:—ह्या घाईत मागून चालणाऱ्या (ब) ला बाहिरा मारून (अ) पुढें चालणाराच्या तमाच्याचे वाराच्या अगोदर तमाच्याचा वार मारून पुढें (प्रथम) चालतां येते, याप्रमाणें ही घाई पुढेंमार्गेही चालतात.

घाई नं ३ पोट घाई ४.

१ तमाचा, २ कंबर, ३ चीर, ४ शीर, ५ बाहिरा, ६ पालट,
७ कडक, ८ शीर, ९ बाहिरा.

दोघांही खेळणारांनी नं. १ चे घरांत उजवा पाय व नं. २ चे घरांत

६		६
७		८
१०		
४		९
३		२
	अ.	

डावा पाय ठेवून (उजव्या पायाचे) पवित्र्यावर उभें राहावें. नंतर प्रथम खेळणाऱ्या अ नें सामनेवाल्यास तमाच्याचा वार मारावा. वार करतां करतांच नं. २ चे घरांतिल डावा पाय नंबर ४ घरांत ठेवावा व नं. १ चे घरांतिल उजवा पाय नं. ३ चे घरांत उंच उचलून ठेवावा. व तमाचा मारलेला गदक्याचा हात घाई नं. २ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे डाव्या बाजूला कंबरेपर्यंत न्यावा व ब चा तमाच्याचा वार रोकण्यास तयार असावें. सामनेवाल्याकडून आपणावर येत असलेला तमाच्याचा वार व नें फरी वर रोकावा, वार रोकल्यावर अ वार करून पवित्रा बदलतो न बदलतो तोंच स्फूर्तीने त्याचेवर तमाच्याचा वार करावा आणि वार करतां करतांच डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय उचलून नं. ३ चे घरांत

टांकावा व तमाचा मारण्याकरितां नेलेला गदक्याचा हात डाव्या बाजूला कंबरेवर नेऊन डाव्या पवित्र्यावर अ चा पुढील वार रोकण्यासाठी उभें रहावें.

अ नें आपणावर आलेला सामनेवाल्या (ब) चा तमाच्याचा वार फरविर रोकावा. वार रोकल्यावर आपला नं. ३ चे घरांतिल उजवा पाय नं. १ चे घरांत टाकावा व उजवा पाय नं. १ चे घरांत पडतो न पडतो तोंच कंबरेवरील गदक्याच्या हातास पुढचा झोंक देऊन ब चे

कमरेवर सफाईनें तिरपा वार करावा. नंतर गदक्याचा हात उजव्या बाजूनें वर नेऊन मागचे बाजूनें अर्धचक्राकार फिरवून खाली न्यावा, व हात खाली नेते वेळेस नं. ४ चे घरांतील डावा पाय नं. २ चे घरांत नेऊन पूर्वीचे पावित्र्यावर यावें. व नें तो (कंबरेचा) वार रोकून वर (अ चे क्रियेंत) सांगितल्याप्रमाणें पावित्रे बदलून उजव्या पायाचे पावित्र्यावर यावें व अ चे कंबरेवर वार करावा. वार केल्यावर गदक्याचा हात उजव्या बाजूनें वर नेऊन मागून गोल व अर्धचक्राकार फिरवून खाली न्यावा, आणि पुढील वाराचा बचाव करण्याकरतां उजवा पाय उंच उचलावा आणि डावा पाय सरळ व ताठ ठेवून उमें रहावें.

अ नें वर सांगितल्याप्रमाणें गदक्याचा हात मागें नेऊन तो मागून गोल चक्राकार फिरवून खालून पुढें न्यावा व ब चे दोन्ही मांड्याचे मध्यें लंगोटावर चीरचा वार करावा. वार केल्यावर गदक्याचा हात तसाच नेऊन परत उजव्या पायाचे मागचे बाजूस लांब व ताठ करून ठेवावा.

ब नें वर सांगितल्याप्रमाणें उजवा पाय उंच करावा, व दोन्ही मांड्यामध्ये फरी धरून अ नें केलेल्या चीरच्या वाराचा बचाव करावा; म्हणजे अ चा वार फरीवर रोकावा. नंतर उचललेला उजवा पाय पुढें टाकावा, व गदक्याच्या हातास पुढचा झोक देऊन तो पुढें न्यावा आणि वर सांगितल्याप्रमाणें अ च्या दोन्ही मांड्याचे मध्यें चीरचा वार करावा. नंतर वार करण्याकरतां नेलेला गदक्याचा हात तसाच परत मागें आणावा. व पुढील वार रोकण्यास तयार असावें.

पुढील (शीर, बाहिरा, पालट व कडकचे,) ४ हात दोघाही खेळणारांनीं घाई नं. ३ मध्यें सांगितल्याप्रमाणें खेळावेत. ब चा शेवटचा बाहिन्याचा हात खेळून झाल्यावर अ नें तो वार फरीवर रोकावा व तमाच्या पासून घाई पुन्हा खेळण्यास सुरवात करावी.

सूचना:—ह्या घाईत कंबरेच्या वाराबद्दल जनोईचा वार घेऊन ही घाई खेळता येतें.

घाई नं. ३ पोट घाई ५.

बाजूची चाल.

तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, पालट, कडक, शीर, बाहिरा.

ही घाई, घाई. नं. १ ची पोट घाई नं. ३ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे

१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४
उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा
डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा
१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा
डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा
१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा	उजवा
डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा	डावा
वा.	शीर	कडक	पालट	बाहिरा	शीर	चीर	कंबर	तमाचा
अ								

खेळावयाची आहे. दोघाही खेळणारांनी उजवा पाय नं. १ चे घरांत व डावा नं. २ च्या घरांत ठेवून उजव्या पायाचे पवित्र्यावर उभे रहावे. नंतर प्रथम चालणाऱ्या (अ) ने ब ला तमाच्याचा वार मारून डावा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून उजवा पाय उंच उचलून ब चा वार रोकण्यासाठी तयार असावे.

ब ने अचा तमाच्याचा वार आपल्या फरविर रोकावा व तो (अ) डावा

पाय नं. ४ चे घरांत टाकतो न टाकतो तोंच त्याचेवर तमाच्याचा वार करावा. वार केल्यावर डावा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून उजवा पाय उंच करून अचा पुढील वार रोकण्यास तयार असावे. ह्याप्रमाणे ही घाई आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांवर एकेक वार करून व वार केल्यावर बाजूला दिलेल्या कोष्टकांतील आंकड्यांप्रमाणे एकेक पवित्रा प्रथम मागचा व नंतर पुढचा असे बदलून आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांचे वार रोकून उजवीकडून

डावीकडे व डावीकडून उजवीकडे खेळावयाची आहे, परंतु घाई खेळतांना घाईतील कोणत्याही वाराचा वचाव करणें झाल्यास मागचा डावा पाय बाजूच्या घरांत टाकून व उजवा पाय उंच उचलून डावा पाय गुडघ्यांतून न वाकवितां सरळ व ताठ ठेवून भापल्या प्रतिस्पर्ध्याकडून येत असलेल्या वाराचा वचाव करीत जावा. प्रतिस्पर्ध्यावर वार करणें झाल्यास उजवा पाय पुढें शक्य तितका लांब टाकून वार करावा.

सूचना:—ही घाई खेळतांना पालट कडकचे वार मारते वेळेस १२=१३ व ११=१४ प्रमाणें पवित्रे बदलून ही घाई खेळतां येते. त्या प्रमाणें कंवरेच्या बदल्यात जनोईचा हात घेऊन घाई खेळतां येते.

घाई नं. ३ पोट घाई ६.

तमाचा, कंवर, चीर, शीर, बाहिरा.

ह्या घाईतील पहिले पांच हात घा. ३ दिलेल्या पोट घाई नं. ५ प्रमाणेंच

१०	९	७	५	३	१
१३	१२	८	६	४	२
	क	शी	ची	क	त
			५		
११	१०	७	५	३	१
१२	१०	८	६	४	२
	क	शी	ची	क	त
		अ			

बाजूला पवित्रे बदलून खेळावयाचे आहेत, व ब चा शेवटचा बाहिन्याचा हात खेळून झाल्यावर दोघाही खेळणारांनी पालटकडकचे हात साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें पवित्रे बदलून घाई नं. ३ चि. नं. ३२ ते ३५ प्रमाणें खेळावे. नंतर शीर व बाहिन्याचे हात खेळून झाल्यावर पुन्हा तमाचापासून बाहिन्याचे हातापर्यंत डावीकडून उज-

वीकडे खेळत यावे. नं. १-२ चे घरांत उजवा व डावा पाय झाल्यावर, वर सांगितल्याप्रमाणें पालट, कडक, शीर व बाहिन्याचे हात अनुक्रमानें खेळून पुन्हा तमाच्यापासून उजवीकडून डावीकडे घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई नं. ३ पोट घाई ७.

तमाचा, कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, पालट, कडक, शीर, बाहिरा.

ही घाई खेळतांना अ नें आपला उजवा पाय नं. २ चे घरांत व डावा पाय नं. १ चे घरांत उजव्या पायाचे मागें ठेवून पवित्र्यावर उभें रहावें. त्याचप्रमाणें वनें आपला डावा पाय नं. २ चे घरांत व उजवा पाय नं. १ चें घरांत ठेवून पवित्र्यावर उभें रहावें. नंतर अ नें पुढचा उजवा पाय उंच उचलून गदक्याचा हात डोक्याचे मागें नेऊन त्या हातास पुढचा शौक देऊन व उजवा पाय पुढें टाकून व वर तमाच्याघा वार तिरपा मारावा. वार मारल्यावर गदक्याचा हात तसाच तिरपा आपल्या डाव्या कंबरेकडे न्यावा व आपणास बचा वार लागू नये म्हणून पुढचा पाय उंच न करतां फक्त फरीवर गदका अडवा धरून दोन्ही हात आपल्या डाव्या कानशीलासमोर धरावे.

		१३			
	१२	१४	३	वा	त
			१०	शी	कं
५	१५	१६	९		
१५	५	१७		क	ची
			३		
१५	१६	१८	६	पा.	शी
			७		
१२	१३	१५		बा.	वा
			५		
१६	१५	१६		शी	पा
			५		
५	१५	१६		ची	क
			४		
१५	५	१६		कं	शी
			३		
१२	१३	१५		त.	बा.
			३		
१५	१६	१७	३	डा.	आ
१५	१६	१७	३	डा.	आ
१५	१६	१७	३	डा.	आ

व नें पुढें असलेला उजवा पाय उंच उचलून व फरीवर गदक्याचें टोंक ठेवून गदका अडवा धरावा. व दोन्ही हात आपल्या डाव्या कानशीलासमोर धरून फरीवर अनें मारलेला गदक्याचा वार रोकून उजवा पाय पूर्वीच्या जागेवर टाकून वर अ च्या क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें अवर तमाच्याचा वार करावा. वार

केल्यावर पुढचा उजवा पाय नं. ३ चे घरांत न्यावा व फरीचा हात कमरेच्या बचावाकरतां कंबरेसमोर नेऊन फरीवर गदक्याचे टोंक ठेवून अ चा पुढील वार रोकण्यास तयार असावें.

अ नें, ब नें मारलेला तमाच्याचा वार वर सांगितल्याप्रमाणें फरीवर गदका आडवा धरून रोकावा. नंतर मागचा डावा पाय पुढें नं. ३ चे घरांत टाकून सामनेवाल्या (ब) चे उजव्या कंबरेवर (कंबरेचा) वार करावा.

ब नें आपणावर येत असलेला समोरच्या गड्याचा वार आपला पाय नंबर ३ चे घरांत नेतां नेतांच वर सांगितल्याप्रमाणें फरीवर गदका धरून आडवावा, व वार आडवल्याबरोबरच समोरच्या गड्याचे कंबरेवर तिरपा वार करावा आणि गदक्याचा हात तसाच उजव्या बाजूनें वर नेऊन पाठीमागून फिरवून उजव्या पायांचे मागचे बाजूस नेवून ठेवावा. फरीचा हात दोन्ही मांड्यांचे मध्यें लंगोटासमोर ठेवावा, (परंतु ह्या वेळेस गदका मात्र फरीवर ठेवूं नये) व सामनेवाल्याचा पुढील वार रोकण्यास सज्ज असावें.

अ नें, ब नें मारलेला कंबरेचा वार कंबरेवर नुसती फरी ठेवून, फरीवर रोकावा. नंतर ब ला कंबर मारण्याकरितां नेलेला गदक्याचा हात तसाच उजव्या बाजूकडे परंतु वर तिरपा नेऊन मागच्या बाजूनें अर्धचक्राकार फिरवून खालचे बाजूनें उजव्या पायाजवळून पुढें न्यावा, व उजवा पाय पुढें नं. ४ चे घरांत टाकून ब चे दोन्ही मांड्यांमध्ये लंगोटावर चीरचा वार करावा. नंतर गदक्याचा हात तसाच उजव्या पायाचे मागे नेवून पायांपासून तिरपा ठेवावा व उजवा पाय उंच ठेवून फरीचा हात दोन्ही मांड्यांचे मध्यें लंगोटासमोर परंतु लंगोटापेक्षां वीत दीडवीत पुढें जरासा लांब ठेऊन ब चे वाराचा बचाव करण्यास तयार असावें.

ब नें वर सांगितल्याप्रमाणें फरी दोन्ही मांड्यांमध्ये धरावी. अ आपणावर त्याचा उजवा पाय पुढें टाकून वार करतो न करतो तोंच आपला डावा पाय मागे नं. ४ चे घरांत टाकून ब पुढें असलेला उजवा पाय उचलून त्याचा चीरचा वार रोकावा, नंतर पुन्हा उजवा पाय पुढें टाकून त्याचे दोन्ही मांड्यांचे मध्यें लंगोटावर चीरचा वार करावा. परंतु वार केल्यावर गदक्याचा हात तसाच परत खाली आणून मागून अर्धचक्राकार फिरवून डोक्यावर न्यावा व फरीचा हात डोक्याच्या बचावाकरितां डोक्या-

समोर परंतु डोक्यावर उंच ठेवून फरीवर गदक्याचें टोंक ठेवून तो आडवा धरावा. असें केल्यानें डोक्याचा उत्तम रीतीनें बचाव करतां येतो.

अ नें वर सांगितल्याप्रमाणें फरी धरून ब नें केलेला चीरचा वार फरीवर आडवावा. नंतर गदक्याचा हात मागून अर्धचक्राकार फिरवून वर नेऊन व डावा पाय नंबर ५ चे घरांत टाकून ब चे डोक्यावर शीरचा वार करावा व गदक्याचा हात तसाच मागें आणून वर ब च्या क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें क्रिया करून फरीवर गदका आड ठेवून डोक्यासमोर वर सांगितल्याप्रमाणें धरावा.

ब नें वर सांगितल्याप्रमाणें फरीवर गदका धरून अ नें शीरचा वार केला कीं, तो वार आपला उजवा पाय मागें नं. ५ चे घरांत नेऊन फरीवर वार रोकावा. नंतर त्यास शीरचा वार मारावा. शीरचा वार मारल्यावर फरी बाहिन्याच्या जागेवर धरून अ चा वार रोकण्यास तयार असावें.

अ नें ब चा शीरचा वार रोकावा व नं. ४ चे घरांतील उजवा पाय नं. ६ मध्ये टाकून त्याचेवर बाहिन्याचा वार करावा. बाहिन्याचा वार ब ला मारल्यावर फरीचा हात, बाहिन्याच्या जागेवर बाहिरा रोकण्याकरितां धरावा.

ब नें आपला नं. ४ चे घरांतील डावा पाय नं. ६ चे घरांत टाकून अनें मारलेला बाहिन्याचा वार फरीवर रोकावा व त्यास उलट बाहिन्याचा वार मारावा. वार मारल्यावर वार करण्याकरितां डाव्या बाजूकडे वर नेलेला गदका डावीकडून उजवीकडे डोक्यासभोंवती चक्राकार फिरवून उजव्या पायाचे पुढें परंतु उजव्या बाजूला किंचित तिरपा राहिल अशा रीतीनें गदका जामिनवर टेंकून गदक्याचे हाताचे मुठीवर फरी धरून मूठ फरीखालीं झांकून ठेवावी.

अ नें ब चा बाहिन्याचा वार फरीवर रोकावा, नंतर नं. ६ चे घरांतील उजवा पाय नं. ८ चे घरांत टाकून ब ला पालटचा वार मारावा, वार मारल्यावर त्याचा वार रोकण्याकरितां फरीवर गदका ठेवून “ वर सांगितल्याप्रमाणें ” उभें रहावें.

ब नें अ चा पालटचा वार गदक्यावर रोकावा, परंतु वार रोकतां रोकतांच नं. ६ चे घरांतील उजवा पाय नं. ८ चे घरांत न्यावा. व वार रोकल्यावर त्यास, पालटचा वार मारावा. व कडकचा वार रोकण्यास तयार असावें.

अ नें ब चा पालटचा वार रोकावा. नंतर नं. ८ चे घरांतील उजवा पाय नं. १० मध्ये टाकून ब वर कडकचा वार मारावा, व त्याचा कडकचा वार रोकण्यास तयार रहावें.

ब नें अ आपल्यावर कडकचा वार करतो न करतो तोंच नं. ७ चे घरांतील उजवा पाय नं. ९ चे घरांत टाकून त्याचा कडकचा वार रोकावा, व त्याचेवर कडकचा वार करावा. वार केल्यावर फरीचा हात डोक्याचें समोर डोक्यावर किंचित् उंच राहिल अशा रीतीनें ठेवून फरीवर गदक्याचें टोंक ठेवून डोक्यावर वार न लागेल अशा वेतानें गदका आडवा धरावा, व अ चा वार रोकण्यास तयार असावें.

अ नें ब वर शीरचा वार करावा. नंतर वर सांगितल्याप्रमाणें डोक्यावर फरी व गदका धरून ब चा वार रोकण्यास तयार रहावें.

ब नें नं. ८ चे घरांतील डावा पाय नं. १० चे घरांत टाकून अ चा शीरचा वार रोकावा. नंतर त्यास शीरचा वार मारावा. नंतर दोघांनीं एकमेकांवर बाहिन्याचा वार करून परस्परांच्या वाराचा एकमेकांनीं बचाव करावा, ब नें शेवटचा म्हणजे बाहिन्याचा वार मारून अ तो वार रोकतो न रोकतो तोंच उजवा पाय उंच उचलून पुन्हा त्याच घरांत टाकून अ प्रमाणेंच तमाचा मारून पुढें चालण्यास सुरवास करावी. वर सांगितल्याप्रमाणें अ वर एकेक वार सोडीत जावा व त्याचे वारापासून आपला बचाव करीत जावा, अ नें एकेक पवित्रा मार्गें टाकीत ब चे वार रोकित जावे व त्याजवर वार करीत जावे. याप्रमाणें ही घाई पुढें मार्गें चालण्याची (खेळण्याची) संवय ठेवावी. ह्या घाईत एकाने रोकित जाणे अशा रीतीनें एकांगी घाई खेळण्याची पद्धत आहे.

(१११)

घाई नं. ३ पोट घाई नं. ८.

नऊ हाताची वैठक.

१ तमाचा, २ कंबर, ३ चौर, ४ शीर, ५ बाहिरा,
६ पालट, ७ कडक, ८ शीर, ९ बाहिरा.

ही घाई, घाई नं. १ पोट घाई ५ प्रमाणेंच बसून खेळण्याची आहे. परंतु ह्या घाईत तमाच्याचा हात खेळून नंतर जनोईचा हात न खेळतां कंबर, चौर, शीर बाहिरा, पालट, कडक, शीर व बाहिरा हे हात अनुक्रमानें खेळावयाचे आहेत. दोघांही खेळणारांनीं पहिला बाहिन्याचा हात खेळून पालटचा हात दोहोंच्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें खेळतांना अथवा घाई नं. २ पालटकडकचे हात मारतांना पवित्रे बदलण्यास सांगितले आहेत त्याप्रमाणें बसल्या—बसल्याच पवित्रे बदलावेत, व पूर्वीचे पवित्र्यावर येऊन शेवटीं कडक, शीर व बाहिन्याचे हात खेळावेत.

घाई नं. ३ पोट घाई नं. ९.

एकांगी.

१ शीर, २ बाहिरा, ३ तमाचा, ४ पालट, ५ शीर, ६ कडक,
७ बाहिरा, ८ तमाचा.

ह्या घाईत शीरचे हातापासून खेळास सुरुवात करावयाची असून घाईतील हात पुढें चालणारानें (अगोदर खेळणारानें) बसून व मागें (पाठीमागून खेळणारानें) चालणारानें बसून खेळावयाचे आहेत. मागें चालणारानें कडकचा हात बसून मारावयाचा; व पुढें चालणारानें तो उभ्यानें रोकावयाचा. नंतर पुढें चालणारानें शीरपासून उभें राहून (उभ्यानें) हात खेळण्यास सुरुवात करावी व मागें चालणाऱ्या व नें बसून खेळण्यास सुरुवात करावी.

(११४)

घाई नं. ३ पोट घाई नं. १३.

शिशकारा.

एकांगी.

१ तमाचा. २ तमाचा. ३ पालट, ४ शीर, ५ कडक,

६ शीर, ७ बाहिरा, ८ तमाचा.

पुढें चालणारा (अ) नें पहिले ४ हात खेळून ५ वा कडक चा हात वसून मारणें. मागें चालणारा (ब) नें अचे हात रोकून त्याचेवर शीर, बाहिरा आणि तमाच्याचा वार सोडणें. त्याप्रमाणें आळीपाळीनें खेळणें.

छूट घाई ३.

मागें सांगितलेल्या घाई नं. १-२ मधील (एकेरी व दुहेरी) सर्व हातांचा व घाई नं. ३ तीनच्या सर्व हातांचा छूट खेळतांना उपयोग करावा. परंतु ते अनुक्रमानें न मारतां लाग पाहून व आपला वचाव करून समोरच्याचे शरीराची जागा खालीं दिसेल तेथें वार मारावा.

घाई नं. ३ री.

हातकटीचे (दुहेरी हात) पुढें चालू.

मागें सांगितलेल्या दोन्ही घाईतील हात खेळणें.

१ तमाच्याचा हात सोडून तो हात तसाच पाठीमागें परत आणून डोक्यासभोंवतीं गदका चक्राकार फिरवून बाहिऱ्याचे बाजूनें वरपासून खालपर्यंत आंगावर सोडणें.

२ पालटचा हात टुका सोडून तो हात पुरा न मारतां लागलीच तेथून गदका फिरवून कडकचे जागेवर वार मारणें.

३ कडकच्या हाताची हूल दाखवून पालट मारणें.

४ पालटचा हात मारल्यावर पुनः कडकचा त्याच्या गदक्याचे हातावर वार मारणें.

५ बाहिन्याच्या वाराची हूल दाखवून जनोईचा वार तिरपा मारून तो हात उजवीकडे गेल्यावर तसाच समोरच्या गड्याचे फरीचे हातावर वार मारणें.

६ प्रथम तमाच्याचे वाराची हूल दाखवून तो वार कडकचे जागेवर सोडणें व कडक रोखल्यास हात उंच नेऊन शीर मारणें.

७ तमाच्याचा वार सोडल्यासारखें करून दुहेरी शीर मारणें.

८ तमाच्याचे हाताची हूल दाखवून हातास उजवे बाजूकडे वरपासून खालपर्यंत चक्र देऊन सामनेवाल्याचे फरीचे हातावर वार करणें.

९ कंबरेच्या वाराची हूल दाखवून अगर कंबरेचा वार मारून हात उजवे बाजूकडे वर नेऊन तमाच्याचे जागेवर वार करावा.

१० कडकचा हात सोडतो असें दाखवून कडक न मारतां तमाच्याचे कानपट्टीवर वार करणें.

(११६)

घाई ४ थी.

भंडारापोखरची घाई.

१ तमाचा, २ कंवर, ३ चीर, ४ शरि, ५ बाहिरा, ६ भंडारा,
७ पोखर, ८ शरि, ९ बाहिरा.

बाहिरा मारल्यानंतर ज्याप्रमाणें पालट कडक यांचे हात करावयास

५ १६		६ ६
७ ६		८ १६
ब.		

सांगितले त्याप्रमाणेंच तमान्यापासून बाहिन्यापर्यंत पांच हात केल्यावर भंडारा व पोखराचे हात करावे.

भंडारा—प्रथम अने वला बाहिरा मारलेला गदक्याचा हात डावीकडून डोक्यावरून चक्राकार फिरवून स्वतःच्या उजव्या बाजूकडे हात लांब परंतु ताठ करून भंडान्याचा वार वचे डाव्या बरगडीवर करावा. वार करतांकरतांच आपला डावा पाय साव्या पावित्र्याप्रमाणें चालून नं० ४ घरांत, व उजवा पाय नं० ३ चे घरांत आणावा.

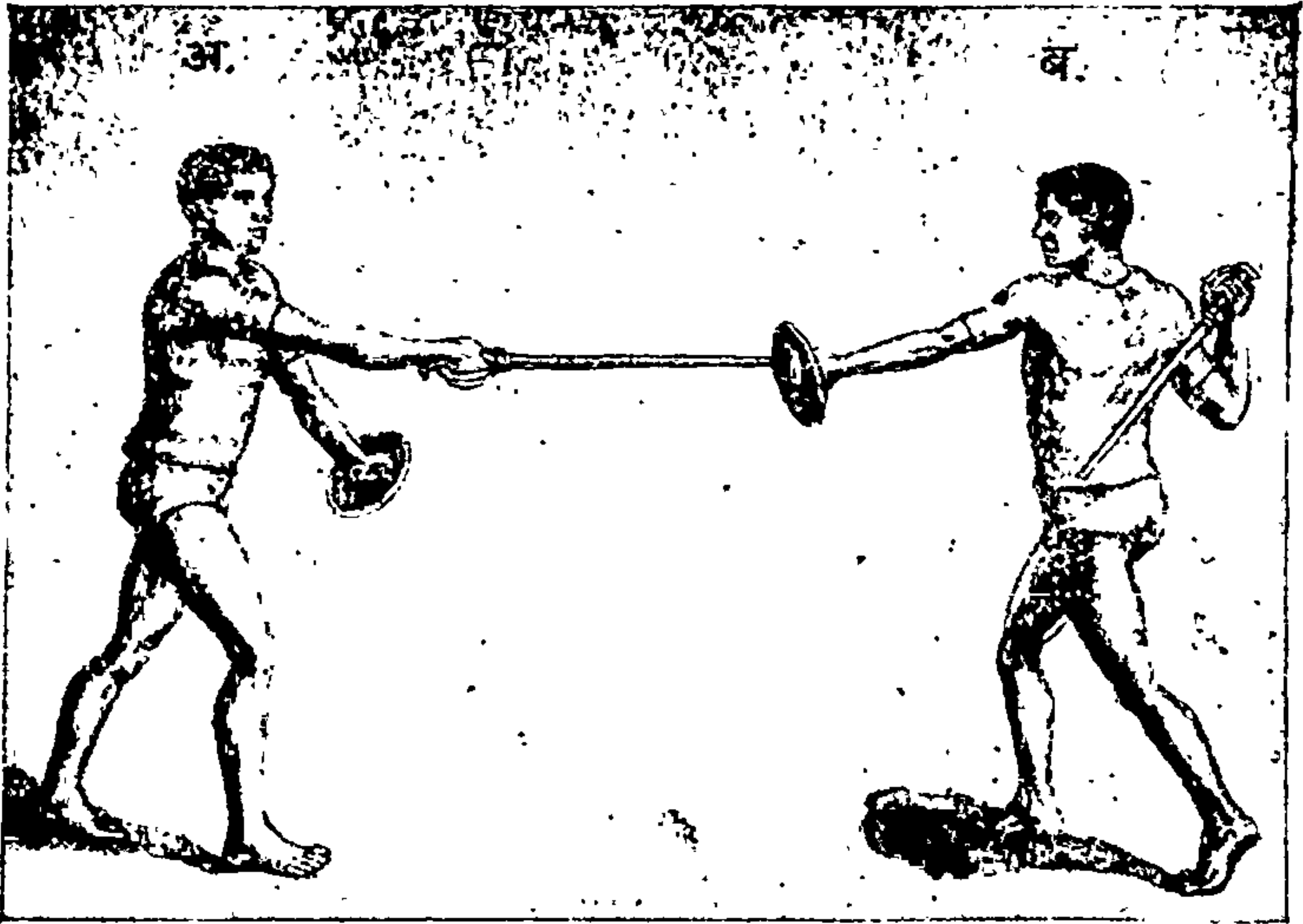
आणि आपल्या डाव्या बाजूचे बरगडीवर त्याच हाताचे वगळेंत उजव्या हाताची मूठ राहिल अशा रितीने उजवा हात ठेवावा. (चि० नं० ३७).

बने आपला फरीचा हात लांब व ताठ करून आपल्या डाव्या बरगडीसमोर धरावा व अने भंडान्याचा केलेला वार फरीवर रोकावा. वार रोखल्यावर अला बाहिरा मारण्याकरितां नेलेला गदक्याचा हात तसाच डावीकडून डोक्यावर

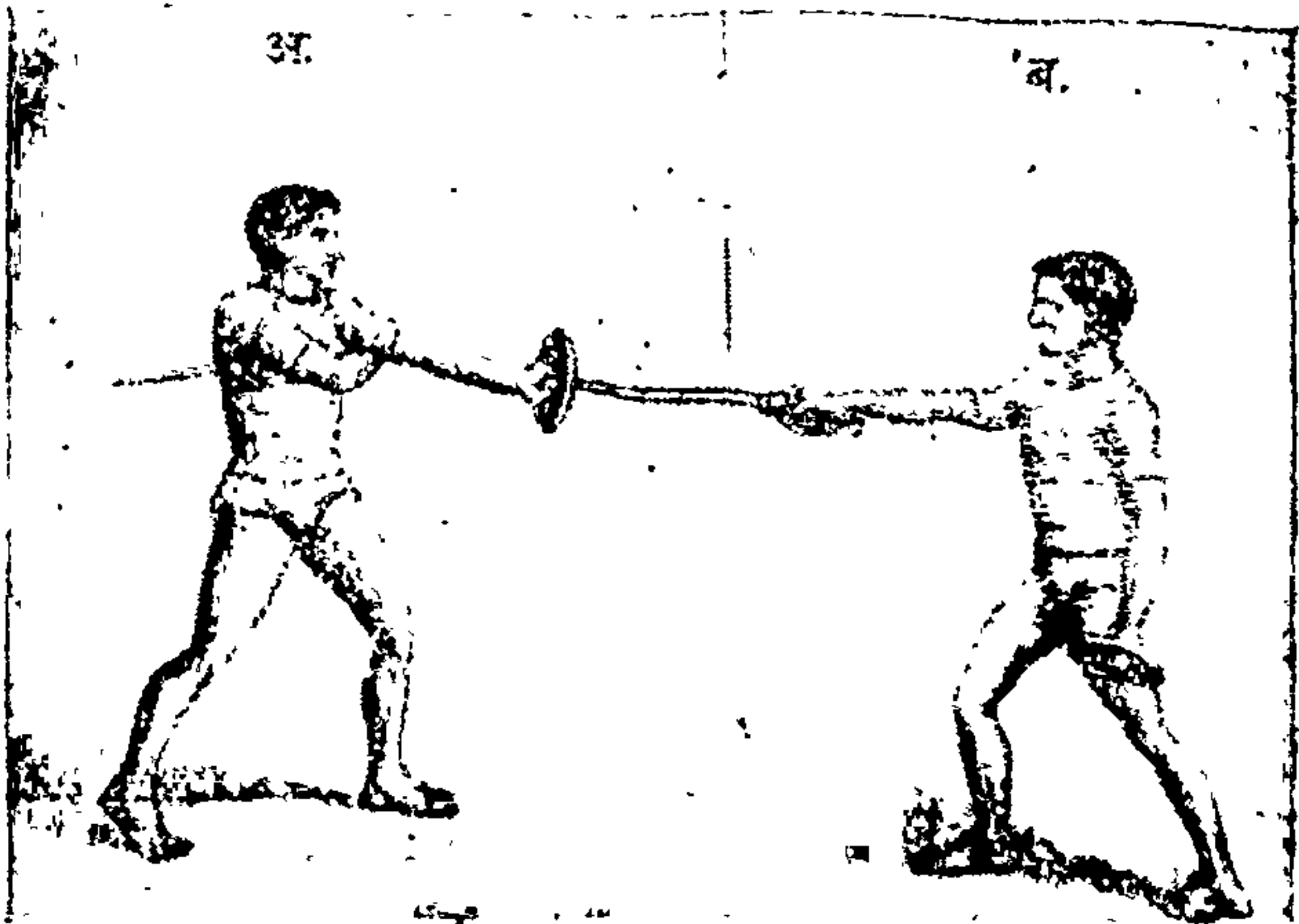
नेऊन अर्धचक्राकार फिरवावा. नंतर तो उजव्या बाजूला खांद्याचे खालून आणून अचे डावे बरगडीवर भंडान्याचा वार करावा. परंतु तो वार अ

१६		
५ १६		६ ६
७ ६		८ १६

(११७)

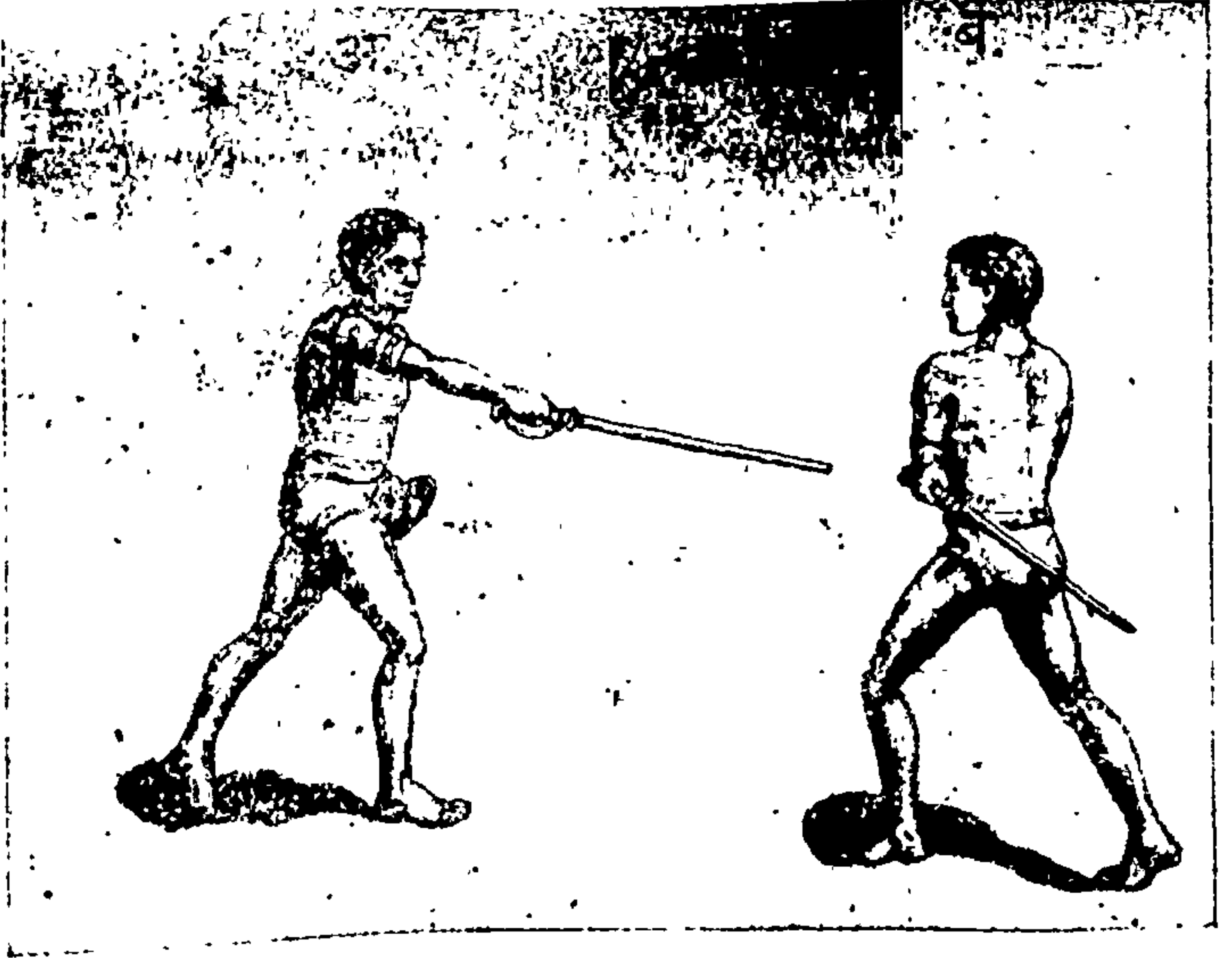
चि. नं. ३७ भंडारा नं. १

चि. नं. ३८ भंडारा नं. २

(११८)

त्याचा उजवा पाय नं० ३ चे घरांत नेतो न नेतो तोंच स्फूर्तीने त्याचेवर केला पाहिजे; नाही तर त्यास वार लागणार नाही. वार केल्यावर आपला डावा पाय नंबर ४ चे घरांत व उजवा पाय नं० ३ चे घरांत साधा पवित्रा चालतो त्या प्रमाणे चालून आणावेत. (चि० नं० ३८ पहा)

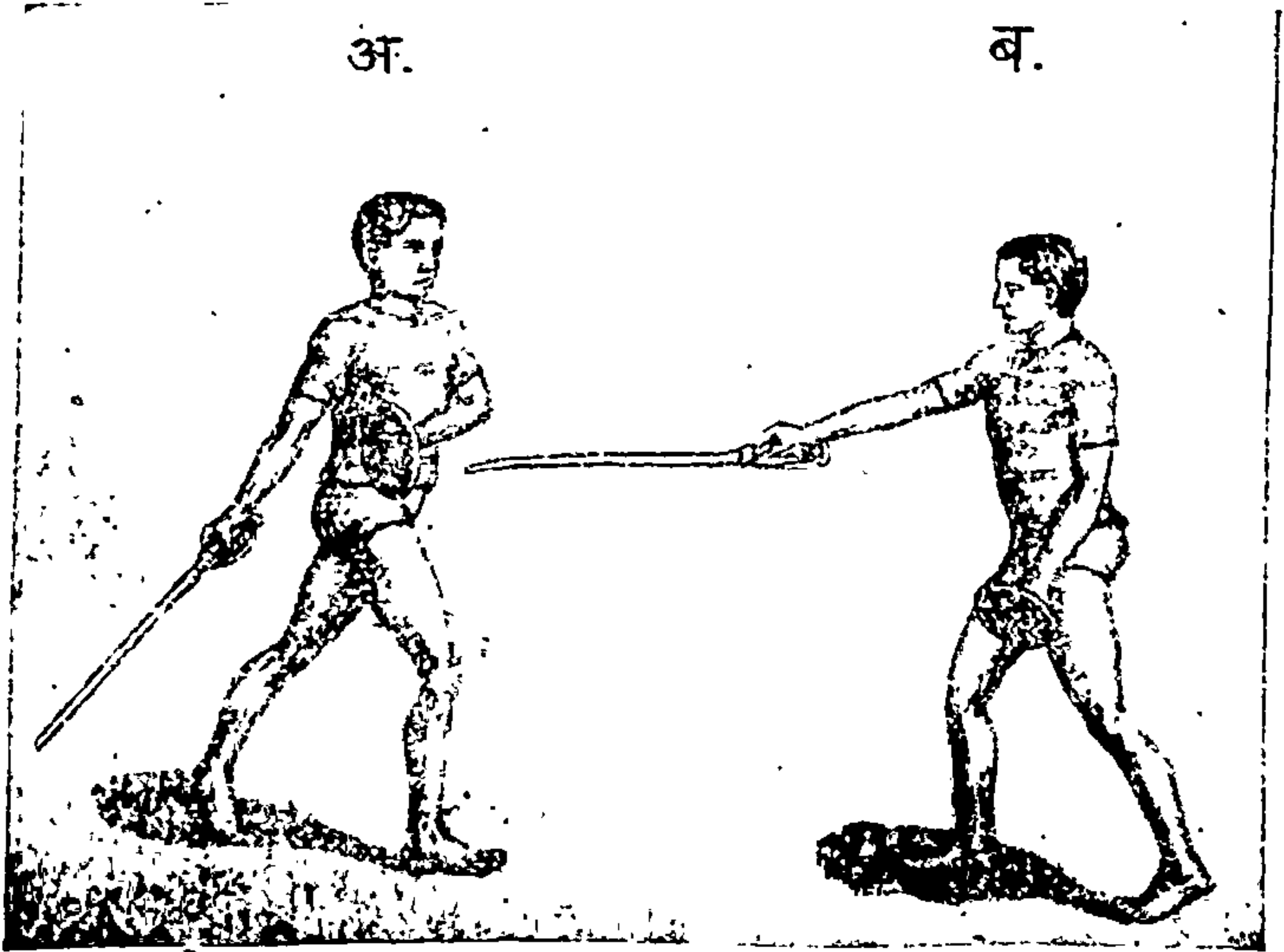

चि. नं. ३९ पोखर नं. १

पोखर:—भने आपला फरीचा हात लांब व ताठ करून आपल्या डाव्या बरगडीसमोर धरावा व वने मारलेला भंडान्याचा वार फरी-
वर रोकावा. नंतर साधा पवित्रा चालविण्याकरितां उजवा पाय उंच
केल्यावर बला भंडान्याचा वार मारून डाव्या बरगडीकडे नेलेला गद-
क्याचा हात लांब करून बचे उजवे बरगडीवर पोखरचा वार करावा
व वार करतांकरतांच उचललेला उजवा पाय नं० १ चे घरांत व
डावा पाय उचलून नं० २ चे घरांत ठेवावा. (चि० नं० ३९)

(११९)

वनें मागें सांगितल्याप्रमाणें साधा पवित्रा चालतांना अला भंडारा मारून आपला गदक्याचा हात तसाच डाव्या बरगडीवर डाव्या हाताचे वगलेंत नेऊन फरीचा हात उजवे बरगडीसमोर सरळ व ताठ ठेवून अनें मारलेला पोखरचा वार आपल्या फरीवर रोकावा. वार रोकल्यावर आपला उजवा पाय उंच करून नंवर एकच्या घरांत टाकवा व पाय पुढें टाकतांटाकतांच आपल्या डाव्या वगलेखालील गदक्याचा हात पुढचे वाजूस सरळ व साफ नेऊन अचे उजवे बरगडीवर पोखरचा वार मारावा व तो हात शीर मारण्याकरितां तसाच आपले उजवे वाजूकडे खालून नेऊन डावा पाय नं. २ चे घरांत टाकावा. (चि. नं. ४० पहा.)

चि. नं. ४० पोखर नं. २

अनें आपला फरीचा हात उजवे बरगडीकडे नेऊन फरीवर वनें केलेला पोखरचा वार रोकावा नंतर गदक्याचा हात उजवे वाजूकडे खाली नेऊन मागून गोलाकार फिरवून व वर शीरचा वार करावा. ह्या घाईत ह्या पुढील वारांचें हात घाई. नं० २ प्रमाणें खेळावयाचे आहेत.

घाई नं. ४ पोट घाई १.

१ तमाचा. २ जनोई. ३ भंडारा. ४ पोखर. ५ चीर. ६ शीर.
७ बाहिरा.

प्रथम उजवा पाय पुढें ठेवून पवित्र्यावर उभें रहावें. नंतर पुढचा उजवा पाय उंच उचलून अ-नें व-ला तमाच्याचा वार मारून आपला डावा हात डाव्या खांद्यावर जनोई मारण्याकरितां न्यावा. फरीचा हात आपल्या उजव्या कानशीलासमोर ताठ करून कानशीलीचे-पासून तिरप्या रेषेंत तमाच्याचा वार रोखण्याकरितां ठेवावा. गदक्याच उजवा हात डाव्या खांद्याकडे जातो न जातो तोंच आपला उजवा पाय साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें मार्गें न्यावा.

बनें वर सांगितल्याप्रमाणें प्रथम उजव्या पायावर उभें राहून आपल्या फरीचा हात डाव्या कानशीलीसमोर लांब व ताठ करून कानशीली पासून जरा तिरपा राहिल असा ठेवून फरीवर अनें मारलेला गदक्याचा वार रोकावा. नंतर वर सांगितल्याप्रमाणें आपल्या गदक्याचा हात डोक्या-पाठीमार्गें नेऊन हातास पुढचा झोंक देऊन अचें डावे कानशीलीवर तमाच्याचा वार मारावा. वार मारल्यावर आपला गदक्याचा हात डाव्या खांद्यावर नेऊन फरीचा हात उजवे खांद्यावर (हाताच्या वरून) ठेवावा. गदक्याचा हात डाव्या खांद्याकडे नेतांनेतांच उजवा पाय साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें पाठीमार्गें न्यावा.

अनें बनें मारलेला तमाच्याचा वार आपल्या फरीवर रोकावा. नंतर पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें आपला मार्गें नेलेला उजवा पाय पुढें टाकावा व पाय पुढें पडतो न पडतो तोंच डाव्या खांद्यावरिल गदक्याच्या हातास पुढें झोंके देऊन वचे उजवे खांद्यावरून जनोईचा तिरपा वार करावा. नंतर वार केलेला गदक्याचा हात तसाच आपल्या उजव्या बाजूकडे (खांद्याच्यासमोर राहिल अशा रीतीनें) लांब व ताठ करून फरीचा उजवा हात उजव्या खांद्याच्यासमोर जनोईचा वार रोखण्याकरितां धरावा.

अने वने मारलेला तमाच्याचा वार आपल्या फरीवर रोकावा. नंतर पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणे आपला मार्ग नेलेला उजवा पाय पुढे टाकावा व पाय पुढे पडतो न पडतो तोंच डाव्या खांद्यावरील गदक्याचा हातास पुढे शोक देऊन वचे उजवे खांद्यावरून जनोईचा तिरपा वार करावा. वार केलेला गदक्याचा हात तसाच आपल्या उजव्या बाजूकडे खांद्याच्यासमोर राहिल अशा रीतीने लांब व ताठ करून फरीचा हात उजव्या खांद्याच्या समोर जनोईचा वार रोखण्याकरिता धरावा.

वने अने मारलेला जनोईचा हात फरीवर रोकावा व वर सांगितल्याप्रमाणे उजवा पाय पुढे टाकून अवर जनोईचा वार करावा. वार केल्यावर गदक्याचा उजवा हात उजव्या बाजूकडे खांद्याच्या सरळ रेषेत राहिल अशा रीतीने समोर लांब व ताठ ठेवावा. आणि फरीचा हात डाव्या बरगडीचे समोर थोडासा तिरपा राहिल अशा रीतीने ठेवावा.

अने, वने मारलेला जनोईचा वार आपल्या फरीवर रोकावा, नंतर उजव्या बाजूकडे नेलेल्या गदक्याचा हात स्फूर्तीने पुढे आणावा व वचे डाव्या बरगडीवर भंडान्याचा वार करावा, वार करतांकरतांच उजवा पाय साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणे मार्ग न्यावा, व फरीचा हात आपल्या डाव्या बरगडीसमोर धरून वला वार करण्याकरतां नेलेला गदक्याचा हात तसाच तिरपा फरीच्या हाताखाली नेऊन डाव्या बरगडीवर ठेवावा.

वने, अने केलेला भंडान्याचा वार (डाव्या बरगडीवर नेलेल्या फरीचे हातावर) फरीवर रोकून वर सांगितल्याप्रमाणे अचे डाव्या बरगडीवर भंडान्याचा वार मारावा. नंतर आपला उजवा पाय साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणे मार्ग न्यावा व वार केलेला उजवा हात डाव्या बरगडीवर नेऊन त्याच हातावरून फरीचा हात उजव्या बरगडीवर आणावा व डाव्या पवित्र्यावर उभे राहून अचा पोखरचा वार रोखण्यास तयार रहावे.

अने, वने मारलेला भंडान्याचा वार फरीवर रोकावा. नंतर उजवा पाय पुढे टाकून डाव्या बाजूकडे नेलेल्या गदक्याच्या हातास पुढे शोक देऊन वचे उजव्या बरगडीवर पोखरचा वार मारावा व वार मारलेला

(१२२)

उजवा हात तसाच तिरपा उजवीकडे खालचे वाजूस नेऊन फरीचा हात उजव्या वरगडीसमोर धरावा.

वनें, अनें मारलेला पोखरचा वार फरीवर रोकून त्यांस वर सांगितल्याप्रमाणें उजवा पाय पुढें टाकून पोखरचा वार मारावा. नंतर वार मारलेला गदक्याचा हात उजवीकडे खालचे वाजूस तिरफा ठेवावा व फरीचा हात उजवा पाय उंच उचलून दोन्ही मांड्यांमध्ये धरावा.

दोघांहि खेळणारांनी ह्या घाईचे (चीर, शीर, व वाहिरा) पुढील तीन हात घाई नं. २ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें खेळून शेवटचा वाहिन्याचा हात झाल्यावर पुनः तमाच्यापासून खेळण्यास सुरुवात करावी.

घाई नं. ४ पोट घाई २. शामची घाई.

१ तमाचा, २ कंबर, ३ शीर, ४ वाहिरा, ५ भंडारा, ६ पोखर,
७ शीर, ८ वाहिरा, ९ तमाचा.

प्रथम उजवा पाय पुढें ठेवून दोघांही खेळणारांनी पहिले चार हात सारखे (एकामागून एक असे) सोडावयाचे व त्याचप्रमाणें रोकावयाचे. परंतु हात मारतांना अगर रोकतांना पवित्रा बदलावयाचा नाही, पुढें चालणारानें (अनें) शेवटचा वाहिन्याचा हात मारून गदक्याचा हात आपल्या उजव्या हाताकडे खांद्याच्या वरवीर परंतु वाजूला सरळ व ताठ राहिल अशा रीतीनें ठेवावा. वनें अचा वाहिन्याचा वार रोकून व त्यास वाहिरा मारून गदक्याचा हात वर सांगितल्याप्रमाणें उजव्या वाजूस न्यावा अनें वचा वाहिन्याचा वार रोकावा व उजव्या बाजूकडे नेलेला गदक्याचा हात पुढें करून वचे डावे वरगडीवर भंडार्याचा वार गदका मारून गदक्याचा हात आपल्या डाव्या वरगडीवर न्यावा आणि उजवा

पाय साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें पाठीमागें न्यावा व फरीचा हात डाव्या बरगडीसमोर धरावा.

बनें, अमें मारलेला भंडान्याचा वार आपल्या डाव्या बरगडीसमोर फरीचा हात नेऊन फरीवर रोकावा. नंतर अला बाहिरा मारलेला गदक्याचे हातास मागचे बाजूनें (उजवीकडे) गोलचक्र देऊन व पुढें आणून अचे डावे बरगडीवर (भंडान्याचा वार) गदका मारावा. गदका मारल्यावर साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें उजवा पाय साध्या पाठीमागें न्यावा आणि फरीची हात आपल्या (उजव्या बरगडीसमोर) उजव्या बाजूला धरून डाव्या पवित्र्यावर उभें रहावें.

अनें बचा भंडान्याचा वार फरीवर रोकावा. नंतर साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें उजवा पाय पुढें टाकावा व पाय पुढें टाकतांटाकतांच डाव्या बाजूकडे नेलेला गदक्याचा हात पुढें आणून बचे उजव्या बरगडीवर पोखरचा वार मारावा. फरीचा हात आपल्या उजव्या बरगडीसमोर उजव्या बाजूला ठेवावा व बचा वार रोकण्यास तयार रहावें.

बनें अनें मारलेला पोखरचा वार उजव्या बाजूकडे नेलेला फरीचा हात किंचित पुढें करून फरीवर रोकावा. नंतर आपला उजवा पाय पुढें टाकून पाय पुढें टाकतांटाकतांच अचे उजव्या बरगडीवर (पोखरचा वार) गदका मारावा व फरीचा हात आपल्या डोक्यावर धरून शीरचा वार रोकण्यास तयार असावें. (शीर—बाहिरा) दोनहि हात दोघांही खेळणारांनीं अनुक्रमानें एकापाठीमागून एक असे सोडून व रोकून बाहिर्याचा हात खेळून झाल्यावर दोघांनीं दोहोंचा पवित्र्या चालून पुनः तमाच्यापासून घाई खेळण्यास सुरुवात करावी.

घाई नं. ४ पोट घाई ३.

पालटभंडारा (छोटा शीर,)

१ शीर, २ बाहिरा, ३ तमाचा, ४ पोखर, ५ भंडारा, ६ पालट,
७ शीर, ८ बाहिरा, ९ तमाचा.

ही घाई खेळते वेळेस दोघांही खेळणारांनी शीरचे हातापासून खेळ-
ण्यास सुरुवात करावी. प्रथम दोघांही खेळणारांनी आपला उजवा पाय पुढें
लंब (पावित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें गुडघा वांकलेला) ठेवून डावा पाय
मागचे बाजूस सुमारे २॥ फुटांचे अंतरावर लांब व ताठ ठेवून त्या
(डाव्या) पायाची टांच उंच करून पावित्र्यावर उभें रहावें. नंतर पुढें
खेळणारानें म्हणजे अनें आपला उजवा पाय उंच उचलून डाव्या पायाची
टांच जमिनीवर टेकून तो (डावा) पाय गुडघ्यांतून न वांकविता ताठ करून
उभें रहावें. डाव्या पायावर उभें रहाण्याचे वेळेस, अगर उभें राहिल्यावर
शरीराचा झोंक मागें, पुढें अगर बाजूला न जाऊं देतां शक्य तितकें
शरीर सरळ रेषेंत ठेवण्याची सावधागिरी ठेवावी, नंतर उचललेला उजव
पाय सुमारे २॥ फुटांचे अंतरावर (मूळ जोगवर) पुढचे बाजूस लांब
टाकून मागच्या डाव्या पायाची टांच उंच करावी. उजवा पाय पुढें
टाकतांटाकतांच स्फूर्तीनें आपला गदक्याच्या हातानें उजव्या खांद्याच्या
बाजूनें पाठीमागून डोक्याकडे गदका चक्राकार फिरवून (उजवा) हात
डोक्यावर उंच व ताठ करून शरीराचा झोंक पुढें ठेवून वचे डोक्यावर
शीराचा टुका वार मारावा.

बने फरीचा हात डोक्यावर नेवून अनें मारलेला शीरचा वार फरीवर
रोकावा, व उजवा पाय २॥ फुटांचे अंतरावर पुढें टाकून अचे डोक्या-
वर शीराचा टुका वार मारावा.

बने मारलेला शीरचा वार अनें फरीवर रोखावा. नंतर दोघांनी पर-
स्परांचे अंगावर बाहिरा, व तमाच्याचे वार अनुक्रमानें सोडावे, व ते
आळीपाळीनें रोकावे. अनें बवर प्रथम बाहिन्याचा वार रोकून त्यास

बाहिरा मारावा. अनै आपणावर येत असलेला बाहिन्याचा वार रोकून त्याचे (ब) तमाच्याचा वार मारावा. वार मारल्यावर गदक्याचा हात तसाच डाव्या बरगडीकडे न्यावा व वार मारता मारतांच पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें उजवा पाय मार्गे न्यावा आणि वचा तमाच्याचा वार रोकण्यास तयार असावें.

बनै आपणावर सामनेवाल्याचा येत असलेला तमाच्याचा वार फरीवर रोकावा. आणि त्यास तमाच्याचा वार मारावा. वार मारतांमारतांच उजवा पाय वर सांगितल्याप्रमाणें मार्गे न्यावा व वार मारलेला गदक्याचा उजवा हात तसाच तिरपा आपल्या डाव्या बरगडीकडे य वा.

अनै आपणावर येत असलेला तमाच्याचा वार फरीवर रोकावा. नंतर आपला उजवा पाय पुढें टाकून सामनेवाल्या (ब) चे उजव्या बरगडीवर पोखरचा वार करावा.

बनै डावा हात उजव्या बरगडीकडे नेऊन आपल्या बरगडीवर येत असलेला पोखरचा वार फरीवर रोकावा नंतर वर सांगितल्या प्रमाणें उजवा पाय पुढें टाकून अचे उजव्या बरगडीवर पोखरचा वार करावा.

अनै आपणावर येत असलेला (पोखरचा) वार (डाव्या बरगडीसमोर फरीचा हात लांब व ताठ ठेवून) फरीवर रोकावा व सामनेवाल्याला (पोखरचा) वार करून उजव्या बाजूकडे गदक्याचा हात (उजव्या खांद्याच्या साळ रेषेंत राहिल अशा रीतीने न्यावा) व तेथून तो स्फूर्तीने पुढचे बाजूस नेऊन सामनेवाल्याचे डाव्या बरगडीवर (भंडान्याचा) वार करावा. नंतर गदक्याचा हात तसाच तिरपा आपल्या डाव्या खांद्यासमोर न्यावा व फरीचा हात डाव्या बरगडीसमोर धरावा आणि सामनेवाल्याचा वार रोकण्यास तयार असावें.

(ब) अनै मारलेला गदक्याचा वार (फरीचा हात डाव्या बरगडीसमोर लांब ताठ ठेवून) फरीवर रोकावा. नंतर वर सांगितल्याप्रमाणें अ वर भंडान्याचा वार करावा. व वार करून गदक्याचा हात पालट

रोकण्याकरितां (पालटकडकचे घाईत सांगितल्याप्रमाणें) उजव्या पायाचे पुढें पण उजव्या बाजूस जमिनीवर गदका तिरपा टेकला जाईल अशा रीतीनें मुठीतून कांड्यास उजव्या बाजूला मुरड देऊन ठेवावा व हातांचे बोटांच्या बचावाकरितां फरीचा 'डावा' हात उजव्या हाताकडे नेऊन (गदका धरलेली) उजव्या हाताची मूठ फरी खाली झाकून उभें राहून (घाईनंबर ३ पहा) पुढच्या (उजव्या) पायाचे खोऱ्याचा (आपणावर येत असलेल्या पालटचेंवारा पासून) बचाव करावा.

अनें वनें मारलेला भंडान्याचा वार डावा हात (आपल्या डाव्या बरगडीसमोर) लांबकरून फरीवर रोकावा. नंतर मागचा डावा पाय पुढें टाकावा व साध्या पवित्र्यासारखा पवित्रा बदलावा. आणि पवित्रा बदलतांबदलतांच (डावा पाय पुढें टाकतो न टाकतो तोच) गदक्याचा हात डोक्यावरून उजवीकडून डावीकडे चक्राकार फिरवून वचे उजव्या पायाचे खोऱ्यावर (पालटचा) वार करावा. पालटचा वार मारल्यावर उजवा पाय मागे नेतांनेतांच आपणावर येत असलेला पालटचा वार रोकावा.

वने अचा पालटचा वार आपल्या गदक्यावर रोकून डावा पाय साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें पुढें टाकून त्याचे उजव्या पायाचे खोऱ्यावर पालटचा वार रोकावा. नंतर दोघांही खेळणारांनीं साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें मागचा उजवा पाय पुढें आणून पुढचें शरीर, बाहिरा व तमाच्याचे हात अनुक्रमानें एकमेकांवर सोडून ते रोकावेत. नंतर पुनः (टुक्या) शीरचे हातापासून खेळण्यास सुरुवात करावी.

(१२७)

घाई नं. ४ पोट घाई नं. ४.

१ तमाचा, २ कंबर, ३ शीर, ४ भंडारा, ५ पोखर, ६ शीर, ७ बाहिरा.

६		६
६		८
अ		
४		९
३		२

(अ) नें व वर तमाच्याचा वार करून मागचा डावा पाय नंबर ३ चे घरांत टाकावा. व उजवा पाय उंच करावा. आणि वार केलेला उजवा हात डाव्या हाताच्या बगलेंत न्यावा व फरीचा हात डाव्या कानशीलासमोर धरून वचा तमाच्याचा वार रोकण्यास तयार असावें.

बनें अनें मारलेला तमाच्याचा वार फरीवर रोकून त्यास - तमाच्याचा वार मारावा आणि डावा पाय नं. ३ घरांत नेऊन उजवा पाय उंच करून उभें रहावें. पवित्रा मार्गे नेतांनेताच अला तमाच्या मारलेला गदक्याचा हात तसाच डाव्या बगलेंत नेऊन डावा हात आपल्या कंबरेवर फरी राहील अशा रीतीनें डाव्या बाजूकडे

नेऊन पुढील वार रोकण्यास तयार असावें.

बनें मारलेला तमाच्याचा वार अनें फरीवर रोकावा. नंतर उजवा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून कंबरेचा वार करावा. वार केल्यावर गदक्याचा हात उजव्या खांद्याच्या सरळ रेषेंत उजव्या बाजूला लांब व ताठ करावा. आणि फरीचा हात उजव्या कंबरेच्या पुढें कंबरेचा वचाव करण्याकरितां ठेवावा.

बनें आपणावर येत असलेल्या (कमरेच्या) वारास आपल्या फरीवर रोकून उजवा पाय पुढें नं. ४ चे घरांत टाकून समोरच्या गड्यास कमरेचा वार मारावा.

अनें बनें केलेल्या कमरेचा वार फरीवर रोकावा. नंतर उजवा पाय उंच उचलून तो नं. ९ चे घरांत टाकावा. गदक्याचा हात खालून उजव्या हाताचे बाजूनें मागून चक्राकार फिरवून वर न्यावा व वचे डोक्या-

(१२८)

वार शीरचा वार करावा. वार करतांकरतांच मागचा डावा पाय नं. २ चे घरांत न्यावा.

बनें आपणावर येत असलेला (शीरचा) वार रोकून त्यास वर सांगितल्याप्रमाणें शीरचा वार करावा उजव्या पायाच्या पवित्र्यावर आल्यावर फरीचा हात डाव्या बरगडी समोर व उजवा हात उजव्या बाजूला खांद्याच्यासमोर लांब व ताठ करून दोघांनी एकमेकासमोर रोखून उभें रहावें. नंतर घाई नं. ४ प्रमाणें भंडारा, पोखर, शीर व बाहिरा वगैरे हात अनुक्रमानें दोघांनी खेळावेत.

घाई नं. ४ पोटघाई नं ५.

१ तमाचा २ कंबर ३ भंडारा ४ पोखर ५ शीर ६ बाहिरा.

५६		
६		६
७		८
४		९
३		२
ब		

प्रथम दोघांनी उजवा पाय नं. १ चे घरांत व डावा पाय मार्गे नं. २ चे घरांत ठेवून पवित्र्यावर उभें रहावें. नंतर पुढें चालणारा (अ) नें मार्गे चालणारा (ब) वर तमाच्याचा वार करावा, वार केल्यावर मागचा डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय नं. ३ चें घरांत टाकून समोरच्याचा वार रोकण्यास तयार असावें.

बनें अनें मारलेला तमाच्याचा वार आपल्या फरीवर रोकून त्यास तमाच्याचा वार करावा. वार केल्यावर उजवा पाय नं. ३ चे घरांत व मागचा डावा पाय नं. ४ चे घरांत नेऊन त्या (अ) चा कंबरचा वार रोकण्यास तयार असावें.

अनें बचा तमाच्याचा वार रोकून उजवा पाय नं. १ चे घरांत टाकावा व पाय पुढें टाकतांटाकतांच वर कंधरेचा वार करावा. वार केल्यावर डावा पाय नं. २ चे घरांत मार्गे ठेवून सामनेंवाल्याचा कंबरचा वार रोकण्यास तयार असावें.

बनें अनें मारलेला वार रोकून वर सांगितल्याप्रमाणें अ-वर (उजवा पाय नं. १ चे घरांत टाकून) कंबरेचा वार करावा. नंतर डावा पाय नं. २ चे घरांत टाकावा व अचा पुढील वार रोकण्यास तयार असावे. यापुढील (भंडारा, पोखर, शीर व बाहिरा) वार दोघांनीं एकमेकांवर घाई नं. ४ प्रमाणें अनुक्रमानें करावे.

घाई नं. ४ पोटघाई नं. ६.

१ तमाचा, २ जनोई, ३ कडक, ४ पोखर, ५ शीर, ६ बाहिरा.

प्रथम दोघांनीं तमाचा व जनोईचा वार (साध्या पावित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें) पावित्रे बदलून खेळावे. बनें अवर जनोईचा वार केल्यावर अनें तो वार रोकावा व बचे उजव्या पायाचे गुडघ्यावर कडकचा धार करावा. वार केल्यावर साध्या पावित्र्यांप्रमाणें डावा घ. नं. ४ व उजवा घ. नं. ३ मध्यें नेऊन पावित्रे बदलून वचा वार रोकण्यांस तयार रहावे. बनें पुढें असलेला उजवा पाय उंच करून आपणावर केलेला कडकचा वार फरी व गदका (घाई नं. २ प्रमाणें) पुढें करून रोकावा. नंतर उजवा पाय पुढें टाकून अवर तोच (कडकचा) वार करावा. वार केल्यावर साध्या पावित्र्या प्रमाणें पावित्रा चालून डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा पाय नं. ३ जे घरांत ठेवावा.

पुढील हात (पोखर, शीर बाहिरा) घाई नं. ४ प्रमाणें खेळावे.

टीपः—घाई नं. ३ पोटघाई नं. ५-६-७ प्रमाणें पुढें, मागें व वाजूला चालून (चालीचे) हात (घाई) खेळण्याची संवय करावी.

छूट.

घाईतील हात उत्तम रितीनें खेळतां येऊं लागले म्हणजे मागें दिलेल्या एकंदर घाईतील हात. व ह्या घाईतील हात मिळून सर्व हातांचां छूट खेळतांना उपयोग करावा.

हातकटीचे (दुहेरी हात.)

१ प्रथम तमाच्याचा हात सोडावा परंतु तो तमाच्याच्या जागी न मारतां फक्त तमाच्याची हूल दाखवून पोखर (सामनेवाल्याच्या डाव्या बरगडीवर) च्या जागी वार करावा.

२ कडकचा वार मारतो त्याप्रमाणें कडकच्या वाराची हूल दाखवून तमाच्याचे (समोरच्या गड्याच्या डाव्या कानपट्टीवर) जागेवर वार करावा.

३ जनोईचा हात सामने वाल्यास मारून तो तसाच तिरपा खाली जाऊ द्यावा. खाली घेतांना तो कंबरेपर्यंत आला की लागलीच सामनेवाल्यास भंडाच्या (डाव्या बरगडीवर) च्या जागी वार करावा.

४ जनोईच्या वाराची हूल दाखवून कंबरेचा अगर पालटचा वार मारावा.

५ भंडाच्याच्या वाराची हूल दाखवून खाली बैठकीवर बसून कडकचा वार करावा.

६ पालटच्या वाराची हूल दाखवून तो वार त्याच बाजूचे कंबरेवर करावा.

७ कडकच्या वाराची हूल दाखवून भंडाच्याच्या जागेवर वार करावा.

८ चीरचा वार मारून गदक्याचा हात तसाच आपल्या डाव्या बाजूला तिरपा नेऊन सामनेवाल्यास जनोईचा वार मारावा.

९ कंबरेच्या वाराची हूल दाखवून पोखरच्या जागेवर वार करावा.

१० पोखर मारतो असें दाखवून कंबरेवर अथवा पालटचे जागेवर वार करावा.

११ पोखरचा वार मारून गदक्याचा हात उजव्या बाजूला नेऊन भंडाच्याचा वार करावा.

१२ भंडारा मारून गदक्याचा हात डाव्या बाजूला नेऊन पोखरचा वार करावा.

१३ पालटच्या अगर तमाच्याचा वाराची हूल दाखवून तो समोरच्याचे हातावर मारावा.

१४ सामनेवाल्यानें आपणावर सोडलेला वार आपल्या फरी-
वर रोकून त्यास कडकच्या हाताची हूल दाखवावी. व तो हात तसाच
वर नेऊन सामनेवाल्याच्या फरीचे हाताच्या मनगटावर वार करावा.

१५ सामनेवाला आपणास कोणता वार मारणार हें पाहाण्याकरतां
उजवा पाय उंच उचलून (डावा पाय गुडघ्यांतून न वाकवितां) डाव्या
पायावर स्थिर उभें रहावें. व सामनेवाल्याचा तमाचा, जनोई, अथवा
शीर ह्या तीन वारांपैकी एखादा वार आपल्या अंगावर आला तर लाग-
लीच उजवा पाय पुढें टाकून त्याच्या गदक्याच्या हाताचे मनगटावर
वार करावा.

१६ प्रथम उजवा पाय डाव्या पायाच्या पुढें ठेवावा. व गदका फरी-
वर ठेऊन सामनेवाला आपले अंगावर कोणता वार सोडतो तें पाहाण्या-
करितां रोखून उभें रहावें. जर त्यानें कडक व पालट ह्या दोन हातांपैकी
एखादा हात आपल्यावर सोडलातर एकदम (दुंगणाला दोन्ही पाय
लागतील अशा बेतानें) उंच कुदून सामनेवाल्याच्या डोक्यावर
(शीरचा) वार करावा.

१७ सामनेवाल्यानें आपल्यावर पोखरचा वार सोडल्यास तो आपल्या
फरीवर रोकावा व खाली बसून त्यास कडकचा वार मारावा.

१८ सामनेवाल्यानें भंडाच्याचा वार आपणावर केल्यास तो रोकून
त्यास शीरचा वार करावा.

(१३२)

घाई ५ वी.

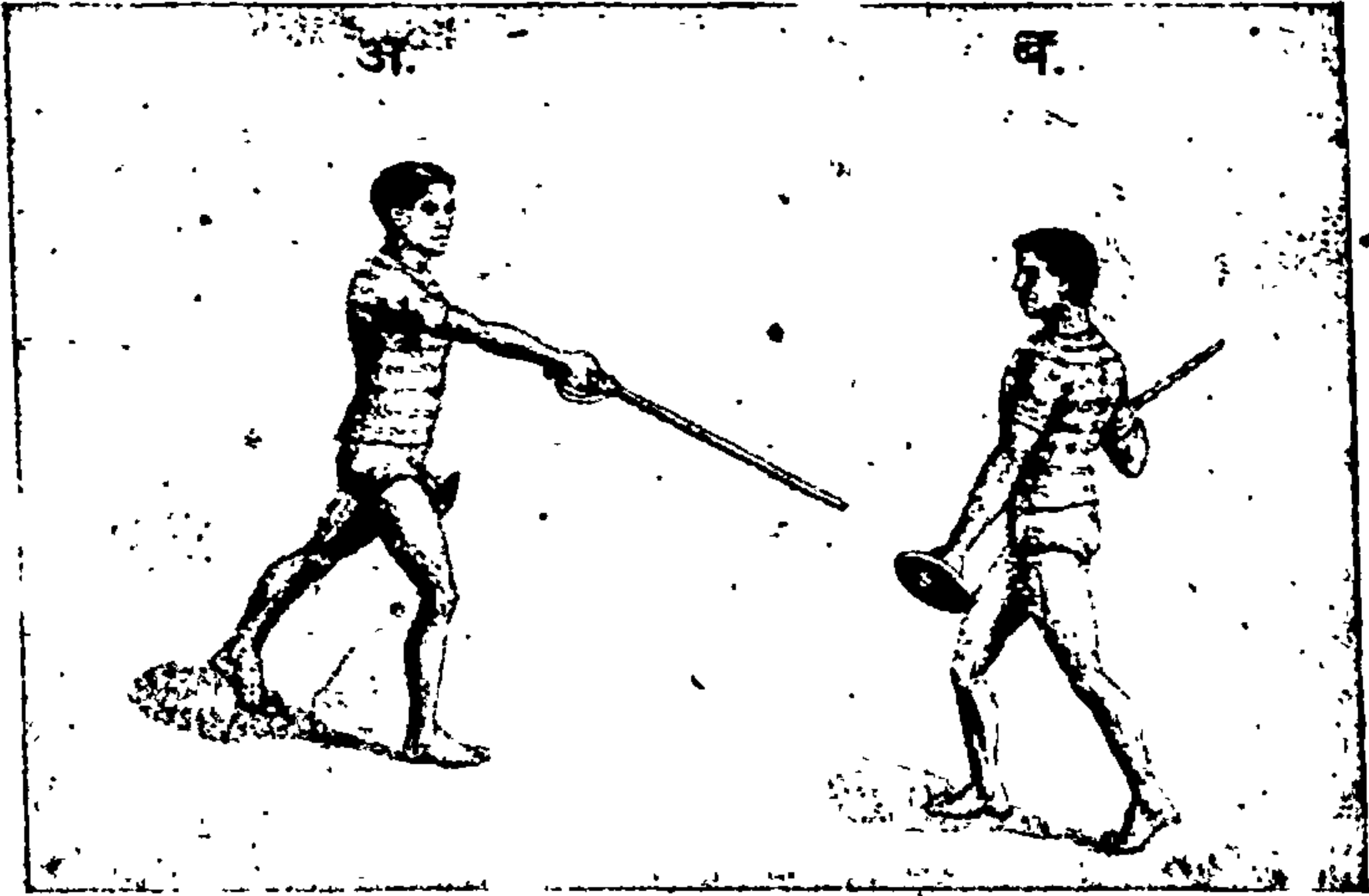
लंगोटा जनोईची घाई.

१ तमाचा, २ कंबर, ३ चीर, ४ शीर, ५ बाहिरा, ६ लंगोटा,
७ जनोई, ८ शीर, ९ बाहिरा.

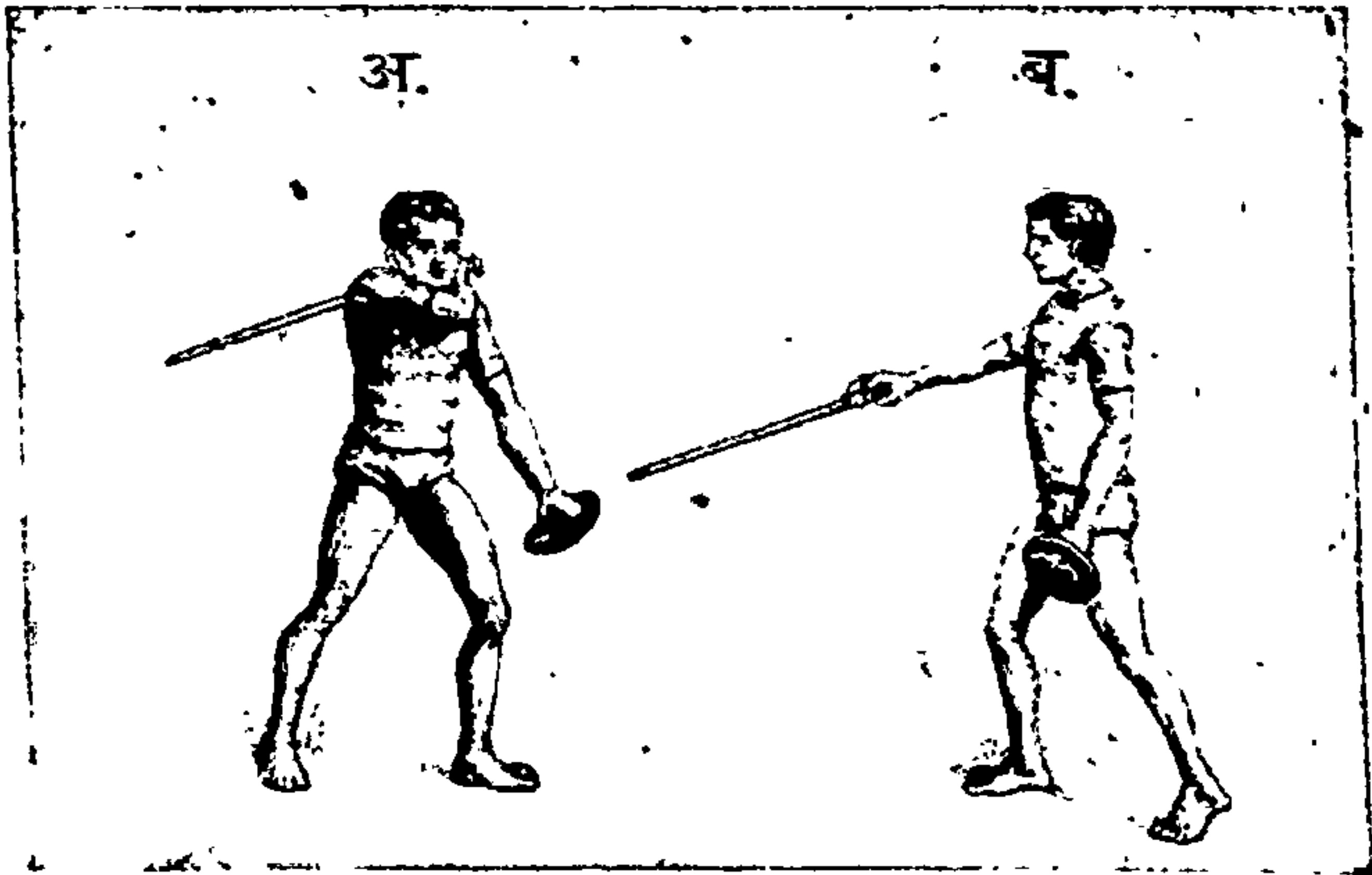
६		६
७		८
९		
४		९
२		२
	अ.	

घाई. नं. २ प्रमाणें पांच हात खेळून बाहिन्याचा हात वुनें मारल्यावर अनें बचा बाहिन्याचा हात फरीवर रोकावा. नंतर आपला गदक्याचा हात डोक्यावरून डावीकडून उजवीकडे चक्राकार फिरवून कंबरेखाली आणावा. व बचे लंगोटावर (लंगोटाच्या) डाव्या बाजूला तिरपा वार करावा. (चि. नं. ४१) वार करतां करतांच नं. २ मधील डावा पाय नं. ४ चे घरांत व ९ मधील उजवा पाय नं. ३ चे घरांत न्यावा. पवित्रे बदलतेवेळेसच गदक्याचा हातानें वार मारून डाव्या खांद्यावर घाई नं. १ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें हात ठेवावा. (चि. नं. ४१ पहा.) वनें अनें मारलेला लंगोटाचा वार फरीचा हात डाव्या बाजूला लंगोटासमोर लंगोटापासून एक वीत लांब राहिल अशा रीतीनें ठेऊन फरीवर

वार रोकावा. (चि. नं. ४१ पहा) नंतर अला बाहिरा मारण्याकरतां नेलेला गदक्याचा हात बाहिरा मारून तसाच परत डावीकडून उजवीकडे गदका चक्राकार फिरवून उजव्या बाजूला कंबरेच्या खाली गदका आणावा. व अचे डावे बाजूस लंगोटावर (लंगोटाचा) वार करावा. (चि. नं. ४२ पहा) वार करतां करतांच नं. २ चे घरांतिल

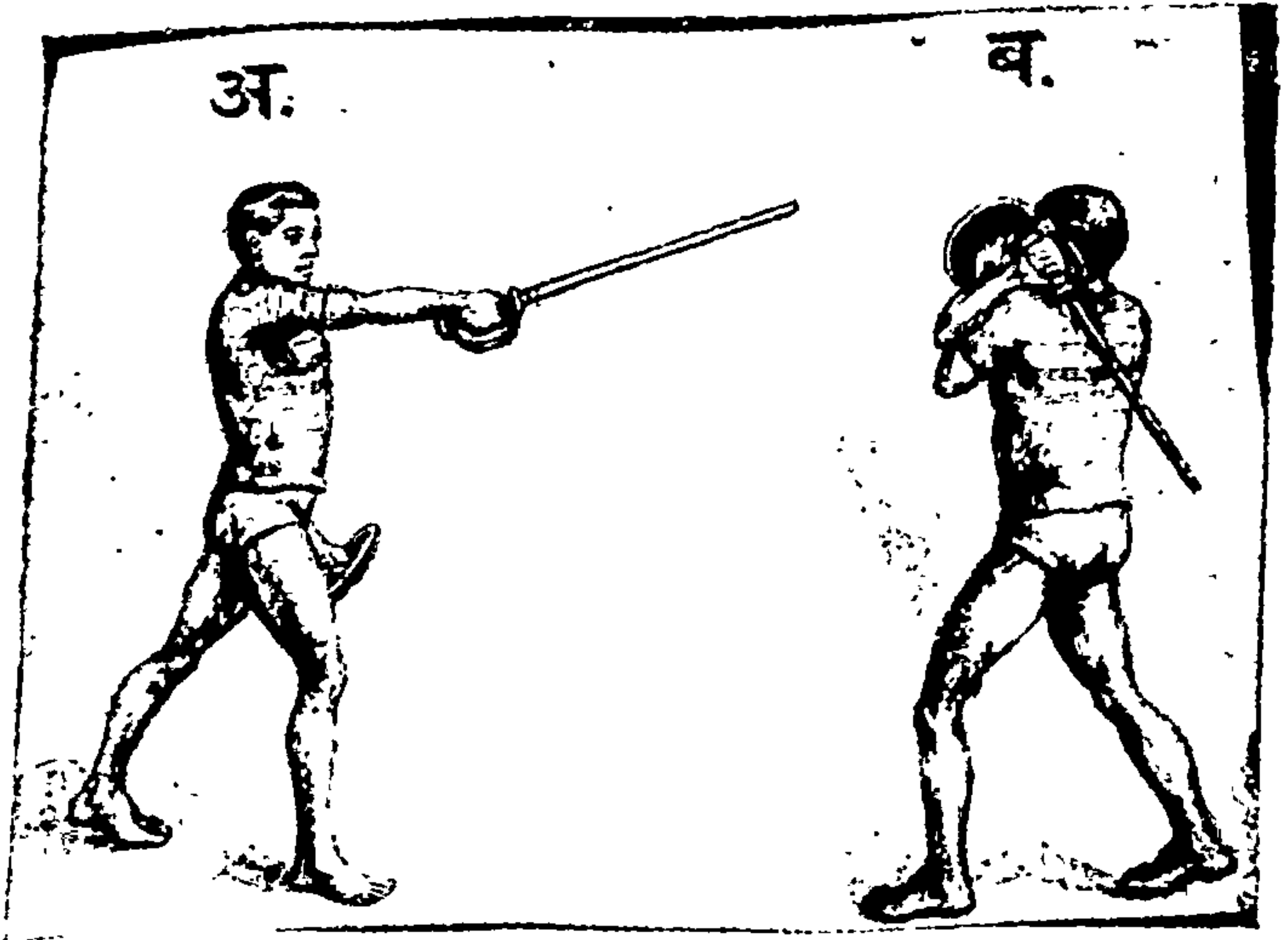

लंगोटा नं. १ चि. नं. ४१.

लंगोटा नं. २ चि. नं. ४२.

डावा पाय नं. ४ घरांत व नं. १ चें घरांतिल उजवा पाय नं. ३ चे घरांत न्यावा भाणि वार केलेला गदक्याचा हात तसाच तिरपा वरती नेऊन गदका पाठीचे मागचे बाजूस राहील अशा रीतीनें खांद्यावर ठेवावा. व फरीचा हात त्या (उजव्या) हातावरून जनोईच्या वाराचे वचावाकरितां उजव्या खांद्यावर (खांद्याचा सर्व भाग फरीखाली झांकला जाईल अशा रीतीनें खांद्यापासून सुमारे एक वीतीचे अंतरावर लांब) ठेवावा. (चि. नं. ४३ पहा.) व अचा

जनोई चि. नं. ४३.

जनोईचा वार रोकण्यास तयार असावें. नंतर दोघाहि खेळणारांनी घाई नं. १ प्रमाणें उजवा पाय नं. १ चे घरांत व डावा २ चे घरांत टाकून (जनोई, शरि, व बाहिरा) पुढचे तीन हात खेळावे.

घाई नं. ५ पोटघाई नं. १

१ तमाचा २ कंबर ३ चीर ४ शरि ५ बाहिरा ६ पालट

७ लंगोटा ८ जनोई ९ शरि १० बाहिरा

ही घाई चवथी व पांचवी घाईचे मिश्रण (म्हणजे दोन्ही मिळून झालेली) आहे. ह्या घाईत पालटपर्यंतचे हात चवथ्या घाईप्रमाणे खेळून पालटचा वार दोघांनी एकमेकांवर आळीपाळीने सोडावा व पवित्रा बदलावा. नंतर कडकचा वार न मारतां त्याचेजार्गी लंगोट्याचा वार परस्परांचे लंगोटावर मागील पवित्रा पुढे ठाकून करावा. व दोघांनी आरस परस एकमेकांचे वारापासून बचाव करावा. लंगोटाचा वार खेळून झाल्यावर पवित्रे न बदलतां जनोईचे हातापासून पुढील हात घाई. नं. १ प्रमाणे खेळावे.

*घाई नं. ५ पोटघाई नं. २

१ तमाचा २ कंबर ३ चीर ४ शरि ५ बाहिरा ६ कडक

७ पोखर ८ लंगोटा ९ जनोई १० शरि ११ बाहिरा

प्रथम घाई नं. २ प्रमाणे पहिले पांच हात खेळावे. नंतर कडकचा हात मारून साध्या पवित्र्याप्रमाणे डावा पाय पुढे ठाकून पवित्रे बदलावे उजव्या पायाचा पवित्रा बदलून डावा पाय पुढे आला म्हणजे पुन्हा

टीप—कोठें कोठें ह्या घाईत कडक व पोखर हे हात खेळतांना ज्याप्रमाणे पवित्रे बदलतात त्याचप्रमाणे पुढे लंगोटा व जनोई हे दोन हात खेळतांना पवित्रे बदलण्याचा परिपाठ आहे तरी फरीगदका शिकणारानें वर दिलेली घाई उत्तम रीतीने खेळतां येऊं लागली म्हणजे कडक व पोखरचे हाताप्रमाणे लंगोटा व जनोई ह्या दोन हातांत पवित्रे बदलण्यास शिकावे पुढील (शरि व बाहिरा) हात पवित्रे बदल्याशिवाय घाई नं. १ प्रमाणे खेळावे.

(१३६)

उजवा पाय पुढें (साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें) टाकून पोखरचा वार करावा पोखरचा वार खेळून झाल्यावर पुढें चालणाऱ्या (अ) नें मागून चालणाऱ्या (ब) चा पोखरचा वार रोकावा. नंतर पवित्रा न बदलतां लंगोटा, जनोई, शीर व बाहिरा हे हात अनुक्रमानें खेळावेत. बाहिन्याचा हात झाल्यावर पुन्हा तमान्यापासून खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई ५ वी, पोटघाई ३ री.

१ तमाचा २ केंवर ३ चीर ४ शीर ५ बाहिरा ६ कडक

७ जनोई ८ शीर ९ बाहिरा.

घाई नं. २ प्रमाणें पहिले पांच हात खेळावे. बाहिन्याचा हात खेळून झाल्यावर पुढें खेळनारानें (साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें) डावा पाय पुढें टाकावा व पाय पुढें टाकतां टाकतांच सामनेवाल्यास (बला) कडकचा वार मारावा. मागून चालणाऱ्या (ब) नें पुढें चालणाराचा कडकचा वार रोकून त्यास कडकचा वार मारावा वार्कीचे हात घाई नं. १ प्रमाणें खेळावेत परंतु जनोईचा हात मारतांना साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें कडक मारून नं. ३ घरांत नेलेला उजवा पाय १. चे घरांत व नं. ४ चे घरांतील डावा पाय नं. २ चे घरांत नेऊन पवित्रे बदलून उजवा पाय नं. १ चे घरांत नेतां नेतांच जनोईचा हात मारावा.

घाई ५ वी, पोटघाई ४ थी.

१ तमाचा २ पोखर ३ लंगोटा ४ जनोई ५ शीर ६ बाहिरा

दोघाहि खेळणारांनी प्रथम तमाचाचा वार (हात) एकमेकावर करून व केलेला वार रोकून पवित्रा न बदलतां पोखरचा वार एक-

मेकांनी आळीपाळीने परस्परावर करून अरसपरस एकमेकांच्या त्या वारापासून आपापला वचाव करावा म्हणजे वार आपल्या फरीवर रोकावा नंतर घाई नं. ५ प्रमाणे पवित्रे बदलून पुढील हात खेळावे. व सामनेवाल्याचे (आपल्यावर येत असलेले) वार रोकावे.

घाई ५ वी, पोटघाई ५ वी.

१ तमाचा २ शरि ३ लंगोटा ४ जनोई ५ शरि ६ बाहिरा
अने ववर तमाच्याचा वार मारावा व वार करतां करतांच वारा-
बरावेर मागचा डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा नं. ३ चे घरांत
न्यावा. वने अने केलेल्या तमाच्याचा वार आपल्याफरीवर रोकावा व
त्यास तमाच्याचा वार मारावा वार मारतांना साध्या पवित्र्यांत सांगि-
तल्याप्रमाणे डावा पाय नं. ४ चे घरांत व उजवा नं. ३ चे घरांत
न्यावा. नंतर अने पवित्रा बदलून पहिल्या जागेवर येऊन ववर शरिचा
वार करावा. वने अने मारलेला (शरिचा) वार रोकून अप्रमाणे
क्रिया करून त्याचेवर शरिचा वार करावा. अने तो वार आपल्या फरी-
वर रोकावा. पुढील हात घाई नं. ५ प्रमाणे दोघांनी खेळावे.

घाई ५ वी, पोटघाई ६ वी.

१ तमाचा २ जनोई ३ लंगोटा ४ शरि ५ बाहिरा.
घाई नंबर १ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे दोघांनी प्रथम तमाचा व
जनोईचे हात पवित्रे बदलून खेळावे. वच्या जनोईच्या वार अने फरीवर
रोकून जनोईचा वार मारतांना बदललेला पवित्रा मूळ जागेवर
आणावा. व पवित्रा न बदलतां लंगोटाचा वार ववर करावा. वने
अचा लंगोटाचा वार फरीवर रोकून त्यास वर सांगितल्याप्रमाणे पवित्रा
बदलून लंगोटाचा वार करावा. पुढील (शरि व बाहिरा) हात दोघांनी
पवित्रे बदलल्याशिवाय खेळावे.

घाई ५ वी, पोटघाई ७ वी.

१ तमाचा २ कंबर ३ लंगोटा ४ जनोई ५ शरि ६ बाहिरा.

प्रथम पवित्रे न बदलतां दोघांनी तमाचा व कंबरचे हात खेळावे. नंतर घाई नं. ५ प्रमाणें पुढील (लंगोटा, जनोई, शरि, बाहिरा,) हात खेळावे.

घाई ५ पोट घाई नं. ८ वी.

१ तमाचा २ जनोई ३ लंगोटा ४ शरि ५ बाहिरा

घाई नं. १ प्रमाणें तमाचा, जनोईचे हात पवित्रे बदलून खेळावे व पुढील (लंगोटा, शरि, बाहिरा) चे हात पवित्रे बदलल्याशिवाय खेळावे.

घाई ५ वी, पोटघाई ९ वी.

१ तमाचा २ जनोई ३ चीर ४ बाहिरा ५ लंगोटा ६ शरि

७ बाहिरा

घाई नं. १ मध्ये सांगितल्या प्रमाणें पहिले चार हात खेळावे. नंतर अने पवित्रा बदलून (डावा घाय नं. ४ चे घरांत व उजवा नं. ३ चे घरांत नेऊन पवित्रा बदलावा व पवित्रा बदलतां बदलतांच) लंगोटाचा वार मारावा. बने तो वार आपल्या फरीवर रोकून त्यास वर-प्रमाणे पवित्रे बदलून लंगोटाचा वार मारावा. अने वचा लंगोटाचा वार फरीवर रोकावा. व पवित्रे बदलून मूळ जागेवर यावे. मूळजागेवर येतां येतांच उजवा पाय नं. १ चे घरांत टाकतो न टाकतो तोंच बवर शरिचा वार करावा व डावा पाय २ चे घरांत नेऊन ठेवावा. बने अचा शरिचा वार फरीवर रोकावा व वर सांगितल्याप्रमाणें अवर शरिचा वार करावा.

नंतर दोघांनी एकमेकांवर बाहिन्याचा वार सोडून व आलेला वार रोकून तमाच्यापासून खेळण्यास सुरवात करावी.

सूचना:—घाई नं. ३ पोट घाई नं. ५-६-७ प्रमाणें या घाईचे मागे पुढें व बाजूला चालून (चालीचे) हात खेळण्याची संवय करावी.

छूट

इतर घाईप्रमाणें या घाईची छूट खेळावी.

हातकटी (दुहेरी हात) चे हात पुढें चालू

- १ जनोईचा हात सोडून भंडान्याचा वार मारणें.
- २ लंगोटाचा वार सोडून वर हात न्यावा व जनोईच्या जागेवर वार करावा.
- ३ लंगोटाचा हात सोडून पोखरच्या जागेवर वार मारणें.
- ४ लंगोटाचा हात सोडून पालट देणें (मारणें).
- ५ जनोईचा हात सोडून कडकचा वार मारणें
- ६ शीरचा हात वरून खाली आणून शीरचा हात मारणें.
- ७ लंगोटाच्या वाराची हूल दाखवून फरांच्या हाताचे मनगटावर वार मारणें.
- ८ जनोईच्या वाराची हूल दाखवून गदक्याचे हातावर आंतून वार मारणे.
- ९ तमाच्याच्या वाराची हूल दाखवून भंडान्याच्या जागेवर वार मारणें अथवा भंडान्याचा वार न मारतां फरांचे हातावर वार मारणें.
- १० तमाच्याच्या वाराची हूल दाखवून लंगोटाचे जागेवर वार मारणें.
- ११ शीरचा हात टुका सोडून तो परत मागे घ्यावा. नंतर जनोईच्या जागेवर वार करावा.

१२ जनोईच्या वाराची हूल दाखवून बाहिन्याचें जागेवर वार करावा व बाहिरा रोकल्यास तमाच्याचे जागेवर वार मारावा.

१३ जनोईच्या वाराची हूल दाखवून पालटच्या जागेवर वार करावा व पालटचा वार रोकण्यास गदक्याचा हात वर नेऊन सामने बाल्याचे गदक्याच्या हातावर अगर मुठीवर वार करावा. हा वार सफाईनें झाल्यास सामनेवाल्याचा गदका हातांतून खाली पडतो.

१४ जनोईच्या हाताची हूल दाखवून कंबरेवर वार करणें.

१५ सामनेवाल्यानें आपणावर कडकचा वार सोडल्यास दोन्ही पायांवर एकदम उंच कुडून त्या वारापासून आपला बचाव करावा. नंतर पवित्रा पुढें टाकून त्यास तमाच्याचा वार मारावा व तमाच्या रोकल्यास तोच हात आपल्या डाव्या बाजूकडे नेऊन समोरच्याचे गदक्याच्या हातावर वार करावा.

टीपः—छूट खेळतांनो कडक, भंडारा, पोखर व लंगोटा हे हात रोकण्यास फार कठीण जातात. तरी खेळणारानें ह्या वारापासून आपला बचाव करण्याची फार सावधगिरी ठेवावी.

घाई ६ वी.

* दोन शीर दोन बाहिन्यांची घाई.

१ तमाचा २ कंबर ३ चीर ४ शीर ५ बाहिरा ६ शीर ७ बाहिरा
प्रथम घाई नं. २ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे ५ हात खेळावे. नंतर
पुन्हां शीर व बाहिन्याचे हात खेळून तमाच्यापासून घाई खेळण्यास
सुरवात करावी.

घाई नं. ६ पोट घाई नं. १

दोन शीर दोन बाहिन्यांची घाई.

+ १ तमाचा २ जनोई ३ शीर ४ बाहिरा ५ शीर ६ बाहिरा.
घाई नंबर १ प्रमाणे पहिले चार हात खेळावे. नंतर शीर व बाहि-
न्याचा हात खेळून तमाच्या पासून पुन्हा घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

टीप :: या घाईत तमाचा मारून कंबरेचा वार मारतांना घाई नं. २ प्रमाणेच
पवित्रा बदलावा.

टीप + या घाईत तमाच्या मारून जनोईचा वार मारण्याचे वेळेस घाई नं. १
प्रमाणे पवित्रे बदलण्याचा व कोठे कोठे या घाईत नं. २ प्रमाणेही पवित्रे बदल-
ण्याचा परिपाठ आहे.

घाई नं. ६ पोट घाई नं. २

दोन शीर व दोन बाहिऱ्यांची घाई.

१ तमाचा २ शीर ३ बाहिरा ४ शीर ५ बाहिरा

प्रथम अने बला तमाचा मारून डावा पाय पुढें टाकून साधा पवित्रा चालावा. बनें त्याचप्रमाणें अवर तमाचा वार करून पवित्रा बदलावा. नंतर उजवा पाय पुढें टाकून दोघाहि खेळणारांनीं शीरबाहिऱ्यांचे हात दोन वेळां खेळावे व पुन्हां तमाच्या पासून ही घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई नं. ६ पोटघाई नं. ३

दोन शीर दोन बाहिऱ्यांची घाई

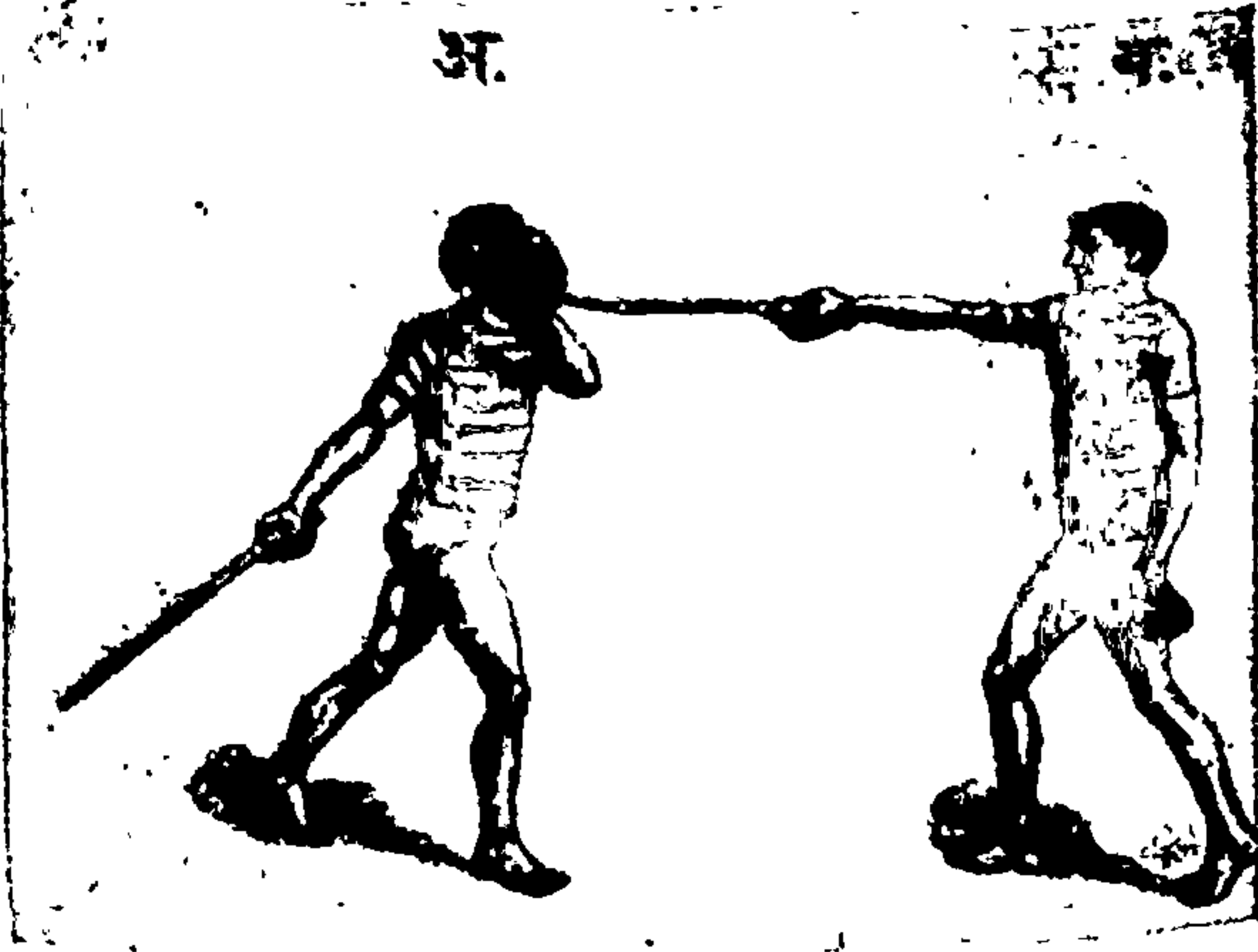
१ तमाचा २ कंबर ३ शीर ४ शीर ५ बाहिरा

ही घाई घा. नं. ६ प्रमाणें खेळावयाची आहे परंतु त्या घाईत कंबरेचा वार मारल्यावर चरिचा वार करावयाचा असतो, तो या घाईत करावयाचा नाही वार्काचे सर्व हात वर दिलेल्या घाई नं. ६ प्रमाणेंच खेळावयाचे आहेत.

(१४३)

हें चित्र-घाई-नं. ५ मध्ये अनं जिनेवाचा हात कसा
रोकावा ह्या बदलचे आहे.

जिनेवा २. चि. नं. ४४.

घाई ७ वी

दान शीर, बाहिन्यांची घाई.

१ तमाचा २ पालट ३ शीर ४ शीर ५ कडक

६ बाहिरा ७ तमाचा.

दोघांही खेळगारांनी प्रथम उजवा पाय पुढें ठेवून उभें राहावें. अनं
खेळण्यास सुरवात करावी व पवित्रा न बदलतां बघर तमाच्याचा वार
करावा. बनें अत्रा तमाच्याचा वार फरीवर रोकावा, व पवित्रा न
बदलतां त्यास तमाच्याचा वार मारावा, व आपला गंदाच्याचा हात
पालटचा वार रोकाव्याकरितां घाई नं. ३ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें ठेवून

हाताच्या मुठांचे वचावाकरिता उजव्या हाताते मुठीवर फरी ठेवून उभे राहवें. अने घाई नं. ३ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे डावा पाय पुढे टाकावा व तो टाकतांच वचे उजव्या पायाचे घोंठ्यावर वार करावा. वने अचा वार आपल्या गदक्यावर रोकून वर सांगितल्याप्रमाणे डावा पाय पुढे टाकतांच टाकतांच अ उजवा पाय मागे नेतो न नेतो तांच शक्य तितक्या स्फूर्तीने त्याचे उजवे पायाचे घोंठ्यावर वार करावा. त्यास पाय मागे नेण्यास वेळ विलकूल देऊं नये. अने आपणावर येत असलेला पालटचा (उजवा पाय मागे नेतां नेतांच) वार मध्येच फरीवर रोकून उजवा पाय डाव्या पायाचे मागे न्यावा. नंतर डावा पाय उंच उचलून (घाई नं. २ प्रमाणे) दोहाचा पवित्रा चालून उजवा पाय पुढे आणावा. व उजवा पाय पुढे पडतो न पडतो तांच शक्य तितक्या स्फूर्तीने वचे डोक्यावर शीरचा वार करावा. वने अने मारलेला शीरचा वार फरीवर रोकून डावा पाय उंच करावा व दोहाचा पवित्रा चालून उजवा पाय पुढे आणावा. आणि पाय पुढे पडतो न पडतो तांच त्याचे वर वार करावा, अने आपल्यावर आलेला शीरचा वार फरीवर रोकून पुन्हां शीरचा वार मारावा. वने तो वार फरीवर रोकावा व त्यास शीरचा वार पुन्हां मारावा. शीरचा हात खेळल्यावर दोघांनी * कडक, वाहिरा व + तमाचाचे हात खेळून पुन्हा तमाचा पासून घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

टीप * कित्येक ठिकाणी कडक व वाहिन्याचे हात या घाईत खेळतांना साधा पवित्रा चालून खेळण्याची पद्धत आहे.

टीप + या घाईत पहिला दोघांचा तमाचाचा हात झाला की वने दुसरा तमाचाचा हात प्रथम सोडून पुढे चालून घाई खेळावी. म्हणजे ही घाई दोघांनाही मागे पुढे खेळतां येईल.

(१४५)

घाई नं. ७ पोटघाई नं. १

दोन शीर बाहिन्याची घाई.

१ तमाचा २ शीर ३ शीर ४ बाहिरा.

ही घाई, घाई नं १ प्रमाणें खेळावयाची आहे. परंतु त्या घाईत तमाच्याचा वार मारल्यावर जनोईचा वार मारावयाचा असतो तो वार ह्या घाईत न मारतां तमाच्या खेळून साधा पवित्रा बदलावा नंतर सामनेवाल्याचा तमाच्याचा वार रोकून पुन्हा साधा पवित्रा चालून उजव्या पायाचे पावित्र्यावर यावें. नंतर शीरचा डुका हात सोडावा. समोरच्या (ब) पण याप्रमाणेंच पवित्रे वरून शीरचा वार करावा. नंतर दोघाहि ळणारांनी (शीर बाहिरा) पुढील हात खेळावे.

घाई नं. ७ पोटघाई नं. २

दोन शीर बाहिन्याची घाई.

१ तमाचा २ कंवर ३ चीर ४ शीर ५ कडके ६ पालट ७ शीर ८ बाहिरा.

पाहिले चार हात खेळावे. बचा शीरचा हात खेळून झाल्यावर अने बवर कडकचा वार करावा. बनें अचा कडकचा वार रोकून त्याजवर कडकचा वार करावा. अनें वचा तो वार फरीवर रोकावा व साधा पवित्रा चालून डावा पाय पुढें टाकतां टाकतांच सामनेवाल्यास पालटचा वार मारावा व उजवा पाय मागे न्यावा. बनें अचा पालटचा वार उजव्या पायाच्या उजव्या बाजूस एक हातावर लांब गदका राहिल अशा रीतीनें गदका लांब धरून त्याचेवर पालटचा वार रोकावा व त्यास वर सांगितल्या-प्रमाणें साधा पवित्रा चालून पालटचा वार मारावा. पुढचे (शीर व बाहिरा) हात दोघांनी आळीपाळीने एकमेकांवर सोडावे व एकमेकाचे वार आपल्या फरीवर रोकावे. शेवटचा बाहिन्याचा हात झाल्यावर तमाच्या पासून खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई नं. ७ पोटघाई नं. ३

दोन शीर बाहिऱ्याची घाई.

१ तमाचा २ कंवर ३ चीर ४ शीर ५ शरि ६ बाहिरा.
ही घाई नं. २ चे घाईप्रमाणेंच खेळावयाची आहे; परंतु ह्या घाईत
त्या घाईपेक्षां शीरचा एक हात जास्ती खेळावयाचा आहे.

घाई नं. ७ पोटघाई नं. ४

दोन शीर बाहिऱ्याची घाई.

१ तमाचा २ कंवर ३ शरि ४ शीर ५ बाहिरा.
ही घाई वर सांगितलेल्या घाईप्रमाणें खेळावयाची आहे. वर
घाईत चीरचा हात ह्या घाईपेक्षां जास्ती आहे. तो ह्या घाईत खेळाव-
याचा नाही.

घाई नं. ७ पोटघाई नं. ५

दोन शीर बाहिऱ्याची घाई.

१ तमाचा २ जनोई ३ शरि ४ शीर ५ बाहिरा.
ही घाई, घाई नं. १ प्रमाणें साधा पवित्रा चालून खेळावयाची आहे;
परंतु त्या घाईपेक्षां ह्या घाईत शीरचा एक हात जास्ती खेळावयाचा आहे, हे
लक्षांत ठेवावें.

घाई नं. ७ पोटघाई नं. ६

दोन शीर बाहिऱ्याची घाई.

१ तमाचा २ बाहिरा ३ शरि ४ शीर ५ बाहिरा.
प्रथम दोघांनी तमाच्या हात एकमेकांवर आरस परस करून नंत
बाहिऱ्याचा वार खेळावा. बाहिऱ्याचा वार खेळून झाल्यावर दोन शी
व बाहिरा हें हात खेळून तमाच्या पासून पुन्हा खेळण्यास सुरवात कराव

छूट.

घाई नं. १ प्रमाणेंच ह्या घाईची छूट खेळावी.

हातकटी (दुहेरी हात)

१ तमाच्याच्या हाताची हूल दाखवून तो हात बाहिऱ्याचे जागेवर मारावा.

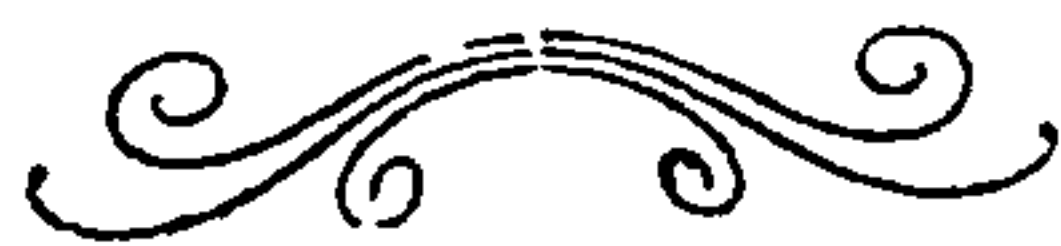
२ बाहिऱ्याच्या हाताची हूल दाखवून तो हात शरिचे जागेवर मारावा.

३ शरिचा हात टुका सोडून तो तसा मागें घेऊन डोक्यावरून डावी नेंडून उजवीकडे चक्राकार फिरवून पुन्हा शरिचे जागेवर वार करावा. खे तो वार रोकल्यास तसाच उजव्या बाजूला गदका नेऊन सामनेवाल्याचे फरीचे हातावर वार करावा अथवा आपल्या डाव्या बाजूकडे गदका नेऊन समोरच्याने गदक्याचे हातावर वार करावा.

४ चीरचा हात सोडून तो खालून वर नेऊन डोक्यावर शरिचे जागी वार करावा. तो वार रोकल्यास शक्य तितक्या स्फूर्तीने गदक्याचा हात उजव्या बाजूला नेऊन सामनेवाल्याचे फरीचे हातावर वार करावा.

५ शरिचा हात वरपासून खालपर्यंत सोडावा. गदका खाली आला म्हणजे सामनेवाल्याच्या उजव्या पायाचे मांडीवर वार करावा.

६ दुहेरी शरिचा हात देऊन हणजे शरिचा हात दोनदां मारल्यासारखे करून वार न मारतां तसाच तमाच्याचे जागेवर मारावा. अगर हातास उलट चक्र देऊन बाहिऱ्याच्या जागेवर वार करावा.

(१४८)

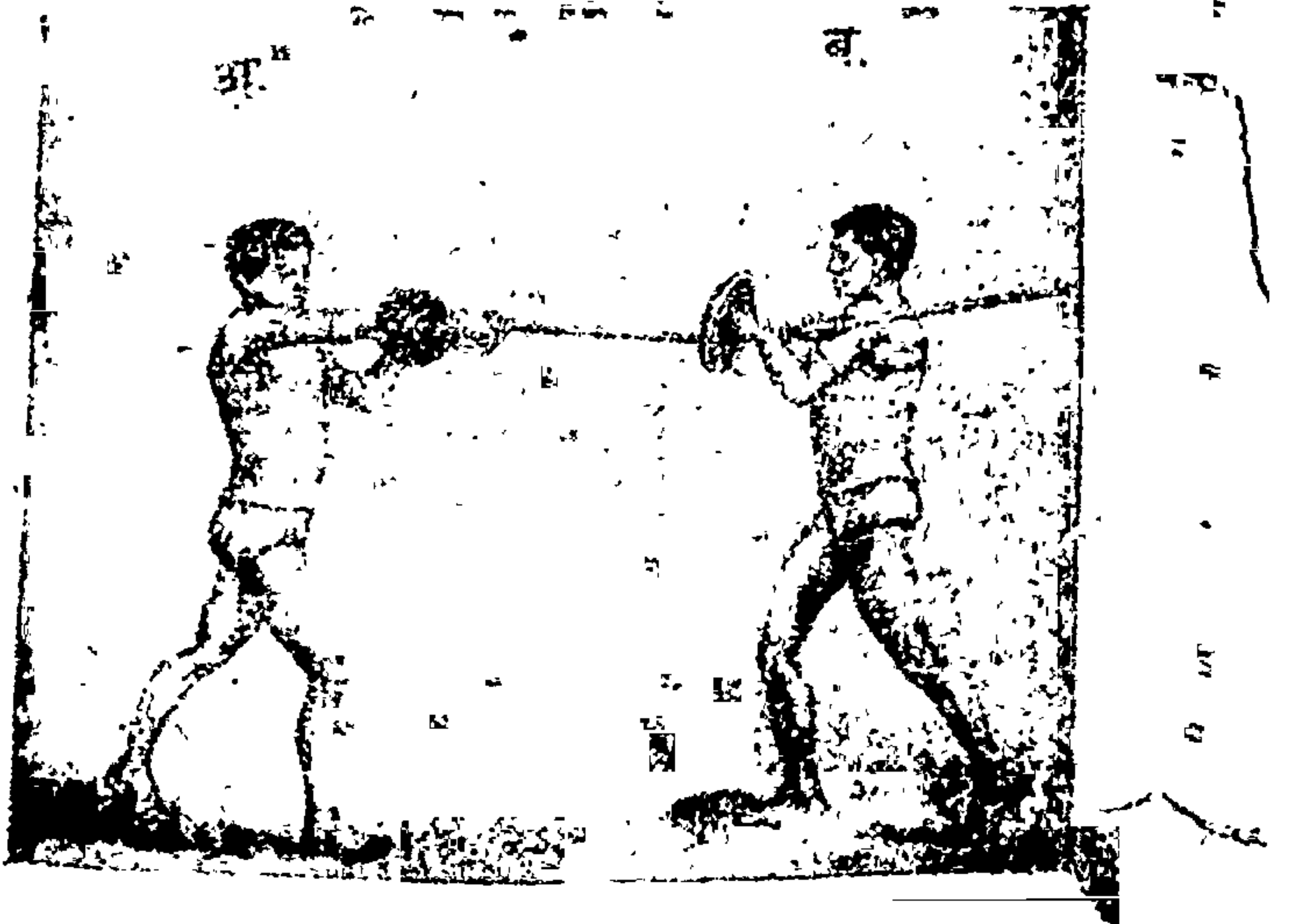
घाई ८ वी.

शीर अंत्र्याची घाई.

१ तमाचा २ कंबर ३ चीर ४ शीर ५ अंतरा ६ शीर
७ बाहिरा.

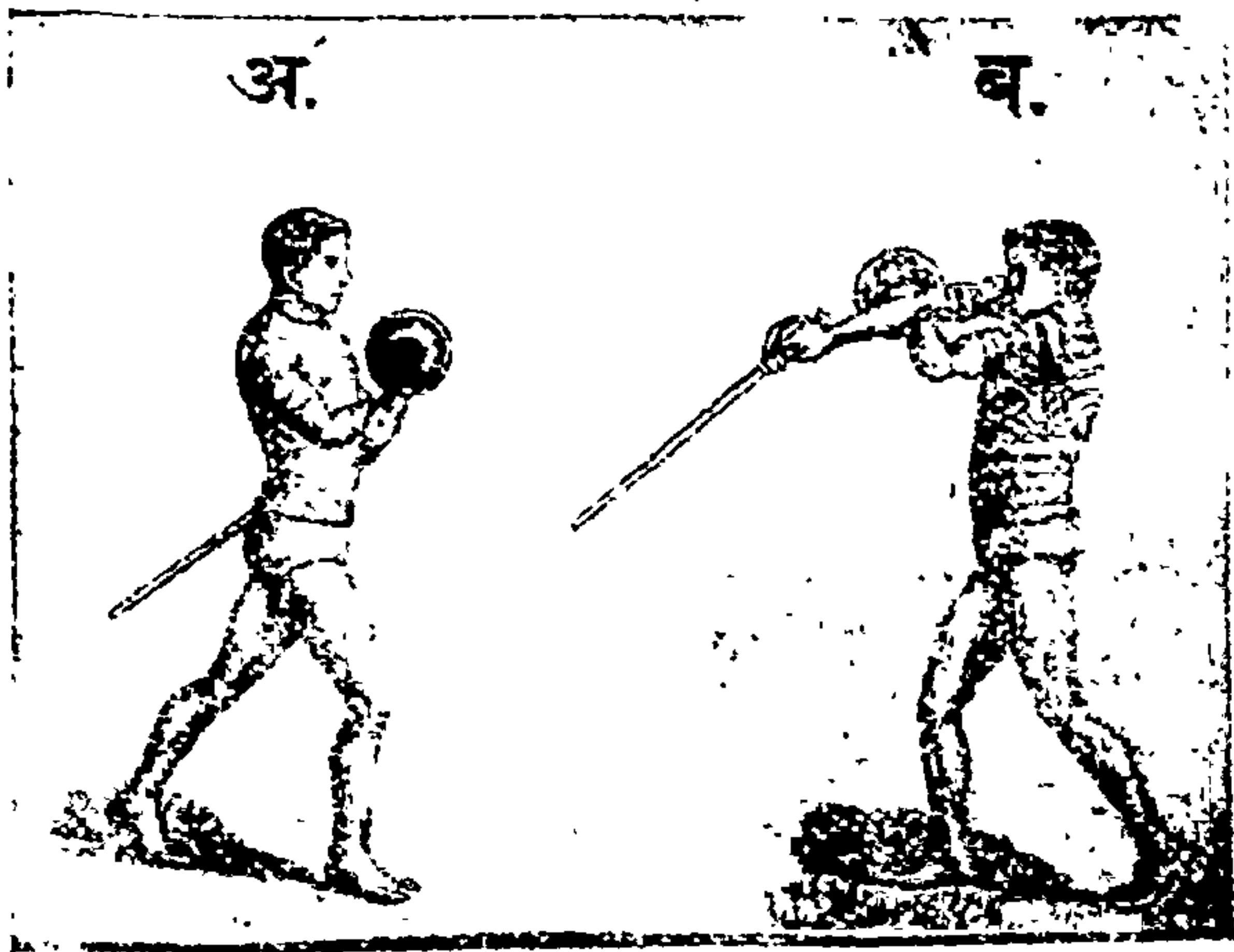
घाई नं २ प्रमाणें पहिले चार हात खेळून झाल्यावर अनें बचा शीरचा वार रोकावा व बला शीर मारण्याकरतां नेलेला गदक्याचा हात शीर मारल्यानंतर तसाच पाठीमागे डोक्यासमोर न्यावा. व फरीचा हात त्या हाताचे खाली उजव्या बगले समोर निमुळता ठेवावा. चि. नं. ४५

अंतरा १ चित्र नं. ४५.

मध्ये दाखविल्याप्रमाणें गदक्याचा हात डोक्यासमोर उजवीकडून डावी कडे चक्राकार फिरवून डाव्या हाताचे वरून खाली नेऊन उजव्या बगलें पासून डाव्या खांद्यापर्यंत खालून उलटा वार करावा.

वने अला शरि मारण्याकरतां नेलेला गदक्याचा हात शरि मारून तसाच पाठीमागे तोंडासमोर आणावा व फरीचा हात त्या हाताचे खाली उजव्या बगलेपासून डाव्या हाताचे खांद्यापर्यंत शरिराचे भागाचा बचाव होईल अशा रीतीने छातीपासून लांब. परंतु खालचे बाजूस जारसा निमुळता ठेवून त्या हाताचे वर गदक्याचा हात गदका डाव्या खांद्यावरून पाठीचे मागचे बाजूस राहिल अशा रीतीने ठेवावा. व अने मारलेला अंतऱ्याचा वार फरीवर रोकावा. (चि. नं. ४६ पहा.)

अंतरा २. चित्र नं. ४६.

अचा वार रोकल्यावर डाव्या खांद्याकडे गेलेला गदक्याचा उजवा हात फरीचे हातावरून खालचे बाजूस नेऊन हाताचे कांड्यास मुरड दंऊन मुठीच वरील (अंगठ्याकडील) भाग खाली करून, अचे उजव्या बगलेपासून डाव्या खांद्यापर्यंत अंतऱ्याचा तिरपा वार करावा. (चित्र नं. ४६ पहा.)

अने बचा अंतऱ्याचा वार फरीवर रोकावा. नंतर अंतरा मारण्याकरतां नेलेला गदक्याचा हात तसाच पाठीमागे आणून डोक्यावर नेऊन बचे डोक्यावर शरिचा वार मारावा.

बनें फरीचा हात डोक्यासमोर नेऊन अनं मारलेला शरिचा वार फरीवर रोकावा. नंतर अंतरा मारण्याकरितां खाली नेलेला गदक्याचा हात तसाच परत वर आणून अचे डोक्यावर शीरचा वार करावा.

पुढील हात दोघांनीं घाई नं. १ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें खेळावे. बाहिन्याचा हात खळून झाल्यावर तमाच्यापासून पुन्हा घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई नं. ८ पोट घाई नं. १

शीर अंत्र्याची.

१ तमाचा २ जनोई ३ शीर ४ अंतरा ५ शीर ६ बाहिरा.

पहिले तीन हात घाई नं. १ प्रमाणें खेळावे. नंतर पुढचे (अंतरा, शीर, बाहिरा) तीन हात घाई नं. ८ प्रमाणें खेळावे.

घाई नं. ८ पोटघाई नं. २.

शीर अंत्र्याची घाई.

१ तमाचा २ बाहिरा ३ शीर ४ अंतरा ५ शीर ६ बाहिरा.

ह्या घाईत तमाच्याचा हात खेळल्यावर दोघांनीं बाहिन्याचा हात खेळावा. पुढील हात घाई नं. ८ प्रमाणेंच खेळावे.

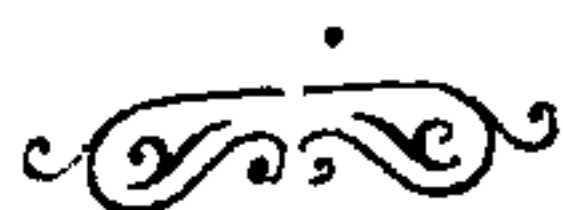
*घाई नं. ८ पोटघाई नं. ३

शीर अंत्र्याची घाई.

१ तमाचा २ कंबर ३ शीर ४ अंतरा ५ शीर ६ बाहिरा.

या घाईत पहिले दोन हात घाई नं. २ प्रमाणें खेळून पवित्रे बदलावे. नंतर पुन्हा पूर्वोक्ते जागेवर (उजवा पाय पुढें नं. १ चे घरांत व डावा पाय मागे नं. २ चे घरांत आणून उजव्या पवित्र्यावर झाल्यावर) जाऊन शरिपासून पुढील हात घाई नं. १ प्रमाणें खेळावे.

* ही घाई पवित्रे बदलल्याशिवाय खेळतां येतें.

(१५१)

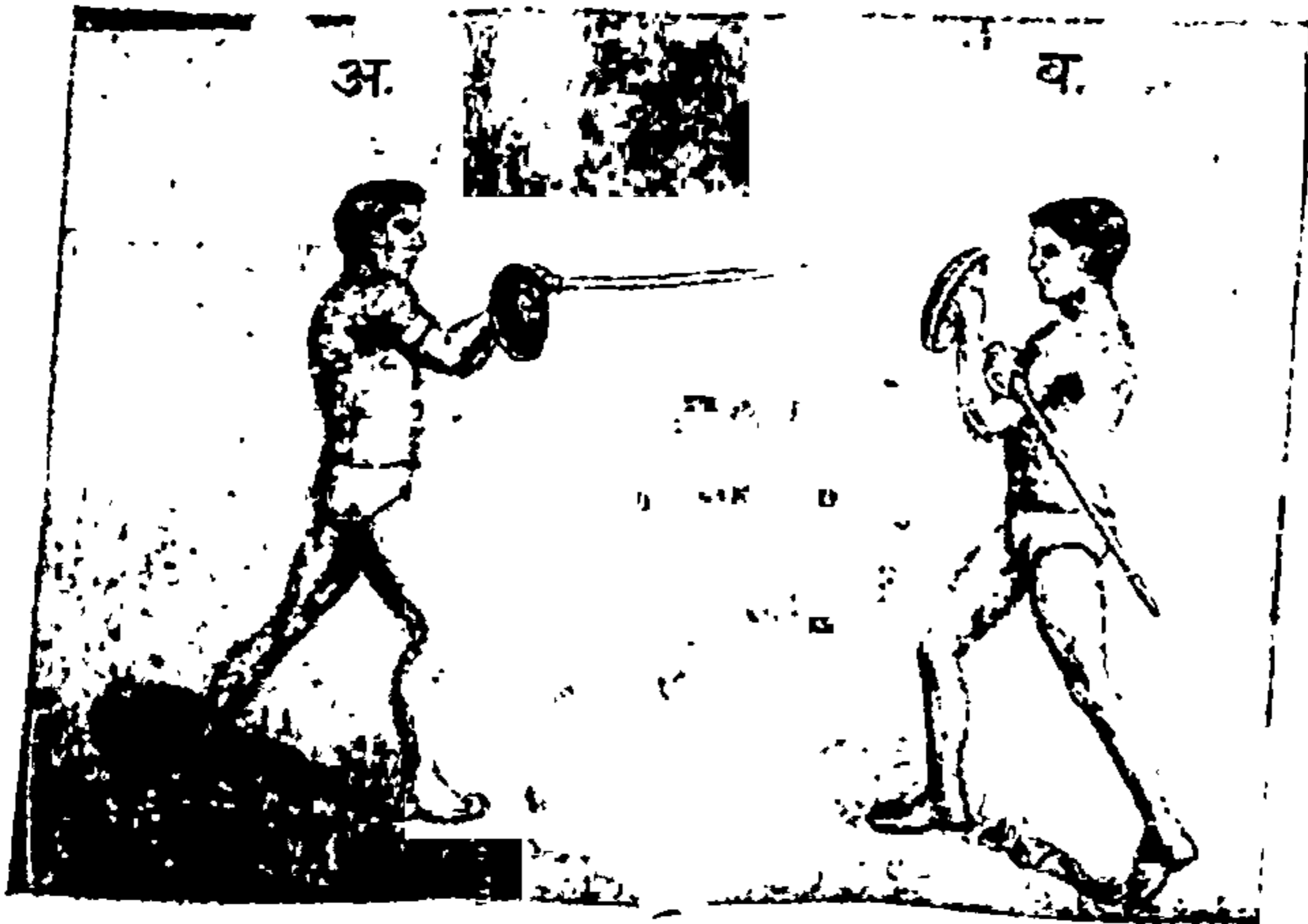
घाई ९ वी.

अंतरा छात्या* (पलाटा) ची घाई.

१ तमाचा २ कंबर ३ चौर ४ शरि ५ अंतरा ६ छाता अथवा
पलटा ७ शरि ८ बाहिरा.

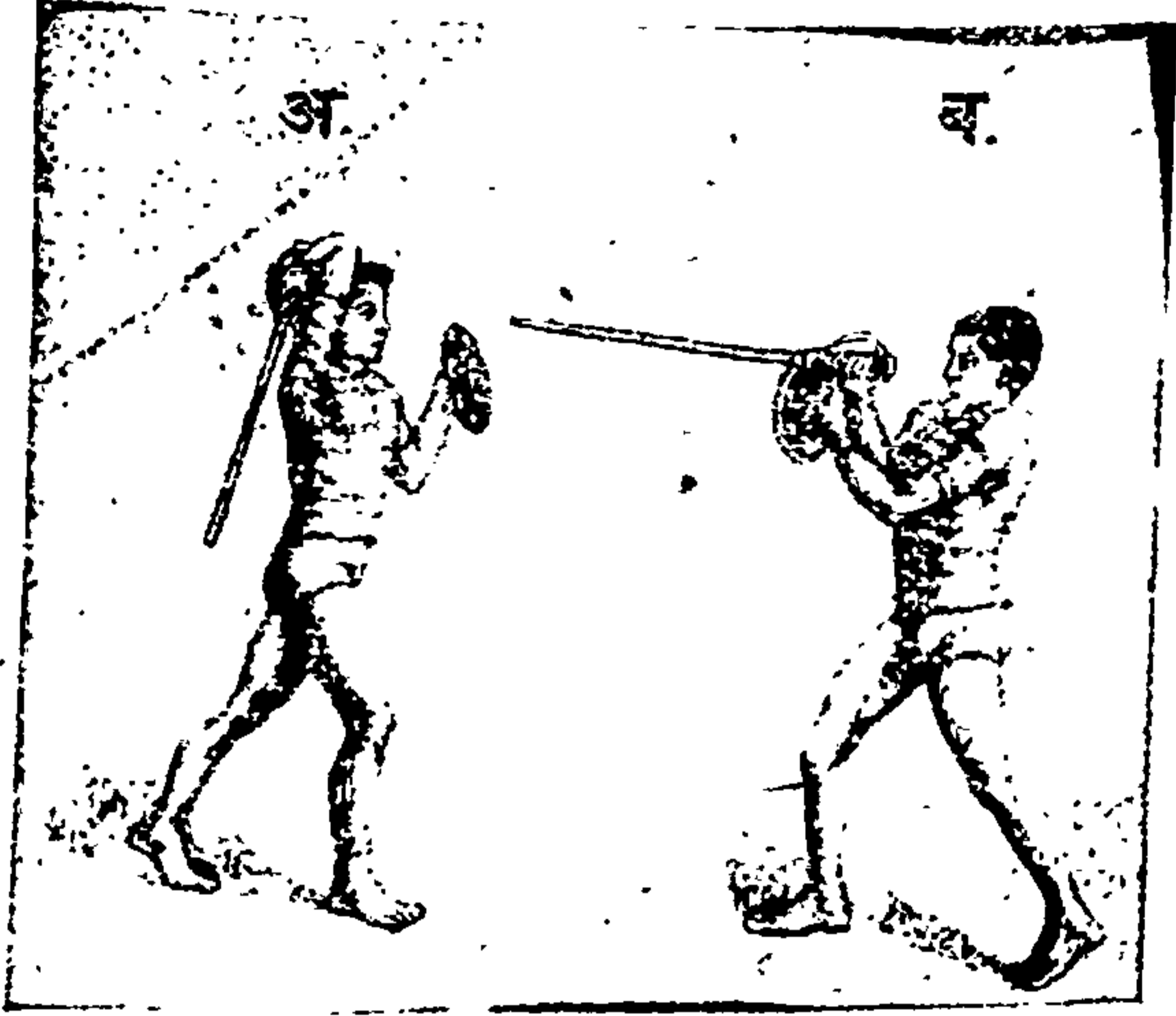
अंतऱ्यासुद्धां पहिले ५ हात दोघांनी अनुक्रमानें एकापाठामागून
एक अशारिनीं खेळावे. व प्रत्येक वार आपल्या फरविर रोकून
स्वतःचा बचाव करावा. शेवटचा अंतऱ्याचा वार बनें अवर सोडला
म्हणजे अने तो वार आपल्या फरविर रोकावा व बला अंतरा मारण्या
कारितां नेलेला गदक्याचा हात जागच्या जागीच हाताच्या कांड्यास मुरड
देऊन मुठीची बाजू वर आणून तसाच उलट वचे छातीवर वार मारावा.
(चि. नं. ४७ पहा.)

छाता १. चित्र नं. ४७.

* ह्या वारास कोठें कोठें छोटा शरि असेहि म्हणतात.

बनें अवर अंतःत्याचा वार करून गदका तसांच मागचे बाजूस (चि. नं. ४७ प्रमाणें) आणावा. व फरीचा हात जरासा उंच करून उजवे बाजूकडे छातीचे समोर (छातीचे बचावाकरितां) ठेवावा. आणि अचा छात्याचा वार फरीवर रोकावा. नंतर गदक्याचा हात कांड्यातून मुठीसुद्धा (अंगठ्याकडील भाग वरचे बाजूस येईल अशा रीतीनें) जागचेजागी फिरवून अचे छातीवर वार करावा. (चि. नं ४८ पहा.)

छाता २. चित्र नं. ४९.

अने फरीचा हात छातीसमोर (किंचित उजव्य बाजूला) नेऊन बनें मारलेला छात्याचा वार रोकावा व छाता मार याकरतां पुढें नेलेला गदक्याचा हात तसाच डाव्या बाजूनें गोल चक्राकार फिरवून मागे डाक्या पर्यंत आणून बचे डाक्यावर शीरचा वार करावा.

बनें फरीचा हात डाक्यासमोर नेऊन अनें मारलेला शीरचा वार रोकावा व वर सांगितल्याप्रमाणें गदक्याचा हात मागे आणून अवर

शीरचा वार करावा. नंतर दोघांनी एकमेकावर आळीपाळीने वाहिन्याचा वार करून व आपणावर सामनेवाल्याने केलेल्या वाराचा बचाव करून तमाचाचे हातापासून ही घाई पुन्हा खेळण्यास सुरवात करावी.

घाई नं. ९ पोटघाई नं. १

अंतरा, छाता अथवा पलट्याची घाई.

१ तमाचा २ जनोई ३ शीर ४ अंतरा ५ पलटा ६ शीर ७ बाहिरा
घाई नं. ९ प्रमाणे पाहिले तीन हात खेळावे नंतर पुढचे (अंतरा, पलटा, शीर व बाहिरा,) चार हात घाई नं. ९ प्रमाणे खेळावे.

घाई नं. ९ पोटघाई नं. २

अंतरा व छात्याची घाई.

१ तमाचा २ बाहिरा ३ शीर ४ अंतरा ५ छाता (पलटा)
६ शीर ७ बाहिरा

दोघाही खेळणारांनी प्रथम तमाच्याचा वार एकमेकांवर करावा, व एकमेकांचे वारापासून स्वतःचा बचाव करावा. बचा तमाच्याचा वार रोकल्यावर अने बला तमाचा मारण्याकरिता उजव्या बाजूला नेलेला गदक्याचा हात उजव्या बाजूने पाठीचे मागून चक्राकार फिरवून डाव्या बाजूकडे नेऊन बचे उजवे कानशीलावर वाहिन्याचा वार मारावा. बने आपल्यावर येत असलेला अचा वाहिन्याचा वार उजव्या कानशीलीसमोर फरी नेऊन फरीवर रोकावा. नंतर वर सांगितल्याप्रमाणे गदक्याचा हात फिरवून अवर वाहिन्याचा वार करावा. अने बचा वाहिन्याचा वार फरीवर रोकावा. आणि बाहिरा मारण्याकरता डाव्या बाजूकडे नेलेला गदक्याचा हात तसाच मागे आणून डोक्याचे वर मागचे बाजूस गदक्याचा झोक राहिल अशा रीतीने गदका लटकता ठेऊन स्फूर्तीने तो हात वर झोकून बचे डोक्यावर शीरचा वार करावा बने अने मारलेला शीरचा वार फरीचा हात आपल्या डोक्यासमोर नेऊन फरीवर रोकावा व वर सांगितल्याप्रमाणे क्रिया करून अवर शीरचा वार करावा अने

भापल्यावर येत असलेला शरिचा वार वर सांगितल्याप्रमाणे फरीचा हात डोक्याचे समोर नेऊन फरीवर रोकावा. पुढील (अंतरा छाता, शरीर, बाहिरा हे) हात दोघांनी घाई नं. ९ प्रमाणे खेळावे व त्याच घाईत सांगितल्याप्रमाणे रोकावे.

*घाई नं. ९ पोटघाई नं. ३ अंतरा व छात्याची घाई.

१ तमाचा २ कंबर ३ शरीर ४ अंतरा ५ छाता ६ शरीर ७ बाहिरा.

पहिले दोन हात घाई नं. २ प्रमाणे खेळून पवित्रे बदलावे. नंतर पुन्हा पूर्वीचे जागेवर (उजवा पाय पुढे व डावा मागे अशा रीतीने उजवे पायाचे पवित्र्यावर) येऊन शरीर पासून पुढचे हात घाई नंबर ९ प्रमाणे खेळावे.

छूट

इतर घाईप्रमाणे ह्या घाईची छूट खेळावी.

हातकटी अथवा दुहेरी हात.

१ अंत्र्याच्या हाताची हूल दाखवून छाता (पलटा) मारावा.

२ छात्याच्या हाताची हूल दाखवून शरिचा हात मारावा.

३ शरीरचे हाताची हूल दाखवून छाता मारावा.

४ अंत्र्याच्या हाताची हूल दाखवून तो हात सामनेवाल्याचे गदक्याच्या हातावर मारावा.

५ अंतरा मारतो असे दाखविण्याकरतां गदका डाव्या हाताचे खाली नेऊन अंतर्याचा हात न मारतां गदका तसाच वर आणून सामनेवाल्याचे फरिचे हातावर वार करावा.

* ही घाई पवित्रे बदलल्याशिवाय खेळतां येते.

(१५५)

घाई १० वी.

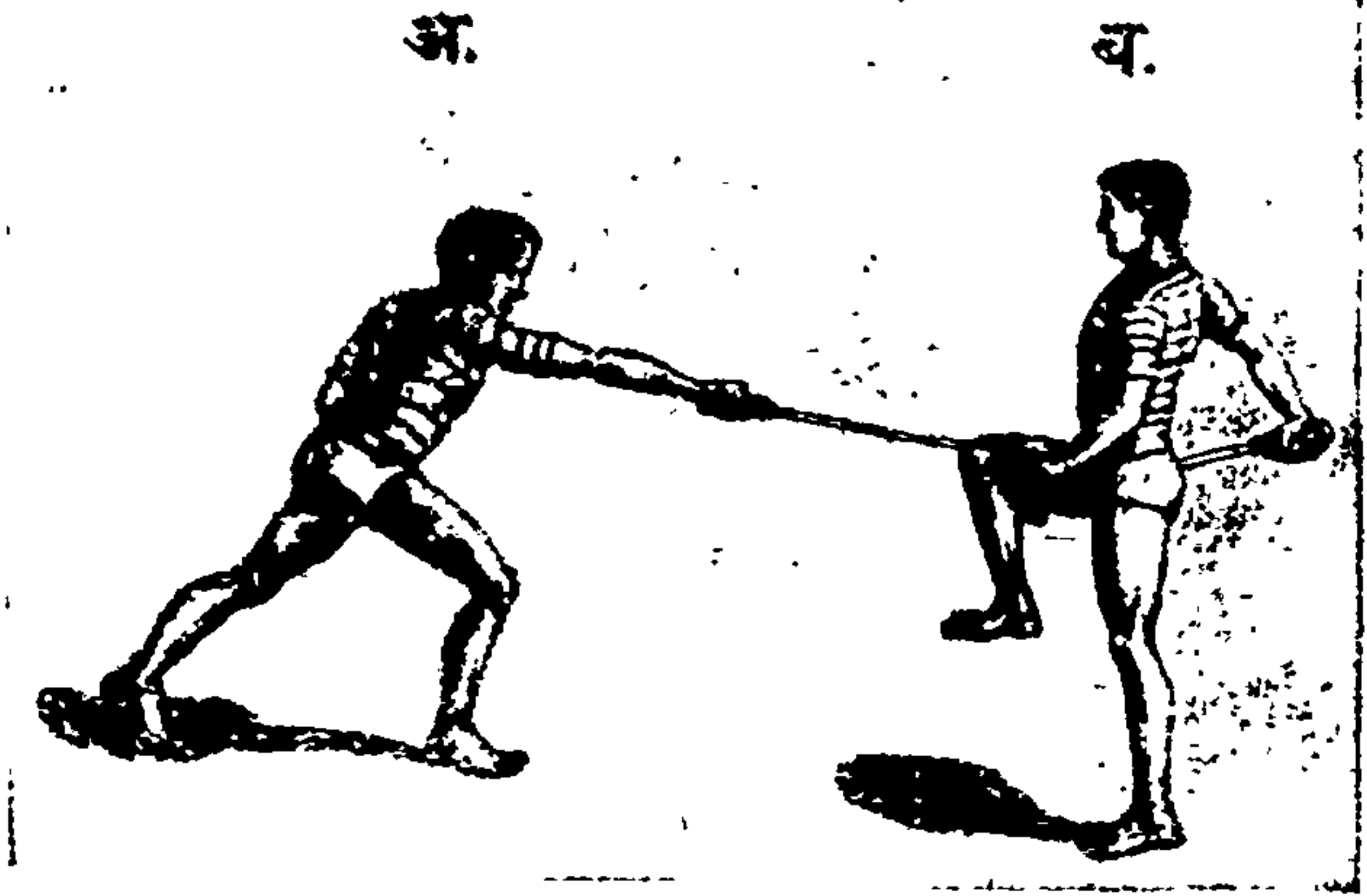
हूल (आणी) अंतऱ्याची.

१ तमाचा २ कंबर ३ चीर ४ शीर ५ हूल (आणी) ६ अंतरा
७ शीर ८ बाहिरा

शीर, अंतरा व छाता. ही घाई चांगल्या रीतीने खेळतां येऊं लागल्या-
वर हूल अंतऱ्याची घाई खेळण्यास शिकावी. ह्या घाईत फरी-गदक्याचे
बहुतेक हात येत असल्याकारणानें छूट खेळण्यांत ह्या घाईचा चांगला
उपयोग होतो. ही घाई खेळतांना खेळणाऱ्या दोघां इसमांनीं पाहेले चार
हात घाई नंबर २ प्रमाणें खेळवे. शेवटचा शीरचा हात खेळून झाल्या-
वर दोघांहि खेळणारांनीं उजवा पाय उंच करून डाव्या पायावर उभें रहावें.
नंतर प्रथम खेळास सुरवात करणारा (अ) नें मागून खेळणाराचा
शीरचा हात फरीवर रोकावा, व उचललेला उजवा पाय शक्य तितका
पुढें टाकावा. पाय पुढें टाकते वेळेस म्हणजे पाय उंच असतांनाच गद-
क्याचा हात कंबरेजवळ आणून शक्य तितका तो मागचे बाजूस न्यावा.
हात मागे नेतांना गदक्याचें टोंक सामने वाल्याचे पोटा समोर राहिल
अशा रीतीने ठेवावें. (हात मागे नेण्याचें कारण असें आहे की, जितका
हात मागे जाईल तितकाच तो पुढें नेण्यास अवसान चांगलें मिळतें.
सामनेवाल्यास वार मारण्यास अवसान आलें पाहिजे म्हणून हात पाठी-
मागे न्यावयाचा असतो.) हात शक्य तितका मागे गेल्यावर वर सांगि-
तल्याप्रमाणें पाय पुढें टाकण्याची क्रिया करावी. पाय पुढें पडतो न
पडतो तोंच सामनेवाल्याचें (मागून खेळणाऱ्याच्या) पोटांत
जोरानें गदक्याचें टोंक खुपसावें. हें टोंक खुपसण्याचे क्रियेस परदेशी
लोक हूल किंवा आणीचा हात असें म्हणतात. ही हूल मारल्यानंतर
पुढें चालणाराने (अने) सामनेवाल्याचा हूलचा वार रोकण्यासाठीं

(१५६)

पुढें असलेला आपला उजवा पाय उंच करून फरीचा हात नाभीसमोर धरून उभें राहावें (चि. न. ४९ आ. व. पहा.)

हूल. चि. नं. ४९.

बनें अला मारण्यांकरतां नेलेला शरिचा हात शरि मारून तसाच खाली चि. नं. ४९ प्रमाणें मागचे बाजूस न्यावा. व उजवा पाय उंच करून सामनेवाल्याचा हूलचा वार फरीचा हात आपल्या नाभीसमोर धरून फरीवर रोकावा. नंतर उजवा पाय पुढें टाकून वर सांगितल्या-प्रमाणें क्रिया करून ङचे पोटांत जोरानें गदका खुपसावा. अनें बचा हूलचा वार फरीवर रोकावा. ह्या नंतरचे हात दोघांनीं घाई नंतर ८ प्रमाणें खेळावे.

घाई नं. १० पोटघाई नं. १

हूल—अंतःच्याची घाई.

१ तमाचा २ जनोई ३ शरि ४ हूल ५ अंतरा ६ शरि ७ वाहिरा.

ही घाई वर सांगितलेल्या घाई नं. १० प्रमाणें खेळावयाची आहे. घाईतील पहिले ३ हात घाई नं. १ प्रमाणें खेळून हूलचा हात घाई नं. १० प्रमाणें खेळावा. व पुढील हात घाई नं. ८ प्रमाणें खेळावे.

(१५७)

घाई नं. १० पोटघाई नं. २

हूल-अंतऱ्याची.

१ तमाचा २ कंवर ३ शरि ४ हूल ५ अंतरा ६ शरि ७ बाहिरा.

ह्या घाईत पहिले तीन हात घाई नं. २ प्रमाणें खेळून हूलचा हात घाई नं. १० प्रमाणें खेळावा. बाकीचे हात घाई नं. ८ प्रमाणें खेळावे.

घाई नं. १० पोटघाई नं. ३

हूल-अंतऱ्याची घाई.

१ तमाचा २ बाहिरा ३ शरि ४ हूल ५ अंतरा ६ शरि ७ बाहिरा

ही घाई खेळते वेळेस तमाच्या हात दोघांनी खेळल्यानंतर बाहिन्याचा हात खेळावा. व दोन्ही वार आरस परस रोकावे. नंतर शरिचे हातापासून पुढील हात. घाई नं. १० प्रमाणें खेळावे.

घाई ११ वी.

हूल, अंतरा, छात्या (पलट्या) ची घाई

१ तमाचा २ कंवर ३ शरि ४ शरि ५ हूल ६ अंतरा ७ छाता
(पलटा) ८ शरि ९ बाहिरा.

ही घाई मागे दिलेल्या १० व्या घाईप्रमाणेंच खेळण्याची अऱ्हे. फक्त फेर इतकाच की, त्या घाईत अंतऱ्याचा हात झाल्यावर पलट्या (छात्या) चा वार मारावयाचा नसून ह्या घाईत तो वार (छात्याचा) खेळावयाचा आहे. (घाई नं. ९ पहा.)

घाई नं. ११ पोटघाई नं. १

हूल, अंतरा, छात्या (पलट्या) ची घाई.

१ तमाचा २ जनोई ३ शरि ४ हूल ५ अंतरा ६ छाता ७ शरि
८ बाहिरा

पहिले तीन हात घाई नं. १ प्रमाणें खेळून बाकीचे हात घाई नं. १ व १० प्रमाणें खेळावे.

घाई नं. ११ पोटघाई नं. २

हूल, अंतरा, छात्या (पलट्या) ची घाई.

१ तमाचा २ कंबर ३ शरि ४ हूल ५ अंतरा ६ छाता (पलटा)
७ शरि ८ बाहिरा

ह्या घाईत पहिले तीन हात घाई नं. २ प्रमाणें खेळून बाकीचे हात घाई नं. १० व ९ प्रमाणें खेळावे.

घाई नं. ११ पोटघाई नं. ३

हूल, अंतरा छात्या (पलट्या) ची घाई.

१ तमाचा २ बाहिरा ३ शरि ४ हुल ५ अंतरा ६ छाता (पलटा)
७ शरि ८ बाहिरा

प्रथम तमाचा व बाहिर्याचे हात खेळून नंतर घाई नं. १० व ९ प्रमाणें पुढील हात खेळावे.

सूचना:—घाई नं. ६ पासून घाई नं. ११ पर्यंत च्या घाई, व त्या घाईच्या पोटघाई सांगितल्या आहेत त्या घाईचें हातांत त्यांच्या मागे घाई नं. १ पासून घाई नं. ५ घाई पोटघाई दिल्या आहेत, त्या सर्व घाईचे हात वर दिलेल्या पांच घाईत मिळवून खेळल्यास त्याचा भास छूट खेळण्याप्रमाणें दिसून, एकंदर खेळ फार मौजेचा होतो व त्यापासून मनास एक प्रकारचा आनंद व उल्हास येतो म्हणून अशा तऱ्हेने वर दिलेल्या घाई खेळण्याची संवय ठेवावी.

छूट

इतर घाईप्रमाणें ह्या घाईची छूट खेळावी.

हातकटी (दुहेरी हात)

१ शीरचा हात मारून गदका तसाच पाठीमागें आणावा, व गदक्याच्या हाताची मूठ फरांचे हातावर ठेवून हातास खालच्या बाजूने मुठीतून मुरड देऊन अतऱ्याचा वार करावा, व तो रोकल्यास पुन्हा शीरचा वार मारावा.

२ हूल (आणी) मारण्याकरतां हात पुढें करून गदक्याचें टोंक नाभाचे जागेवर न मारतां छातांपासून डोक्यापर्यंतचे भागावर (खुपसावें) मारावें.

३ अंतरा मारतो असें सामनेवाल्यास दाखवावें, म्हणजे तो अंतरा रोकण्याकरतां फरीचा हात पुढें करील. त्यानें फरीचा हात पुढें केला कीं, आपण तो वार अंतऱ्याच्या जागेवर न मारतां पालट, पोखर आणि कंबर ह्या तीन ठिकाणांपैकी ज्या ठिकाणी जागा आपणास खाली, (रिकामी) दिसेल त्या जागेवर वार करावा.

४ पालटचा वार सोडतो असें समोरच्या गड्यास दाखवून तो वार पालटच्या जागेवर न मारता सामनेवाल्याचे छातांवर (पलटा) छात्याच्या वार मारावा.

५ अंतऱ्याचा वार मारून आपणावर येत असलेला समोरचे गड्याचा वार रोकावा. नंतर त्यास अपण छाता मारीत आहों असें दाखवावें; परंतु छता न मारतां छाता मारण्याकरतां पुढें नेलेला हात तसाच वर उंच नेऊन आपल्या प्रतिस्पर्ध्याचे डोक्यावर शीरचा वार करावा.

६ पलट्या (छात्या) चा हात मारल्यासारखें करून अथवा तो हात पुरा सोडून तसाच तिरपा उजव्या बाजूकडे न्यावा व भंडाऱ्याच्या जागेवर वार करावा.

७ भंडाऱ्याच्या जागेवर वार करून गदक्याचा हात तसाच वर तिरपा न्यावा व गदका छातांवर मारावा.

८ पालटच्या जागेवर वार मारतो आहो असे दाखविण्याकरतां प्रथम पालटचा वार सोडावा. नंतर तो हात वरचे बाजूस नेऊन हूल मारण्याकरितां मागे खेंचावा. हात मागे खेंचला गेला म्हणजे एखादी वस्तु आपण हातानें पुढें ढकलतो त्याप्रमाणें हातास पुढें ढकलून सामनेवाल्याचे पोटांत हूल (भाणी किंवा खेंच) मारावी. ही हूल मारते वेळेस पाय वर उंच उचलून नंतर तो शक्य तितका लांब टाकून भाणी मारावी, म्हणजे सफाईनें वार मारला जाईल.

९ हूल मारण्याकरतां हात पुढें न्य वा; परंतु सामनेवाल्यास हूल न मारतां तो हात तसाच उंच नेऊन शोरचे जागेवर वार करावा.

१० सामनेवाल्यास आपण हूल मारतो असें दाखवून हूल न मारतां गदक्याचा हात तसाच उंच नेऊन त्याचे गदक्याचे हातावर वार करावा.

११ प्रथम सामनेवाल्यावर अंतऱ्याचा हात पुरा सोडावा. व तो हात त्यास लागतो न लागतो तोंच, तसाच मागे थाणून फरीचे हातावरून गदक्याचा हात वर उचलून हाताचे मनगटास उजव्या बाजूला मुरड देऊन गदका उंच न्यावा. व सामनेवाल्याचे छातीवरून त्याचे फरीचे हातावर तिरपा वार करावा.

१२ भंडार्याची हूल सामनेवाल्यास दाखवून भंडारा न मारतां गदका याचे कमरेजवळ न्यावा. व कमरेवरून गदक्याचा हात तसाच वर नेऊन फरीचे हातावर वार करावा.

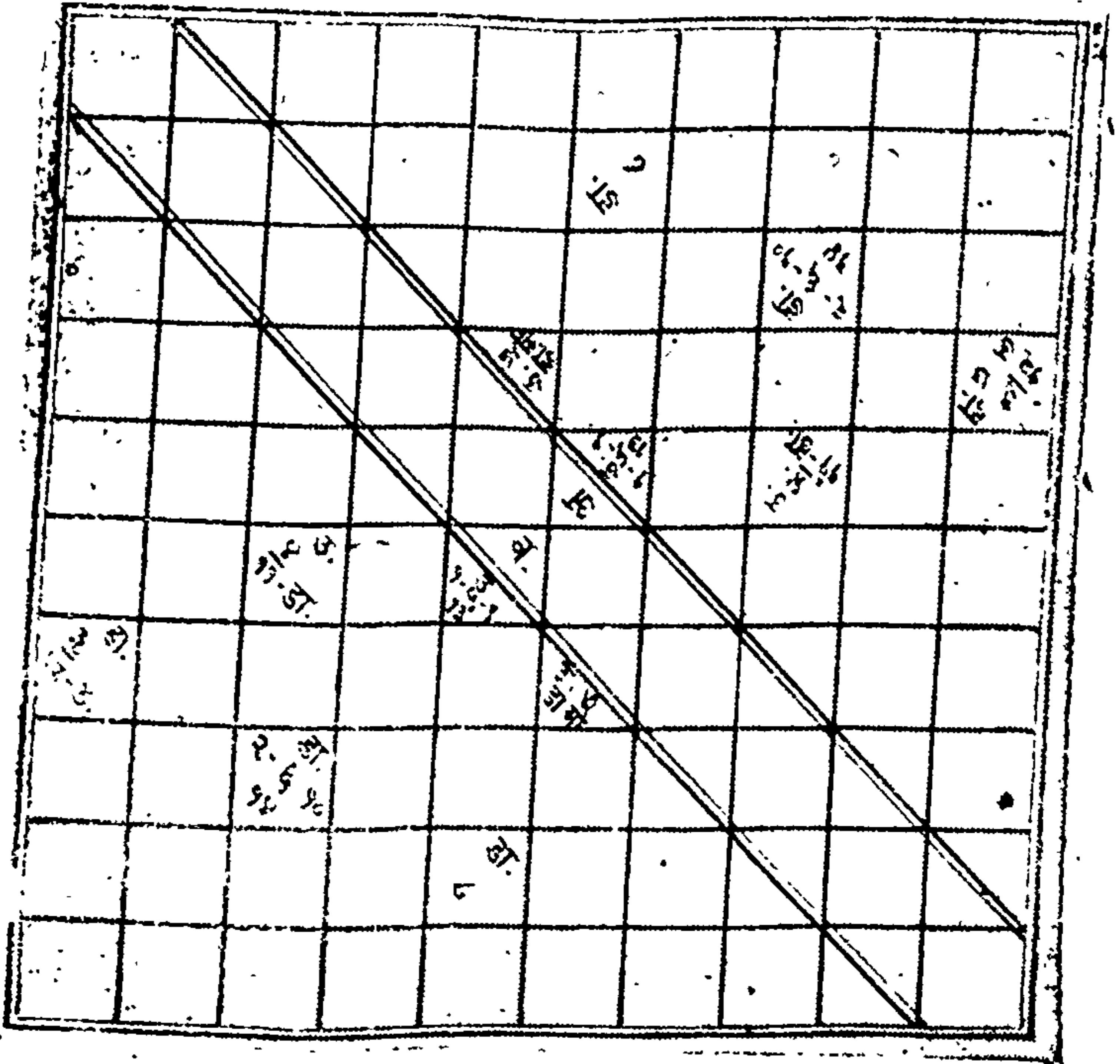
१३ वर दिलेल्या हातांशिवाय मागे दिलेल्या घाईतील हातकटीनें सर्व हात या घाईत खेळावे.

(१६१)

घाई १२ वी.

मोठ्याची घाई.

१ तमाचा.	५ बाहिरा.	९ कडक.
२ फंबर.	६ मोठा (डाव्या बाजूचा खांदा) १.	१० शीर.
३ चार.	७ मोठा (उजव्या बाजूचा खांदा) २.	११ बाहेरा.
४ शीर.	८ पालट.	

प्रथम वर दिलेले कोष्टक (त्यांतील आंकड्यासह) चुन्याने जमिनीवर काढावे. नंतर दोघाही खेळणारांनी आपापले फरीगदके घेऊन पुढे

नं. १ चे घरांत उजवा पाय व मार्गे नंबर २ चे घरांत डावा पाय ठेवून पवित्र्यावर उभे रहावे. दोघांचे एकचित्त झाल्यावर घाईतील हात खेळण्यास सुरुवात करावी घाई खळतांना तिच्यांतल पाहिले पांच हात (तमाचा, कंबर, चर, शर व बाहिरा) घाई नं २-३ प्रमाणे खेळावेत प्रथम दोघांनी एकमेकांवर तमाचाचा वार मारून व रोकून मागचा डावा पाय उंच उचलून घ. नं. ३ मध्ये टाकावा. नंतर उजवा पाय घ. नं. ४ चे जागेवर टाकून कमरेचा हात सोडावा व पुन्हा चीरचा हात पूर्वीच्या जागेवर म्हणजे नं. ५-६ चे घरांत पाय ठेवून मारावा. आणि नंतर पवित्रा २ हालवितां शर व बाहिन्याचे हात एकमेकांवर सोडून व रोकून खेळावे. (घा. नं. १-२ चि. २३-२४ पहा) नंतर खाली लिहिल्याप्रमाणे मोठ्याचे हात खेळण्यास सुरुवात करावी.

मोठा १ रोखण्याची पद्धत—अने मारलेला डेवटचा बाहिन्याचा वार वने रोकल्यानंतर स्वतःचा गदक्याचा (उजवा) हात आल्या (उजव्या बाजूने पाठीमागून डावीकडे) डोक्यावरून चक्राकार फिरवून डावीकडे लांब करून (हाताची मूठ अंगठा खालच्या बाजूस राहिल अशा रीतीने चित्रांत दाखविल्याप्रमाणे फिरवून) अवर बाहिन्याचा वार करावा. वार केल्यावर ताबडतोब पुढचा पाय उंच करावा व गदक्याचा उजवा हात मार्गे आणून डोक्यावरून डाव्या खांद्यापर्यंत गदका आडवा घरावा. व अचा बाहिरा रोकण्याकरितां नेलेला फरीचा हात परत मार्गे डाव्या खांद्याजवळ आणून डावा खांद्या फरीच्या आड राहिल अशा रीतीने डाव्या खांद्यासमोर, परंतु खांद्यासून एक फूट पुढे व उंच (खांद्याच्या संरक्षणाकरितां) फरी घरावी. व त्या फरीवर (गदका डोक्यावरून उजवीकडून डावीकडे आडवा राहिल अशा रीतीने) गदक्याचे टोंक टेकून ठेवावे. (चि. नं. १० पहा).

मोठा १. (डाव्या बाजूचा खांदा) अने आपल्या प्रातिस्पर्ध्यास बाहिरा मारण्याकरितां नेलेला गदक्याचा हात तसाच फिरवून डोक्याचे मार्गे आणावा. व फरीचा हात उजव्या बाजूचे कानशिलाकड नेऊन वने मारलेला बाहिन्याचा वार फरीवर रोकावा. नंतर आपला पुढचा पाय उंच उचलून तो

आपल्या उजव्या बाजूला जरा पुढें घ. नं. ७ मध्ये टाकावा. व पुढें पाय टाकण्याचे गर्तावरोवर (डाक्याचे) मार्ग नेलेला गदक्याचा हात पुढें भाणून बचे डाव्या खांद्यावर (मोढ्याचा) तिरपा वार करावा. व वार करतां करतांच मागचा डावा पाय घ. नं. ८ मध्ये ठेवावा. वार मारल्यावर गदका तसाच परत मार्ग भाणून डोक्यावरून डाव्या खांद्यापर्यंत भाडवा धरावा. व गदका फरीवर बचे क्रियेत दर्शविल्याप्रमाणें खांद्याचे समोर, परंतु १ फूट उंच धरून तिचेवर गदक्याचे टोंक टेंकून ठेवावे. व पुढचा (उजवा) पाय उंच करून आपल्या प्रतिस्पर्ध्याकडून आपणावर येत असलेला मोढ्याचा वार फरी गदक्यावर रोखावा.

वनें अनें मारलेला मोढ्याचा वार मार्ग सांगितल्याप्रमाणें खांद्यावर फरीगदका भाडवा धरून रोकावा. नंतर आपला उजवा पाय घ. नं. ७ मध्ये पुढें टाकावा. व पाय पुढें टाकतां टाकतांच डोक्यावर भाडवा धरलेला गदक्याचा हात (गदका उंच व सरळ राहिल अशा रीतीनें) उंच व ताठ करून स्फूर्तीनें अचे डावे खांद्यावर (मोढ्याचा) तिरपा वार करावा. आणि वार करतां करतांच स्फूर्तीनें मागचा डावा पाय घ. नं. ८ मध्ये टाकावा.

मोढा. २ रोखण्याचो पद्धत—वर सांगितल्याप्रमाणें वार मारल्यावर पुढचा उजवा पाय वनें उंच उचलावा. आणि वार मारण्याकरितां नेलेल गदक्याचा हात अला वार मारून तसाच मार्ग भाणावा. आणि उजव्या खांद्याजवळ (गदका खांद्यावरून पायाकडे खालचे बाजूम लटकत राहिल अशा रीतीनें) गदका धरावा. व गदका धरलेल्या हाताचे मुठीवर (मुठार्ची पकड सामनेंवाल्यास न दिलेल अशी मूठ झांकून) फरी धरून अचा पुढील वार रोखण्यास तयार असावे.

मोढा २. (उजव्या बाजूचा खांदा) अने मार्ग सांगितल्याप्रमाणें फरीवर गदक्याचे टोंक ठेवून बचा मोढ्याचा वार रोकावा. नंतर उचललेला पाय घ. नं. १-५-९ मध्ये टाकावा. व पाय टाकण्याचे क्रियेवरोवर मोढा रोखण्याकरितां डाव्या खांद्यावर नेलेला गदका उजव्या बाजूनें डोक्यावरून चक्राकार फिरवून वर न्यावा. आणि बचे उजवे खांद्यावर वरपासून खालपर्यंत तिरपा वार करावा. वार करतां करतांच

स्फूर्तीने स्वतःचा मागचा डावा पाय घ. नं. २-५-१० मध्ये न्यावा. व वार मारल्यावर वार करण्याकरितां नेलेला गदक्याचा उजवा हात मागे तसाच परत आणून स्वतःच्या उजव्या खांद्याजवळ (खांद्यावरून गदका खालचे बाजूम पायाकडे लटकता राहिल असा) ठेवावा. व गदका घरलेल्या हाताचे मुठीस वार लागू नये म्हणून तिचंवर फरी धरून फरीखाली धूठ झाकून बँचा वार रोकण्यास तयार असावे.

बनें मागे सांगितल्याप्रमाणें गदक्याचे हाताचे मुठीवर फरी धरून बनें मारलेला मोठ्याचा वार रोखावा. नंतर उचललेला उजवा पाय घ. नं. १-५-९ मध्ये पुढें टाकावा. व पाय टाकण्याचें क्रियेवरोवर अचे उजव्या खांद्यावर (मोठ्याचा) वार करावा. व वार करतां करतांच मागचा डावा पाय घ. नं. २-५-१० मध्ये टाकावा.

बनें मारलेला मोठ्याचा वार अनें मागे सांगितल्याप्रमाणें रोकावा. नंतर पालट, कडक, शीर, बाहिरा हे चार हात घाई नं. ३ प्रमाणें पवित्रे बदलून खेळावेत.

टीपः—ही घाई खेळतांना पुढें (प्रथम) खेळणाऱ्या (अ) नें डाव्या बाजूचा पाहिल्या मोठ्याचा हात (वार) मारून पवित्रा काढून मागे जावें. नंतर डावा मोठ्याचा वार पुढचा पाय उच करून रोकावा आणि पुन्हां मूळ जागेवर जाऊन उजव्या बाजूचा दुसऱ्या मोठ्याचा वार करावा.

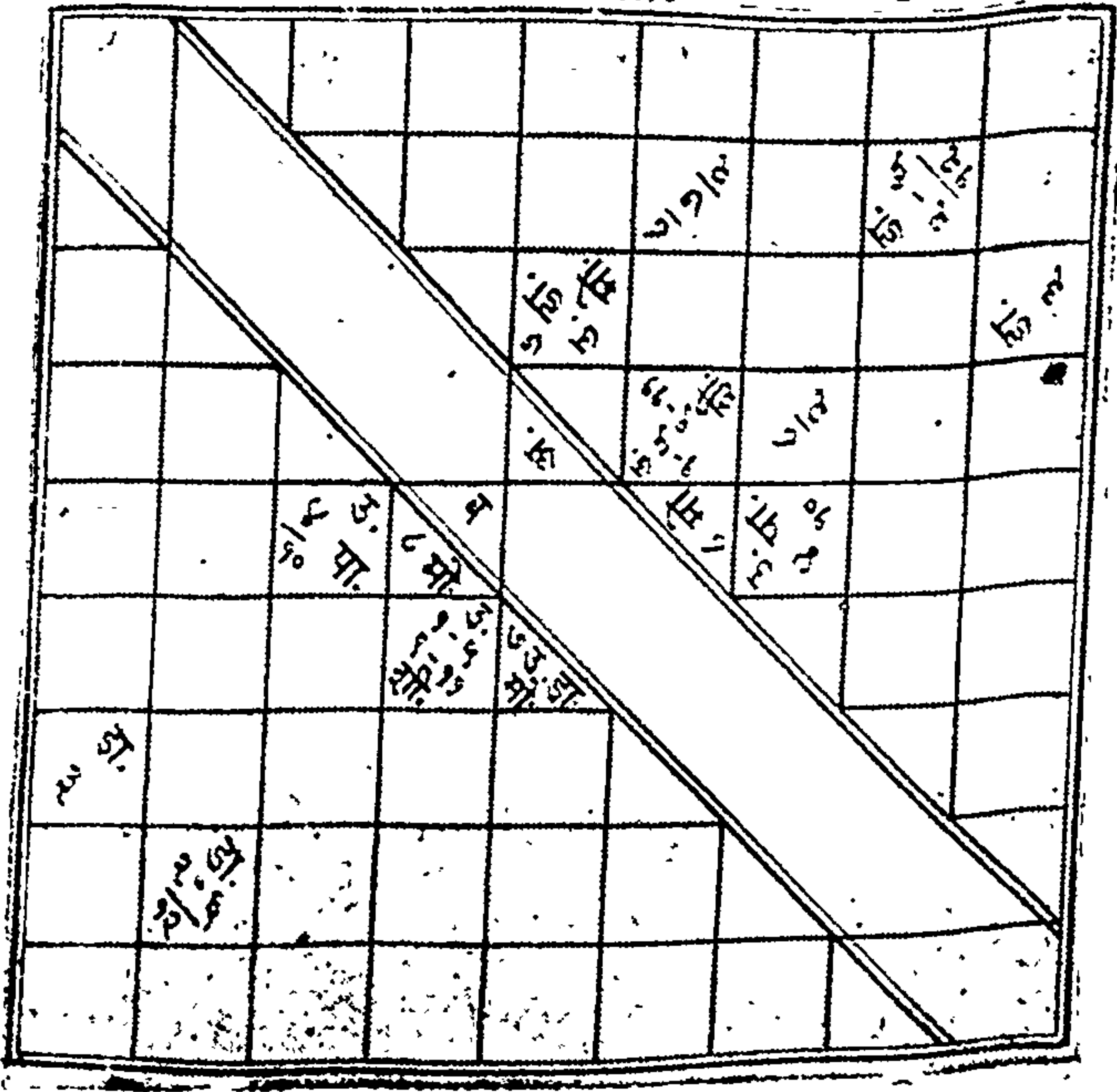
---

(१६५)

घाई नं. १२ पोटघाई नं. १

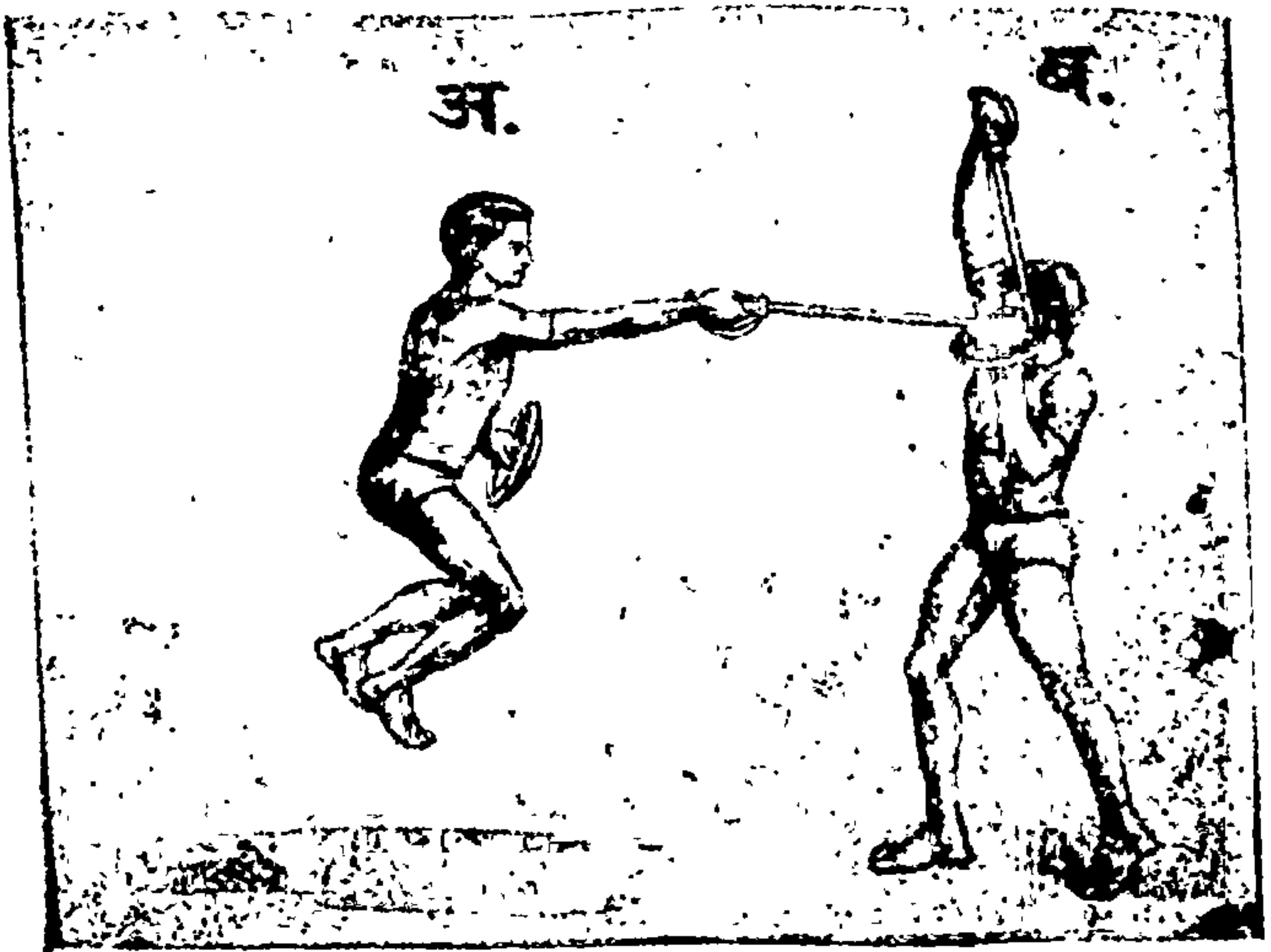
उड्डाण मोढ्याची घाई.

- १ तमाचा ४ शीर   ७ मोढा (उजव्या बाजूचा) २. १० शीर
२ कंबर ५ हूल (आणी) ८ पाऊट.   ११ बाहिरा
३ चीर ६ मोढा (डाव्या बाजूचा) १. ९ कडक.

वर दिलेल्या कोष्टकाप्रमाणें जमिनीवर कोष्टक काढून घ्यावें. नंतर घ. नं. १ व २ मध्ये अनुक्रमें उजवा व डावा पाय ठेवून पवित्र्यावर (एकमेकांचे नजरेस नजर भिडवून) उभें राहावें. दोघांही खेळणारांची नजर एक झाल्यावर घाई नं. २ प्रमाणें पहिले चार हात खेळावे. नंतर

घाई नं. ११ प्रमाणें हूलचा हात खेळावा. वनें अनें मारलेला हूलचा हात रोकून त्याचेवर हूलचा हात द्यावा. व हात (गदका भ्याचे पोटावर लागतो न लागतो तोंच) मागे भाणून दोन्ही हात उंच करावे. नंतर चित्र नं. ५० प्रमाणें डावें खांद्यावर फरी (खांद्यांचे समोर, परंतु ३-४ फूट लांब) धरावी. व गदका डोक्यावरून भाडवा करून त्याचे टोंक फरीवर टेंकून अचा मोढ्याचा वार रोकण्यास वनें तयार रहावे.

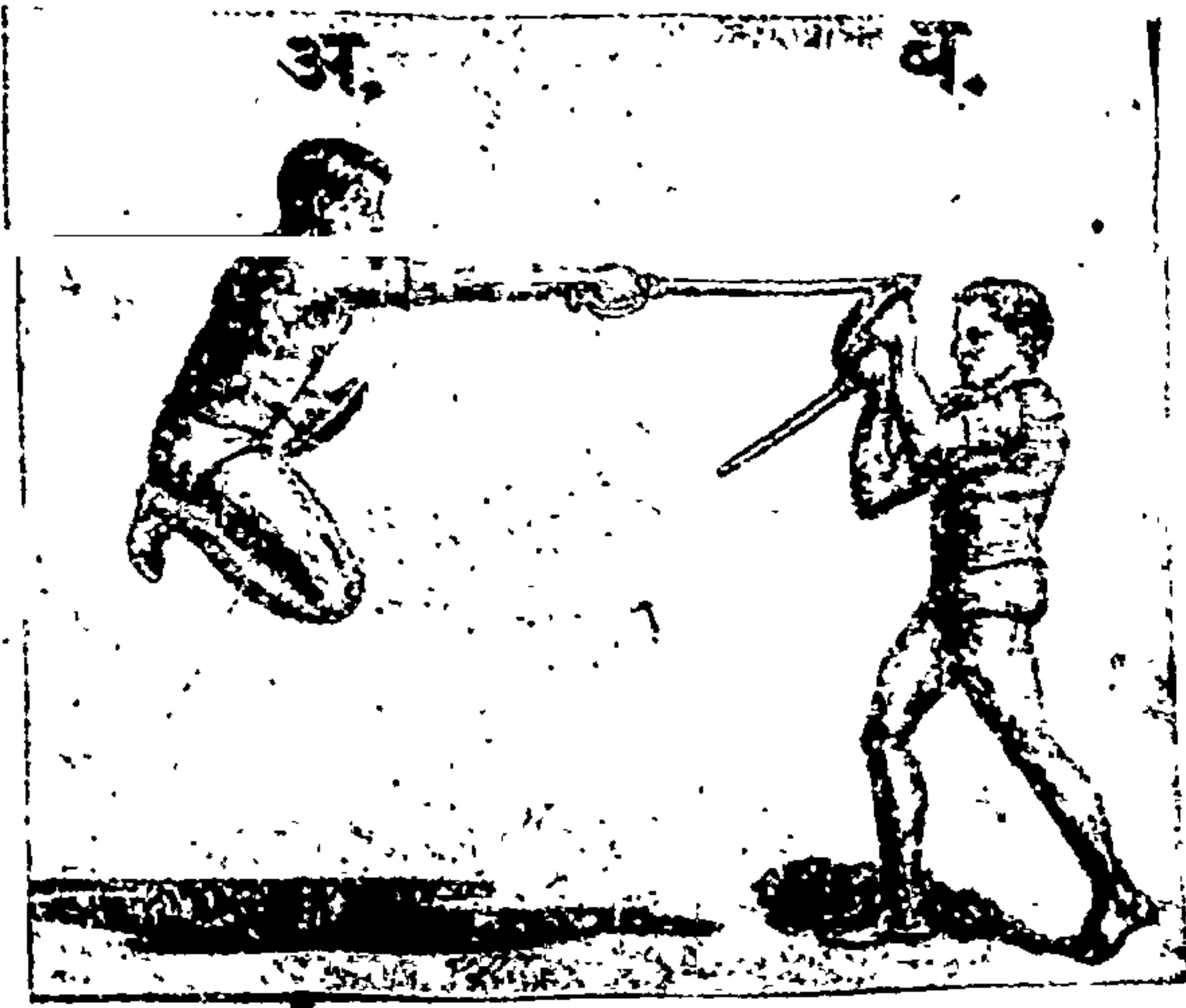

मोढा नं. १ चि. नं. ५०.

मोढा १. (डावा) अनें वचा हूलचा हात ,फरीवर रोकावा. वार रोकल्यावर (आपले दोन्ही पाय दुगणाला लागतील अशा रीतीनें) उंच कुडून वचे डाव्या मोढ्यावर वार करावा. वार केल्यावर पाय नं. ७ चें घरांत पडतील अशा रीतीनें खाली जमिनीवर भाणावे. (चि. नं. ५० पहा) दोन्ही पाय एकाच घरांत पडल्यावर डावा पाय किंचित मागे ३ चें जागेवर ठेवावा. व वर बंचे क्रियेत सांगितल्याप्रमाणें डावे खांद्यावर फरी व गदका धरून सामनेवाल्याचा वार रोकण्यास तयार रहावे.

(१६७)

अने मारलेला मोढ्याचा वार वर सांगितल्याप्रमाणे वने फरी व गदक्यावर रोकून दोन्ही पाय हुंगणाश लागतील अशा रीतीने उंच कुदून अचे डावे खांद्यावर मोढ्याचा वार करावा. वार केल्यावर दोन्ही पाय नं. ७ चे घरांत येतील अशा रीतीने खाली आणावे. दोन्ही पाय नं. ७ चे घरांत आणल्यावर डावा पाय किंचित मागे म्हणजे ९ चे घरांत ठवावा. व वार करण्याकरतां नेलेला गदक्याचा हात मागे परत आणून (गदक्याचे टांक खालचे बाजूस लटकते राहिल असा) उजव्या खांद्याजवळ धरावा. फरीचा हात उजवीकडे नेऊन गदका धरलेली मूठ फरीखाली झांकावी. अशा रीतीने फरी व गदका उजव्या खांद्यामगेर धरून सामनेवाल्याचा मोढ्याचा वार रोकावा.

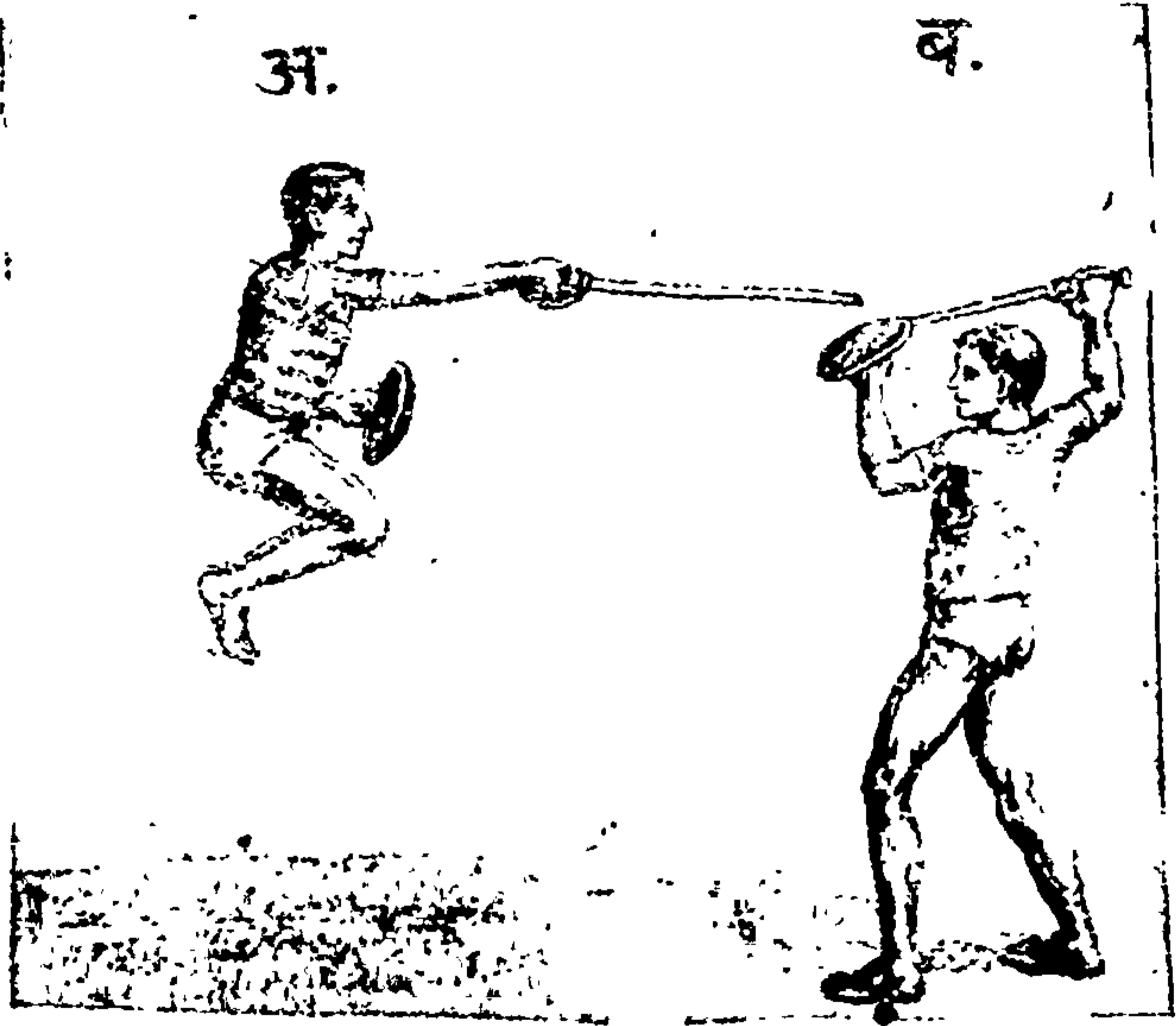
मोढा नं. २ चि. नं. ५१.

मोढा २. (उजवा) अने वर सांगितल्याप्रमाणे सामनेवाल्याचा वार रोकावा. नंतर दोन्ही पायांवर उंच कुदून सामनेवाल्याचे उजवे खांद्यावर मोढ्याचा वार करणे. (चित्र. नं. ५१ पहा.) वार केल्यावर जमिनीवर जी उडी टाकावयाची ती घर नं. ८ मध्ये टाकावी. नंतर डावा पाय उचलून किंचित मागे (घ. नं. ६ मध्ये) ठेवावा. आणि वार

(१६८)

करण्याकरतां नेलेला गदका मार्गें परत आणून वर वचे क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें उजव्या बाजूला खांद्याच्या समोर गदका व फरी धरून सामनेवाल्याचा मोढ्याचा वार रोकावा.

मार्गें सांगितल्या (चि. नं. ५१) प्रमाणें वनें मोढ्याचा वार रोकावा व वर अचे क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें आपल्या प्रतिस्पर्ध्याचे उजव्या खांद्यावर मोढ्याचा (उंच कुडून) वार करावा. नंतर घ. नं. ८ व ३ स्वतःचा उजवा व डावा पाय राहिल अशा रीतीनें उडी टाकल्यानंतर उभें रहावें. व सामनेवाल्याकडून येत असलेला शीरचा वार दोन्ही हात उंच करून चि. नं. ५२ प्रमाणें फरीवर गदका आडवा धरून त्याचेवर रोकावा.

मोढा नं. ३ चि. नं. ५२.

शीर—बचा उजव्या मोढ्याचा वार अने रोळल्यानंतर उंच कुडून त्याचेवर शीरचा वार करावा. (चित्र नं. ५२ पहा.) वार केल्यानंतर नं. १ चे घरांत दोन्ही पाय आणावे. व पुढें डावा पाय नं. २ चे घरांत टाकून दोन्ही हात उंच करून डाव्याचे उंच, परंतु समोरचे बाजूस गदका फरीवर आडवा धरून त्याचेवर बचा शीरचा वार रोकावा.

वर सांगितल्याप्रमाणे अने शीरचा केलेला वार बर्न प्रथम रोकावा व अचे क्रियेत सांगितल्याप्रमाणे त्याचेवर शीरचा वार करावा. व मूळ जागेवर येऊन (नं. १-२ चे घरांत) उभे रहावे. नंतर घाई नं. ३ प्रमाणे पालटचा वार रोकावा.

यानंतर पालट, कडक, व शीर हे तीन हात घाई नं. ३ प्रमाणे रोखावयाचे व खेळावयाचे आहेत. परंतु प्रत्येक वार आपल्या प्रतिस्पर्ध्यास मारणे झाल्यास तो उंच, कुदून मारावयाचा व शेवटचा बाहिन्याचा हात घाई नं. १ व २ प्रमाणे जागेवर उभे राहून मारावयाचा व रोखावयाचा आहे.

घाई नं. १२ पाटघाई नं. ३ शीर मोढा.

१ शीर. २ डावा मोढा. ३ उजवा मोढा.

४ पालट. ५ कडक.

ह्या घाईत पहिले तमाचा, कंबर चीर हे तीन हात खेळावयाचे नसून शीरपासून ते कडकपर्यंतचे हात घाई १२ प्रमाणे पावित्रे बदलून खेळावयाचे आहेत. व शेवटचा कडकचा हात झाल्यावर पुनः शीरचे हातापासून खेळास सुरवात करावयाची आहे. घाईतील शीरपासून उजव्या मोढ्यापर्यंत तीन हात फरारिवर गदका भाडवा धरून रोकावयाचे आहेत.

घाई नं. १२ पोटघाई नं. ४ माढा व जिनेवाची घाई.

१ तमाचा.

५ कडक.

९ शीर.

२ जिनेवा.

६ मोढा (उजवा.) १० हूल.

३ चीर.

७ पालट.

११ शीर.

४ शीर.

८ मोढा (डावा.) १२ बाहिरा.

ह्या घाईतील पहिले तीन हात नं. १ चे घाईप्रमाणे खळून नंतर कडक व पालटचे हात मध्ये येऊन दोन्ही मोढे खेळावयाचे आहेत नंतर शीरपासून हूलची जी घाई सांगितली आहे तिचे हात खेळून बाहिरा झाल्यावर तमाच्यापासून खेळण्यास सुरवात करावी.

(१७०)

घाई नं. १२ पोस्टघाई नं. ५

११ हाताची मोठ्याची पुढें मार्गे चालण्याची घाई.

१ तमाचा.	५ बाहिरा.	९ कडक.
२ कंबर.	६ मोढा (उजव्या बाजूचा).	१० शौर.
३ चौर.	७ मोढा (डाव्या बाजूचा).	११ बाहिरा.
४ शौर.	८ पालट.	

अने उजवा पाय न. २ मध्ये व डावा पाय उजव्या पायाचे मार्गे

१	६		
२	१२	उ.वा.	उ.
३	१३	डा.शौर	डा.
४	१४	उ.क.	उ.
५	१५	डा.पा.	डा.
६	१६	उ.मो.	उ.
७	१७	डा.मो.	डा.
८	१८	बा.उ.	उ.
९	१९	डा.शौर	डा.
१०	२०	उ.चौर	उ.
११	२१	डा.क.	डा.
१२	२२	उ.त.	उ.
		डा.	डा.
व.	व.	अ.	अ.
मार्गे	पुढें	पुढें	मार्गे

नं. १ घरांत ठेवून पावेच्यावर उभें रहावें. त्याचप्रमाणें वने उजवा पाय नं. १२ त व डावा पाय- ह्याचे मार्गचे बाजू नं. ११ ठेवून उभें रहावें. प्रथम खेळणारा (अ) नें स्वतःचा उजवा पाय जमिनोपासून २॥ इंचांवर उंच राहिल अशा रीतीने उंच उचलून तो पुन्हा पूर्वीचें जागेवर ठेवावा व मागील पाय उंच उचलून पुढें टाकावा. पाय पुढें टाकण्याचे क्रियेबरोबरच सामनेवाल्या (ब) ला तमाचाचा वार मारावा. वार मारल्यानंतर वार मारण्याकरितां नेलेला गदक्याचा हात वार मारून तसाच तिरसा (सामनेवाल्यास कंबर मारण्याकरितां) डाव्या बरगडीकडे न्यावा व पुढचा उजवा पाय उंच उचलून समोरच्या गड्याचा वार रोकण्यास तयार असावें.

अने मारलेला तमाचाचा वार वने (स्वतःचा) फरीचा हात डाव्या कान-शिला समोर नेऊन फरीवर रोकावा, वार रोकतांना स्वतःचा उजवा पाय

उंच उचलावा. नंतर गदक्याचा हात समोरच्या गड्यास तमाचा मारण्याचें भवसान मिळविण्याकरतां शक्य तितका मानच्या मागचे बाजूम न्यावा. अचा वार पूर्णपणें रोकला गेला म्हणजे उचललला उजवा पाय पुढें टाकून समोरचे गड्या (भ) वर तमाचाचा वार करावा. वार केल्यावर गदक्याचा उजवा हात तसाच तिरपा डाव्या वरगडाकडे नेऊन उजवा पाय उंच करून डाव्या पायाचें मागें नं. १० चे घरांत टाकावा. त्याचप्रमाणें फरीचा हात उजव्या कमरेवर नेऊन प्रमाणें पुढचा कंबरेचा वार रोकण्यास तयार असावें.

बनें मारलेला तमाचाचा वार अनें फरीवर रोकावा. नंतर व वार मारून पुढचा पाय मागच घरांत (नं. १०) टाकतो न टाकतो तोंच स्फूर्तीनें डावा पाय पुढें नं. ३ चे घरांत टाकून त्याला कमरेचा वार मारावा. व फरीचा हात कमरेकडे नेऊन फरी कमरेवर बऱ्या वाराचा बचाव करण्याकरतां धरावी. याप्रमाणें अनें प्रथम एकेक पाऊल पुढें चालतां चालतांच बवर एकेक वार सोडीत जावा, व बनें अकडून आपणावर येत असलेल्या वाराचा बचाव एकेक पवित्रा (पाऊल) मागें जात करावा व नंतर त्याच पवित्र्यावर त्यास पुढचा वार मारावा. विस्तरतः सांगावयाचें म्हणजे फक्त अचा वार आपणांस न लागतां त्या वाराचा चांगल्या रीतीनें बचाव करतां यावा एवढ्याच करतां बला पाटीमागें जावयाचें एवढाच उद्देश पवित्रा मागें टाकण्याचा नसून आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांस आपल्या अगावर पूर्णपणें घेऊन नंतर त्याचे अंगावर एकदम तुटून पडतां यावें हाही पवित्रा मागेंपुढें चालण्याचा मुख्य हेतु आहे हें मागेंच तिहींच्या पित्र्यांत सांगितलें आहे तें वाचकांच्या लक्षांत असेलच. घाईत दिलले सर्व हात एकेक पवित्रा पुढें टाकीत अनें बवर सोडल्यावर म्हणजे अर्चा पुढें चालण्याची पाळी सरल्यावर बनें अचे क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें एकेक पवित्रा पुढें टाकून अवर अनुक्रमानें एकेक वार करीत जावा व त्याचे कडून आपणावर येत असलेला वाराचा बचावही करांत जावा. त्याचप्रमाणें अनें बचे क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें एकक पाऊल मागें टाकांत बचा वार रोकीत जावा.

(१७२)

वार रोकल्यावर त्यावर वार मारीत जावा. याप्रमाणें खेळ खेळून बचा, शेवटचा बाहिन्याचा वार रोकून त्यास बाहिन्याचा वार मारून पुन्हां पूर्वप्रमाणें एकेक पवित्रा पुढें टाकून तमाच्याचे हातापासून घाई, खेळ-प्यास सुरवात करावी. (घाई. नं. २ पोट घाई नं. ४ पहा.)

घाई नं. १२ पोटघाई नं. ६

एकांगी घाई.

१ तमाचा.	५ बाहिरा.	९ कडक.
२ कंबर.	६ मोढा (डाव्या बाजूचा.)	१० शीर.
३ चीर.	७ मोढा (उजव्या बाजूचा.)	११ बाहिरा.
४ शीर.	८ पालट.	

ही घाई साधारणपणें घाई नं. १२ पोट घाई नं. ५ प्रमाणेंच खेळण्याची आहे, फक्त फेर इतकाच की, त्या घाईत अने पुढें पाय टाकून बला वार मारल्यावर ब त्या करापासून आपलें संरक्षण चांगल्या रीतीनें व्हावें म्हणून एकेक पवित्रा मार्गें जातो, व मार्गें जातांनाच अने मारलेला वार स्वताचे फरीवर रोकून (भाडवून) त्यास वार मारीत असतो. परंतु ही घाई खेळतांना वर सांगितल्याप्रमाणें न करतां पुढे चालणारा (अ) नें पुढचा पाय उचलून बला तमाचा मारावयाचा. नंतर एकेक पवित्रा पुढें टाकीत त्यांस कंबर, चीर, शीर, बाहिरा १ मोढा, २ मोढा, पालट, कडक, शीर व बाहिरा हे वार अनुक्रमानें मारावयाचे. त्याचप्रमाणें मागून (पाठीमागून) चालणारा (ब) नें एकेक पवित्रा मार्गें जात जात सामनेवाल्याकडून आपल्या अंगाचे ज्या ज्या भाग वर वार येईल त्या त्या भागावर (फरीवर गदक्याचें टोंक ठेवून) फरी गदका धरून वार रोकावा, आणि त्याचा शेवटचा बाहिन्याचा वार आपल्या अंगावर येतांच स्फूर्तीनें तो वार रोकून मागचा

पाय पुढें ठाकून त्याचेवर तमाचाचा वार करावा. त्याचा शेवटचा वार येई तोंपर्यंत आपण त्याचेवर एकही वार मारूं नये, फक्त त्याचेकडून येत असलेल्या-वारापासून स्वतःचें संरक्षण करित जावें. वर सांगितल्या-प्रमाणें मागून चालणारा (खेळणाऱ्या वर) नें अवर तमाचाचा वार केल्यानंतर त्यास एकेक पवित्रा पुढें टाकीत कंवर, चीर, शीर, बाहिरा, १ मोढा, २ मोढा, पालट, कडक, शीर व बाहिरा हे वार अनुक्रमानें मारावें. व पुढें (अगोदर) खेळू लागला म्हणजे अने फक्त एकेक पवित्रा मागे टाकीत टाकीत, वकडून आपल्या शरीराचे ज्या ज्या (मागावर) ठिकाणी जे जे वार येतील, त्या त्या ठिकाणी (वर वचे क्रियेंत सांगितल्याप्रमाणें) फरीगदका धरून गेकावे. परंतु त्याचा शेवटचा वार येईपर्यंत त्याचेवर एकही वार करूं नये. त्याचा शेवटचा बाहिन्याचा वार आपणावर येतांच तो वार रोकून त्यास तमाचाचा वार करून डावाचें भारंभी सांगितल्याप्रमाणें पुढें खेळण्यास सुरवात करावी.

(१७४)

घाई नं. १२ पोटघाई नं. ७

मांड्याची व जूला च लण्याची घाई.

१ तमाचा.	५ बाहिरा.	९ कडक.
२ कंबर.	६ मांडा (डावा खांदा.)	१० शीर.
३ चीर.	७ मांडा (उजवा खांदा.)	११ बाहिरा.
४ शीर.	८ पालट.	

उजवीकडून	उजवीकडे	उजवीकडून	उजवीकडे	उजवीकडून	उजवीकडे	उजवीकडून	उजवीकडे	उजवीकडून	उजवीकडे	उजवीकडून	उजवीकडे	उजवीकडून	उजवीकडे
२२	२	१०	२१	१०	२१	१०	२१	१०	२१	१०	२१	१०	२१
२०	४	३	१९	३	१९	३	१९	३	१९	३	१९	३	१९
१८	६	५	१७	५	१७	५	१७	५	१७	५	१७	५	१७
१६	८	७	१५	७	१५	७	१५	७	१५	७	१५	७	१५
१४	९	९	१३	९	१३	९	१३	९	१३	९	१३	९	१३
१२	१०	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११
१०	११	१२	९	१२	९	१२	९	१२	९	१२	९	१२	९
८	१२	१३	७	१३	७	१३	७	१३	७	१३	७	१३	७
६	१३	१४	५	१४	५	१४	५	१४	५	१४	५	१४	५
४	१४	१५	३	१५	३	१५	३	१५	३	१५	३	१५	३
२	१५	१६	१	१६	१	१६	१	१६	१	१६	१	१६	१

प्रथम दोघांही खळणारंगी वर दिल्या कोष्टकांताल १ व ४ ओळीतील माकड्यांपैकी १ व २ दोन आंकड्यांत स्वतःचा उजवा व डावा पाय

(१७५)

ठेवून उभें रहावें. (उजवा पाय पुढें ठेवून पावित्र्यावर उभें रहावें.) नंतर अने वला तमाचाचा वार मारून स्वतःचा गदक्याचा हात कंबरेचा वार मारण्याकरतां डाव्या बरगडीकडे न्यावा, व तमाच्याचा वार मारण्याचे क्रियेबरोबरच मागचा डावा पाय किंचित उंच उचलून तो नं. ४ चे घरांत टाकावा. त्याचप्रमाणें वार मारल्यावर वर सांगितल्याप्रमाणें डाव्या बाजूकडे गदक्याचा हात नेऊन पुढचा उजवा पाय शक्य तितका उंच करावा आणि डाव्या पायाचा गुडघा न वांकवितां तो ताठ ठेवून त्या पायावर शरिराचा तोल नीट संभाळून उभें रहावें. व बकडून आपणावर येत असलेला वार रोकावा.

वनें वर सांगितल्याप्रमाणें उजवा पाय पुढें ठेवून पावित्र्यावर उभें रहावें. नंतर अकडून येत असलेल्या तमाचाचा वार रोकण्याकरतां पुढें असलेला उजवा पाय उंच उचलून डावा पाय गुढघ्यांतून न वांकविता त्या पायावर उभें रहावें. फरीचा हात डाव्या कानशिला समोर लांब व ताठ करून आपल्या प्रतिस्पर्ध्याकडून आलेला वार फरीवर रोकावा. नंतर उचललेला उजवा पाय पुढें टाकून त्याचेवर तमाचाचा वार करावा, वार करतांना स्वतःचा उजवा हात पुढें वार करण्याकरतां पुढें जातो न जातो तोंच मागचा डावा पाय स्फूर्तीनें नं. ४ च्या घरांत टाकावा. परंतु हा पाय समोरच्या गड्यास वार केल्याशिवाय टाकूं नये. डावा पाय नं. ४ चे घरांत टाकल्यावर पुढचा उजवा पाय शक्य तितका उंच उचलून डाव्या पायाचा गुडघा न वांकवितां त्या पायावर उभें रहावें, त्याचप्रमाणें अला तमाचाचा वार मारल्यावर गदक्याचा हात तसाच तिरपा डावीकडे नेऊन डाव्या बरगडीवर ठेवावा. आणि फरीचा हात कंबरेचा वार रोकण्याकरतां उजव्या बाजूला नेऊन स्वतःची कंबर फरी खाली झांकावी म्हणजे आपल्या प्रतिस्पर्ध्याकडून येत असलेल्या कमरेच्या वाराचा चांगला बचाव करतां येईल.

उपरिनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणें दोघाही खेळणारांनीं एकेक पवित्रा प्रथम डाव्या बाजूला टाकून घाईतील (कंबर, चीर, शीर, बाहिरा, १ मोढा, २ मोढा, पालट, कडक, शीर, बाहिरा) हात एकमेकांवर

करावें. ब दरकान आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांकडून येत असलेले वार (त्या त्या ठिकाणी फरी धरून) फरांवर रोकावे. उजवीकडून डावीकडे बळून शेवटचा बाहिन्याचा वार झाल्यावर कोष्टकांतील दुसऱ्या व तिसऱ्या ओळीत दाखविलेल्या आकड्याप्रमाणे पहिल्या व ४ चवथ्या ओळीत पवित्रे टाकून एकेक वार सोडीत (मारीत) डावीकडून उजवीकडे आवे, असं केलें असतां शेवटचा बाहिन्याचा वार मूळ जागेवर आल्यावांचून आपणास बिलकुल मारतां यावयाचा नाही. मूळ जागेवर येऊन बाहिन्याचा हात खेळून झाला म्हणजे पुनः तमाचापासून घाई खेळण्यास सुरवात करावी. (घाई २ री ची पोट घाई ३ री पहा.)

सूचना:—ह्या घाईतील बाहिन्याचा वार बनें अला मारल्याबरोबर तो हात तसाच पाठीमागे आणून अचा तमाचाचा वार आपणावर येण्याच्या अगोदर जर त्यास तमाचाचा वार मारेल, अथवा अवर तमाच्याचा वार दोन वेळा करेल तर त्यास (बला) पुढें चालतां येईल, व त्याचप्रमाणें ब पुढें खेळत असतां अचा बाहिन्याचा वार झाल्याबरोबर वर सांगितल्याप्रमाणें अ बवर तमाचाचा वार करील तर त्यासही पुढें चालतां येईल. तरी याप्रमाणें पुढेंमागे चालण्याची दोघांनीही संवय करावी.

घाई नं. १२ पोटघाई नं. ८.

शाम घातची घाई.

१ तमाचा.	६ शीर.	११ पोखर.
२ जनेई.	७ हूल.	१२ पाल्ट.
३ चीर.	८ मोढा (डावा.)	१३ कडक.
४ अंतरा.	९ मोढा (उजवा.)	१४ छोटा शीर.
५ पलटा (छाता.)	१० भंडारा.	१५ बाहिरा.

ही घाई खेळतांना दोघांही खेळणारांनी प्रथम उजवा पाय पुढें व डावा पाय मागे टेवून उभें रहावें नंतर एका पाठीमागून एक भसे एक-

सारखे हात खेळावेत. पहिले ८ हात (डाव्या बाजूचा मोठा मारेपर्यंत) होई तोंपावेतो पवित्रा बिल्कूल बदलूं नये, पहिला मोठ्याचा हात मारल्यानंतर समोरच्या गड्याचा मोठ्याचा वार रोकण्याकरितां पवित्रा काढून मार्गें जावे. मार्गें गेल्यावर पुढचा उजवा पाय उंच करून डाव्या खांद्यावर फरी व फरीवर गदका आडवा धरून समोरच्या गड्याचा मोठ्याचा वार रोकावा, व पुन्हा पूर्वीचे जागेवर येऊन त्यास दुसऱ्या बाजूचा मोठ्याचा वार मारावा. दुसऱ्या बाजूचा (उजवा) मोठ्याचा वार समोरचे गड्यास तिरपा मारला असतां गदक्याचा हात सहजच उजव्या बाजूकडे जातो, तो उजव्या बाजूस गेला म्हणजे भंडारा, पोखरचे हात खेळावेत. हें हात खेळतांना भंडार्याचा हात समोरच्या गड्यास मारण्याचे क्रियेबरोबर साध्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें डावा पाय पुढें टाकून पवित्रा बदलावा. नंतर पोखरचा वार करावा. हा वार करतांना पुनः उजवा पाय पुढें (डाव्या पायाचे बरोबर सरळ रेषेत) आणून डावा पाय पाठी मार्गें न्यावा. याप्रमाणें भंडारा व पोखर हें हात खेळून नंतर पुढचे पालट, कडकचे हात पालट कडक्या घाईत (घाई ३ चि. ३३-३४ पहा) सांगितल्याप्रमाणें पवित्रे बदलून खेळावेत. पालट, कडक्या हातानंतर शीर व बाहिरा हे दोन्ही हात घाई नं. १ चि. नं. २२-२३-२४ प्रमाणें खेळावेत.

सूचना:—ही घाई पुढें, मार्गें, बाजूला व गोलाकारमध्ये चालून खेळतां येते. तरी त्याप्रमाणें खेळण्याची अवश्य संवय करावी.

(१७८)

घाई नं. १२ पोटघाई नं. ९

नाखूनची घाई.

१ तमाचा

६ जनेई

११ भंडरा.

२ कंबर

७ शीर

१२ अंतरा.

३ शीर

८ मोढा (डावा)

१३ पलटा.

(छाता.)

४ नाखून

९ मोढा (उजवा)

१४ लंगोटा.

५ कडक

१० पालट

१५ बाहिरा.

दोघांहि खेळणारांनीं प्रथम उजवा पाय पुढें व डावा पाय मागें ठेवून पवित्रावर उभें रहावें, नंतर घाई नं. २ मध्ये सांगितल्याप्रमाणें तमाचा, कंबर, शीर हे तीन हात खेळावे, व शेवटचा शीरचा हात सामनेवाल्यास मारून खाली डाव्या पायाचा गुडघा जमिनीवर टेंकून खाली बसावें. नंतर शीर मारण्याकरतां नेलेला गदका शीर मारून तसाच समोरच्या गड्याची छाती व गुडघा या अवयवांस गदका लागून त्याचा पुढें असलेल्या उजव्या पायाचे अंगठ्यावर नाखूनचा वार मारावा. व आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांकडून आपणावर आलेला नाखूनचा वार रोकावा. या हाताच्या पुढचे हातांची माहिती वांचकांस मागें समजाऊन दिली आहे त्याप्रमाणें ते वार ज्या ज्या ठिकाणी मारावयाचे असतील त्या त्या ठिकाणी मारावे, व आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांनीं आपणावर केलेले वार रोकावेत.

छूट.

मागें गेलेल्या घाईच्या छूटीप्रमाणें ह्या घाईची छूट खेळावी.

हातकटीचे व दुहेरी हात.

मागें दिलेल्या घाईतील सगळ्या हातांचा उपयोग ह्या घाईचे दुहेरी हात खेळतांना करावा.

१ बाहिन्याचा हात मारण्याची हूल दाखवून तो आपल्या प्रतिस्पर्ध्याचे उजव्या बाजूच्या मोढ्या (खांद्या) वर मारावा.

२ तमाचा मारतो असे दाखवून तो हात डाव्या बाजूच्या माढ्यावर मारावा व समोरच्या गड्याने मोठा आडविल्यास तो हात तसाच खाली आणून त्याच्या पुढे असलेल्या पायाचे (अंतल्या बाजूचे) घोंठ्यावर मारावा.

३ डाव्या बाजूचा मोठा मारतो असे दाखवून तो हात त्याच्या डाव्या कानशीलांवर तमाचाचे जागी मारावा.

४ तमाचाच्या अथवा शीरच्या वाराची हूल दाखवून तो गदक्याचे हातावर मारावा.

५ शीरच्या हाताची हूल दाखवून तो उजव्या बाजूच्या खांद्या (मोढ्या) वर मारावा. व तो समोरच्या गड्याने रोकल्यास तसाच पालटच्या जागेवर मारावा.

६ हूलचा हात मारतो असे दाखवून सामनेवाल्याच्या फरीच्या हाताचे मनगटावर मारावा.

७ हूलचा हात मारतो असे सामनेवाल्यास दाखविण्याकरतां त्याचे पोटांत बळेंच हूल मारावी व त्यानें हूल रोकण्यांस फरी पुढे केली की, लागलीच तो हात तसाच उंच उडवून सामनेवाल्याचे गदक्याचे हाताच्या मुठीवर वार मारावा.

८ अंतल्याचा हात मारण्याकरतां पुढे करावा व सामनेवाला तो रोकतो न रोकतो तोंच त्याचे उजव्या खांद्यावर वार करावा.

९ सामनेवाला उजवा पाय पुढे टाकून आपणावर वार मारावयास आला असतां त्याचे पायाचे गुडघ्यावर कडकचा वार मारावा.

भाग २ रा.

कोणत्याही विद्येचा अथवा कलेचा मनापासून अभ्यास करून लागल्यास कितीही प्रयत्न केला तरी तिची पूर्ण सिद्धि मिळण्यास तो अपुराच होतो. जों जों जास्त शिकवें तों तों ती किती तरी बाकी राहिली आहे असें वाटूं लागतें; व असें वाटणें ही यशप्राप्तीची गुरुकिल्ली होय. कारण अल्पसंतुष्टाचे हातून महत्कार्य पार पडण्याची मुळीच आशा नसते. आकाशांत उडणारे पक्षी जणुं काय त्याचा अंत लावण्याकरतांच अकाशांत किती तरी उंच भरान्या मारीत असतात. परंतु त्यांस त्याचा कधी तरी अंत लागला आहे काय ! अथवा लागणें शक्य आहे काय ! त्याचप्रमाणें कोणत्याही विद्येचा अंत लागणें जवळ जवळ अशक्यच आहे. मग फरीगदक्याचे विद्येचा अंत कोठून लागणार ! मागील भागांत फरीगदक्याचे जे हात दिले (घाई) गेले आहेत त्यांची जर उत्तम रीतीने संवय झाल्यास खेळगड्यास पायाचे अंगठ्यापासून डोक्यापर्यंतचे (आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांकडून येणारे) हात रोकून आत्मसंरक्षण उत्तम प्रकारें करतां येईल इतकेंच नव्हे; तर पहिल्या भागांत जी माहिती दिली गेली आहे तीवरून एखाद्या कुशल व कल्पकडोक्याच्या खेळगड्यांस ह्यापेशां निरनिराळ्या पद्धतीनें हात बसवितां येणें शक्य आहे. आणि त्याप्रमाणें कोणी कितीही निरनिराळ्या पद्धति बसवून अमलांत आणण्याचा प्रयत्न केला तर तो त्यांस साध्य होईल. परंतु अशा रीतीनें त्यांस यश आलें तरी सृष्टिकर्त्यानें ज्या अवयवांची योजना करून शरीर तयार केलें आहे त्या अवयवांत कितीही कल्पकडोक्याचा मनुष्य असला तरी त्याच्यानें फेरफार होणें शक्य नाही व त्याचप्रमाणें शरीरांतिल कांहीं विवक्षित अवयवांवरच्या मान्शाशिवाय इतर ठिकाणीं वार करणें योग्य दिसत नाही. म्हणून पहिल्या भागांत अशा विवक्षित अवयवांवर वार मारण्याची व स्वतःवर वार आला तर त्यापासून स्वतःचें संरक्षण कर्ता येईल अशा घाईची माहिती देण्यांत आली असून ह्या दुसऱ्या

(१८१)

भागांत त्या घाईचे समीकरण करण्यांत आले आहे. पहिल्या भागा-
प्रमाणेच हा दुसरा भाग संरक्षण करण्याच्या कामांत उत्तम असून त्यांत
खाली बसून शत्रूच्या पायावर वार कसा करावा, उंच कुदून शत्रूवर
वार कसा करावा व शत्रूने खाली बसून पायावर अथवा उंच कुदून
डोक्यावर, खांद्यावर अथवा पायावर वार केल्यास त्यापासून स्वतःचे
संरक्षण कसे करावे हे दाखविले असून शेवटी समीकरण केले आहे.
तरी ज्यास उत्तम खेलाडू होण्याची इच्छा असेल त्याने हा भाग अवश्य
शिकण्याचा प्रयत्न करावा.

घाई १ ली.

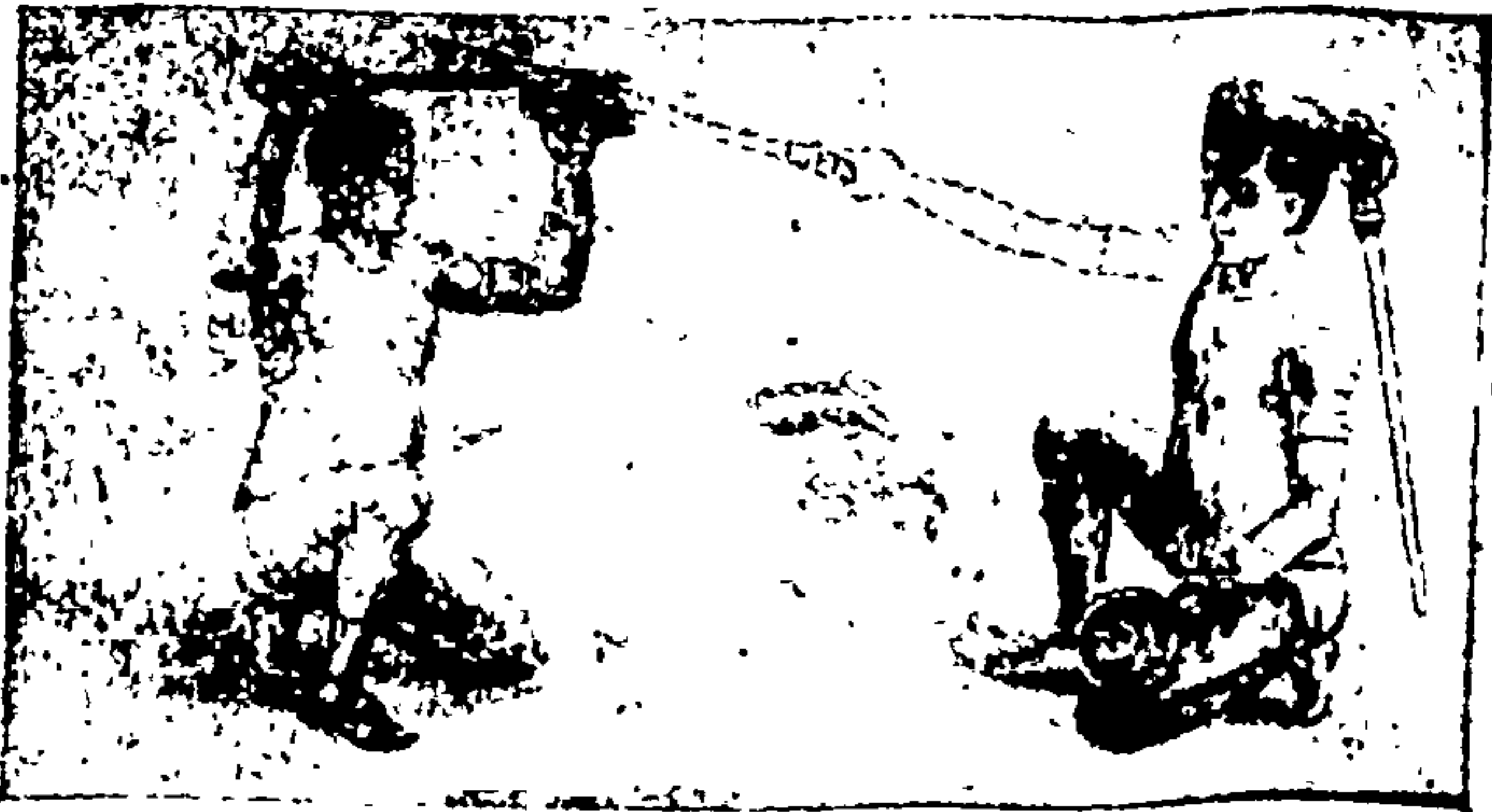
कडक कुदान.

अने बवर तमाचा मारणें वने तो रोकून त्याचेवर उलट
तमाचा मारणें. नंतर अने तमाचा रोकून खाली बसून कडक मारणें.
वने कडकचा वार वचावण्याकरतां कुदून भागे जाणें व नंतर बवर
तमाचाचा वार करणें.

घाई २ री.

बैठा शीरमोढा.

पांचहाती बैठक.

शीर चि. नं. ५३.

(१८२)

	५	
६		
७		८
९		३
		२
		१
	अ.	

१ शीर

४ पालट.

२ मोढा (डावा)

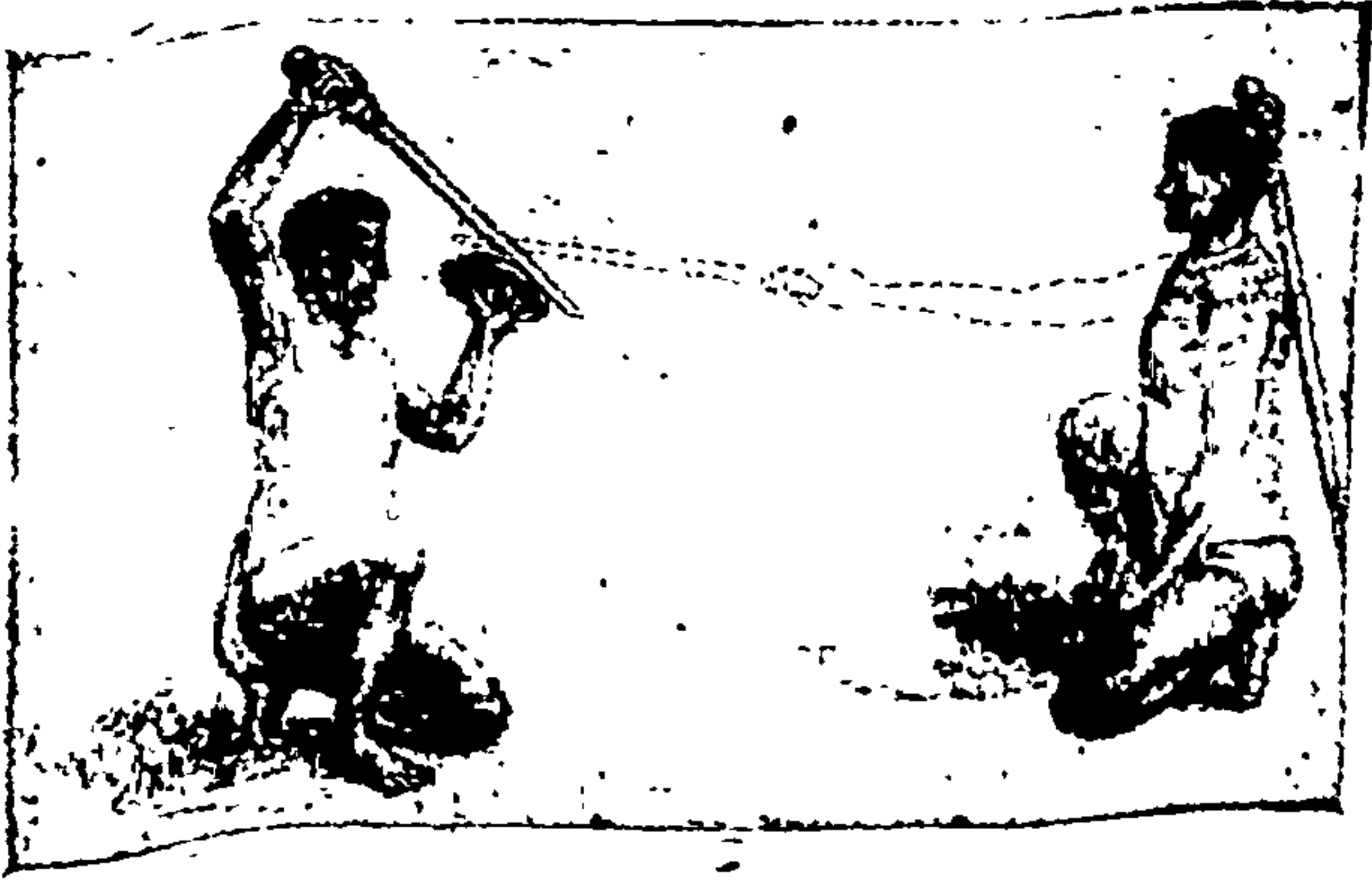
५ कडक.

३ मोढा (उजवा).

ही घाई. घा. १२. पो. घा. ३ प्रमाणेंच खेळावयाची आहे. फक्त फेर इतकाच की, ती घाई उभ्यानें खेळतात व ही बसून खेळतात. प्रथम दोन्ही खेळगड्यांनी स्वतःच्या डाव्या पायाचा पंजा नं. १ चे घरांत व त्याच पायाचा गुडघा नं. २ चे घरांत ठेवून उजवा पाय नं. ३ घरांत ठेवावा व डाव्या पायाचे टांचेवर हुंगण टेकून वीरासनाप्रमाणें एकमेकांची नजर रोखून बसावें. नंतर बनें अवर चित्र नंवर ५३ प्रमाणें फरीचा हात डाव्या गुडघ्यावर ठेवावा आणि गदक्याचा हात डाव्याचे मा न चक्राकार फिरवून शीरचा वार करावा. अनें चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें फरीवर

गदका धरून शीरचा वार रोकावा. आणि वर सांगितल्याप्रमाणें त्यास शीरचा वार मारावा. बनें अंचा शीरचा वार चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें गदका भाडवा धरून रोकावा. नंतर गदका पाठीमागून चक्राकार फिरवून अचे डावे खांद्यावर (मोढ्याचा) वार करावा. अनें तो वार चि. नं. ५४ मध्यें दाखविल्याप्रमाणें फरीवर गदका धरून भाडवावा. नंतर तोच वार बवर करावा. बनें अंचा मोढ्याचा वार रोकून त्याचेवर चि. नं. ५५ प्रमाणें (नं. ३ चे घरांतील उजवा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून) वार करावा. अनें तो वार चि. ५५ प्रमाणें रोकावा व नंतर पुढचा उजवा पाय नं. ४ चे घरांत टाकून वर प्रमाणें बवर उजव्या मोढ्याचा वार करावा. बनें तो वार रोकावा.

(१८३)

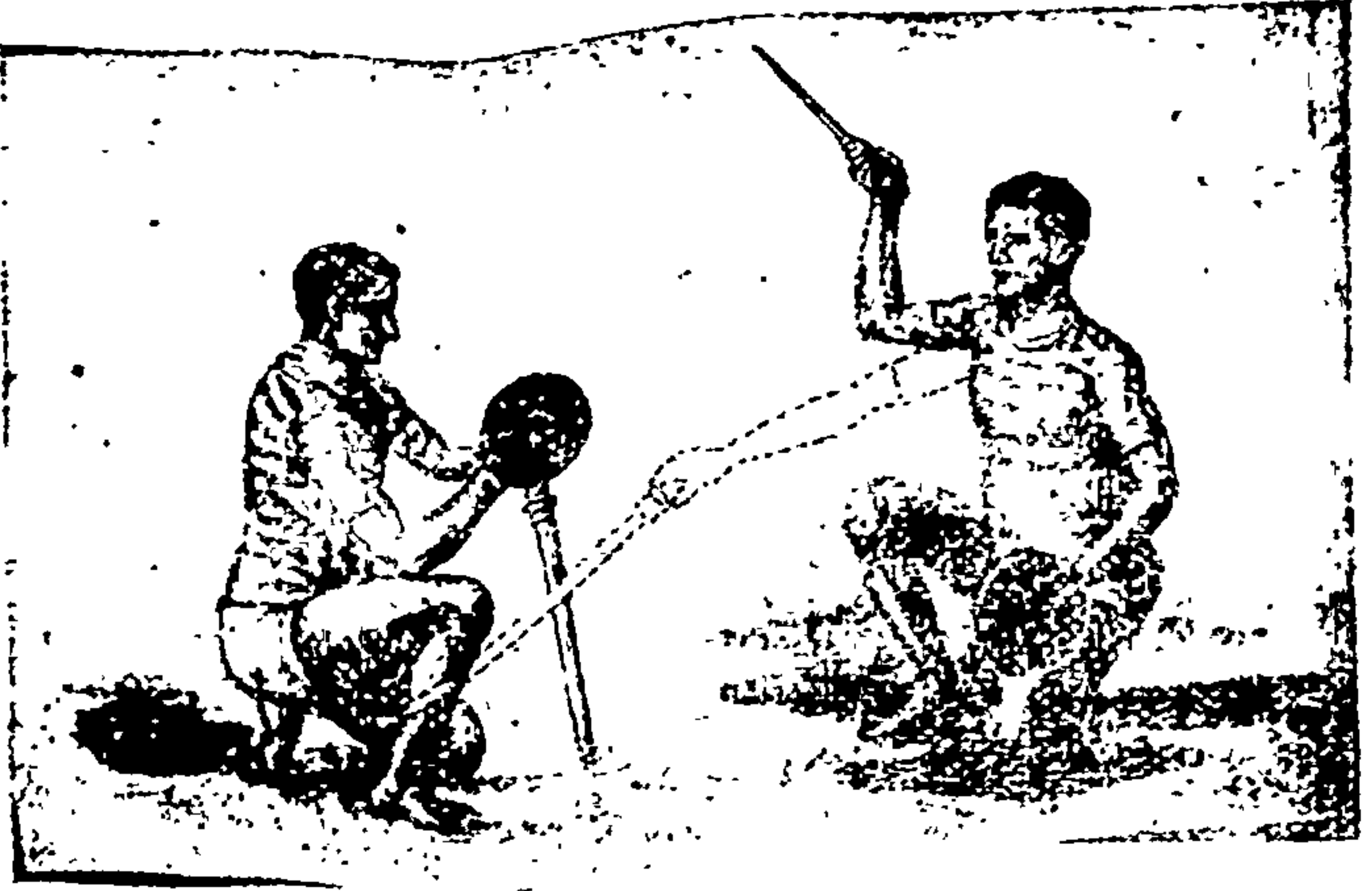
डावा मोढा चि. नं. ५४.

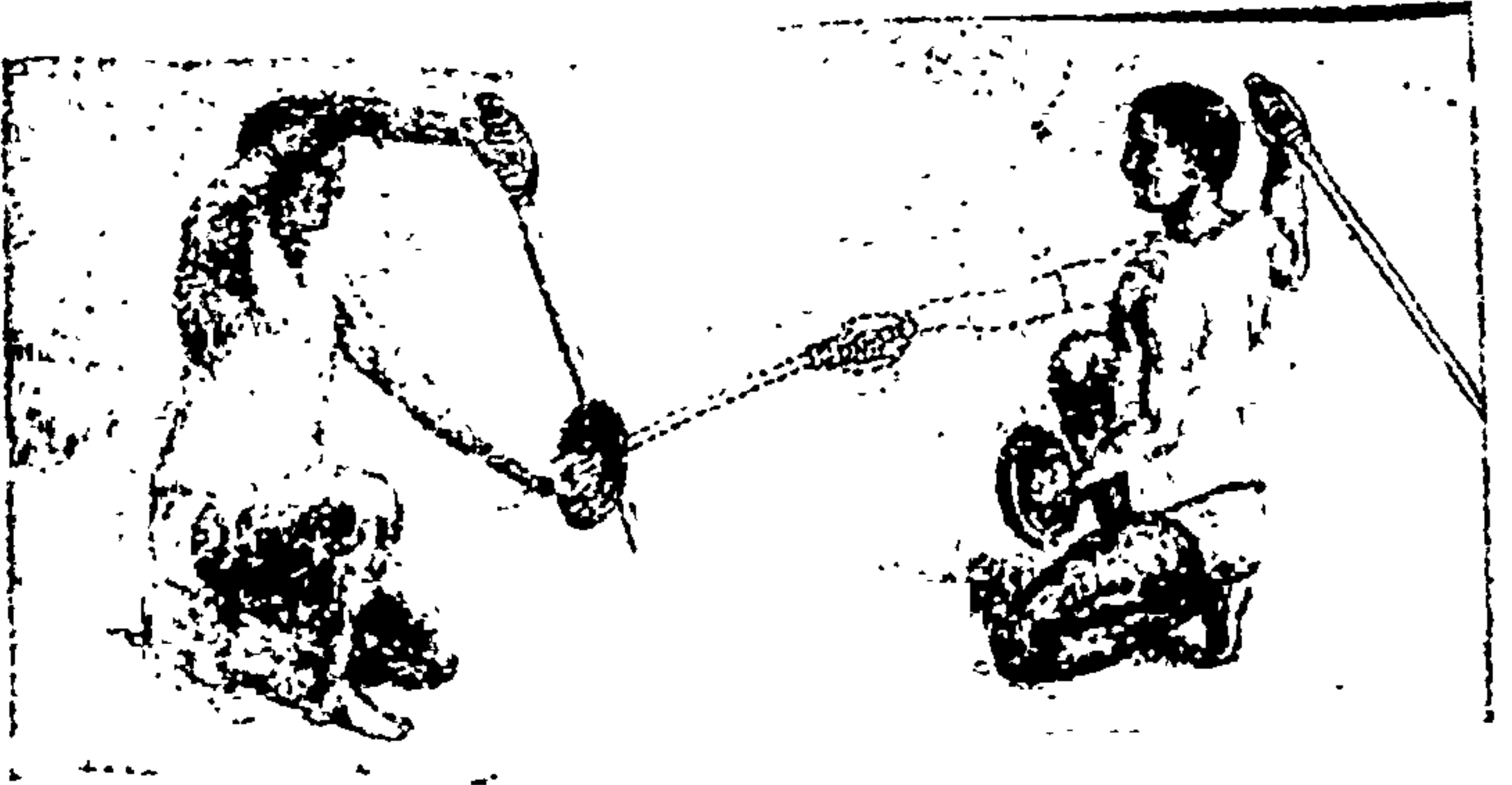
मोढा उजवा चि. नं. ५५.

व अवर चि. नं. ५६ प्रमाणें पालटचा वार (गदका उजव्या बाजूने वर नेऊन मागून चक्राकार फिरवून) करावा. अने तो वार रोकावा व त्याचेवर पालटचा वार करावा. बनें पालटचा वार रोकून स्वतःचा उजवा पाय नं. ४ चे घरांतून नं. ३ चे घरांत आणावा आणि पूर्वी-प्रमाणें डावीकडून उजवीकडे गदका चक्राकार फिरवून अवर कडकचा

(१८४)

चि. नं. ५६.

चि. नं. ५७.

वार करावा. अने वचा कडकचा वार रोकून त्याचेवर नं. ४ घरां-
तील उजवा पाय नं. ३ मध्ये आणून कडकचा वार करावा. (चित्र
नं. ५७ पहा.) शेवटचा कडकचा वार खेळून झाल्यावर दोघाहि खेळ-
णारांनी पुनः शरीरचे हातापासून घाई खेळण्यास सुरवात करावी.

(१८५)

घाई ३ री.

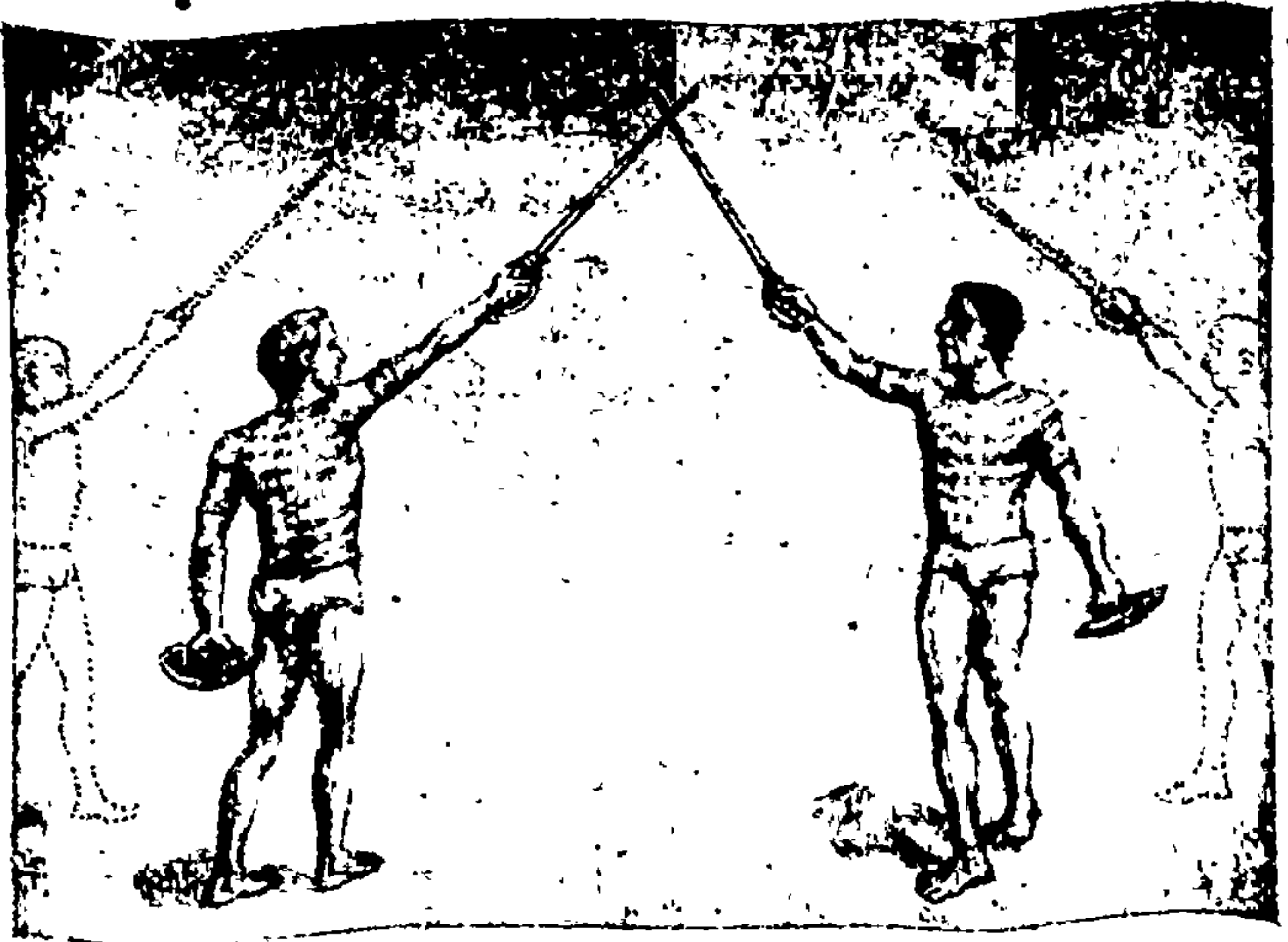
गुदर (सहा आण्या) ची घाई.

घाईतील हात.

१ तमाचा
२ कंबर
३ चीर
४ शीर
५ हूल

६ मधल्या दोन आण्या
७ खालच्या दोन आण्या
८ वरच्या दोन आण्या
९ मोढा (डावा).
१० मोढा (उजवा).

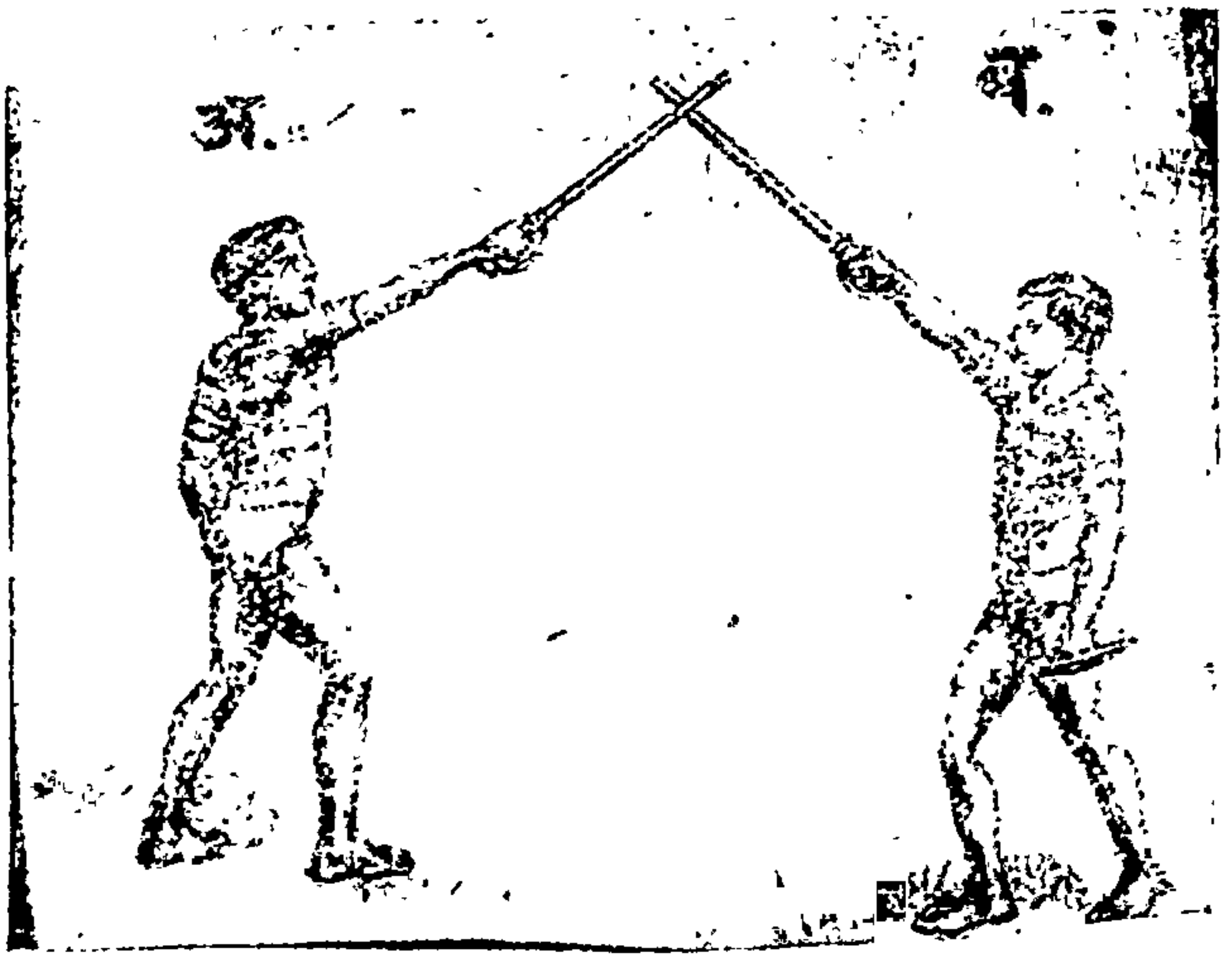
११ पालट
१२ कडक
१३ शीर
१४ बाहिरा.

मधली वरची पहिली आणी. चि. नं. ५८.

घाई खेळतांना तमाचापासून शीरपर्यंतचे पहिले चार हात दुसऱ्या घाईप्रमाणे खेळावे. नंतर हूलचा हात खेळावा. हूल देऊन नंतर गदक्याचा हात वरचे हातवर ठेवून पहिल्याने दोघाहि खेळणारांनी उजव्या बाजू-

कडून चि. नं. ५८ प्रमाणें आणी (गदक्याचो टोंक) मिळवणें अथवा टोंकांस टोंक लागेल अशा रीतीनें एकमेकांचे गदक्यावर उजव्या बाजूनें गदका मारणें. गदका मारतांना चित्रांत दाखविल्याप्रमाणें मागचा डावा पाय (उजव्या बाजूकडे) उजव्या पायाचे मार्गें नेणें. पहिली आणी मिळविल्याबरोबर खेळणारांचे गदक्याचे हात डाव्या बाजूकडे जातात. ते पुन्हां डावीकडून उजवीकडे नेऊन एकमेकांचे गदक्याचे टोंकांस टोंक मारून दुसरी आणी मिळविणें. ही आणी मिळवितांना उजव्या पायाचे मार्गें नेलेला डावा पाय पुढें (उजव्या पायाचे बरोबर) आणून उजवा पाय (डाव्या बाजूला) डाव्या पायाचे मार्गें न्यावा. (चि. नं. ५९ पहा.)

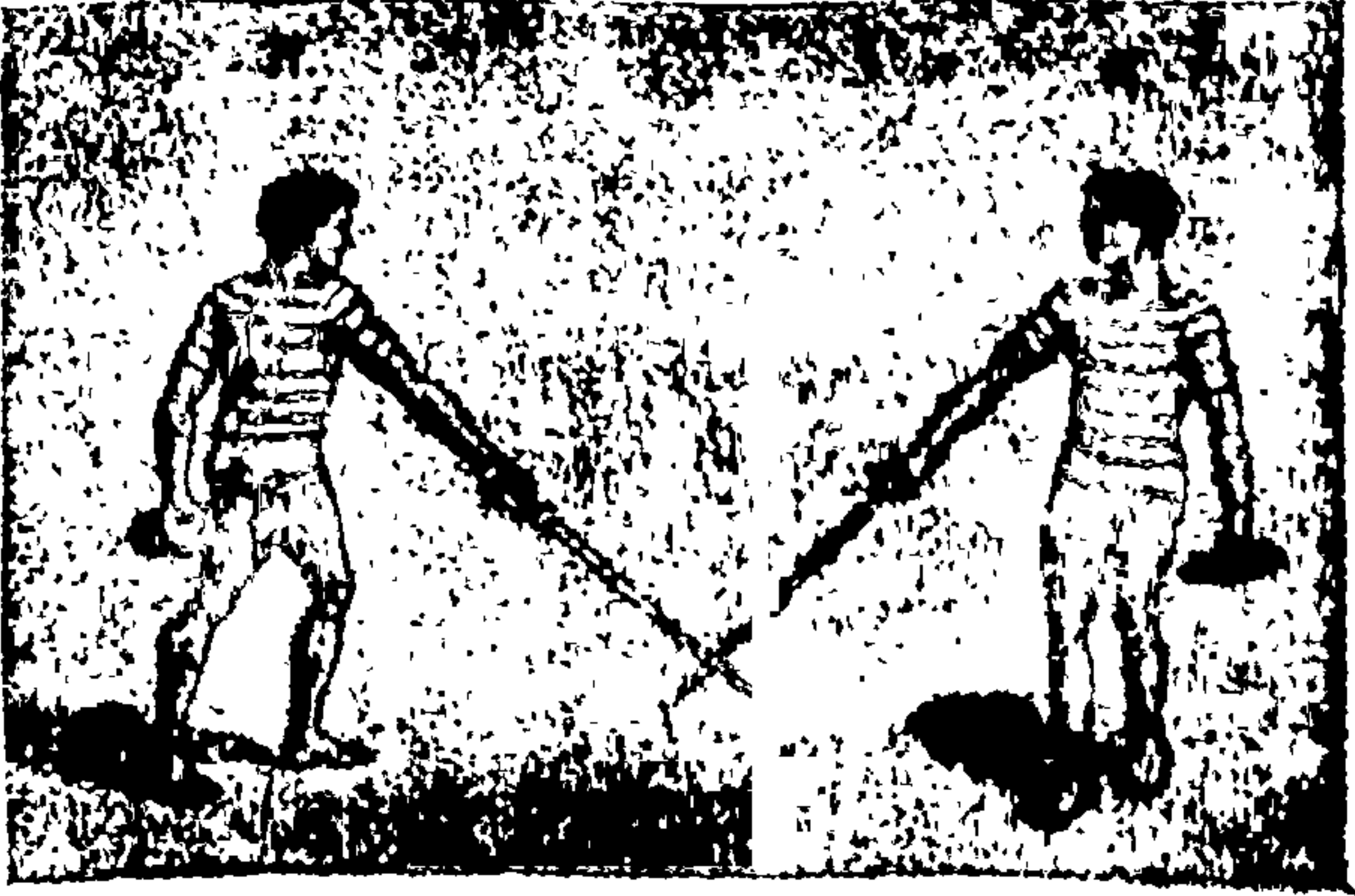
मधली (वरची) दुसरी आणी. चि. नं. ५९.

ह्याप्रमाणें मधल्या दोन आण्या मारल्यावर खालच्या दोन आण्या मारल्या. मधली दुसरी मारतांना डाव्या पायाचे मार्गें नेलेला उजवा पाय पुढें (डाव्या पायाचे सरळ रेषेंत) आणावा व तो पुढें आण्याचे शोंकाबरोबर उजवा हात उजव्या बाजूनें खाली आणून उजवी-

(१८७)

कडून एकमेकांचे गदक्याचे टोंकांवर टोंक मारून (आणी मिळवून) डावीकडे गदक्याचा हात न्यावा व डावा पाय उजव्या पायाचे मार्गें न्यावा. (चि. नं. ६० पहा.) नंतर पुनः डावा पाय पुढें (उजव्या पायाचे बरोबर) आणावा व उजवा पाय मार्गें न्यावा. पाय मार्गें नेतां-नेतांच डावीकडे गेलेला गदक्याचा उजवा हात उजवीकडे नेऊन एकमेकांनी खालचे खालीच गदक्याचे टोंकांवर टोंक मारावें. अशा प्रकारें दुसरी खालची आणी मिळवून उजवा पाय पुढें आणावा व डावा पाय मार्गें न्यावा.

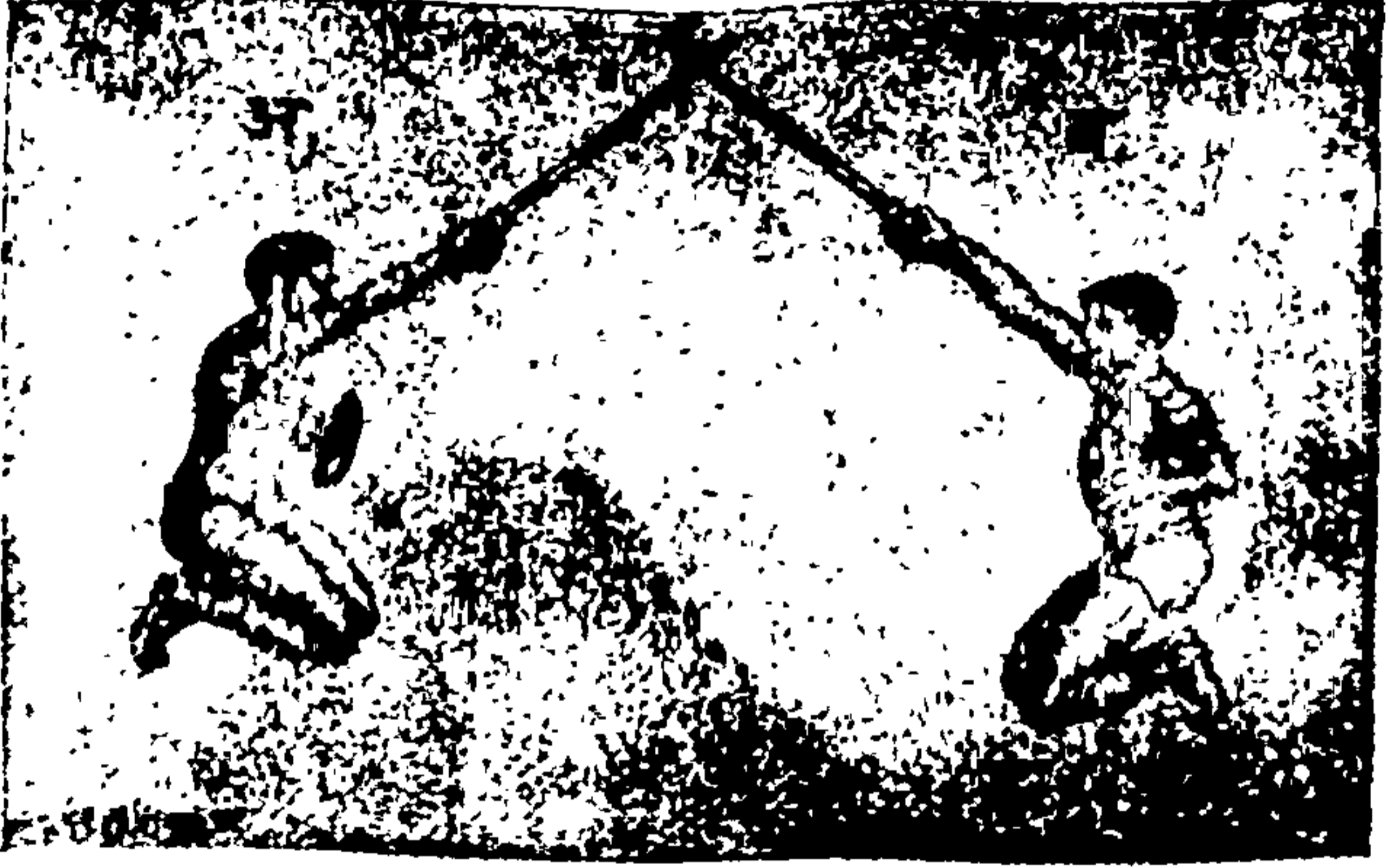
खालची पहिली आणी चि. नं. ६०.

खालची दुसरी आणी मिळवून झाल्यावर उंच कुडून चि. नं. ६१ प्रमाणें उजवीकडून डावीकडे प्रथम वरची आणी मारावी. नंतर पाय जमिनीवर आल्यावर पुन्हा उंच कुडून डावीकडून उजवीकडे दुसरी वरची आणी मारावी. प्रत्येक आणी मारून वर उडी घेऊन खाली आल्यावर दोन्ही पाय एकाच ठिकाणी जमिनीवर जुळून पडतात.

उपरि निर्दिष्ट केलेल्या सहा आण्या मिळविल्यावर दोन्ही मोठे, पाऊट व कडक हे चार हात घाई नं. ११ पोटघाई नं. १ प्रमाणेंच परंतु उंच

(१८८)

उडून (कुडून) खेळावयाचे व जागेवर उभें राहून रोकावयाचे.
पुढचे शीर व बाहिरा हे दोन हात घाई नं. १ प्रमाणें जागचे जागेवर
खेळावयाचे व रोकावयाचे आहेत

वरची पहिली आणी. चि. नं. ६१.

घाई ४ थी.

(कडुक कुदान) उड्डाणची घाई.

१ तमाचा	४ शीर (पुढे चालणारानें देणें)	८ शीर
२ कंबर	५ शीर (मागे चालणारानें देणें)	९ बाहिरा
३ चीर	६ कडक	
	७ शीर	

पहिलें तीन हात दुसऱ्या घाईप्रमाणें खेळावयाचे. नंतर पुढें चाल-
णाऱ्या बनें शीरचा हात मारावयाचा. अनें बचा शीरचा वार रोकून त्यास
शीरचा वार मारावा. बनें अनें मारलेला शीरचा वार गदक्यानें वरचेवर

उडवून द्यावा. चि. नं. ६२ प्रमाणें खालीं वसून त्याचे (अ) वर
*कडकचा वार करावा. वनें शीरचा भचा वार उंच उडवला असतां
अनें उंच कुडून बचा कडकचा वार खालचे खालीं जाऊन द्यावा. नंतर
पाय जमिनीवर आणून उभें राहावें व वर शीरचा वार करावा. वनें

चि. नं. ६२.

तो वार रोकून अवर शीरचा वार करावा नंतर अनें बाहिरा मारावा
वनें तो वार रोकून बाहिन्याचा वार करावा अनें बचा बाहिन्याचा वार
रोकून तमाचाचे वारापासून पुढें खेळण्यास सुरवात करावी. ह्या धाईत
प्रथम व हा पुढें खेळतो, शेवटचा हात मारल्यावर अ. पुढें चालतो.

टीपः—अशा प्रकारचा वार प्रथम उजवीकडून डावीकडे, व नंतर डावी-
कडून उजवीकडे दुहेरी मारण्याची पण पद्धत आहे. तर तशा प्रकारचा जर
आपल्या प्रतिस्पर्ध्याकडून आपणावर वार आला त्या वाराचा बचाव करण्या
साठीं बचाव करणारास दोन वेळा उंच कुदावे लागते.

(१९०)

घाई ५ वी.

तमाचा—पालटची घाई.

१ तमाचा. २ पालट. ३ कडक.

प्रथम तमाचाचा हात खेळणें. नंतर हात अंगाखाली वाकवून व त्यास चांगला झोंक देऊन पालटचा हात सोडावा व लागलीच मागचा डावा पाय थोडा बाजूस (तमाचा मारून काटतो त्याप्रमाणें) काटून पुढचा उजवा पाय उचलून डाव्या पायाचे मागें न्यावा व डावा पाय उचलून समोरच्याचा कडकचा हात रोकावा. नंतर पुन्हा डावा पाय पुढें टाकून त्याचे पुढें मागचा उजवा पाय उचलून टाकावा. नंतर डावा पाय पुढें टाकावा. म्हणजे पूर्वीचे (अस्सल) जागेवर खेळगडी येईल. नंतर सामनेवाल्यास उजवा पाय पुढें टाकून कडकचा हात मारावा. व पुनः तमाच्यापासून घाई खेळण्यास सुरुवात करावी.

घाई ६ वी.

१ तमाचा) पुढें (अगोदर) खेळणारानें एकेक पाऊल
२ कंबर } पुढें टाकून एकेक हात आपल्या प्रति-
३ शीर } स्पर्धावर सोडीत जावयाचा अशांप्रकारें शीरपर्यंतचे
हात एकानें खेळावयाचे व दुसऱ्यानें रोकावयाचे.

४ कडकचा वार मागून (वार रोकणावा व) खेळणारानें (अवर) मारावयाचा व अ बाहिरा मारेल तो वने रोकावयाचा.

५ बाहिराः—पुढें चालणाऱ्या (अनें) वचा वार रोकून त्यास बाहिरा मारावयाचा.

६ पोखरः—वनें अत्रा बाहिन्याचा वार रोकावयाचा व कडक मारण्याच्या अवसानाबरोबर गदक्याचा हात डाव्या वगलेकडे जातो तों पुढें झोकून अवर “ पोखरचा ” वार सोडणें. अनें तो रोकणें.

७ तमाचाः—नंतर वनें तमाच्याचे हातापासून तीन हात अवर सोडवा. व पुन्हा खेळास सुरुवात करावी.

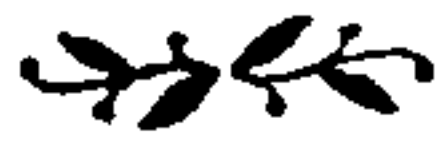
(१९१)

घाई ७ वी.

१ तमाचा. २ कंबर. ३ शीर. ४ बाहिरा व ५ तमाचा.
पुढें खेळणारानें सोडावयाचे व मागून खेळणारानें ते आडवून
६ कडक, ७ पोखर व ८ तमाचा हे हात खेळावयाचे. ह्या घाईत
आळीपाळीनें मागे पुढें खेळतां येतें.

घाई ८ वी.

१ तमाचा. २ कंबर. ३ शीर हे हात पुढें खेळणारानें एकेक
पावित्रा पुढें पुढें टाकीत लागोपाठ सोडावयाचे व दुसऱ्यानें मागे जात
जात ते रोकावयाचे. ४ भंडान्याचा हात मागून चालणारानें एकदम
सोडावयाचा. ५ पोखर. ६ शीर व ७ बाहिरा हे हात नेहमीप्रमाणें
मारावयाचे व रोकावयाचे. नंतर ८ तमाचापासून खेळास सुद्धात करा-
वयाची. ही घाई पण आळीपाळीनें मागे पुढें खेळतां येणें.

घाई ९ वी.

१ तमाचा

२ कंबर

३ शीर

४ शीर

५ कडक

६ शीर

७ बाहिरा

८ तमाचा

} मागून खेळणाराचा शीरचा वार पुढें खेळणारानें
खालून गडक्यानें वर उडवणें व कडकचा हात
त्यास मारणें. व शीर रोकून पुनः शीर देणें. असें
कैलें असतां मागून खेळणारा पुढें होतो.

(१९२)

ही घाई पूर्वी सांगितलेली उडाणची घाई होय. ही घाई पुढें मागें चालतां चालतां खेळावयाची आहे. पुढें खेळगारानें एकेक पवित्रा टाकून वार करीत चालणें व दुसऱ्यानें एकेक पवित्रा मागें जात जात वार भडविणें. शेवटचा वार झाल्यावर दुसऱ्यानें पुढें खेळण्यास सुरवात करणें.

घाई १० वी.

एकांगी नवकी घाई.

१ तमाचा, २ पालट, ३ शीर, ४ कडक, ५ बाहिरा, ६ तमाचा. पुढें चालणारानें अने प्रथम खेळून एकेक पवित्रा पुढें टाकीत व वर सोडणें. मागें चालणारानें एकेक पवित्रा मागे जात जात वार रोकणें. पुढें चालणाराचा शेवटचा तमाच्याचा वार आला म्हणजे मागें चालणारानें तो रोकून एकेक पवित्रा पुढें टाकीत ७ शीर, ८ बाहिरा, ९ तमाच्या हे हात सामनेवाल्यावर सोडावयाचे. व सामनेवाल्यानें ते रोकवावयाचे.

सूचना:—ह्या घाईत कडकचा हात पुढें खेळणारानें बसून मारावयाचा आहे व बाहिन्याचा वार उठून करावयाचा आहे.

घाई ११ वी.

एकांगी आठकी घाई.

१ तमाचा, २ कमर, ३ चीर, ४ शीर, ५ अंतरा, ६ पलटा ७ बाहिरा व ८ तमाचा. ही घाई पवित्रे बदलून खेळावयाची आहे.

टीप—ह्या भागांत मागें व पुढें चालण्याचे वेळेस जे हात रोकवावे ते फरांवर गदक्याचें टोंक (उभा गदका धरून) ठेवून रोकवे.

(१९३)

घाई १२ वी.

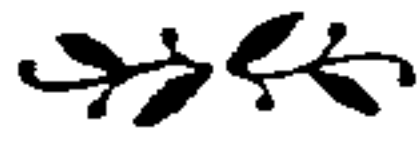

आणी काट.

१ तमाचा, २ कंवर, -३ शीर, हे हात अने बवर करावयाचे. बने चीरचे हाताचे वेळेस पावित्रा मार्गे काटणें, व अवर ५ शीरचा हात सोडणें. अने शीरचा हात रोकून आणी मारणें. बने ६ आणीचा वार आपणांवर येतो न येतो तोंच पावित्रा काटून मार्गे जाणें व पुन्हा पुढें होऊन ७ शीर, ८ बाहिरा, ९ तमाचा हे हात सोडणें. अने ते रोकून १० तमाचा, ११ पालट, १२ शीर, १३ कडक, १४ बाहिरा, १५ तमाचा हे हात सोडणें.

ह्या घाईत चीरचा व आणी (हूल)चा हात मार्गे चालणारानें काटणें.

घाई १३ वी.

शिसकारा.

पुढें चालणारानें. १ तमाचा, २ तमाचा, ३ पालट, ४ शीर ५ कडक, ६ बाहिरा, ७ तमाचा हे हात सोडणें व मार्गे चालणारानें ८ शीर, ९ बाहिरा, १० तमाचा हे हात सोडणें.

घाई १४ वी.

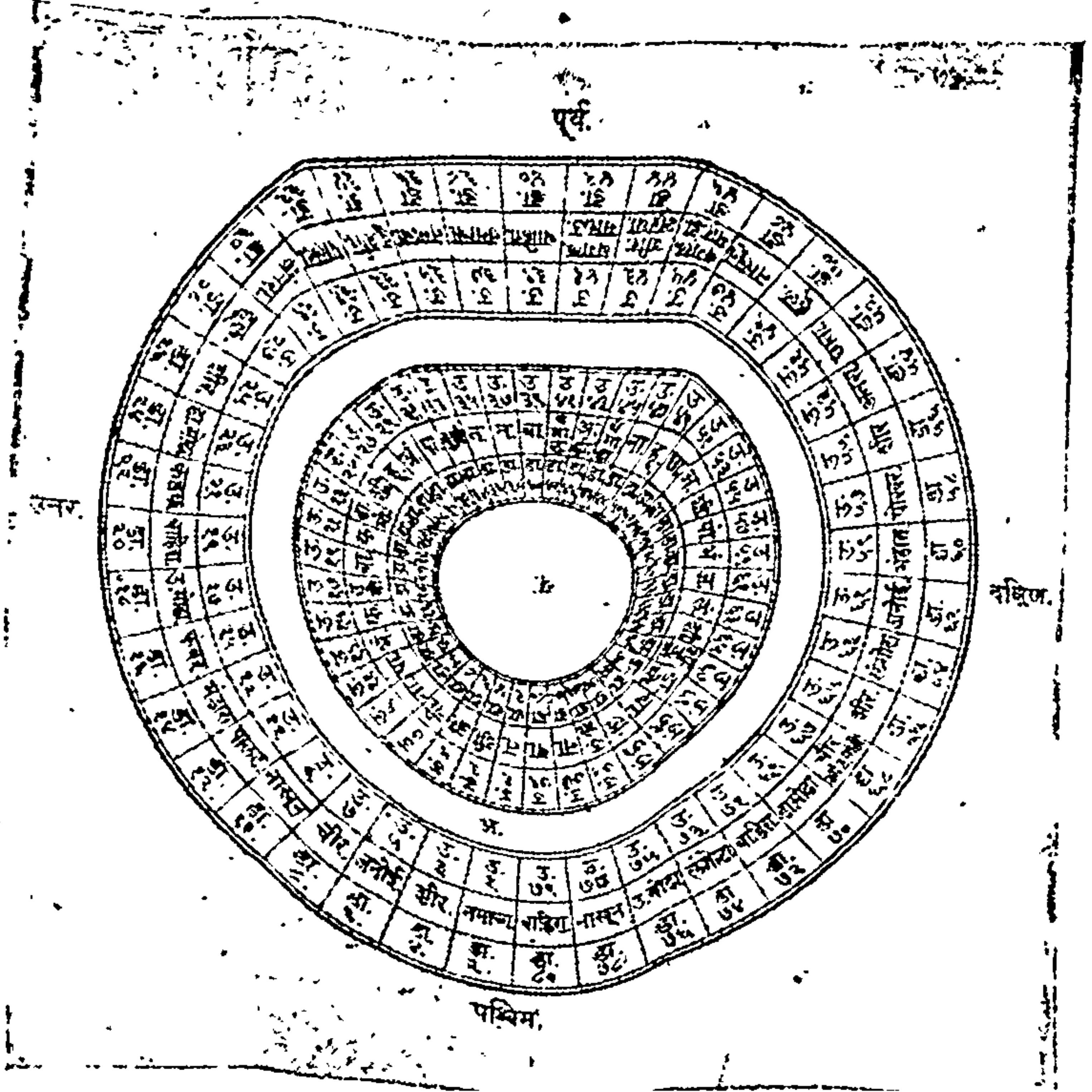

मीलबाट.

पुढें चालणारानें १ तमाचा, २ कंवर, ३ बाहिरा, ४ तमाचा हे हात खेळणें. व मार्गे चालणारानें बाहिन्याचा हात खेळणें; नंतर पुन्हां पुढें चालणारानें बाहिरा देणें.

(१९४)

चक्रगतीनें खेळण्याची छूट. साधी चक्रगति. नं. १

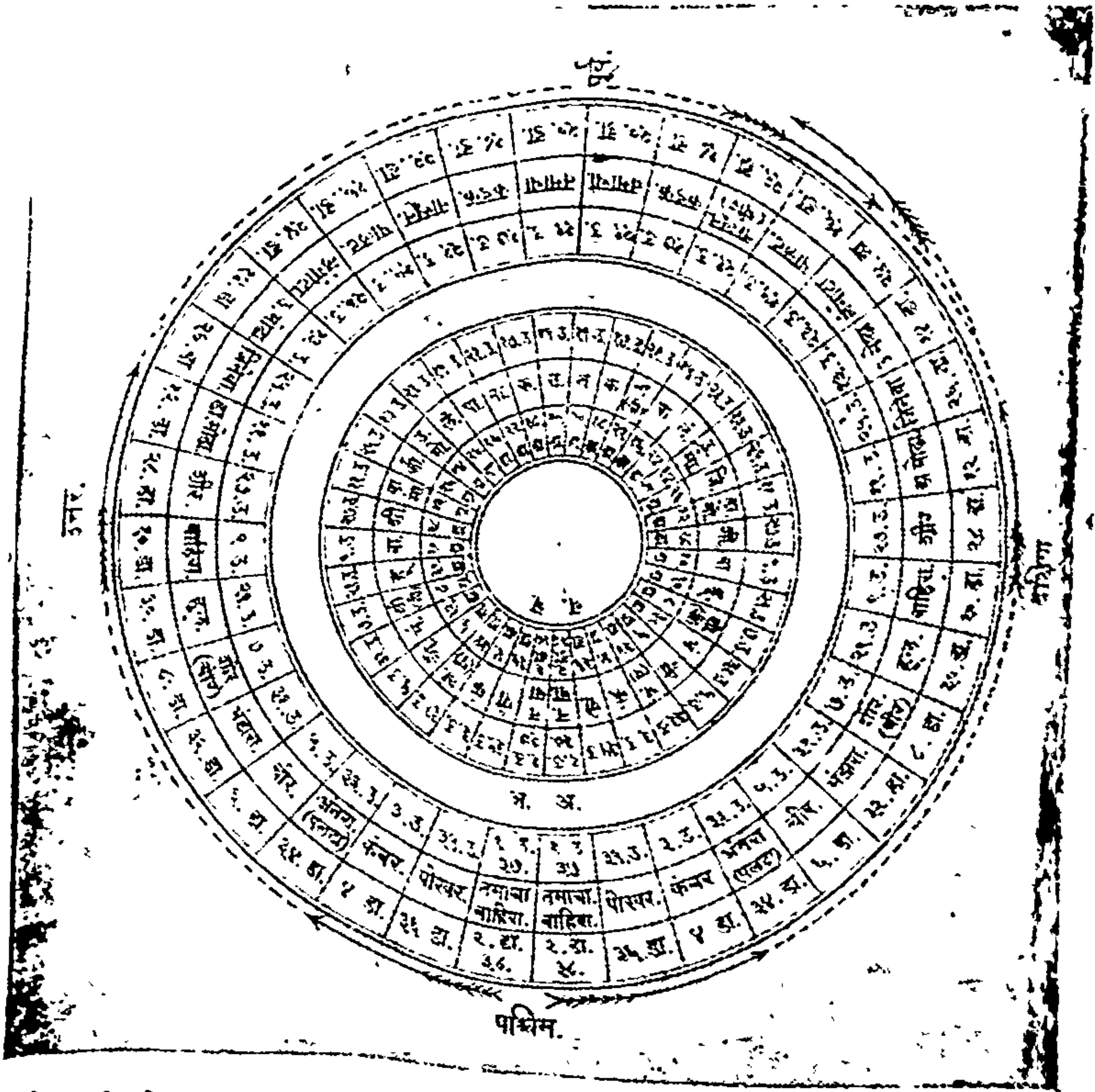
ह्या चक्रगतीमध्ये आपल्या प्रतिस्पध्यांवर एकेक वार सोडीत व एकेक पवित्रा बदलित नं. १-२ पासून नं. ७९-८० पर्यंत सारखे आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे हात सोडीत खेळावयाचे (रोकावयाचे व मारावयाचे) आहेत. शेवटचा बाहिन्याचा हात खेळून झाल्यावर पुन्हा खेळास सुरवात करावी. ह्या घडित बगलमारचा हातलाग पाहून (उजव्या व डाव्या) बगलेंत मारावयाचा आहे.

(१९५)

चक्रगतीनें खेळण्याची छूट.

चक्रगति नं. २

दोघाही खेळणारांनी प्रथम नं. १-२ मध्ये उजवे पायाचें पवित्र्यावर उभें रहावें. नंतर मधले एकेक घर सोडून प्रथम डावीकडून उजवीकडे एकमेकांवर कोष्टकांतील दिलेले हात सोडीत व सामनेवाल्याचे वार रोकीत जावे. घ. नं. ३५ ३६ मध्ये पोखरचा हात मारून ३७ ३८ मध्ये बाहिन्याचा वार प्रथम मारावा नंतर तमाचाचा हात खेळून उजवीकडून डावीकडे चक्रगतीनें जाण्यास सुरवात करावी. ह्याप्रमाणें डावीकडून उजवीकडे व उजवीकडून डावीकडे खेळ खेळण्याची संवय करावी.

(संक्षिप्त) समीकरण.

परीक्षेकरितां मूळ घाईचें एकीकरण.

१ तीन हातांची घाई.	२ पांच हाताची घाई.
३ कडक पालटची घाई	४ लंगोटा जनोईची घाई
५ भंडारा पोखरची घाई	६ शरि अंत्याची घाई
७ दोन शरि दोन बाहिन्याची घाई	८ हूल अंत्याची घाई
९ पाच हात मोठ्याची घाई	१० शरि मोठ्याची घाई
११ सहा भाण्याची घाई	१२ उडाणची घाई

पुढें व मागें पवित्रे चालत खेळण्याची घाई.

(अ) तीन पावलें (पवित्रे) पुढें टाकून खेळावयाच्या घाई.

१ हूल अंत्याची घाई.

२ सहा भाण्याची घाई

३ उडाणची घाई

४ शरि अंत्याची घाई •

(ब) पांच पावलें (पवित्रें) चालून खेळावयाच्या घाई

१ पहिले पांच हाताची. २ कडक पालटची. ३ लंगोटा जनोईची
४ भंडारा पोखरची (५) पांचहात मोठ्याची. ६ दोन शरि दोन
बाहिन्याची.

दुहेरी हात चालत चालत सोडून शरि उडवून खेळण्याच्या घाई.

१ उडाणची.

शरि उडवून कडक देणें.

२ „

शरि उडवून लंगोटा देणें.

३ „

„ „ भंडारा देणें.

४ „

„ „ मोठा देणें.

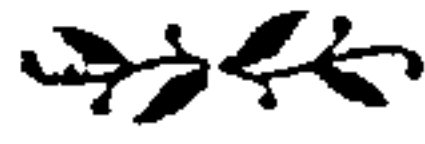
(१९७)

एकेरी हात देऊन शीर उडवून चालत चालत खेळण्याची घाई.
(१) शीर उडवून कडक देणें. (२) शीर उडवून लंगोटा देणें.
(३) ,, ,, भंडारा देणें. (४) ,, ,, मोढा देणें.

दोघांनीं बसून खेळण्याच्या घाई.

(१) शीर मोढा. (२) पाहिले चार हात (शीर शिवाय)
(३) चार हात भंडारा पोखर. (४) चार हात दोन्ही मोढे.
(५) उडाणची. (६) चार हात व आणी. (हूल)
(७) चार हात पालट व कडक (८) ,, ,, शीर अंतरा.
(९) चार हात दोन शीर—(१०) चार हात अंतरा पलट्यांची घाई.
दोन बाहिरे.

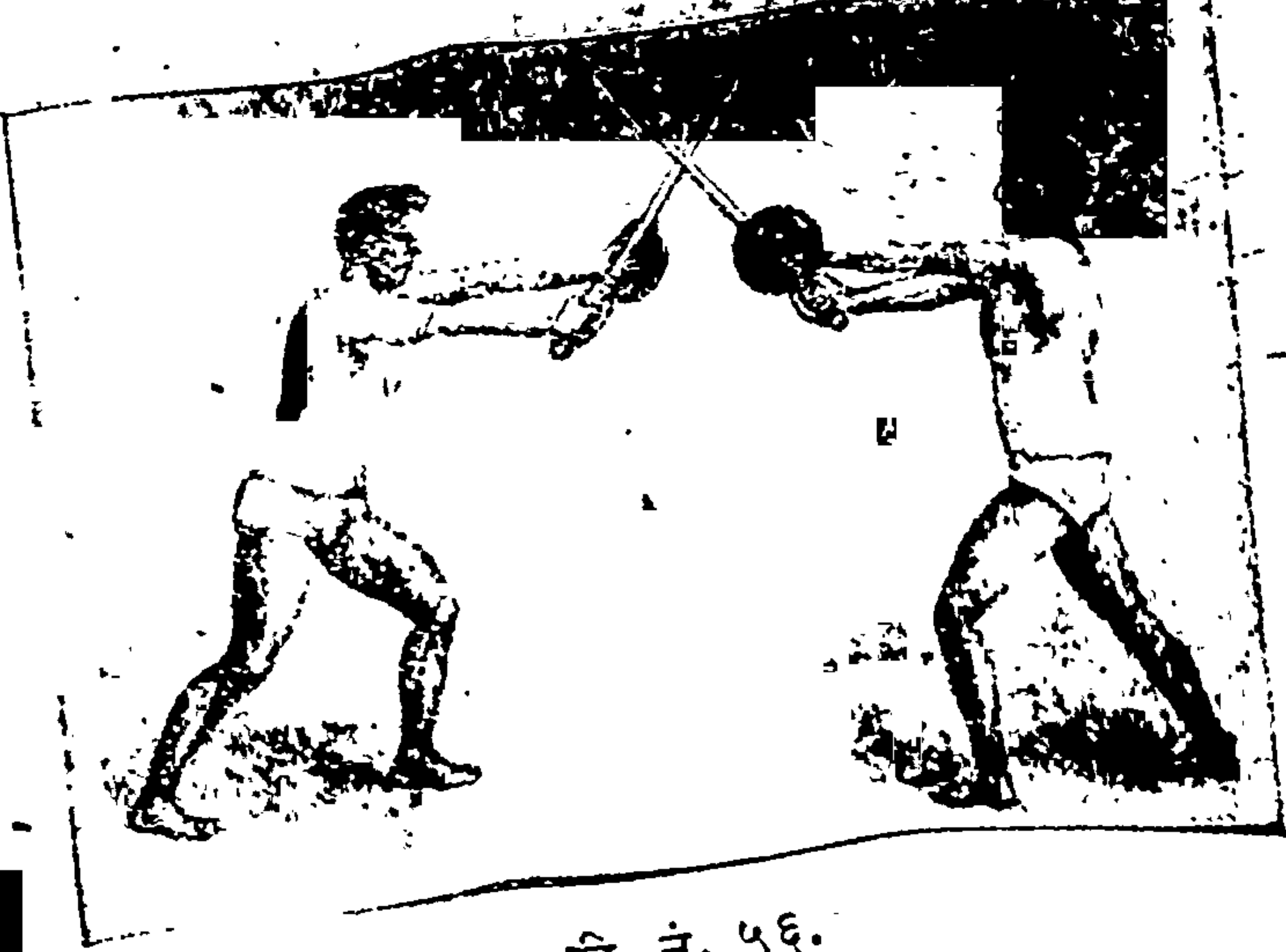
सलामी.

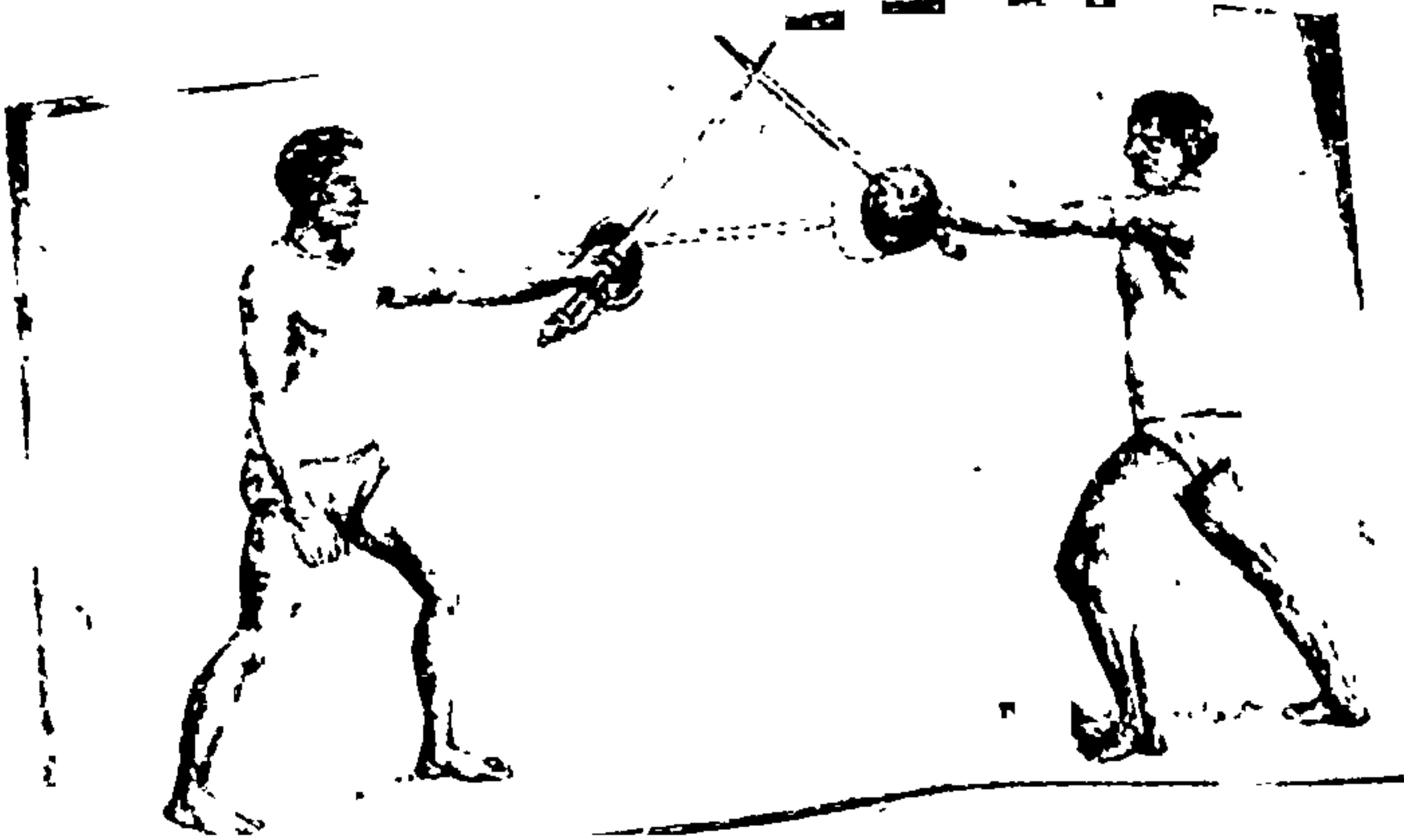
तालीम कारांचा मुख्य हेतु तालीम करून शरीर लठ्ठ अथवा अगडववं बनविण्याचा नसून तें सुदृढ व निरोगी, सुंदर व चपल व्हावें, त्याचें प्रमाणें तालमीतील विद्यार्थ्यांना व्यवस्थितपणानें चालतां येईल अयोग्य वळण मिळून ते विनयसंपन्न व्हावे हा आहे. आणि म्हणूनच प्रथम पासून विद्यार्थ्यांना तालमीतील कोणत्याही आयुधाचा उपयोग करणें झाल्यास प्रथम गुरुजींना वंदन करून व त्यांची आज्ञा घेऊन त्या आयुधास प्रथम सलामी देऊन नंतर ते उचलून घेण्याची, व हातांत आयुध घेतल्यावर प्रथम आपल्या जोडीदाराशी, (प्रतिस्पर्ध्याशी) सलामी घेऊन नंतर उपयोग करण्याचा परिपाठ आहे. इतकेंच नव्हे तर सार्वजनिक कुस्तीगिरांच्या दंगलांत सुद्धां कुस्ती खेळण्यापूर्वी अथवा ती पुरी झाल्यावर (चुरसीची कुस्ती झाली तरी) जित आणि जेता हे दोघेही एकमेकांच्या मनांतील विरोध (तेवढ्यापुरताच कां होईना) सोडून एकमेकांच्या हातांत हात मिळवून सलामी घेतात. त्याचप्रमाणें फारी गदक्याचे खेळांतही विनयसंपन्न होऊन सलामी घेण्याचा प्रघात आहे. ही सलामी खेळ सुरू करण्यापूर्वी सांगितलेल्या सलामीप्रमाणेंच घेतात. खेळ (घाई अथवा छूट) संपल्यावर अथवा कंटाळा वगैरे दुसऱ्या कोणत्याही कारणामुळें सलामी घेणें झाल्यास प्रथम उजव्या हातांतील गदका चि. नं. ११ प्रमाणें डाव्या हातांत धरावा. नंतर तो आडवा करावा. व परस्परांचे गदके मध्येंच रोखून धरावे. पुढचा उजवा पाय उंच उचलून पट (मांडी) ठोकून पाय मागें न्यावा व गदका एकमेकांचे गदक्यास आडवावा आणि उजवा हात खाली लटकता ठेवावा. डाव्या हातांत गदका धरणें झाल्यास तो मुठाचे दोन्ही गोळे सोडून देऊन वरच्या दुसऱ्या गोळ्यावर धरावा. कारण वीरश्रीचा असा प्रभाव आहे की, तिचा एकदां अंगांत संचार झाला की जीव जावो अथवा राहो, विजया ठायीं माझा भावो. ' असें मनुष्याला वाटतें; आणि म्हणूनच केव्हां केव्हां खेळणाराला मागचें पुढचें भान देखील रहात

(१९९)

संयुक्त
स्थल प्रत

चि. नं. ५६.

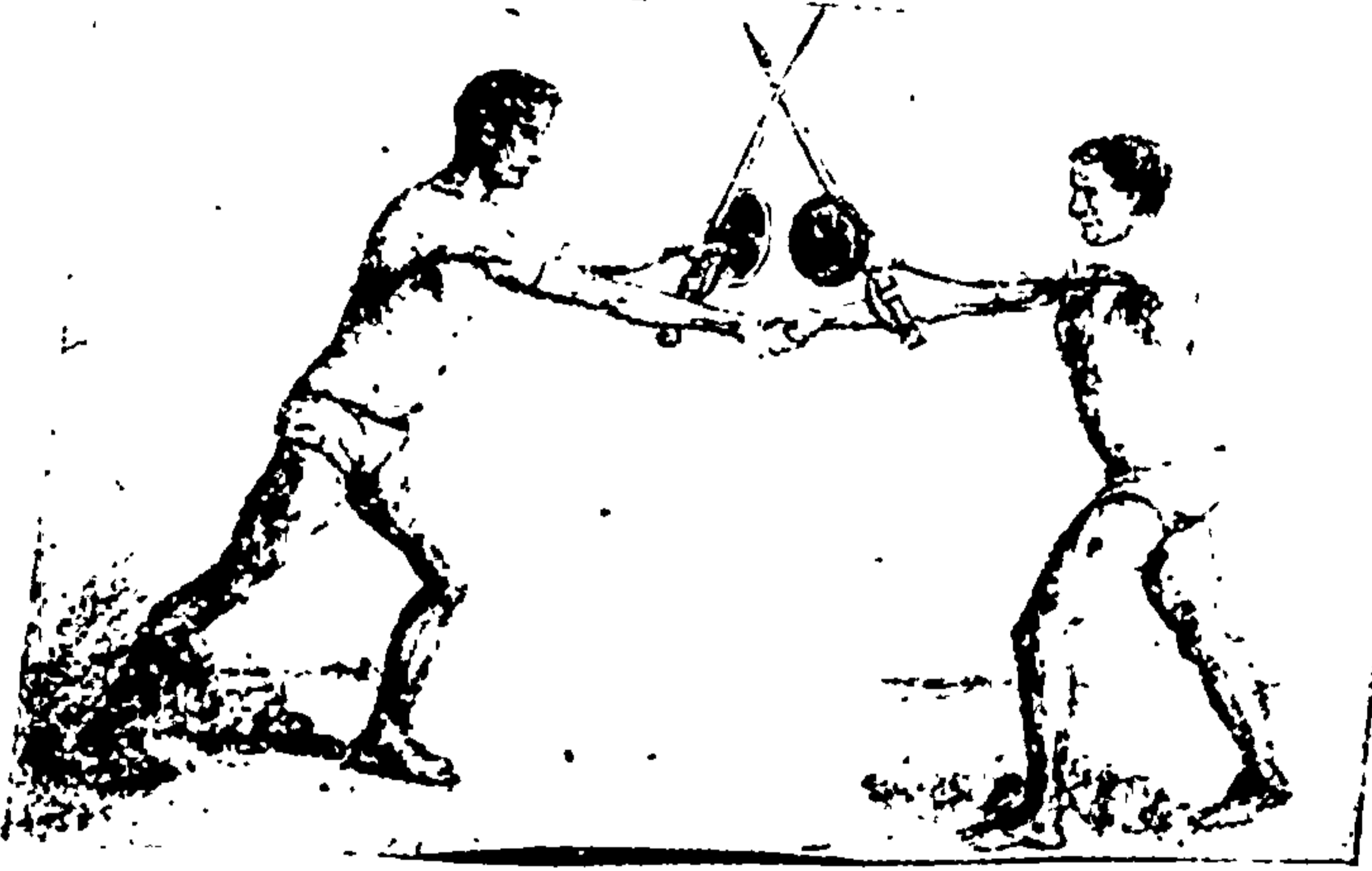

चि. नं. १०

नाही. त्यामुळे कधी कधी फरी गदका खेळणारी वीरश्रीने धुंद झालेली मंडळी
एकदम शांत न होतां सामनेवाल्यावर वार करूं लागतात. कुस्तीगिरांची
कितीहि चुरशीची कुस्ती असली तरी एकदां जवान घीत झाल्यावर ते

(२००)

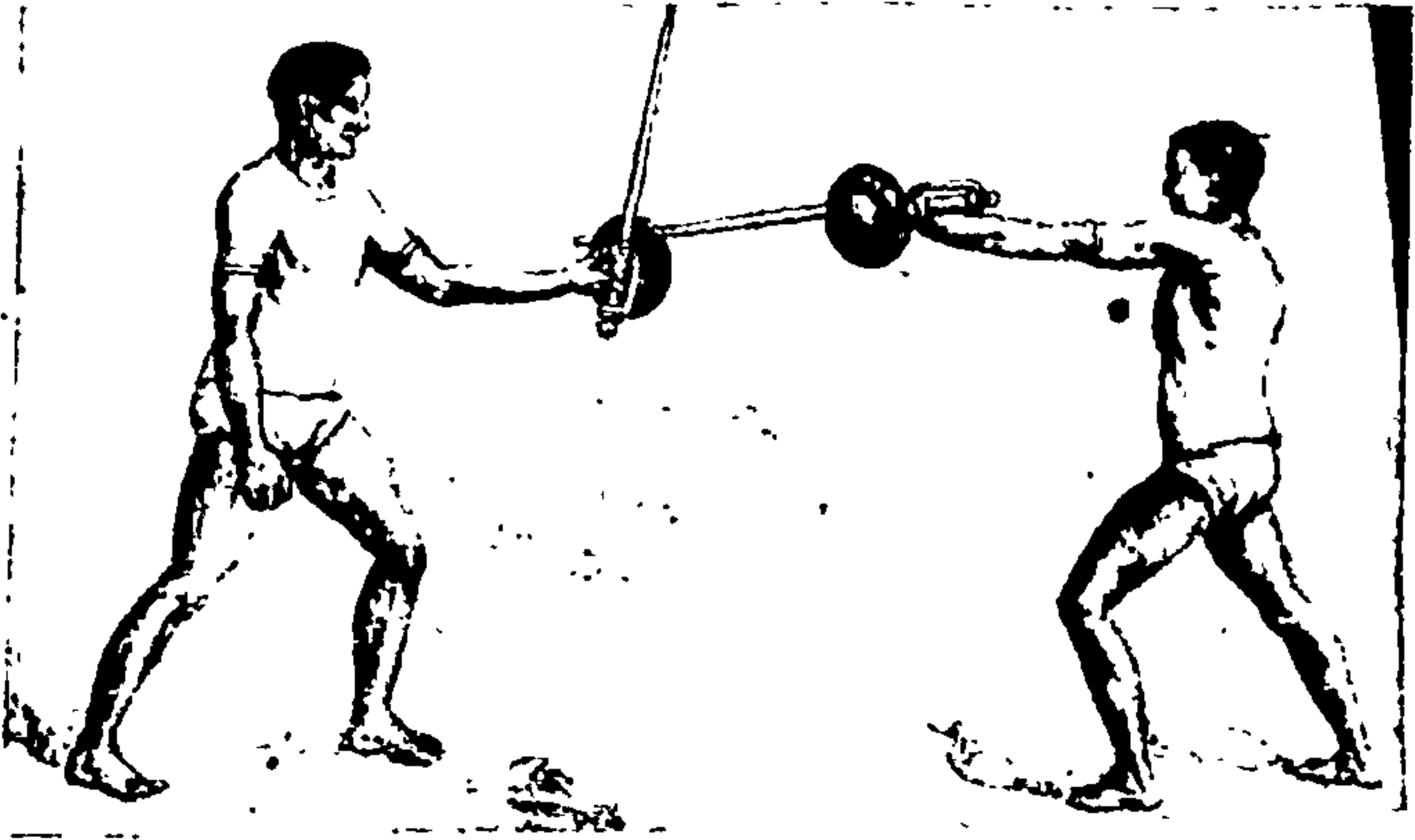
विनयसंपन्न होऊन उभयतांचे हात एकमेकांचे हातांत देऊन सलामी घेतात परंतु फरीगदक्यांन तमें हात नाही. दोघां खेळणारांपैकी एकाचे मनांत जर सलामी घ्यावयाची नसल्यास तो चि. नं. १५-१६-१७ प्रमाणें तीन वेळां सलामी घेतां घेतां सामनेवाल्याचे डोक्यावर अथवा पायावर वार करूं शकतो. त्यानंतर चि. नं. ५६ प्रमाणें गदका रोखून धरल्यावर खालचा हात सोडून गदका डाव्या हातानें धरून चि. नं. ५७-५८

चि. नं. ५८

प्रमाणें सामनेवाल्याचे गदका धरलेल्या हातावर वार करतो त्यामुळें समोरचा गडां चीडून जातो व पुन्हा उजव्या हातांत गदका धरून खेळास (हात मारण्यास) सुरवात करतो म्हणून सलामी घेतांना समोरच्या गड्याचे मनांत काय आहे कौरे त्याच्या चर्येवरून प्रथम समजून घ्यावें लागतें. त्याला जर दगा घ्यावयाचा नसल्यास त्याचे कडून येणाऱ्या वाराचा प्रतिकार करण्याकरतां आपणांस सावध राहिलें पाहिजे. परंतु उभयतांचें एकमत होऊन मग जर खेळ बंद करावयाचा असला तर एकदम पुढें होऊन ५८ चि. प्रमाणें हातांत हात मिळवावे. कारण प्रतिस्पर्ध्यांचा हात मिळेपर्यंत साधारणपणें पुन्हां खेळाची सुरवात होण्याचा संभव असतो. वर सांगतलेला प्रकार गावगुंडाचें दंगलांत

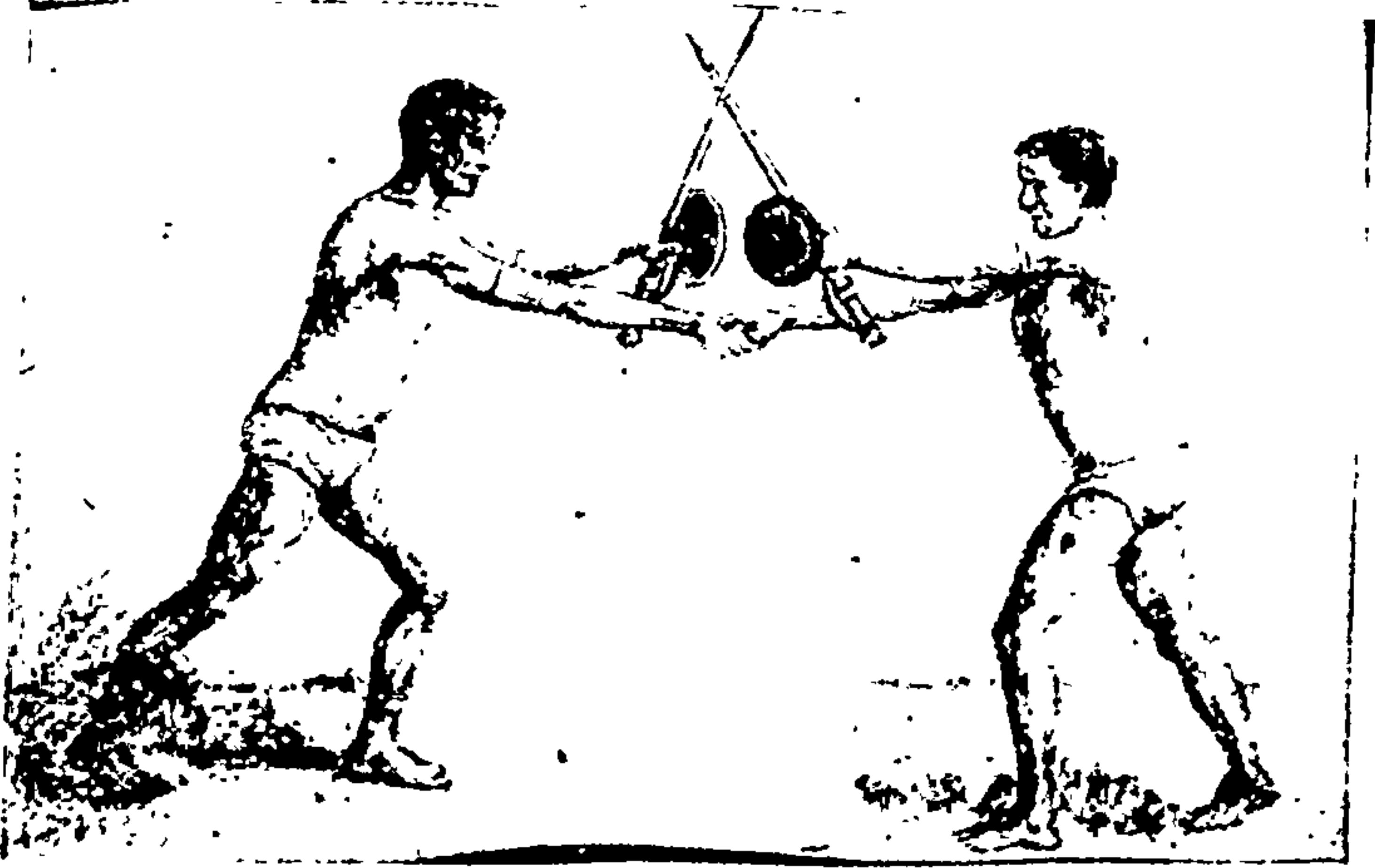
हमेशा दृष्टीस पडतो. सरकारी दंगलांत नियमाला अनुसरून खेळावे लागते. आतां शेवटीं सलामी दोघांनाहि ध्यावयाची असल्यास त्यांनीं मागें नेलेला उजवा पाय पुढें टाकून एकमेकांचे गदक्यावर गदका आडवा धरून चि. नं. ५८ प्रमाणें परस्परांनीं उजवा हात एकमेकांचे हातांत देऊन सलामी घ्यावी. व शेवटीं फरीगदका जमिनीवर अथवा तालमीतील मुक्कर जागेवर ठेवून तालमीतील गुरुसांप्रदाया-प्रमाणें तालीमनांमा म्हणावा. नंतर आखाड्यांतील दरेक इसमानें प्रत्येकाच्या हातांत हात मिळवून सलामी घेऊन आखाडा बरखास्त करावा.

चि. नं. ५९

* टीप—फरीगदक्यांत जरी प्रत्यक्ष हातांत हात घालून सलामी घेण्याचा प्रचार असला तरी ज्या ठिकाणीं तरवारीनें (द्वंद्वयुद्ध अथवा सामना) खेळ होतांत त्या ठिकाणीं हातांत हात घालून सलामी घेण्याची पद्धत फार करून दिसण्यांत येत नाहीं. पूर्वीही अशी पद्धत नसावी असें वाटतें. तरवारीच्या खेळांत जी सलामी घेतात ती फक्त लांबूनच तरवार (परजून) फिरवून अथवा तों वेळां किंचित पुढें (खालीं वर) केल्यासारखी करून घेतात. कधीं कधीं छूट खेळतांना सलामीस फांटाही थावा लागतो अशा वेळेस सलामीची नुसती हूल दाखवून प्रतिस्पर्ध्यांचे डोक्यावर, हातांच्या मनगटावर, अथवा पायावर वार करून त्यास धायाळ करतात. नाहीं तर हात खेळण्यास एकदम सुरवात करितात. अशा रीतीनें शत्रूचा पराभव करण्याकडे द्वंद्वयुद्धांत विशेष लक्ष द्यावें लागतें.

विनयसंपन्न होऊन उभयतांचे हात एकमेकांचे हातांत देऊन सलामी घेतात परंतु फरीगदक्यांत तसें होत नाहीं. दोघां खेळणारांपैकी एकाचे मनांत जर सलामी घ्यावयाची नसल्यास तो चि. नं. १५-१६-१७ प्रमाणें तीन वेळां सलामी घेतां घेतां सामनेवाल्याचे डोक्यावर अथवा पायावर वार करूं शकतो. त्यानंतर चि. नं. ५६ प्रमाणें गदका रोखून धरल्यावर खालचा हात सोडून गदका डाव्या हातानें धरून चि. नं. ५७-५८

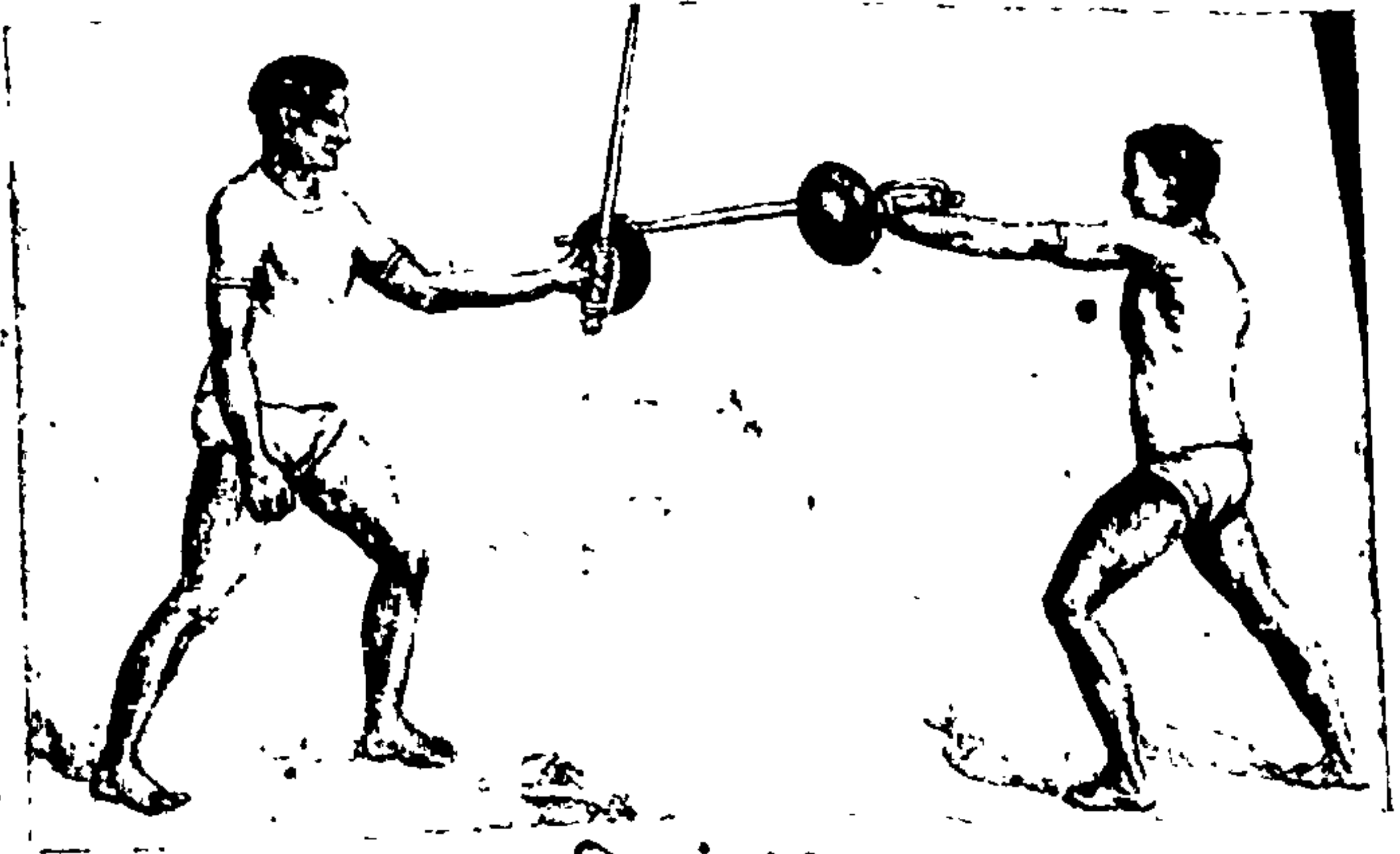

चि. नं. ५८

प्रमाणें सामनेवाल्याचे गदका धरलेल्या हातावर वार करतो त्यामुळे समोरचा गडा चीडून जातो व पुन्हा उजव्या हातांत गदका धरून खेळास (हात मारण्यास) सुरवात करतो म्हणून सलामी घेतांना समोरच्या गड्याचे मनांत काय आहे कौरे त्याच्या चर्येवरून प्रथम समजून घ्यावें लागते. त्याला जर दगा घ्यावयाचा असल्यास त्याचे कडून येणाऱ्या वाराचा प्रतिकार करण्याकरतां आपणांस सावध राहिलें पाहिजे. परंतु उभयतांचें एकमत होऊन मग जर खेळ बंद करावयाचा असला तर एकदम पुढें होऊन ५८ चि. प्रमाणें हातांत हात मिळवावे. कारण प्रतिस्पर्ध्याचा हात मिळेपर्यंत साधारणपणें पुन्हां खेळाची सुरवात होण्याचा संभव असतो. वर सांगतलेला प्रकार गावगुंडाचें दंगलांत

हमेशा दृष्टीस पडतो. सरकारी दंगलांत नियमाला अनुसरून खेळावे लागते. आतां शेवटीं सलामी दोघांनाहि घ्यावयाची असल्यास त्यांनीं मागें नेलेला उजवा पाय पुढें टाकून एकमेकांचे गदक्यावर गदका आडवा धरून चि. नं. ५८ प्रमाणें परस्परांनीं उजवा हात एकमेकांचे हातांत देऊन सलामी घ्यावी. व शेवटीं फरीगदका जमिनीवर अथवा तालमीतील मुक्रर जागेवर ठेवून तालमीतील गुरुसांप्रदाया-प्रमाणें तालीमनांमा म्हणावा. नंतर आखाड्यांतील दरेक इसमानें प्रत्येकाच्या हातांत हात मिळवून सलामी घेऊन आखाडा बरखास्त करावा.

चि. नं. ५९

* टीप—फरीगदक्यांत जरी प्रत्यक्ष हातांत हात घालून सलामी घेण्याचा प्रचार असला तरी ज्या ठिकाणीं तरवारीनें (द्वंद्वयुद्ध अथवा सामना) खेळ होतांत त्या ठिकाणीं हातांत हात घालून सलामी घेण्याची पद्धत फार करून दिसण्यांत येत नाहीं. पूर्वीही अशी पद्धत नसावी असें वाटतें. तरवारीच्या खेळांत जी सलामी घेतात ती फक्त लांबूनच तरवार (परजून) फिरवून अथवा तों वेळां किंचित पुढें (खालीं वर) केल्यासारखी करून घेतात. कधीं कधीं छोट खेळतांना सलामीस फांटाही द्यावा लागतो. अशा वेळेस सलामीची नुसती हूल दाखवून प्रतिस्पर्ध्यांचे डोक्यावर, हातांच्या मनगटावर, अथवा पायावर वार करून त्यास धायाळ करतात. नाहीं तर हात खेळण्यास एकदम सुरवात करितात. अशा रीतीनें शत्रूचा पराभव करण्याकडे द्वंद्वयुद्धांत विशेष लक्ष द्यावें लागतें.

॥ तालीम नामा ॥

॥ अखाडेमें जा कर, प्रथम शीरकुं नमाकर, मट्टीकु उठाकर, बज्रंगकुं चढाकर, बदनसे मली है ॥ हजारोमें लढते है ॥ हुन्नर पेच करते है ॥ नहीं किसीकुं डरते है ॥ मालीक अली मुजर है ॥ जश खूष की जै, सुगर गूढ ली जै, अगर दाल चाहेतो कुस्तीवी लढीये ॥ कुस्ती पंथ वाका, इष्कका विनासा, विना लोहसाका, लढीको लढी है ॥ कहे यार गोकुल, सुनो यार नथमल, अली हैं अली या अली ॥ १ ॥ लगाकर मट्टी, पहेर के कच्छनी, अमनसे उदत्त दगा न करना, आपनको सत् कर, दसै निकल चल, दसै चलत है पीर मकना, अगर जो आवे परी, संदरी पलख उठाय उसे नहीं देखना ॥ अलीके फर्जद तुजे हैलाजीम चढी, गढीपर गमन करना, बली है बली या बली ॥ २ ॥ ताल ठोकके खेलो, कुस्ती चारगारका बाना था, एक दस्ती और फिरस्ती, दौ मनमें पहिचानाथा धरो इथेली, गर्दन तेरी सुद बुद सम भुलनीधी, धर मारो पुस्तंग गर्द करो तो मोहे सहाय भवानी की, ॥ जय बजरंग बली की ॥ ३ ॥ आप हारके आड रसूल खडे, जब कंप पहारे, भीम अली पहुचो दलमे न विलंब लगे, कैसो फोज जहामी धरो, तहां एकहि एक उठाय मिले ॥ सगरो दलमें, सब मरे बली, दुख संकट कौन हरो, तुलसी जबध्यान धरो हनुमान बली ॥ जय बजरंग बली की ॥ ४ ॥ खुर भूर पडी, खुरसान रूप के द्वारे, भूले लंका पडी देव मिसरकी दरसन भुलले, रणवन पडे पुकार भानुसायक गड़ हुं काहोन चढे, दिलदल सारा, मर्द उडा, सुरज सिपाये, हलहल चौदा तपक दहल दहल कंपय बली सात खंड नव द्वीपमें हजरत एक मूर्तिजा अली ॥ जय बजरंग बली, की ॥ ५ ॥ जब पेडसे वारी उखाड डालो तब मेरा नाम हे हनुमान वंका, साडेसात समुद्रका एक ःबिल्ल, साढासात पलोकका एक फंका हुक्म पाऊ रघुनाथ जीका, मारो लाथ कीलको जाय लंका, जब मेरा नाम है हनुमान वंका ॥ ६ ॥

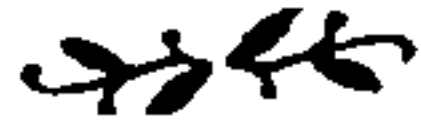
॥ दोहा ॥

॥ मंगल करण, विघन हरण के तुलसी सीता राम ॥

॥ अष्टसिद्धि नव निद्धिके वरदायक हनुमान ॥ १ ॥

॥ आचमन.

उपसंहार.

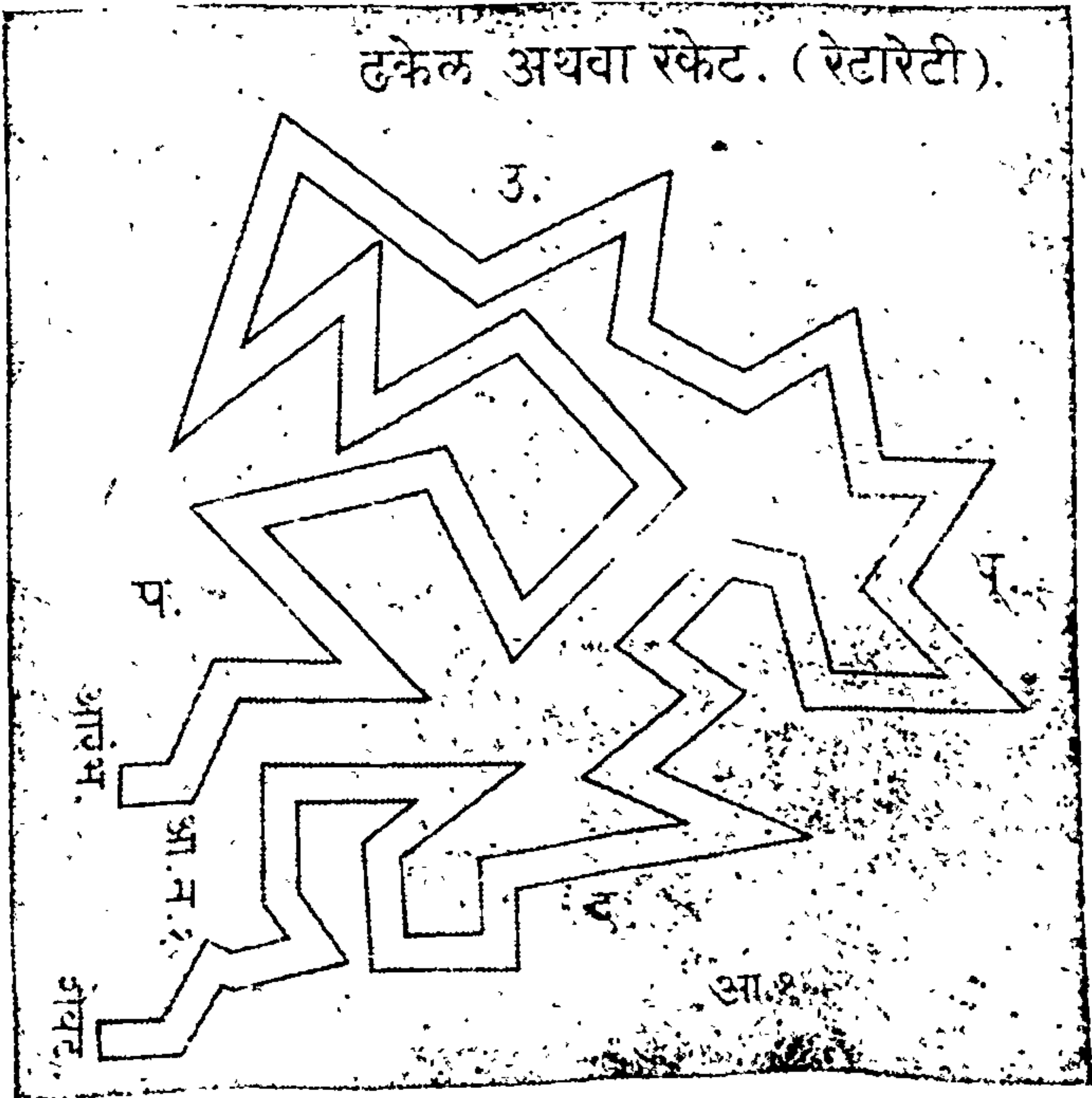
लकडी हनुमंती घाई और बजरंगी थाट.

ह्या पुस्तकांत फरीगदक्याच्या ज्या घाई (हात) दिलेल्या आहेत, त्या हनुमंती असून बजरंगी थाटाच्या आहेत. ह्या थाटाची व अशा पेशाची लकडी गु. रामसिंग वस्तादांच्या शिष्यशाखेंतील मंडळीत (परंपरेंत) खेळत असून लकडी खेळण्याचे अगोदर व शेवटी खेळ झाल्यावर ते लोक (मारुती समोर उदबत्ती पेटवून) कवित्व म्हणतात. गु. शालिग्राम वस्तादांचे शिष्यशाखेंतील मंडळीही पण हनुमंती लकडीच खेळतात. गु. रामसिंग व गु. शालिग्राम ह्या दोघा वस्तादांच्या घराण्यांतील लकडाच नांव एक असून ती खेळण्याच्या पद्धतीत पुष्कळ फेर दृष्टीस पडतो. गु. रामसिंग वस्तादांच्या लकडीत बचावाचे तत्वास विशेष जोर दिलेला असून थाट पण उत्तम प्रकारचा दृष्टीस पडतो. गु. शालिग्रामाचे लकडीत बचाव असून डौलास विशेष महत्व दिलेले आढळते. प्राचीन काळापासून ह्या दोघां गुरुवर्यांची लकडीचे कामांत फार प्रख्याती असून ते दोघेही एकमेकांच्या विरुद्ध पूर्वीपासून खेळत असलेले ऐकिवांत आहे. ह्या दोघां गुरुवर्यांचे परंपरेंत दुहोऱ्या व तिहीच्या पवित्र्यावर लकडी खेळण्याची विशेष पद्धत असून मध्ये कित्येक हातांत साधा पवित्राहि करितात. थोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे ह्या लोकांच्या पद्धतीत बहुतेक जातींचे सर्व पवित्रे येऊं शकतात. तरी पण लकडीच्या हातांत व खेळण्याचे पद्धतीत पुष्कळ फेरफार दृष्टीस पडतो. सुलतानी, अलीमदत, सुरखी * कर्नाटकी, शेरध्वज वगैरे प्रकारच्या लकडीत दुहोऱ्या पवित्र्याचा जरी बराचसा समावेश होत असला तरी पण पवित्र्याच्या चालीत (पवित्रे करण्यांत) व हात

* टीप—कर्नाटकी लकडां फरीशिवाम नुसत्या २॥ फूट लांब आणि १॥ इंच घेराच्या काठीनें खेळतात ह्या लकडीस कित्येक एकांगी लकडी म्हणतात.

खेळण्याचे पद्धतींत पुष्कळ फेर आहे. कोणत्याहि प्रकारची लकडी खेळतांना तीत पवित्र्यास विशेष महत्व दिलेलें आढळते. व ह्या पवित्र्यांची अशी कांहीं योजना केली आहे की, ते करतांना पवित्र्यावरून ही कोणत्या पद्धतीची लकडी आहे हे नीट समजतें. इतकेच नव्हे तर पवित्रे करतांना, उत्तम प्रकारची दमचर्की होऊन शरिराच्या एकंदर भागास व्यायाम चांगला मिळावा अशी योजना केलेली आहे. पवित्रे करतांना, घाई अथवा छूट खेळतांना आपण फार थकून गेलों आहोंत असें वाटल्यास ज्याप्रमाणें एखादा संत्री नेमून दिलेल्या गेटावर पहारा करण्याकरतां “ इकडून तिकडे व तिकडून इकडे ” टेलत असतो त्याप्रमाणें ह्या खेळांतील पवित्रे करतांना, घाई अथवा छूट खेळतांना फिरण्याची पद्धत असून तिचा उपयोग दम पचविण्याकडे व विसावा घेण्याकडे विशेष करितात. छूट अथवा घाईत विसावाची जरूर लागल्यास आपल्या प्रतिस्पर्धीचा वार गदक्यावर झिलून त्याचा गदका बाजूला झोकून पवित्रा काढून ज्या बाजूला फिरावयाचें असेल त्या बाजूस जरा तिरपें होऊन फिरावयाचें असतें. अशा प्रकारें टेलतांना दोघांही खेळगड्यांची एकमेकाकडे पाठ होते, तरी पण आपल्या प्रतिस्पर्धीवर सारखी नजर रहावी व त्याला आपणास कोणत्याहि प्रकारानें दगा करून वार मारण्याची संधि न मिळावी म्हणून एकमेकांच्या विरुद्ध दिशेनें म्हणजे एकाचे तोंड उत्तरेस तर, दुसऱ्याचें दक्षिणेस अशी तोंडे ठेवून नजरेस नजर मात्र भिडवून (रोखून) फिरतात. व फिरत असतांना हाताची मूठ नाभीकमलावर ठेवून गदका दंडावर तिरपा राहिल अशा रीतीनें उजवा हात त्रिकोणांत ठेवितात, व डावा हात लटकता ठेवितात. आणि दम पचून थकवा उतरलासें वाटल्यास, अथवा मध्येंच आपल्या प्रतिस्पर्धीवर हल्ला करावासें वाटल्यास एकाच्या पवित्र्यांत सांगितल्याप्रमाणें एकदम कुडून एकमेकांचे अंगावर तुटून पडतात, अशा वेळेस नजर सारखी भिडलेली नसल्यास प्रतिस्पर्ध्यास आपली “नजर” चुकवून आपणावर वार करण्यास संधि मिळते. म्हणूनच ह्या खेळांत नजरेस विशेष महत्त्व दिलें आहे.

नवीन शिकणारास सोपें जावें म्हणून पुस्तकांत प्रथम ज्या घाई दिल्या आहेत त्या घाईच्या वाजूम चौकोनांत पवित्र्याचे आकडे दिले आहेत, परंतु कोणतीही घाई खेळतांना अथवा छुट खेळतांना पवित्रा जो ठेवावयाचा आहे तो चौकोनांतील आंकड्याप्रमाणें न ठेवतां प्रतिस्पर्ध्यांच्या डाव्या पायासमोर उजवा पाय व उजव्यासमोर डावा पाय राहिल अशा रीतीनें समोरा समोर पवित्रे ठेवण्याची पद्धत असून ती फारच सोईची पडते. एकमेकांसमोर तिरपें उभें राहून खेळण्याची ही पद्धत आहे.

फरीगदका खेळण्याचे कामांत जितकें नजरेस महत्त्व दिलें आहे तितकेंच अथवा त्यापेक्षांही थोडेंसें 'जास्ती महत्त्व पवित्र्यास दिलें पाहिजे.

ज्याप्रमाणें एखाद्या इमारतीचा पाया मजबूत असला म्हणजे ती इमारत पुष्कळ वर्षे टिकते त्याप्रमाणें खेळांत पावित्रा मजबूत असला म्हणजे तो मनुष्य खेळांत उत्तम प्रकारें टिकतो आणि दमही चांगला धरतो. पावित्र्यांत गडो कच्चा असला, आणि त्याला एखाद्या चांगल्या भिडूशी खेळण्याचा प्रसंग आला तर त्याची हिंमत खचून तो धीर सोडून अगदी घाबरून जातो, आणि मागचेमागें (हिशोब सोडून) कसातम चालत असतो; त्यामुळें त्यास फार मार खावा लागतो व तो मार खात असतां प्रेक्षकांत हशा होऊन फजिती उडते. अशा मनुष्याचे पावित्रे मजबूत करण्याकरितां व त्यास निर्भीड करण्याकरतां भा. १ प्रमाणें ढकल (रेटारेटी) करण्याची तालमतिच प्रथम उत्तम प्रकारें संवय करून घ्यावी.

फरीगदक्याची छूट खेळतांना कित्येक प्रसंगी मागें हटण्याचा किंवा पुढें रेटण्याचा जो प्रसंग येतो त्यास रेटारेटी असें म्हणतात. पुढच्या वेळी मागच्या रेटारेटीचा प्रसंग हमेशा येतोच. परंतु असल्या रेटारेटीत आपल्याला प्रतिपस्वी जुमानीत नाही असें वाटल्यास हुशार खेळगडी बाजूची (भा. १ प्रमाणें) ढकेल सुरू करतो. अशा वेळेस त्याचेवर तोड करण्याकरतां (चक्रगतीप्रमाणें) आपण एका बाजूचा कोन कापून गोलाकार मध्यें खेळण्यास सुरवात करावी. म्हणजे ढकेल बंद पडेल.

कित्येक प्रसंगी रेटारेटीत भित्रा, बुजट, व वेहिमती मनुष्य असला तर तो सामन्यांत लौकरच घाबरून जातो व पळत सुटतो. हिंमतवान मनुष्य असला आणि त्यांस मार खाण्याचा अथवा हटण्याचा प्रसंग आला तर तो फरीगदका फेंकून देऊन सामनेवाल्यावर एकदम चाल करून जातो आणि आपल्या दोन्ही हातांनी त्याच्या कंबरेंस विळखा घालून त्यांस उचलतो. अशा वेळेस समोरच्या गड्यास स्वतःचा फरीगदका टाकून त्या मनुष्याशी कुस्ती खेळण्याचा प्रसंग येतो. ह्या वरून फरीगदका खेळणारांस कुस्ती पण अवश्य आली पाहिजे. हें नक्की ठरतें. वर सांगितल्याप्रमाणें खेळांत शत्रूला पाठ दाखवून पळणें अथवा तो मार मारीत असतां फरीगदका फेंकून त्याचे कंबरेंस विळखा मारून त्यास पाडण्याचा प्रयत्न करणें ही दोन्ही कृत्ये नियमाविरुद्ध अस-

यानें तीं खेळगड्यांनीं केव्हांही करूं नयेत. ह्यापासून आखाड्याभाखाड्यांची पारामारी होते व केव्हां केव्हां त्याचा परिणाम फारच भयंकर होतो.

ठकेल अथवा रकेट (रेटारेटी) मध्ये

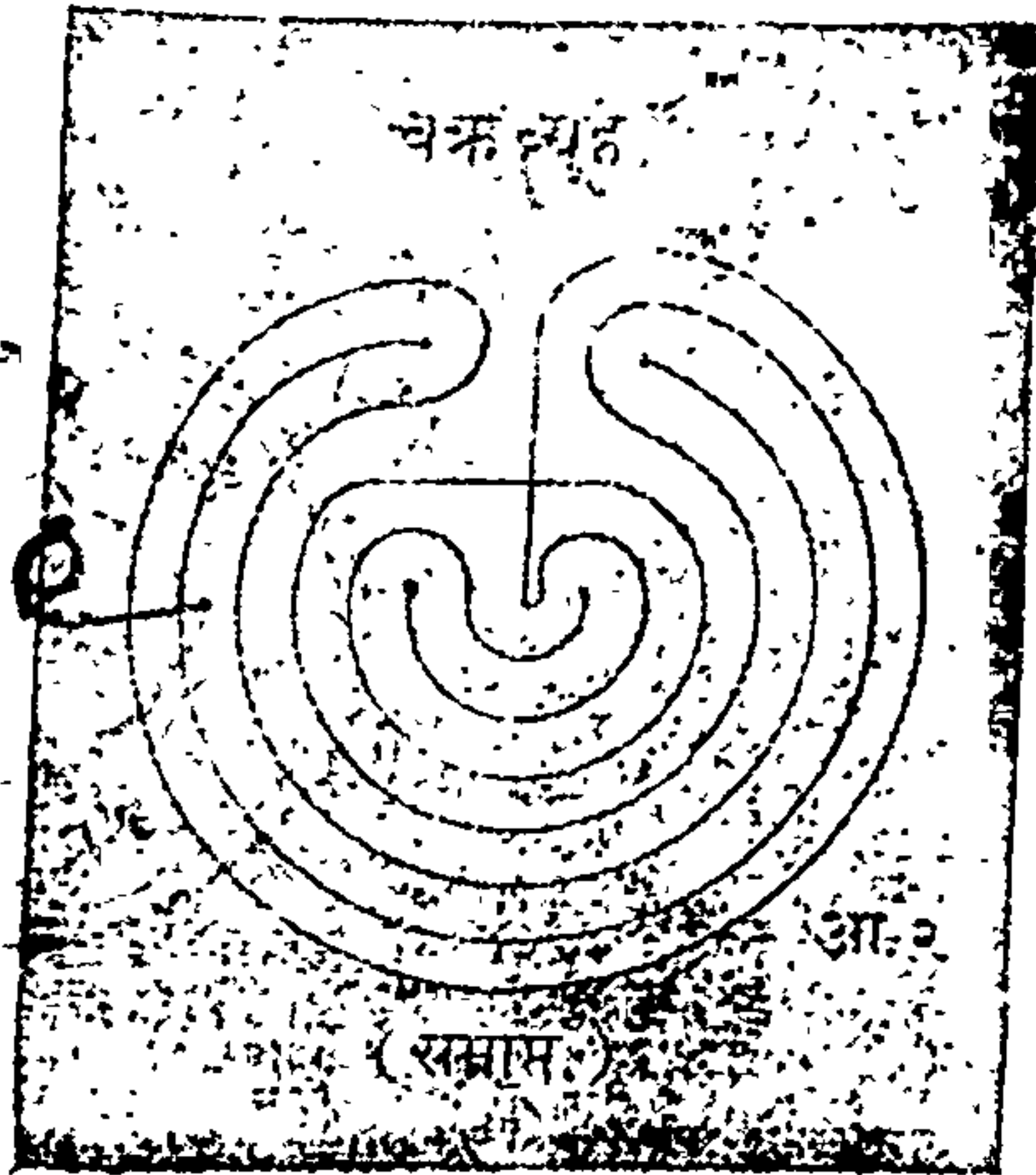
खेळावयाचे हात.

१ तमाचा	७ भंडारा	१४ शीर	२० लंगोटा
२ जिनेवा	८ पोखर	१५ आणी	२१ दाहिना मोढा (उजवा)
३ शीर	९ शीर	(हूल)	२२ बाया मोढा (डावा)
४ बाहिरा	१० बाहिरा	१६ अंतरा	२३ कडक
५ पलटा	११ तमाचा	१७ जिनेवा	२४ पालट
(छांता)	१२ कंबर	१८ शीर	२५ छोटा शीर
६ बाहिरा	१३ चीर	१९ बाहिरा	२६ बडा शीर
			२७ बाहिरा

एकाच तालमींतील दोन गडी रकेट (रेटारेटी) ची संवय होण्या-करितां तिचा अभ्यास करतात, त्यावेळेस ते वर दिलेल्या हातांचा रेटारेटीत उपयोग करितात. परंतु सामन्यांत जेव्हां निरनिराळ्या दोन तालमींतील गड्यांची रेटारेटी होते तेव्हां ते अशा प्रकारच्या नमूद केलेल्या हातांचा उपयोग न करतां जो तो आपल्या इच्छेप्रमाणें हात मारतो, त्यामुळें खेळगड्यांस बचाव करण्यांस फार कठीण जातें. परंतु त्यानें अशा वेळेस न घाबरतां आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांकडून येत असलेल्या वारांचा प्रतिकार करून वाराच्या जबाबादाखल वेळेस अनुसरून त्याचे-वर योग्य वार करावा. अशा पद्धतीनें खेळल्यास तो उत्तम खेळगडी असें ठरून समाजांत त्याची फार वाहवा होते.

फरीगदका उत्तम रीतीनें खेळतां येऊं लागला, म्हणजे चार आठ अथवा दहा जवानांशीं फक्त दोन्ही हातांत दोन गदके घेऊन बाहिरा व तमाचा वगैरे हात खेळून त्याचा गराडा (वेढा) फोडून निघून जाण्याची संवय कित्येक खेळगडी करितात. गु. रामसिंग वस्तादांचे शागीर्द गु. कन्ह्यासिंग श्री. प. नारायण गुरु हे अशा प्रकारचे गराडे (वेढे) उत्तम रीतीनें फोडून जात असत. हल्लीं गु. कन्ह्यासिंगाचे पट्टाशिष्य श्री रा. र

दत्तात्रय चिंतामण मुजुमदार हे हिंदुस्थानांत पहिल्या प्रतीचे खेळगडी असून त्यांची हातकटी फारच उत्तम आहे. ज्या तालमीचा शिष्यसंप्रदाय मोठा आहे. अशा प्रकारच्या कित्येक तालमीतून खाली दिलेल्या आकृतिसारख्या १६-१७ प्रकारच्या व्यूहरचना करण्याची व व्यूह भेदून पार निघून जाण्याची कला शिकविण्याची पूर्वी पद्धत होती, असें गु. श्री. प. नारायणगुरु व गु. कन्ह्यासिंग हे सांगत असत. हल्लीही कोठें कोठे व्यूह करून ले भेदण्याचें शिकवितात. एका चक्रव्यूहास कमीत कमी १५०-३००

वर मंडळी लागतात. परंतु एका वेळेस इतकी संख्या जमणें अशक्य असल्यामुळे फार थोड्या मनुष्यांत हें काम करण्याचा प्रसंग येतो. स्थळ संकोच्यामुळे निरनिराळ्या व्यूहरचनेची माहिती येथें देतां आली नाहीं; तरी पण त्यासंबंधी स्वतंत्र ग्रंथ लिहिण्याचा लेखकाचा विचार आहे.

ह्याप्रमाणें मजला जी फरीगदक्याची साधारण माहिती उपलब्ध होती ती देशी व्यायामपद्धतचे अभिलाषी जनास सादर केली आहे. तरी भारतबंधूंच्या रोमरोमांत मर्दानी खेळाची भावना उत्पन्न करण्यासंबंधी त्या जगनिघंट्या परमेश्वराची शेवटी प्रार्थना करून हा ग्रंथ पुरा करितों. इति ॐ ॥

लक्ष्मण नारायण सप्रे.